

ISSN 2414 9217

<https://www.gospravacheloveka.tnu.tj>

**ДАВЛАТШИНОСӢ
ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН**

Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

**ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ
И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**

Научно-практический журнал

**№ 4 (32)
2023**

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

№ 4 (32)
2023

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 196/МҚ-97 аз 12 апрели соли 2021 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир:	Азиззода У.А. – д. и. х., профессор
Муовини сармуҳаррир:	Диноршоҳ А.М. – д. и. х., профессор
Котиби масъул:	Салоҳидинова С.М. – н. и. х.

Ҳайати таҳририя:

Имомзода М.С.	академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д. и. ф., профессор
Маҳмудзода М.А.	академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д. и. х., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. и. х., профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Авакян С.А.	д. и. х., профессор
Ализода З.М.	д. и. х., профессор
Зоир Қ.М.	д. и. х., профессор
Шарипов Т.Ш.	д. и. х., профессор
Нуриддинов Р.	д. и. с., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. и. х., профессор
Золотухин А.В.	д. и. х., дотсент
Сафарзода Б.А.	д. и. х., профессор
Раҳмон Д.С.	д. и. х., профессор
Чамшедов Қ.Н.	н. и. х., дотсент
Камолзода И.И.	н. и. х., дотсент
Павленко Е.М.	н. и. х., дотсент

Мухаррирони илмӣ ва мусахҳехон:
Саъдизода Қ., Шоев Ф.М., Наимов Б.Ф., Азимов С.Ш.

ISSN 2414 9217

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научно-практический журнал

№ 4 (32)
2023

Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 196/МЧ-97 от 12 апреля 2021 года.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал выходит с 2016 года, издается 4 раза в год.

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор: Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора: Диноршох А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь: Салохидинова С.М. – к. ю. н.

Члены редколлегии:

Имомзода М.С.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ф. н., профессор
Махмудзода М.А.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана
Авакьян С.А.	д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоир Дж.М.	д. ю. н., профессор
Шарипов Т.Ш.	д. ю. н., профессор
Нуриддинов Р.	д. п. н., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Золотухин А.В.	д. ю. н., доцент
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	д. ю. н., профессор
Джамшедод Дж.Н.	к. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	к. ю. н., доцент
Павленко Е.М.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:
Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Наимов Б.Г., Азимов С.Ш.

ISSN 2414 9217

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ДАР БОРАИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ (ИХТИСОС: 12.00.01) – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.01)

Сафарзода Б.А. Исозода Б.Ч.	Масъалаҳои назариявии раванди ислоҳот ва такмили фаъолияти ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	7
Азиззода У.А., Рахимов Р.Л. Бобокалон Ғ.М., Саъдизода Ҷ.	Таълимот оид ба мафҳум, аломатҳо ва хусусиятҳои коррупсия Оид ба созгории мафҳумҳои асосии моддаи 1 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон	15 31
Элназаров Д.Х.	Баъзе масъалаҳои назариявии мураттабсозии қонунгузорӣ	43
Собирзода А.Ч.	Асосҳои сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳифзи иҷтимоии қормандони мақомоти қорҳои дохилӣ	54
Азимов Ғ.А.	Мафҳум ва таснифоти ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод	64
Азизаи Н.	Асосҳои ҳуқуқии таъмини амнияти иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	72
Исозода Б.Ч.	Заминаҳои таърихии ислоҳот ва такмили фаъолияти ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд	83

ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ (ИХТИСОС: 12.00.02) – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И САМОУПРАВЛЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)

Сулаймонзода М.С.	Конститутсия – заминаи асосии рушди давлат	95
Олимзода Д.А.	Соҳтор ва ташкили дохилии мақомоти намояндагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	104

ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБҚОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС: 12.00.03) – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)

Раҳимзода М.З., Пулодзода Ш.П. Мирзозода П.З., Ҳакимов Я.Б. Мавлоназарзода О.А.	Недобросовестная конкуренция: особенности правового регулирования Предмети шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) Вазъи ҳуқуқи андозбандии	116 130 147
---	---	-------------------

	хизматрасониҳои фосилавии шахсони хориҷӣ	
Шабонов Ш.С.	Нақши шартномаи паймонкорӣ дар сохтмони роҳҳои автомобилгард	155
Исмаилова И.Б.	Баъзе масъалаҳо оид ба ҳуқуқи ашёӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ	163

**ҲУҚУҚИ МЕҲНАТ; ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҶТИМОӢ
(ИХТИСОС: 12.00.05) – ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО
СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.05)**

Музафарзода М.Ш.	Принсипҳои асосии шарикӣ иҷтимоӣ ва таснифоти онҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ	171
-------------------------	--	------------

**ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ ҶАЗОИ
ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ;
УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

Зоир Ҷ.М., Файзиёв С.А.	Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷинояти вайрон кардани дахлнопазирии манзил тибқи қонунгузории кишварҳои хориҷӣ дур	193
Давлатов Б.С.	Таҳлили назариявии низоми ҷиноятҳо дар соҳаи андоз	204
Абдуллозода Б.В.	Ҷанбаҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳифзи об аз ифлосшавӣ	212
Сафарзода Н.Н.	Мафҳум ва аломатҳои ретсидиви ҷиноят	222

**ҲУҚУҚИ МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) – УГОЛОВНО-
ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)**

Маҳмудов И.Т., Собиров М.Ш.	Нақши принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар низоми принсипҳои муурофияи ҷиноятӣ	236
Исоев К.М.	Исботкунӣ ва махсусиятҳои ғносеологӣ (маърифатӣ)-и он дар назарияи муурофияи ҷиноятӣ	243

**КРИМИНАЛИСТИКА; ФАЪОЛИЯТИ СУДӢ-ЭКСПЕРТӢ;
ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢ (ИХТИСОС: 12.00.12) –
КРИМИНАЛИСТИКА; СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.12)**

Файзуллозода А.К.	Внедрение новейших технико-криминалистических средств в практику осмотра места происшествия	252
--------------------------	---	------------

**ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ; МУРОФИАИ МАЪМУРӢ (ИХТИСОС: 12.00.14) –
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ПРОЦЕСС**

(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.14)

Ойев Х.	Закон о системе органов государственного управления нуждается в пересмотре	264
Каримов А.К.	Вазъи ҳуқуқии мақомоти зиддиинҳисорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	274
Шарипова М.Ғ.	Омилҳои асосии зуҳури коррупсия дар низоми хизмати давлатӣ	284

МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ; МУРОФИАИ ИҚТИСОДӢ (ИХТИСОС: 12.00.15) – ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС; ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.15)

Тагайназаров Ш.Т., Фозилов Н.Н.	Третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора в гражданском процессе	293
Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»		307

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ
ТАЪЛИМОТ ДАР БОРАИ ҚУҚ ВА ДАВЛАТ (ИХТИСОС: 12.00.01) –
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ
УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.01)**

**МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РАВАНДИ ИСЛОҲОТ ВА
ТАКМИЛИ ФАЪОЛИЯТИ ҲОКИМИЯТИ СУДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Сафарзода Бахтовар Амралӣ,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии
муқоисавӣ
Тел.: +992 557020202
E-mail: bakht-83@mail.ru

Исозода Баҳодур Чиллахон,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии
муқоисавӣ
Тел.: +992 557020202
E-mail: bakht-83@mail.ru

Фишурда: Яке аз ҳадафҳои асосии ислоҳоти сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодие, ки дар кишвар гузаронида мешаванд, аз рӯзҳои аввал ба таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, инчунин фароҳам овардани шароити мусоиди зиндагӣ нигаронида шудааст. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои асосии назариявии ислоҳот ва такмили фаъолияти мақомоти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор дода мешавад. Ҳангоми таҳлил ба хулосае омадан мумкин аст, ки барои ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон давлат ва ҷомеа ба суди комилан мустақил ва аз ҳама гуна таъсиррасонӣ озод зарурат дорад, ки ин ҳадаф аз оғози соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, аниқтараш аз давраи қабули нахустин Конститутсия дар даврони соҳибистиклолӣ амалӣ гардида истодааст.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқи инсон, суд, инсондӯстӣ, адолати судӣ, таҷзияи ҳоқимият, ислоҳоти судӣ, ислоҳоти конститусионӣ, ислоҳоти сиёсӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, такмили қонунгузорӣ,

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПРОЦЕССА РЕФОРМИРОВАНИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Сафарзода Бахтовар Амиралӣ,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, профессор
кафедры прав человека и сравнительного
правоведения

Тел.: +992 557020202

E-mail: bakht-83@mail.ru

Исозода Баходур Чиллахон,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, соискатель
кафедры прав человека и сравнительного
правоведения

Тел.: +992 557020202

E-mail: bakht-83@mail.ru

Аннотация: Одна из основных целей политических, правовых и экономических реформ, проводимых в стране, с первых дней направлена на обеспечение и защиту законных прав и интересов граждан, а также создание благоприятных условий жизни. В данной статье научному исследованию подвергнуты основные теоретические вопросы реформирования и совершенствования деятельности органов судебной власти в Республике Таджикистан. В результате анализа автор пришел к выводу, что для защиты прав и свобод граждан государству и обществу необходим полностью независимый, свободный от всякого влияния судебная система.

Ключевые слова: Права человека, суд, гуманность, судебная юстиция, распределение власти, судебная реформа, конституционные реформы, политические реформы, экономические реформы, совершенствование законодательства.

THEORETICAL QUESTIONS OF THE PROCESS OF REFORMATION AND SOVEREIGNTY OF THE JUDICIAL GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Safarzoda Bakhtovar Amirali,

Tajik National University, Faculty of Law,
professor the department of human rights
and comparative law

Phone: +992 557020202

E-mail: bakht-83@mail.ru

Isozoda Bahodur Chillakhon,
Tajik National University, faculty of law,
applicant at the department of human rights
and comparative law
Phone: +992 557020202
E-mail: bakht-83@mail.ru

Annotation: One of the main goals of the political, legal and economic reforms carried out in the country, from the first days, is aimed at ensuring and protecting the legal rights and interests of citizens, as well as creating favorable living conditions. In this article, the main theoretical issues of reforming and improving the activities of the judiciary in the Republic of Tajikistan are subjected to scientific research. During the analysis, we can come to the conclusion that in order to protect the rights and freedoms of citizens, the state and society need a completely independent court, free from any influence, which has been the goal since the beginning of independence in the Republic of Tajikistan, more precisely, since the period of the first adoption of the Constitution in the era of practical independence.

Keywords: Human rights, court, humanity, judicial justice, judicial reform, improvement of legislation, constitutional reforms, political reforms, economic reforms, distribution of power.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лаҳзаи ба даст овардани истиқлолият, сиёсати пешбурди ғояҳои ҳуқуқи инсонро дар соҳаҳои зиёди ҳаёти ҷомеа ғайраро ба татбиқи менамояд ва дар ин замина асосҳои устувори давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шахрвандӣ ташаккул ёфтааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар эътироф ва афзалияти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва принсипҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳамраъӣ буда, онҳоро ҳамчун қисми таркибии низоми ҳуқуқии миллӣ тасдиқ менамояд, уҳдадорӣ эътирофи ҷудонопазирӣ ва бегонанашавандагии ҳуқуқу озодиҳои шахс ва риояи онҳоро ба зимма мегирад. Бо ин мақсад дар тамоми соҳаҳои ҳаёти давлат ҷиҳати самарабахш таъмин намудан ва такмил додани кафолатҳои ҳифзи давлатии ҳуқуқу озодиҳои инсон, аз ҷумла тавассути ҳокимияти судӣ, ислоҳоти васеъмиқдос амалӣ карда шуд.

Ин чанбаро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид намудаанд. Ҳамин тариқ, дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 январи соли 2015, аз ҷумла қайд чунин қайд кардаанд: «таҳкими ғайраро ҳокимияти судӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати давлат мебошад, чунки ғайраро судҳо бо инсон, ҳуқуқу озодиҳои он зич алоқаманд аст»¹. Дар Паёми худ аз 22 декабри соли 2017 Пешвои миллат таъкид доштанд, ки «кишвари мо роҳи сохтмони ҷомеаи ҳуқуқбунёдро интиҳоб кардааст, ки яке аз ғояҳои асосии он таъмини волоияти қонун ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахрванд мебошад. Принсипи

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23/01/2015. Речани дастрасӣ: <http://www.president.tj/ru/node/13747> (санаи дастрасӣ: 17.09.2022).

мазкур вазифадор мекунад, ки муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҳама соҳаҳо бо қонунҳои ба меъёрҳои ахлоқ, адолат ва инсондустӣ мувофиқ танзим шаванд»².

Дар ин замина зарурати такмил додани фаъолияти ҳокимияти судӣ борҳо ишора шудааст. Ҳамин тариқ, Пешвои миллат зимни Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 таъкид доштанд, ки «таҳия намудани барномаи нави ислоҳоти судиву ҳуқуқӣ ва дар доираи он сохтор ва фаъолияти мақомоти судиро такмил дода, барои босифат ва сари вақт баррасӣ намудани парвандаҳо, иҷрои қарорҳои қабулкардаи мақомоти судӣ тадбирҳои мушаххасро андешидан лозим аст»³.

Ҳамин тариқ, тасдиқ намудан мумкин аст, ки ислоҳоти сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодие, ки дар кишвар гузаронда мешаванд, аз рӯзҳои аввал ба таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, инчунин фароҳам овардани шароити мусоиди зиндагӣ нигаронида шудаанд. Муқаррароти мазкур дар Конститутсияи 6 ноябри соли 1994 қабулгардидаи кишвар инъикос меёбанд. А.И. Имомов чунин қайд менамояд: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1994, санади асосии ҳуқуқиест, ки марҳалаи нави ташаккули давлатдорӣ миллии тоҷиконро ба расмият мебарорад. Дар Конститутсия заминаҳои ҳуқуқии бунёди давлати нави миллии гузошта шуда, шакл, моҳият, мазмун, мақсаду вазифаҳои он муайян шудаанд. Маҳз дар баробари қабули Конститутсия раванди таъсис ва фаъолияти давлатдорӣ миллии тоҷикон ниҳоят қонунӣ гардонда шуд»⁴.

Тавре маълум аст, одатан дигаргуниҳои каму беш пешрафтаре, ки дар кишвар ба амал меоянд, ислоҳот меноманд. Чӣ тавре, ки Ҷ.Ш. Шерализода қайд менамояд, «ислоҳоти ҳуқуқӣ аз маҷмуи чорабиниҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ-сиёсӣ иборат аст, ки бо мақсади гузаронидани дигаргуниҳои кулӣ, инчунин дар асоси он тадриҷан мутобиқ намудани қонунгузори давлат равона карда мешавад. Дар заминаи мафҳуми муайяншуда хусусиятҳои ислоҳоти ҳуқуқиро чунин муайян кардан имконпазир аст: ислоҳоти ҳуқуқӣ пеш аз ҳама зухуроти сиёсӣ-ҳуқуқӣ мебошад; ба чорабиниҳои давлатии хусусияти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ ташкилидошта алоқаманд аст; бо мақсади тадриҷан тағйир додани қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад; ислоҳоти ҳуқуқӣ хусусияти рушдбанда (диалектикӣ) дорад»⁵.

Омӯзиши умумии назариявии ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон ба сифати кафили ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин омӯзиши ислоҳотро ҳамчун шартҳои такмили фаъолияти ҳокимияти судӣ оид ба

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22/12/2017. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/ru/node/16772> (санаи дастрасӣ: 14.11.2022).

³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26/12/2018. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/ru/node/19089> (санаи дастрасӣ: 14.11.2022).

⁴ Имомов А. Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998).- Душанбе, 1998. – 208 с.

⁵ Шерализода Ҷ.Ш. Ислоҳоти конституционӣ дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили ҳуқуқӣ-конституционӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Душанбе 2023. – С.14.

таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар назар дорад. Солҳои охир дар байни олимони ватанӣ ба омӯзиши ин масъала таваҷҷуҳ зиёд шудааст. Аз ҷумла, ба масъалаҳои ислоҳоти ҳокимияти судӣ, ташаккули сиёсати судию ҳуқуқӣ, ҳифзи судии ҳуқуқи инсон асарҳои илмии чунин олимони ватанӣ, мисли И.Р. Шодиев⁶, Х.М. Мирзамонзода⁷, А.М. Диноршоев⁸, З.Х. Искандаров⁹, Д.Х. Элназаров¹⁰ ва дигарон бахшида шудаанд.

Муаллифони номбаршуда қайд мекунанд, ки оғози қор дар самти ислоҳоти қуллии ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон бояд ба лаҳзаи қабули Конститутсияи соли 1994 нисбат дода шавад. Дар баробари ин, муҳимтарин шартҳои пешакии ислоҳоти судӣ дар кишвар эътирофи соҳибхитиярӣ ва истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлати демократии ҳуқуқбунёд эълон гардидани он буд, ки фаъолияти он ба принсипи таҷзияи ҳокимият асос ёфтааст. Аён гардид, ки барои ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон давлат ва ҷомеа ба суди қомилан мустақил, аз ҳама гуна таъсиррасонӣ озод, зарур аст. Таъмини ин нуқта танҳо дар сурати воқеан ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ тақсим шудани ҳокимият имконпазир аст, ки дар он ҳокимияти судӣ қомилан мустақил бошад.

Ҳамин тавр, И.Р. Шодиев қайд мекунад, ки «тамоюлҳои муосири рушди низоми судӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 ноябри соли 1994 қабул гардид ва дар Барномаи ислоҳоти судиву ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст. Дар моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти судӣ пас аз ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия дар навбати сеюм қарор мегирад»¹¹. Ҷ.Ш. Шерализода, дар навбати худ, қайд менамояд, ки «дар низоми имрӯзаи ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти судӣ мавқеи махсус дода мешавад. Ба ин мақом ҳокимияти судӣ дар натиҷаи гузаронидани ислоҳоти конститутсионӣ ва қабули Конститутсияи ҚТ соли 1994 соҳиб гардид. Аз ҷумла, таҷдиди қонунгузорию конститутсионӣ дар ин самт, раванди ташаккули низоми демократии ҳокимияти давлатӣ, раванди гузаронидани ислоҳоти судӣ бо мақсади фароҳам овардани механизмҳои ҳуқуқии қафолатдиҳандаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, мисолҳои мушаххас дар ин самт мебошанд. Ислоҳоти анҷомдодашудаи конститутсионии ҳокимияти судӣ дар кишвар,

⁶ Ниг.: Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 176 с.

⁷ Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021

⁸ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. Душанбе 2007.

⁹ Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизмҳои миллии ҳимояи он. – Душанбе, 2007.

¹⁰ Элназаров Д. Х. Конституционно-правовое регулирование защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: вопросы теории и практики: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. - Душанбе, 2020. – 97 с.

¹¹ Ниг.: Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 176 с

барои ташаккул ва рушди давлатдории муосири мамлакат шароит фароҳам овард»¹².

Инчунин олимони ватанӣ қайд менамоянд, ки дар Тоҷикистон дар ташаккули сохтори судӣ аз таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ истифода шуда, вазифаҳои асосӣ, усулҳои ташкилӣ ва фаъолияти мақомоти судӣ муайян карда шудаанд.¹³

Аз мавқеъҳои зикрнамудаи олимони ватанӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки раванди ташаккули низоми судии муосир аз лаҳзаи ба даст овардани истиқлолият ва қабули Конститутсияи соли 1994 оғоз гардид.

Таъмини ислоҳоти судӣ тақозо менамуд, ки концепсияи ҳокимияти судӣ таҳия карда шавад, нисбат ба ҳадафҳо, вазифаю функцияҳои ҳокимияти судӣ, принципҳои фаъолияти он муносибатҳои нав муайян карда шаванд; дарк ва татбиқи мунтазами ғояҳои васеъ намудани доираи қафолатҳои судии ҳуқуқҳои инсон ва роҳ надодан ба пастшавии сатҳи бадастомада дар қонунгузорӣ.

Чӣ тавре, ки Ф.Н. Абдуллозода қайд менамояд, “барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаҳои тақмили ҳокимияти судӣ чун навгонии назаррас арзёбӣ мегардад, зеро барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқии дар солҳои гуногун қабулкардашуда шаҳодати ин гуфтаҳо мебошанд. Мақсади ин барномаҳо низ баландбардории сифати амалисозии адолати судӣ, тақвияти низоми судӣ, тақмили қонунгузории моддӣ ва мурофиавии ба ин фаъолият вобаста мебошад¹⁴.

Ҳамин тариқ, тасдиқ кардан мумкин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лаҳзаи ба даст овардани истиқлолият ва қабули Конститутсияи амалкунанда раванди таҷдиди давра ба давраи сохтори ҳокимияти судӣ амалӣ шудааст.

Дар баробари ин, олимони ватанӣ даврабандии гуногуни раванди таҷдиди ҳокимияти судиро пешниҳод менамоянд. Ҳамин тариқ, Ҷ.Ш. Шерализода таъкид мекунад, ки «бо баррасии равандҳои ислоҳоти ҳокимияти судӣ онҳоро ба 4 марҳила ҷудо кардан мумкин аст: марҳилаи аввал, бо раванди ба даст овардани истиқлолияти ҚТ; марҳилаи дуюми ислоҳоти ҳокимияти судӣ бо қабули Конститутсияи соли 1994; марҳилаи сеюми ислоҳоти ҳокимияти судӣ бо ислоҳоти конститутсионии солҳои 1999 ва 2003; давраи чоруми ислоҳоти конститутсионии ҳокимияти судӣ бо қабул шудани барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ оғоз меёбад»¹⁵. Муаллифони дигар ин равандро ба ду марҳала ҷудо мекунанд - аз лаҳзаи қабули

¹² Шерализода Ҷ.Ш. Ислоҳоти конститутсионӣ дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили ҳуқуқӣ-конститутсионӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Душанбе 2023. – С. 172-174.

¹³ Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе, 2017. – 766 с.; Шерализода Ҷ.Ш. Ислоҳоти конститутсионӣ дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили ҳуқуқӣ-конститутсионӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Душанбе 2023. – С. 174

¹⁴ Шӯравӣ ва пасошӯравӣ (таҳлили муқоисавии таърихӣ – ҳуқуқӣ): диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. – С.184.

¹⁵ Шерализода Ҷ.Ш. Ислоҳоти конститутсионӣ дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили ҳуқуқӣ-конститутсионӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Душанбе 2023. -С. 174-175.

Конститутсияи соли 1994 ва аз лаҳзаи қабули барномаи аввали ислоҳоти судиву ҳуқуқӣ барои солҳои 2007-2010.¹⁶

Дар ин замина мехостем таваҷҷуҳро ба як ҷанба ҷалб намоем. Муҳаққиқони ватанӣ тамоми раванди дигаргуниро дар соҳаи судӣ ислоҳот меноманд¹⁷. Ин аз як ҷиҳат ба он вобаста аст, ки раванди навсозии фаъолияти ҳокимияти судӣ дар доираи 4 барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ (солҳои 2007-2010, 2011-2013, 2015-2017, 2019-2021) сурат гирифтааст.

Ба фикри мо, чунин тасдиқкунӣ пурра дуруст нест. Ислоҳот, тавре пештар қайд кардем, шартӣ зарурии такмили фаъолияти ҳокимияти судӣ оид ба таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Аммо, тибқи эроди одилонаи муаллифони ватанӣ, “ислоҳот ва такмилро фарқ кардан лозим аст. Такмил раванди беохир мебошад. Ислоҳот, яъне дигаргуниҳои бузург ва куллиро доимо амалӣ намудан мумкин нест ва аз ин рӯ, онҳо бояд дар ҷое хотима ёбанд».¹⁸

Дар ин бобат раванди ислоҳоти ҳокимияти судӣ ва раванди такмили ҳокимияти судиро аз ҳам фарқ кардан лозим аст. Раванди ислоҳот дар Тоҷикистон, ба назари мо, бо раванди қабули Конститутсияи кишвар ва гузариш ба низоми таҷзияи ҳокимият, муайян намудани низоми судии давлат дар асоси Конститутсияи кишвар алоқаманд аст. Раванди такмилдиҳӣ дар Тоҷикистон бо таҳия ва қабули барномаҳои ислоҳоти судиву ҳуқуқӣ алоқаманд аст.

Адабиёт:

1. Абдуллозода Ф.Н. Хусусиятҳои ташаккул ва рушди Суди Олӣ дар Тоҷикистон ва Россия: давраи Шуравӣ ва пасошурравӣ (таҳлили муқоисавии таърихӣ – ҳуқуқӣ): диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020.

2. Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе 2007.

3. Имомов А. Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998). – Душанбе, 1998. – 208 с.

4. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе, 2017. – 766 с.

¹⁶ Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021; Абдуллозода Ф.Н. Хусусиятҳои ташаккул ва рушди Суди олӣ дар Тоҷикистон ва Россия: давраи шӯравӣ ва пасошӯравӣ (таҳлили муқоисавии таърихӣ – ҳуқуқӣ): диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020.

¹⁷ Оид ба нақши ҳокимияти судӣ дар таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон муфассал ниг.: Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2018. – С. 160-167; Саъдизода Ҷ. Нақши ҳокимияти судӣ дар таъмини камолоти фарҳанги ҳуқуқи аҳоли // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. Нашри факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. №2 (26). – Душанбе, 2022. – С. 6-21.

¹⁸ Шерализода Ҷ.Ш. Ислоҳоти конститутсионӣ дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили ҳуқуқӣ-конститутсионӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Душанбе 2023.

5. Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизмҳои миллии ҳимояи он. – Душанбе, 2007.
6. Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.01.2015. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/ru/node/13747> (санаи дастрасӣ: 17.09.2022).
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/ru/node/16772> (санаи дастрасӣ: 14.11.2022).
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/ru/node/19089> (санаи дастрасӣ: 14.11.2022).
10. Саъдизода Қ. Нақши ҳокимияти судӣ дар таъмини камолоти фарҳанги ҳуқуқи аҳоли // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. Нашрияти факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. №2 (26). – Душанбе, 2022. – С. 6-21.
11. Саъдизода Қ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия бароидарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2018. – 241 с.
12. Шерализода Қ.Ш. Ислоҳоти конституционӣ дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили ҳуқуқӣ-конституционӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Душанбе 2023. – 174с.
13. Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 176 с.
14. Эльназаров Д.Х. Конституционно-правовое регулирование защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: вопросы теории и практики: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. - Душанбе, 2020. – 97 с.

ТАЪЛИМОТ ОИД БА МАФҲУМ, АЛОМАТҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ КОРРУПСИЯ

Азизода Убайдулло Абдулло,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, д.и.х.,
профессор, мудири кафедраи назария ва
таърихи давлат ва ҳуқуқ
Тел: (+992) 907811285
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Раҳимов Равшан Лақаевич,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи назария ва таърихи давлат ва
ҳуқуқ
Тел: (+992) 888999688
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаи таълимот оид ба мафҳум, аломатҳо ва хусусиятҳои коррупсию мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон, зимни таҳқиқот, андешаҳои олимони ватанию хоричиро мавриди таҳлил қарор дода, мафҳум, аломатҳо ва хусусиятҳои коррупсиюро муайян кардаанд. Зимни таҳқиқоти худ муаллифон ба ҳулосае омадаанд, ки атрофи мафҳуми коррупсию дар адабиётҳо андешаҳои мухталиф ҷой дошта, мафҳуми умумиэътирофшудаи он вучуд надорад. Як гурӯҳи олимони онро як фаҳмиши умумӣ таъриф дода, гурӯҳи дигар онро ба фаҳмиши васеъ ва маҳдуд тафсир кардаанд. Коррупсию на танҳо аз нуқтаи назари илмҳои ҳуқуқшиносӣ, балки сиёсатшиносию ҷомеашиносӣ низ мафҳумбандӣ гардидааст. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки коррупсию дорои хусусиятҳо ва аломатҳои ба худ хос буда, онро аз дигар падидаҳои ҳуқуқӣ фарқ мекунонад. Маврид ба зикр аст, ки аз нигоҳи назарияи давлат ва ҳуқуқ мафҳумбандӣ қардани коррупсию каме душвор ба назар мерасад, зеро дар он на танҳо хусусиятҳои ҳуқуқӣ, балки баъзе хусусиятҳои сиёсию ҷамъиятии онро низ ба инобат бояд гирифт. Мо фаҳмиши коррупсиюро ба мазмуни васеъ ва маҳдуд бо чунин асосҳо қабул дорем: коррупсию дар мазмуни маҳдуд ҳамчун ришваситонии шахсони мансабдори давлатӣ, ки қонунгузорию ҷиноятӣ бо таҳдиди татбиқи ҷазо ҷиноят муқаррар кардааст, фаҳмида мешавад. Дар мазмуни васеъ бошад, мафҳуми коррупсию на танҳо ришваситонӣ, балки дигар амалҳои монанд ба ришваситонӣ (азонихудкунӣ, пора, таъмаҷӯӣ ва ғ.), инчунин доираи васеътари субъектонро фаро мегирад. Бояд гуфт, ки омӯзиши равишҳои дарки моҳияти коррупсию ва сохтори он метавонад ба таҳияи тадбирҳои муассири мубориза бо коррупсию ва дар ниҳояти қор таҳкими волоияти қонун ва интизом дар идораи давлатӣ мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: Таълимот, мафҳум, аломатҳо, хусусиятҳо, коррупсия, фаҳмиши васеъ, фаҳмиши маҳдуд, ришва, пора, шахси мансабдор, мубориза ба коррупсия.

ДОКТРИНА О ПОНЯТИИ, ПРИЗНАКИ И ХАРАКТЕРИСТИКАХ КОРРУПЦИИ

Азизода Убайдулло Абдулло,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, д.ю.н.,
профессор, заведующий кафедрой теория
и история государства и права
Тел: (+992) 907811285
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Рахимов Равшан Лакаевич,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, соискатель
кафедрой теория и история государства и
права
Тел: (+992) 888999688
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос доктрина о понятию, признакам и характеристикам коррупции. В ходе исследования авторы проанализировали мнения отечественных и зарубежных ученых и определили понятие, признаки и характеристики коррупции. В ходе исследования авторы пришли к выводу, что в литературе существуют разные мнения о понятии коррупции, а общепризнанной концепции ее не существует. Одна группа ученых определила это как общее понимание, а другая группа интерпретировала его как широкое и ограниченное понимание. Коррупция определяется не только с точки зрения юридических наук, но также политологии и социологии.

Исследование показывает, что коррупция имеет свои особенности и признаки, отличающие ее от других правовых явлений. Стоит отметить, что с точки зрения теории государства и права определение коррупции представляется несколько сложным, поскольку необходимо учитывать не только юридические особенности, но и некоторые ее политические и социальные особенности. Мы принимаем понимание коррупции в широком и узком смысле по следующим основаниям: под коррупцией в узком смысле понимается подкуп должностных лиц, который уголовным законодательством установлен как преступление с угрозой наказания. В широком контексте понятие коррупции включает в себя не только взяточничество, но и другие действия, сходные со взяточничеством (хищение, подкуп, взяточничество и т.п.), а также более широкий круг субъектов. Следует сказать, что изучение подходов к пониманию сущности

коррупции и ее структуры может помочь разработать эффективные меры борьбы с коррупцией и в конечном итоге укрепить верховенство закона и дисциплину в государственном управлении.

Ключевые слова: Доктрина, понятие, признаки, характеристики, коррупция, широкое понимание, ограниченное понимание, взятка, подкуп, должностное лицо, борьба с коррупцией.

DOCTRINE ON THE CONCEPT, SIGNS AND CHARACTERISTICS OF CORRUPTION

Azizzoda Ubaidullo Abdullo,

Tajik national university, faculty of law,
doctor of law, professor, head
of department theory and history of state
and law,

Phone: (+992) 907811285

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Rakhimov Ravshan Lakaevich,

Tajik national university, faculty of law,
applicant of the department of
theory and history of state and law,

Phone: (+992) 888999688

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Annotation: This article discusses the doctrine of the concept, signs and characteristics of corruption. During the study, the authors analyzed the opinions of domestic and foreign scientists and defined the concept, signs and characteristics of corruption. During the study, the authors came to the conclusion that in the literature there are different opinions about the concept of corruption, and there is no generally accepted concept of it. One group of scholars defined it as general understanding, while another group interpreted it as broad and limited understanding. Corruption is defined not only from the point of view of legal sciences, but also from political science and sociology.

The study shows that corruption has its own characteristics and characteristics that distinguish it from other legal phenomena. It is worth noting that from the point of view of the theory of state and law, the definition of corruption seems somewhat complex, since it is necessary to take into account not only legal features, but also some of its political and social features. We accept the understanding of corruption in the broad and narrow sense for the following reasons: corruption in the narrow sense means bribery of officials, which is established by criminal law as a crime with the threat of punishment. In a broad context, the concept of corruption includes not only bribery, but also other actions similar to bribery (theft, bribery, bribery, etc.), as well as a wider range of entities. It should be said that studying approaches to understanding the essence of corruption and its structure can help develop effective measures to

combat corruption and ultimately strengthen the rule of law and discipline in public administration.

Keywords: Doctrine, concept, signs, characteristics, corruption, broad understanding, limited understanding, bribe, bribery, official, fight against corruption.

Масъалаи коррупсия то кунун яке аз масъалаҳои актуалӣ боқӣ мондааст ва минбаъд низ чунин боқӣ хоҳад монд. Ин дар ҳолест, ки таҳлилу баррасӣ, таҳқиқотҳо, омӯзиш ва мубориза бо коррупсия яке аз масъалаҳои рӯзмараи ҷомеаи муосири ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Новобаста аз он, ки таҳқиқотҳо, таҳия ва қабули санадҳои дахлдори ҳуқуқӣ дар самти мазкур роҳандозӣ мегарданд, вале то кунун ин масъала мубрам боқӣ монда, ҳалли худро наёфта истодааст. Бинобар ин, таҳқиқу омӯзиши онро аз нигоҳи назариявӣ амри зарурӣ меҳисобем.

Бояд тазакурр дод, ки коррупсия ҳамчун падидаи мураккаби иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ мавзӯи тадқиқоти бисёр илмҳои ҷамъиятӣ – сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ, психология мебошад. Он барои криминология, ки аз нуқтаи назари он хусусиятҳои криминологии коррупсия, аз ҷумла ҷузъҳо, аз қабилӣ ҳолат, сохтор, динамика, сабабҳо, шароит ва ҷораҳои пешгирии ин падида мунтазам омӯхта мешаванд, аҳамияти хоса дорад. Чунин мавзӯи гуногунҷабҳаи таҳқиқот мавҷудияти маводи воқеии пурмазмунӣ назариявӣ ва намояндагӣ барои ташаккули заминаи концептуалии мубориза бо коррупсия, ҳулосаву пешниҳодҳоро оид ба марҳилаи кунунӣ ва дурнамои рушди иҷтимоӣ муайян мекунад¹⁹. Ба андешаи А.Г. Лахман, шубҳае нест, ки кормандони давлатию коммуналӣ ва кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки аз коррупсия зарар дидаанд, наметавонанд вазифа, ваколат ва салоҳиятҳои худро самаранок иҷро намоянд. Аз ин лиҳоз, коррупсия имрӯз яке аз монеаҳои асосии татбиқи ислоҳоти иҷтимоию иқтисодӣ буд ва боқӣ мемонад, он яке аз бемориҳои нодида гирифтаи ҷамъият мебошад, ки нерӯи созандаи кишварро банд карда, ҳаракати куллиро дар самти навсозӣ суст мекунад²⁰. Муаллифони дигар бар ин назаранд, ки қонун ба воқеияти иҷтимоиву иқтисодии муосир, хусусияти хатарҳои коррупсионӣ мувофиқат намекунад ва барои ифшои падидаи коррупсия аз муносибати маҳдуд бархурдор аст. Дар ин ҳусус, дигар муҳокимаҳо ва баҳодиҳиҳои хеле саҳт низ мушоҳида мешавад²¹. Аз андешаҳои олимони мушоҳида мегардад, ки масъалаи мубориза ба коррупсия яке аз масъалаҳои актуалӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, таҳқиқу омӯзиши ҷанбаҳои алоҳидаи он дар ин раванд нақши муҳим дорад.

Яке аз масъалаҳои муҳим вобаста ба таҳқиқу омӯзиши коррупсия ин таҳлили мафҳум ва моҳияти он ба ҳисоб меравад. Зеро муайян ва дақиқ будани мафҳум ва моҳияти коррупсия сарҳади онро аниқ намуда, доираи

¹⁹Ниг.: Миненок М.Г. К вопросу о борьбе с коррупцией // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2013. – Вып. 9. – С. 88.

²⁰Ниг.: Лахман А. Г. Коррупция и противодействие коррупции: проблемы правопонимания // Власть и управление на Востоке России. – 2013. – № 1 (62). – С. 130.

²¹Ниг.: Кудашкин А.В., Козлов Т.Л. Еще раз о правовом понятии коррупции / А.В. Кудашкин, Т.Л. Козлов // Современное право. – 2010. – № 6. – С. 7.

субъектони ҷиноятҳои коррупсиониро аз онҳое, ки бо ин ҷиноят субъект ҳисоб намеёбанд муайян менамояд. Дар ин хусус олимони зиёди ватанию хориҷӣ изҳори назар кардаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқони ватанӣ А.И. Сафаров ва А.Х. Авзалов мафҳумҳои «коррупсия» ва «ҷиноятҳои коррупсионӣ»-ро муфассал таҳлил намуда, қайд менамоянд, ки оид ба ин мафҳум дар байни олимони ақидаи ягона вучуд надорад. Баъзе олимони мафҳуми «ҷинояткории коррупсионӣ»-ро истифода мекунанд, баъзеи дигарон «ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта» ва баъзеи дигарон бошанд ҳамаи онҳоро дар якҷоягӣ истифода мекунанд. Онҳо асоснок мекунанд, ки истифодаи мафҳумҳои «коррупсия» ва «ҷинояткории коррупсионӣ» ба сифати синоним он қадар дуруст нест, ҷунки мафҳуми коррупсия васеътар буда, дар баробари ҷинояткории коррупсионӣ дигар ҳуқуқвайронкунии хусусияти коррупсионидоштаро (маъмурӣ, интизомӣ, маданӣ-ҳуқуқӣ) дар бар мегирад²². Ба андешаи С. Хурсандзода, истилоҳи «коррупсия» дар адабиёти касбӣ, даврӣ ва оммавӣ хеле серистифода аст, аммо аз нуқтаи назари илмӣ мафҳум ё худ истилоҳе, ки дар он фаҳмиши ягонаи ин истилоҳ ва ё моҳияти он инъикос ёфта бошад, вучуд надорад. Аз нуқтаи назари этимологӣ истилоҳи «коррупсия» аз калимаи латинии «*corruptio*» гирифта шуда маънояш «шикастан, пора додан» мебошад. Моҳиятан ин ду калима фаҳмиши коррупсияро муайян намуда, имкон медиҳанд то ин падида ба тариқи гуногун шарҳ дода шавад²³. Бо вучуди тафовути муайяни ақидаҳо дар бораи ҳуди мафҳуми коррупсия, ки як қатор тадқиқотчиёни хориҷӣ баён кардаанд, аксари муаллифон бо коррупсия ҳамчун «сӯиистифода аз қудрати давлатӣ, истифода аз мақоми хизматӣ бо мақсадҳои ғаразнок, дигар шахс ё гурӯҳ алоқамандбуда» муносибат менамоянд²⁴. И.Д. Фиалковский дар ин хусус қайд мекунад, ки таърифи «*corruptio*» дар ҳуқуқи римӣ ҳамчун «нобуд кардан, шикастан, ришва додан» фаҳмида мешуд ва амали ғайриқонунӣ алайҳи мансабдорон буд. Ин истилоҳ рафтори якчанд иштирокчиёнро ифода мекард, ки ҳадафашон расонидани таъсири номатлуб, масалан, ба раванди судӣ ва ҳалалдор кардани чараёни муқаррарии идоракунии корҳои ҷамъиятӣ буд²⁵. Вобаста ба андешаҳои олимони бояд ҳаминро қайд намуд, ки воқеан дар адабиётҳо то кунун мафҳуми ягонаю умумиэтирофшуда оид ба коррупсия ба назар намерасад. Аммо, ин маънои онро надорад, ки коррупсия мафҳумбандӣ карда нашудааст. Балки сухан сари он меравад, ки дар таҳқиқотҳои худ аксари таҳқиқотчиён аз ягон мафҳуми мушаххаси коррупсия ҷонибдорӣ накардаанд. Дар ин миён танҳо ду мафҳум ба назар

²² Ниг.: Сафаров А.И., Авзалов А.Х. Соотношение понятий коррупции и коррупционной преступности по законодательству Республики Таджикистан // Юридическая наука: история и современность. – Санкт-Петербург. – 2016. – № 3. – С. 176.

²³ Ниг.: Хурсандзода С. Сиёсати зиддикоррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқи назариявӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ: дисс. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – С. 32.

²⁴ Волженкин Б.В. Коррупция. Сер. Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе. СПб., 1998. – С. 5-6.

²⁵ Ниг.: Фиалковская И.Д. Противодействие коррупции как цель контрольно-надзорной деятельности в государственном управлении: зарубежный опыт // Материалы I Всероссийской научно-практической конференции «Актуальные вопросы контроля и надзора в социально значимых сферах деятельности общества и государства». – Н. Новгород, 2015. – С. 477.

мерасад: яке мафҳуми дар қонунгузорӣ муқарраршуда ва дигаре мафҳуми таҳтулафзии коррупсия.

Мафҳумҳои муҳимтарин ва мушаххаси коррупсия айни замон дар назарияи муосири давлат ва ҳуқуқ оварда шудаанд. Дар ин бобат муҳаққиқони дигар қайд мекунанд, ки ҳарчанд то ҳол дар доираи ин илм таърифи аз ҷониби умум эътирофшудаи коррупсия таҳия нашудааст, вале ба ҳар ҳол намояндагони назарияи давлат ва ҳуқуқ тавонистаанд нуқтаи назари гуногунро оид ба коррупсия ба ду мавқеи асосӣ: ба истилоҳ фаҳмиши маҳдуд ва васеъ изҳор намоянд. Дар доираи тафсири «маҳдуд»-и коррупсия, охирин тавассути мафҳумҳои ришвахӯрӣ, пора, коррупсияи шахсони мансабдор муайян карда мешавад; дар доираи фаҳмиши «васеъ» ҳамчун сӯиистеъмоли ғаразнок аз мавқеи мансабӣ (ва ё васеътар гӯем мавқеи иҷтимоию сиёсии шахс ва нуфузи худ дар давлат) муайян карда мешавад²⁶. Вобаста ба фаҳмиши маҳдуд ва васеи коррупсия А.В. Кузмин низ изҳори ақида намудааст. Номбурда, ду мафҳуми коррупсияро пешниҳод мекунад: фаҳмиши васеъ, ки ҳам ришвахӯрӣ дар тамоми шохаҳои ҳокимият ва идора (давлатӣ ва хусусӣ) ва ҷиноятҳои шахсони мансабдор, ки бо мақсадҳои ғаразнок содир мешаванд, дар бар мегирад; фаҳмиши маҳдуди коррупсия, ки ришвахӯрӣ дар ҳама навъҳои он ва илова бар ин (бо дараҷаи муайяни конвенсия) ифвогарии он мебошад. Ҳар ду намуди коррупсия асосҳои ҳуқуқии ҷомеа ва ҳокимияти давлатиро бераҳмона вайрон мекунад²⁷. Ҳамин тавр, аз андешаҳои олимони бармеояд, ки мафҳуми коррупсия мураккаб буда, онро ба як мазмуни умумӣ баҳо додан душвор аст. Аз ин рӯ, онро ба фаҳмиши васеъ ва маҳдуд ҷудо кардаанд. Новобаста аз ин, таҳлили адабиётҳои нишон медиҳад, ки дар аксарни мавқеҳои мафҳуми анъанавии коррупсия ҳамчун фаҳмиши таҳтулафзии он дар чунин шакл пешбинӣ мешавад: коррупсия аз калимаи латинии «corruption» гирифта шуда, маънои «ришва»-ро ифода мекунад ва он ҳамчун як амали ҷиноятӣ муайян карда мешавад, ки аз истифодаи мақоми мансабӣ аз ҷониби шахсони мансабдор барои қонеъсозии шахсӣ иборат аст. Чунин фаҳмиши коррупсия то андозае дар замони муосир шакли худро иваз кардааст. Зеро имрӯзҳо бо ташаккули муносибатҳои иқтисодию бозоргонӣ шаклҳои нави содиршавии амалҳои коррупсионӣ ба вуҷуд омадаанд, ки олимони онро ба баҳси доманадор ҷалб сохтаанд.

Бояд гуфт, ки коррупсия ҳамчун падидаи мураккаби иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ одатан аз нуқтаи назари илмҳои гуногун баррасӣ мешавад. Аммо, бархе аз муаллифон гуногунии равишҳои омӯзиш ва фаҳмиши коррупсияро бо набудани таърифи яхелаи мафҳуми «коррупсия», ки ҳамаро қонеъ мекунад, шарҳ медиҳанд²⁸. Дар мавриди «...таърифи яхелаи коррупсия, ки ҳамаро қонеъ мекунад», бояд изҳор намуд, ки чунин чизе вуҷуд надорад ва

²⁶ Ниг.: Барис В.В., Народицкий Ю.О. Определение коррупции с политологической и государственно-правовой точек зрения // Вестн. Моск. УН-ТА. Сер. 18. Социология и политология. – 2009. – № 1. – С. 109.

²⁷ Ниг.: Кузьмин А.В., Козловских Е.А. Проблемы преодоления коррупции в РФ // Актуальные проблемы антикоррупционной политики на региональном уровне: Материалы региональной научно- практической конференции. – СПб., 2001. – С. 165.

²⁸ Ниг.: Сулейманов Т.М. Борьба с коррупцией в России в IX-XIX вв. // История государства и права. – 2010. – №7. – С. 26.

буда ҳам наметавонад. Коррупсия як падидаи аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ хеле мураккаб аст, ки таърифу тафсириҳои илмӣ он “... якранг ва барои ҳама қонёқунанда” нест. Модоме, ки коррупсия аз нуқтаи назари илмҳои гуногун омӯхта шуда, шарҳу тафсир карда мешавад, пас табиист, ки доир ба он фаҳмишҳо мухталиф хоҳанд буд. Маълум аст, ки коррупсияро илми ҷомеашиносӣ ҳамчун проблемаи умумии ҷомеа ҳисобида, онро на ҳамчун ҷиноят ва ё падидаи ҳуқуқӣ, балки ҳамчун як мушкилоти ҷомеа баррасӣ менамояд. Аз ин бармеояд, ки фаҳмиши коррупсия дар илмҳои ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқшиносӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки оид ба коррупсия мафҳум ва фаҳмиши ягона ва умумиэътирофшуда, ки ҳамагонро қонёқ гардонад вучуд доштаниаш ғайриимкон мебошад. Аммо, мафҳуми ягонаи умумиэътирофшудаи ҳуқуқӣ он барои банду басти ҷиноятҳои коррупсионӣ шарт ва зарур мебошад. Пеш аз ҳама дар фарҳангу тафсириҳо ва луғатҳои ҳуқуқӣ ғайриҳуқуқӣ истилоҳи коррупсия фаҳмишҳои худро дорад. Аз ҷумла, дар яке аз луғатҳои энциклопедӣ муайян шудааст, ки истилоҳи «коррупсия» барои тавсифи истифодаи бевоситаи мақоми хизмати шахси мансабдор истифода мешавад, ки одатан бо вайронкунии қонун ҳамроҳ мешавад²⁹. Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ (ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ, криминологӣ) коррупсия ҳамчун падидаи зиддиҳуқуқӣ, барои ҷамъият хавфнок, ки ҷиноят эътироф мегардад ва аз ҷониби шахси мансабдор бо истифода аз ваколатҳои мансабӣ содир мегардад³⁰.

Тавре дар боло қайд карда гузаштем, мафҳуми коррупсия ба маънои васеъ ва маҳдуд фаҳмида мешавад. Аз ин рӯ, таҳлили андешаҳои баъзе аз олимони дар ин хусус ба мафҳуми коррупсия боз ҳам равшанӣ хоҳад бахшид. Дар адабиётҳои криминологӣ қайд мегардад, ки намунаи равиши «маҳдуд» ба таърифи коррупсия метавонад таърифи зерин бошад: коррупсия (аз латинии “corruptio” – шикастан, вайрон кардан, зарар расонидан) ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, маъмулан ба ришвахӯрӣ ва ришваситонии мансабдорони давлатӣ, мансабдорон, инчунин умуман ходимони ҷамъиятию сиёсӣ мебошад³¹. Я.И. Кузминов дар асари худ «Тезисҳо дар бораи коррупсия» таърифи нодири коррупсияро пешниҳод кардааст. Ба андешаи номбурда, коррупсия ба маънои маҳдуд падидаест, ки мансабдорон ба хоҳири мукофоти муайяни моддӣ дидаву доништа ба вазифаҳои худ безътиной мекунад ё хилофи ин вазифаҳо амал мекунад. Дар коррупсия ҳамеша ду тараф даст доранд: касе, ки мехарад ва дигаре, ки пора гирифта, хилофи вазифаи хизматиаш амал мекунад. Дар баробари коррупсия ба маънои маҳдуд ришвахӯрӣ ва соҳибқорӣ мустақили бюрократӣ вучуд дорад. Пора аз коррупсия бо он фарқ мекунад, ки ба мансабдор на барои вайрон кардани вазифааш, балки барои иҷрои он пора

²⁹ Ниг.: Большой энциклопедический словарь. 2-е издание, перераб. И доп. – М.: Большая Российская энциклопедия; СПб., 2000. – С. 576.

³⁰ Ниг.: Хурсандзода С. Сиёсати зиддикоррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқи назариявӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ: дисс. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – С. 33.

³¹ Криминология / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – М., 2004. – С. 384.

дода мешавад»³². С.И. Ожегов бошад, коррупсияро ба мазмуни махдуд ҳамчун «порагирӣ бо ришва, фурухташавандагии мансабдорон ва сиёсатмадорон» таъриф мекунад³³. Аз мафҳумҳои додашуда, се хусусияти муҳими коррупсияро чудо кардан мумкин аст: аввалан, шахси мансабдор будани субъекти ришвахӯранда; дуюмин, вобаста ба иҷрои вазифаи хизмати ба вучуд меояд; сеюмин, барои гирифтани манфиати муайяни шахсӣ ва ё гурӯҳӣ (ба ғоидаи шахсони наздик) содир карда мешавад.

Маврид ба тазаккур аст, ки аксар вақт ҷонибдорони равиши «махдуд» ба таърифи мафҳуми «коррупсия» аз худи этимологияи вожаи «коррупсия» ба маънои аслии он бармеоянд ва дар ин замина ба тафсири васеъ эътироз мекунанд, зеро, ба ақидаи онҳо, моҳияти ин зухуротро гум мекунад. Дар ин хусус А.И. Долгов қайд мекунад, ки тафсири аз ҳад зиёди коррупсия, аз ҷумла, амалан дар зери як истилоҳ муттаҳид шудани зухуроти хеле гуногунро аз рӯи аломатҳои криминологӣ дар назар доштан зарур аст: азхудкунӣ, бадрафторӣ ва ришвахӯрӣ (коррупсия ба маънои дурусти калима). Худи А.И. Долгов коррупсияро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ, ки бо ришвахӯрӣ ва ғасоди кормандони давлатӣ ва дигар хизматчиён ва дар ин замина истифодаи ғаразнокӣ онҳо барои гурӯҳи шахсӣ ё махдуд, манфиатҳои корпоративии ваколатҳои мансабдорон, салоҳият ва имкониятҳои марбут ба он тавсиф мешавад, таъриф мекунад³⁴. Дар адабиёти криминологӣ қайд гардидааст, ки коррупсия падидаи ришваситонӣ ва тамаъҷӯӣ мебошад, ки як субъект мансаби муайяни давлатиро ишғол намуда, дорои ваколатҳои муайян аз ҷониби субъекти дигар ришва дода мешавад, то мансаб ва ваколатҳои дахлдори хизмати худро ба манфиати шахси порагир истифода намояд»³⁵. В.В. Лунеев, коррупсияро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ҳуқуқӣ ё криминологӣ маънидод менамояд, ки маҷмуи кирдорҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнокро дар бар мегирад, ки аз як тараф ҳамчун кирдори ҷиноятӣ дониста шуда, аз тарафи дигар (бо сабабҳои гуногун) кирдори ҷиноятӣ ҳисобида нашудааст, вале дар амалияи ҷиноятӣ эътироф шудаанд»³⁶.

М.Ю. Попов таърифи ҳуқуқии мафҳуми «коррупсия»-ро ғаразнок арзёбӣ мекунад, зеро дар он «танҳо равишҳои ҳуқуқӣ» истифода мешавад. Аммо, чаро аслан дар таърифи падидаи ҳуқуқӣ, ки аслан коррупсия аст, набояд аз «равишҳои ҳуқуқӣ» истифода шавад? Ба падидаи иҷтимоӣ ҳуқуқие, ки асосан моҳияти ҷиноятӣ ва мазмуни ҳуқуқи ҷиноятӣ дорад, кадом «баромадҳоро» истифода бурдан лозим аст? Ба андешаи М.Ю. Попов, дар ин маврид ивазшавии мафҳумҳо ба амал меояд, ки дар натиҷаи он муносибати комплексӣ дар таърифи коррупсия ба баҳои ҳуқуқии он ҳамчун натиҷаи ин бемории иҷтимоӣ роҳ медиҳад. Ин муҳокимаҳо ва баҳодиҳиҳо (хусусан дар бораи ҷойгузини мафҳумҳо) ниҳоят субъективӣ ба

³² Кузьминов Я.И. Тезисы о коррупции. – М., 2000. – С. 4-5.

³³ Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1968. – С. 290.

³⁴ Преступность и власть / Редкол.: А.И. Долгова и др. – М., 2000. – С. 23.

³⁵ Криминология: Учебник / Под общ. ред. А.И. Долговой. – М., 2008. – С. 708.

³⁶ Лунеев В.В. Коррупция: политические, экономические, организационные и правовые проблемы (Тезисы доклада) // Государство и право. – 2000. – № 4. – С. 101.

назар мерасанд³⁷. П.А. Чебоксаров коррупсияро ҳамчун маҷмуи падидаҳои манфие, ки дар ҷомеа ва давлат ба вучуд меоянд, таъриф мекунад. Он пеш аз ҳама дар безътиной ба меъёрҳои ахлоқӣ аз ҷониби шахсони мансабдор ва содир намудани кирдорҳои аз рӯи манфиатҳои ғаразнок ё шахсии онҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ, манфиатҳои хизмати давлатӣ ва хизмат дар мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ифода меёбад³⁸. Маънои мантиқии ин таъриф, ба фикри мо, бояд дар ҳамин шакл ифода ёбад. Коррупсия падидаи иҷтимоӣ мебошад, ки дар истифодаи ғаразнокӣ ваколатҳои худ аз ҷониби шахсони мансабдори давлатӣ ва дигар шахсони мансабдор ба манфиатҳои хусусӣ (шахсӣ, маҳдуди гурӯҳӣ ё корпоративӣ) бо ҳамроҳӣ (ё боиси ришвахӯрӣ) ва ришвахӯрии худ шахсони мансабдор мебошад. Ба ибораи дигар, А.И. Долгова фақат чунин сӯистеъмоли ваколатҳои мансабиро, ки аз ҷониби ашхоси ришвахӯр ва порагир содир мекунанд, ришвахӯрӣ номидан бамаврид мешуморад³⁹. Маълум аст, ки таърифҳои дар илми ҳуқуқ пазируфташуда ва ҳатто мафҳумҳои ҳуқуқӣ наметавонанд тӯлонӣ ва аз ҳад зиёд муфассал бошанд. Вазифаи онҳо дар шакли ниҳоят мухтасар пешниҳоди мунтазами хусусиятҳои асосӣ, муҳим ва паҳлӯҳои падидаи иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ ифода меёбад.

Дар сатҳи миллӣ мафҳуми коррупсия дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо коррупсия» аз 7-уми августи соли 2020, № 1714 инъикос гардидааст⁴⁰. Мутобиқи он коррупсия кирдоре (ҳаракат ё беҳаракатие), ки аз ҷониби шахси барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ ваколатдор ё шахсони ба он баробаркардашуда бо истифода аз мақоми хизмати худ ва имкониятҳои он барои ба манфиати худ ё шахси дигар ғайриқонунӣ ба даст овардани неъматҳои моддию ғайримоддӣ, бартарӣ ё имтиёзҳои дигар содир карда мешавад, инчунин ба ин шахс бевосита ё бавосита додани неъматҳои моддию ғайримоддӣ, бартарӣ ё имтиёзҳои дигар ба субъектҳои ҳуқуқвайронкуниҳои ба коррупсия алоқаманд бо мақсади моил кардан ё муқофотонидани онҳо барои содир намудани чунин ҳаракатҳо ба манфиати шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ, фаҳмида мешавад. Бидуни арзёбии бартарият ва нуқсонҳои тамоми қонуни зиддикоррупсионӣ, мо танҳо қайд мекунем, ки ба андешаи мо, қонунгузор тавонист матни ҳуқуқии хеле кӯтоҳ, вале аз ҷиҳати услубӣ мувофиқ ва хеле мураккаби мафҳуми ҳуқуқии коррупсияро бо риояи талаботи луғати ҳуқуқӣ «...то ки сухан маҳдуду андеша фарох бошад», таҳия намояд.

Вобаста ба мафҳумҳои таҳлилшуда бояд қайд намуд, ки авалан, онҳо мафҳуми ягона ва умумиэътирофшудаи коррупсия ба ҳисоб намераванд.

³⁷ Ниг.: Лахман А. Г. Коррупция и противодействие коррупции: проблемы правопонимания // Власть и управление на Востоке России. – 2013. – № 1 (62). – С. 131.

³⁸ Чебоксаров П.А. Проблема коррупции на уровне местного самоуправления // Актуальные проблемы антикоррупционной политики на региональном уровне: Материалы региональной научно- практической конференции. – СПб., 2001. – С. 220.

³⁹ Ниг.: Барис В.В., Народицкий Ю.О. Определение коррупции с политологической и государственно-правовой точек зрения // Вестн. Моск. УН-ТА. Сер. 18. Социология и политология. – 2009. – № 1. – С. 110-111.

⁴⁰ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо коррупсия» аз 7-уми августи соли 2020, № 1714. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 05.12.2023).

Як қатор нуқсонҳо дар мафҳумҳои мазкур мушоҳида мегардад. Ба назари мо, аввалан, аз чунин таърифи коррупсия, аломати «фурухташавандагӣ»-ро ҳамчун номарбуте хориҷ кардан лозим аст. Фурухташавандагӣ як хислати шахсият аст, на ҷиноят. Чунин хислати шахсият, албатта, метавонад ба содир шудани ҷиноятҳои дахлдор мусоидат кунад, вале боиси он нагардад. Одам метавонад «фурухташаванда» бошад, аммо дар тамоми фаъолияти худ ягон ҷинояти расмӣ содир намекунад. Дар баробари ин, шахс метавонад ришвахӯр набошад, аммо дар шароити муайян ришва мегирад. Аз нуқтаи назари давлатӣ-ҳуқуқӣ (барои бандубасти ҷиноят) танҳо ҳуди кирдор муҳим аст ва на хислати ҷинояткор ва на ҳолатҳое, ки ўро ба содир кардани ҷиноят водор кардаанд, аҳамият надоранд (ҳарчанд ҳамаи ин барои тафтиши ҷиноят муҳим аст). Дар баробари ин, ҳуди порагирӣ ва ришвагирӣ кирдорҳои ҷиноятӣ буда, барои муайян намудани моҳияти криминалогии коррупсия аҳамияти калон дошта метавонанд. Бо ин назардошт, коррупсия танҳо як муродифи вожаҳои «пора» ва «порагирӣ» мегардад. Дар ин хусус В.В. Барис қайд намудааст, ки ришвахӯрӣ ва пора, ҳамчун кирдорҳои ҷиноятӣ, ки аз ҷиҳати моҳият гуногунанд, дар калимаи «коррупсия» ифодаи чизи умумиро мегиранд, ки онҳоро дар як синф муттаҳид мекунад⁴¹. В.В. Барис дар идома изҳор намудааст, ки бо бархӯрди маҳдуд ба мафҳуми коррупсия саволи оқилона ба миён меояд: пас ҳамаи дигар амалҳои ғайриқонунии худпарастии хизматчиёни давлатӣ, ки барои фуруш ва ришваситонӣ нестанд, балки зери аломати сӯиистифодаи ваколатҳои расмие қарор доранд, ки ба ин шахсон дода шудааст, чӣ ном бояд кард? Ҳар кадоми ин кирдорҳо, албатта, аллақай номи махсуси худро доранд – ғорат, азхудкунӣ, сохтакорӣ ва ғайра. Аммо, дар якҷоягӣ онҳо то ҳол ном надоранд. Дар айни замон, табиитарин ва мувофиқтаринаш онҳоро навъҳои гуногуни коррупсия, ҷиноятҳои коррупсионӣ номид. Дуруст аст, ки дар ҳамаи ин амалҳо то ҳадди имкон равшан ва қатъиян нишон додан лозим аст, ки он чиро маҳз ба як гурӯҳи махсус муттаҳид мекунад⁴². Аз андешаи мазкур чунин хулосабарорӣ мегардад, ки коррупсия мафҳуми умумӣ ва васеъ буда, дигар амалҳо ва ё ҷиноятҳои коррупсиониро дар бар мегирад.

Ю.М. Антонян бар ин назар аст, ки «коррупсияро ба маънои васеъ метавон ҳамчун содир кардани амалҳои муайян аз ҷониби шахсе муайян кард, ки аз рӯи мавқеи хидматиаш қобилияти зарурӣ дорад, ба манфиати шахсе, ки ғайриқонунӣ барои чунин амал пардохт кардааст. Гузашта аз ин, ҳуди амалҳо метавонанд комилан қонунӣ бошанд»⁴³. Аммо, дар ин маврид содир намудани кирдори зикршуда ба ғайриқонунӣ ҳамаи ин шахс, инчунин ба манфиати хешу табор, дӯстон, аъзои ҳизби ӯ ва ғайра, ки бо пардохти чунин кирдор ҳамроҳ нашудаанд, коррупсия ҳисобида мешавад, гарчанде ки зиёни моддию маънавӣ аз он метавонад аз зиёни амали пардохташуда

⁴¹ Ниг.: Барис В.В., Народицкий Ю.О. Определение коррупции с политологической и государственно-правовой точек зрения // Вестн. Моск. УН-ТА. Сер. 18. Социология и политология. – 2009. – № 1. – С. 111.

⁴² Ҳамон ҷо.

⁴³ Ниг.: Антонян Ю.М. Типология коррупции и коррупционного поведения // Социология коррупции: Мат-лы науч.-практ. конф. – М., 2003. – С. 38.

зиёд бошад (хусусан, агар он ғайриқонунӣ бошад). Н.Ф. Кузнетсова муносибати васеъро ба мафҳуми коррупсия танқид карда, менависад: «Тамоми низоми сӯистеъмолкуниро, ба монанди сӯистеъмоли ҳокимият, аз ҳад зиёд будани ваколат, сохтакорӣ, коррупсия номидан на танҳо ба мақсад мувофиқ нест, балки ба принципҳо, тафовути гуноҳ, масъулият ва фарқ кардани ҷазо ҳам мувофиқ нест. Дар қонуни ҷиноятӣ ин танзими қонунгузорию ҷиноятҳои иқтисодӣ ва мансабиро хеле душвор карда, дар бандубасти ҷиноятҳо ва ҷазо додани онҳо нофаҳмиҳо ба вучуд меорад». Ин далел, ба фикри мо, ба танқид тоб оварда наметавонад⁴⁴. Ба андешаи А.Г. Корчагин ва А.М. Иванов, механизми коррупсия аслан ду варианти рафтори коррупсиониро пешбинӣ карда метавонад: дар як маврид таъсири мутақобилаи ду субъект ба амал меояд, ки ҳар кадоми онҳо тавассути алоқаи коррупсионӣ манфиатҳои худро қонеъ гардонидан мехоҳанд⁴⁵. Андешаҳои мазкур моро бори дигар водор месозад, ки “сарҳади” коррупсия бояд дақиқ ва равшан муайян карда шавад. Маҳз сарҳади коррупсия метавонад, ки амалҳои коррупсиониро аз дигар амалҳои ғайриқонунӣ ҷудо созад.

Ба андешаи И.Д. Фиалковский, коррупсия зухуроти ғайриқонунии барои ҷамъият хавфнок мебошад, ки бо истифодаи ғаразнок аз ҷониби хизматчиёни давлатӣ ваколатҳои мансабӣ, инчунин ҳокимиятҳои бо онҳо алоқаманд ба манфиатҳои шахсӣ ё дигар хос аст⁴⁶. Н.А. Лопашенко низ фаҳмиши маҳдуди коррупсияро ҷонибдорӣ намуда, қайд мекунад, ки маҳз дар натиҷаи порахӯрӣ шахс ба порахӯр табдил меёбад, ки мазмуни коррупсияро тавсиф мекунад. Пора асоси коррупсия буда, он бешубҳа ҳамеша дар мафҳуми коррупсия мавҷуд аст. Сӯиистифода аз ҷониби шахсони мансабдор ва дигар кормандон, ҳатто онҳое, ки характери зархаридӣ доранд, ки ба ришвахӯрӣ иртибот надоранд, ба назари мо, коррупсия ҳисобида намешавад⁴⁷. Мо фикр мекунем, ки мавқеи дигаре, ки коррупсияро васеътар маънидод мекунад, ба ошкор намудани амалҳои ғайриқонунӣ ва коррупсионӣ асос ёфтааст. Дар ҳамин ҳол, охириин ҳама гуна рафтори ношоиста ва ҳатто ҷиноятии шахси мансабдор ё кормандро дар бар намегирад. Кирдорҳои коррупсионӣ аз рӯи дараҷаи хатари ҷамъиятӣ бо ҳуқуқвайронкунии мансабӣ ва хизматӣ муқоисашаванда нестанд; онҳо хеле хатарноктаранд, зеро онҳо ҳамеша муомилоти байни мансабдор ё хизматчи ва шахси ба рафтори муайяни ӯ манфиатдорро ифода мекунанд.

Дар Ҳуҷҷати заминавии СММ оид ба муборизаи байналмилалӣ бар зидди коррупсия омадааст, ки коррупсия сӯиистифода аз қудрати давлатӣ

⁴⁴ Ниг.: Барис В.В., Народицкий Ю.О. Определение коррупции с политологической и государственно-правовой точек зрения // Вестн. Моск. УН-ТА. Сер. 18. Социология и политология. – 2009. – № 1. – С. 112.

⁴⁵ Ниг.: Корчагин А.Г., Иванов А.М. Сравнительное исследование коррупционных и служебных преступлений. – Владивосток, 2001. – С. 46.

⁴⁶ Ниг.: Фиалковская И.Д. Коррупция: понятие, признаки, виды // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2018. – № 1. – С. 139.

⁴⁷ Ниг.: Барис В.В., Народицкий Ю.О. Определение коррупции с политологической и государственно-правовой точек зрения // Вестн. Моск. УН-ТА. Сер. 18. Социология и политология. – 2009. – № 1. – С. 112-113.

бо мақсади ба даст овардани манфиатҳо ба фоидаи шахсӣ мебошад⁴⁸. Аз ин таъриф маълум мешавад, ки коррупсия додани подош барои аз вазифаи мансабдор фирефтани шахс, сарпарастӣ дар асоси робитаҳои шахсӣ ва азхудкунии маблағҳои давлатӣ барои истифодаи шахсӣ иборат аст. Ба гуфтаи Н.И. Мелник, таърифи мафҳуми коррупсия ва муқаррар намудани зухуроти хоси он бояд ба дарки моҳияти иҷтимоии ин падида асос ёбад. Моҳияти коррупсия дар он аст, ки муносибатҳои иҷтимоиро вайрон мекунад⁴⁹. Аз андешаҳо бармеояд, ки далели асосӣ ба тарафдории нишон додани кирдорҳои коррупсионии вобаста ба порахӯрӣ Н.А. Лопашенко онҳоро хатари бештар барои ҷомеа мешуморад. Бо чунин далелҳо розӣ шудан душвор аст. Ба фикри мо, барои ҷамъият фарқи калон надорад, ки қонун ба манфиати кӣ вайрон карда мешавад – хоҳ ба фоидаи шахсоне, ки барои ин гуна вайронкуниҳо пул додаанд, хоҳ ба манфиати хешу таври вайронкунанда, шиносҳои вай ва ғайра. Дар баробари ин барои он асосҳои кофӣ мавҷуд нестанд, ки дар сурати охир ҳаҷми зарари расида ҳамеша назар ба зарари аввал камтар мебуд.

Ҳамин тариқ, мафҳуми маҳдуди коррупсия дар доираи назарияи давлат ва ҳуқуқ ба назари мо ғайриқаноатбахш менамояд. Ба фикри мо, равиши васеъ, ки вақтҳои охир, аз ҷумла дар байни олимони хориҷӣ торафт бештар маълум гаштааст, хеле қаноатбахштар ба назар мерасад. Аз нигоҳи давлатӣ-ҳуқуқӣ шартӣ ҳатмии коррупсия хусусияти ғайриқонунӣ ва ҷиноятии он мебошад. Бе вайрон кардани қонунҳо ва дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ (дастурҳои қор ва ғайра) ягон амали ҷамъиятиро ҳамчун ҷиноят ё коррупсионӣ тасниф кардан мумкин нест, гарчанде ки шахси мансабдоре, ки онро содир кардааст, аз он ягон манфиати шахсии худро гирифта бошад ё ба шахсони сеюм роҳ дода бошад. Масалан, қарор дар бораи ғолиби конкурс ё тендер барои дархости давлатӣ, бешубҳа, ба нафъи баъзе иштирокчиёни тендер ва зарари дигарон мегардад. Аммо, агар чунин қарор бо риояи тамоми тартиботи муқарраршуда қабул карда шавад, он гоҳ наметавонад ба мафҳуми амали коррупсионӣ дохил шавад. Аз ин лиҳоз, ба мафҳуми коррупсия дохил кардани аломати ғаразпарастии рафтори ҷинояткор ба назари мо номуносиб ва ғайриқонунӣ ба назар мерасад.

Г.И. Богуш, ки равиши маҳдуди таърифи коррупсияро дар назарияи давлат ва ҳуқуқ ба таври амиқ ва ҳаматарафа танқид мекунад, дар натиҷаи таҳлили худ таърифи зеринро пешниҳод намудааст: ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ, коррупсияро, ба ақидаи мо, метавон ҳамчун амали ғайриқонунӣ аз ҷониби субъектҳои ҳокимият ва идоракунӣ истифода бурдани мавқеи хизмати худро, ки ба манфиати шахсӣ нигаронида шуда, ба манфиати хизматӣ муҳолиф аст, инчунин ғайриқонунӣ аз ҷониби дигар шахсон барои амали (беамалии) ба манфиати онҳо бо истифода аз мансаби худ содиркардашон ба чунин шахсон додани имтиёзҳои моддӣ ё дигар имтиёзҳо фаҳмид. Номбурда, илова менамояд, ки чунон ки аз таърифи

⁴⁸ Ниг.: Справочный документ о международной борьбе с коррупцией, подготовленный секретариатом ООН. A/CONF. 169/ 14, 1995. 13 April.

⁴⁹ Ниг.: Мельник Н.И. Понятие коррупции // Коррупция и борьба с ней. – М., 2000. – С. 202.

мухтасари пешниҳодшуда дида мешавад, мо ришвахӯрӣ ва порахӯрии шахсони мансабдорони давлатиро васеътар мефаҳмем. Коррупсия, ба назари мо, суиистифодаи ғаразнок аз ваколатҳои мансабдор дар бахшҳои давлатӣ, ҳокимиятӣ ва хусусӣ, шаклҳои гуногуни ришвахӯрӣ ва коррупсияи кормандонро дар бар мегирад⁵⁰. Коррупсия падидаи иҷтимоӣ мебошад, ки дар истифодаи ғайриқонунӣ аз ҷониби шахсони мансабдор (шахсони ваколатдор) ваколатҳои ба онҳо додашуда ба манфиат ва мақсадҳои шахсӣ (аз ҷумла шахсӣ) ва бар хилофи манфиатҳои шахсони ваколатдори онҳо (шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ) ифода меёбад.

Дар натиҷаи таҳлили мафҳумҳои додашуда чунин аломатҳо ва ё хусусиятҳои муҳими коррупсияро қайд кардан мумкин аст:

Якум, танҳо амали шахсони мансабдор (ваколатдор), ки ваколатҳои худро аз шахси дигар гирифтаанд, коррупсия шуда метавонад. Аз ин рӯ, онҳоро амали коррупсионии шахсе, ки дар доираи ҳуқуқи озодиҳои бечунуҷарои ба ӯ додашуда аз номи худ амал мекунад, ҳисоб кардан мумкин нест. Агар чунин шахс аз доираи чунин ҳуқуқи озодиҳо берун ояд, амали ӯро ғайриқонунӣ, ҷинояткорӣ ҳисоб кардан мумкин аст, вале онҳоро коррупсионӣ ҳисоб кардан мумкин нест. Аз ҷумла, шахсе, ки ба мансабдор пора пешниҳод мекунад, бо ин амалҳои коррупсионӣ намекунад. Амалҳои ӯро ғайриқонунӣ доништан мумкин аст, аммо на ҳамчун коррупсия.

Дуюм, барои коррупсионӣ будани кирдор, он бояд бо истифода (ё истифода накардан) ва дар доираи ваколатҳое, ки ба шахси содиркардаи он аз ҷониби ягон шахси дигар, ки бечунуҷарои дорои ҳуқуқи чунин амалҳо (ё беамалӣ) мебошад, амалӣ карда шавад. Ҳуқуқҳои ҳар шахси ваколатдор шартӣ мебошанд, зеро онҳо аз ҷониби шахси дигар ба ӯ дода мешаванд. Бо вучуди ин, ҳар як ҳуқуқи мушаххас инчунин барандагони бечунуҷаро дорад. Масалан, танҳо соҳиби он ҳуқуқи бечунуҷарои соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ ҳама гуна ашро дорад. Тамоми ашхоси дигаре, ки ба онҳо ҳуқуқи истифода ва ихтиёрдорӣ ин ашро медиҳад (вале соҳиби он нест) соҳиби ҳуқуқҳои шартӣ он мебошанд. Аз ин рӯ, аз ҷониби чунин шахс беиҷозат азхуд кардани ҳуқуқи бечунуҷаро ба ин ашро амали ғайриқонунӣ мебошад. Дар баробари ин шахси ваколатдор метавонад дигар кирдорҳои ғайриқонуниро низ содир кунад, вале танҳо онҳо метавонанд ба мафҳуми коррупсия дохил шаванд, ки аз ҷониби ӯ бо истифода аз чунин ҳуқуқҳои худсарона додашуда ва дар доираи онҳо содир карда мешавад. Дар чунин ҳолатҳо шахси ваколатдор гӯё аз номи шахсе, ки ба ӯ ваколат додааст, ғайриқонунӣ амал мекунад, ки коррупсия воқеан аз он иборат аст.

Сеюм, амали коррупсионӣ бояд ҳатмӣ ва ғайриқонунӣ бошад. Ҳамзамон, он метавонад ҳам ҳуқуқҳои шахсии дорандаи ҳуқуқи муаллифро (ки дар шартномаи байни ӯ ва шахсе, ки аз ӯ ҳуқуқҳои шартӣ мегирад – корманди давлатӣ ё хусусӣ махсусан пешбинӣ шудааст) ва инчунин ҳуқуқҳои умумидавлатӣ - ҷиноятӣ, маданӣ, маъмурӣ ва ғайраро

⁵⁰ Ниг.: Барис В.В., Народицкий Ю.О. Определение коррупции с политологической и государственно-правовой точек зрения // Вестн. Моск. УН-ТА. Сер. 18. Социология и политология. – 2009. – № 1. – С. 116.

вайрон кунад, ки барои вайрон кардани онҳо, табиист, ки касе ба ӯ ваколат дода наметавонад.

Чорум, амали коррупсионии шахси ваколатдор хатман ба муқобили манфиатҳои шахсе равона карда шавад, ки ба ваколатҳои ба ӯ додашуда ҳуқуқи бечунучаро дорад. Гап дар сари он аст, ки шахси ваколатдор метавонад амали ғайриқонунӣ содир кунад, ки танҳо манфиатҳои соҳиби ҳуқуқҳои бечунучаро ба ҳисоб гирифта, вай дар шароити феълӣ ногузир айнан ҳамин тавр амал мекард. Барои коррупсия шудан, онҳо бояд манфиатҳои шахси дигареро, ба истиснои дорандаи мутлақи ҳуқуқҳои ин гуна амалҳо пайгирӣ кунанд.

Дар адабиёти илмӣ аз нуқтаи назари субъекти коррупсия аломатҳои зерини иҷтимоии коррупсия пешниҳод карда шудаанд: инфиродии рафтор нисбат ба манфиати аксарият; истифодаи маҷбурӣ барои ноил шудан ба бартариҳои иқтисодӣ; хусусияти ғайрирасмии муносибатҳои коррупсионӣ; ғайриқонунӣ истифода бурдани неъматҳои моддӣ ва дигар неъматҳои ба давлат ва ҷамъият тааллуқдошта, воситаҳои ба даст овардани онҳо⁵¹. Муаллифони дигар хусусиятҳои коррупсия чунин пешниҳод кардаанд: коррупсия маҷмуи оддии механикӣ ҳуқуқвайронкунонии якхела нест, балки як падидаи мураккаби иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ мебошад; коррупсия як падидаи системавӣ аст, аз ин рӯ дар мавриди ришваи якдафъаинаи хизматчиҳои давлатӣ суҳан дар бораи коррупсия нест; коррупсия – мунтазам гирифтани хизматчиёни давлатӣ аз шахсони (гурӯҳҳои) сеюм ба манфиати онҳо ба даст овардани неъматҳои моддӣ ва дигар мебошад; амалҳои, ки барои музд анҷом дода мешаванд, бешубҳа бо иҷрои вазифаҳои хизматчиҳои давлатӣ алоқаманданд⁵². Коррупсия ҳамчун падидаи иҷтимоӣ нишонаҳои зеринро доро мебошад: барои ҷомеаи шахрвандӣ ва давлат дар маҷмуъ мушкилотеро ба бор меоварад, ки осебпазирии онҳоро зиёд мегардонад; доираи муайяни шахсоне вучуд доранд, ки ҳамчун субъекти он метавонанд ҳисобида шаванд (пеш аз ҳама шахсони мансабдор); аз ҷониби ин субъектон истифода ё худ суиистифодаи ваколати мансабӣ бар хилофи манфиатҳои хизматӣ ва муқаррароти меъёрҳои қонун ва ахлоқ; фаъолияти ин субъектон пеш аз ҳама ба манфиатҳои шахсии худ ё дигарон (субъектони махсус) равона гардидааст⁵³.

Ҳамин тавр, таҳқиқи масъалаи мафҳум ва моҳияти коррупсия нишон медиҳад, ки атрофи мафҳуми коррупсия дар адабиёт андешаҳои мухталиф ҷой дошта, мафҳуми умумиэтирофшудаи он вучуд надорад. Як гурӯҳи олимон онро як фаҳмиши умумӣ таъриф дода, гурӯҳи дигар онро ба фаҳмиши васеъ ва маҳдуд тафсир кардаанд. Коррупсия на танҳо аз нуқтаи назари илмҳои ҳуқуқшиносӣ, балки сиёсатшиносии ҷомеашиносӣ низ мафҳумбандӣ гардидааст. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки коррупсия дорои хусусиятҳо ва аломатҳои ба худ хос буда, онро аз дигар падидаҳои ҳуқуқӣ

⁵¹Ниг.: Селихов Н.В. Коррупция в государственном механизме современной России (теоретические аспекты): дис... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2001. – С. 53.

⁵²Ниг.: Костенников М.В., Куракин А.В. Предупреждение и пресечение коррупции в системе государственной службы. – М., 2004. – С. 32.

⁵³Ниг.: Хурсандзода С. Сиёсати зиддикоррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқи назариявӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ: дисс. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – С. 32.

фарқ мекунонад. Маврид ба зикр аст, ки аз нигоҳи назарияи давлат ва ҳуқуқ мафҳумбандӣ кардани коррупсия каме душвор ба назар мерасад, зеро дар он на танҳо хусусиятҳои ҳуқуқӣ, балки баъзе хусусиятҳои сиёсӣ чамбиятии онро низ ба инобат бояд гирифт. Мо фаҳмиши коррупсияро ба мазмуни васеъ ва маҳдуд бо чунин асосҳо қабул дорем: коррупсия дар мазмуни маҳдуд ҳамчун ришваситонии шахсони мансабдори давлатӣ, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ бо таҳдиди татбиқи ҷазо ҷиноят муқаррар кардааст, фаҳмида мешавад. Дар мазмуни васеъ бошад, мафҳуми коррупсия на танҳо ришваситонӣ, балки дигар амалҳои монанд ба ришваситонӣ (азонихудқунӣ, пора, таъмаҷӯӣ ва ғ.), инчунин доираи васеътари субъектҳои фаро мегирад. Бояд гуфт, ки омӯзиши равишҳои дарки моҳияти коррупсия ва сохтори он метавонад ба таҳияи тадбирҳои муассири мубориза бо коррупсия ва дар ниҳояти қор таҳкими волияти қонун ва интизом дар идораи давлатӣ мусоидат намояд.

Адабиёт:

1. Антонян Ю.М. Типология коррупции и коррупционного поведения // Социология коррупции: Мат-лы науч.-практ. конф. – М., 2003. – С. 37-41.
2. Барис В.В., Народицкий Ю.О. Определение коррупции с политологической и государственно-правовой точек зрения // Вестн. Моск. УН-ТА. Сер. 18. Социология и политология. – 2009. – № 1. – С. 109-119.
3. Большой энциклопедический словарь: 2-е издание, перераб. идоп. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 1434 с.
4. Волженкин Б.В. Коррупция // Сер. Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе. – СПб., 1998. – С. 5-6.
5. Корчагин А.Г., Иванов А.М. Сравнительное исследование коррупционных и служебных преступлений. – Владивосток, 2001. – 226 с.
6. Костенников М.В., Куракин А.В. Предупреждение и пресечение коррупции в системе государственной службы / М.В. Костенников, А.В. Куракин. – М., 2004. – 214 с.
7. Криминология / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – М., 2004. – 428 с.
8. Криминология: Учебник / Под общ. ред. А.И. Долговой. – М., 2008. – 912 с.
9. Кудашкин А.В., Козлов Т.Л. Еще раз о правовом понятии коррупции / А.В. Кудашкин, Т.Л. Козлов // Современное право. – 2010. – № 6. – С. 6-10.
10. Кузьмин А.В., Козловских Е.А. Проблемы преодоления коррупции в РФ / А.В. Кузьмин, Е.А. Козловских // Актуальные проблемы антикоррупционной политики на региональном уровне: Материалы региональной научно- практической конференции. – СПб., 2001. – С. 162-167.
11. Кузьминов Я.И. Тезисы о коррупции / Я.И. Кузьминов. – М., 2000. – 38 с.

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо коррупсия» аз 7-уми августи соли 2020, № 1714. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 05.12.2023).
13. Лахман А.Г. Коррупция и противодействие коррупции: проблемы правопонимания // Власть и управление на Востоке России. – 2013. – № 1 (62). – С. 129-134.
14. Лунеев В.В. Коррупция: политические, экономические, организационные и правовые проблемы (Тезисы доклада) // Государство и право. – 2000. – № 4. – С. 99-111.
15. Мельник Н.И. Понятие коррупции // Коррупция и борьба с ней. – М., 2000. – 326 с.
16. Миненок М.Г. К вопросу о борьбе с коррупцией // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2013. – Вып. 9. – С. 88-93.
17. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М., 1968. – 900 с.
18. Преступность и власть / Редкол.: А.И. Долгова и др. – М., 2000. – 151 с.
19. Сафаров А.И., Авзалов А.Х. Соотношение понятий коррупции и коррупционной преступности по законодательству Республики Таджикистан // Юридическая наука: история и современность. – Санкт-Петербург. – 2016. – № 3. – С. 174-183.
20. Селихов Н.В. Коррупция в государственном механизме современной России (теоретические аспекты): дис... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2001. – 268 с.
21. Справочный документ о международной борьбе с коррупцией, подготовленный секретариатом ООН. A/CONF. 169/ 14, 1995. 13 April.
22. Сулейманов Т.М. Борьба с коррупцией в России в IX-XIX вв. // История государства и права. – 2010. – №7. – С. 25-28.
23. Фиалковская И.Д. Коррупция: понятие, признаки, виды // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2018. – № 1. – С. 137-142.
24. Фиалковская И.Д. Противодействие коррупции как цель контрольно-надзорной деятельности в государственном управлении: зарубежный опыт // Материалы I Всероссийской научно-практической конференции «Актуальные вопросы контроля и надзора в социально значимых сферах деятельности общества и государства». – Н. Новгород, 2015. – С. 137-141.
25. Хурсандзода С. Сиёсати зиддикоррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқи назариявӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ: дисс. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – 176 с.
26. Чебоксаров П.А. Проблема коррупции на уровне местного самоуправления // Актуальные проблемы антикоррупционной политики на региональном уровне: Материалы региональной научно-практической конференции. – СПб., 2001. – 370 с.

ОИД БА СОЗГОРИИ МАФХУМҲОИ АСОСИИ МОДДАИ 1 КОДЕКСИ МЕХНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ДИГАР САНАДҲОИ МЕЪЁРИИ ҲУҚУҚИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобокалон Ғоиб Мерган,

Маркази миллии қонунгузори назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
сардори шуъбаи қонунгузорӣ оид ба
меҳнат, муҳочират ва иҷтимоӣ,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорат,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Тел.: (+992) 907948773

E-mail: bgoib@mail.ru

Саъдизода Ҷаҳонгир,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, мудири
кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии
муқоисавӣ, номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Тел.: (+992) 985383867

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Фишурда: Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами илми ҳуқуқшиносӣ – созгории мафҳумҳои моддаи 1-и Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишвар бахшида шудааст. Дар қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон истилоҳоти зиёди ҳуқуқие истифода мегарданд, ки ҳамеша бо мазмуну мундариҷаашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд ва барои дар амал дуруст татбиқ намудани онҳо нахуст бояд маънои онҳоро дарк кард. Дарки дурусти мазмуну моҳияти вожаҳои ҳуқуқӣ барои амалӣ гардидани меъёрҳои ҳуқуқӣ мусоидат менамояд.

Ба андешаи муҳаққиқон дар санади меъёрии ҳуқуқӣ калима, ибора ва ҷумлаҳои бояд истифода шаванд, ки содаву равон бошанд ва маънои луғавии онҳо ба аҳолии фаҳмо бошад. Чунончи муаллифон баъзе вожаҳо ва мафҳумҳои Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳлил намуда, хулосаҳои худро пешниҳод намудаанд.

Ба андешаи муаллифон истилоҳоти ҳуқуқии дар қонунҳои амалкунанда истифодашаванда бояд мафҳумҳоро аниқ ифода намоянд, ба як маъно истифода шаванд, оммафаҳм бошанд ва мазмуни ягона дошта бошанд. Дар охири мақола муаллифон пешниҳод намудаанд, ки зимни тартиб додани саволномаҳои тестӣ дар имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷониби Маркази миллии тестии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, вожа ё мафҳумҳои ҳуқуқие, ки дар якҷанд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тақроран, гуногун ва мухталиф пешбинӣ шудаанд, набояд истифода карда шаванд.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқ, созгорӣ, мафҳум, истилоҳ, Кодекси меҳнат, ҳуқуқи меҳнат, касб, мутахассис, бекорӣ, падида, ихтисос, бемории касбӣ, санади меъёрии ҳуқуқӣ, техникаи қонунгузорӣ.

О СООТВЕТСТВИИ ОСНОВНЫХ ПОНЯТИЙ СТАТЬИ 1 ТРУДОВОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С ДРУГИМИ НОРМАТИВНЫМИ ПРАВОВЫМИ АКТАМИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Бобокалон Гоиб Мерган,

Национальный центр законодательства
при Президенте Республики
Таджикистан, начальник отдела
законодательства по труду, миграции и
социальной защите, Таджикский
национальный университет,
юридический факультет, доцент
кафедры предпринимательского и
коммерческого права, кандидат
юридических наук

Тел.: (+992) 907-94-87-73

E-mail: bgoib@mail.ru

Саъдизода Джахонгир,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, заведующий
кафедрой прав человека и
сравнительного правоведения, кандидат
юридических наук, доцент

Тел.: (+992) 985383867

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Аннотация: Данная статья посвящена одному из актуальных вопросов юридической науки – соответствию понятий статьи 1 Трудового кодекса Республики Таджикистан с другими нормативными правовыми актами страны. Действующие законы Республики Таджикистан, в том числе Трудовой Кодекс Республики Таджикистан, содержат множество юридических терминов, которые всегда различаются по своему содержанию, и для того, чтобы правильно применять их на практике, необходимо прежде всего познать их значение. Точное представление содержания юридических терминов способствует реализации правовых норм.

По мнению исследователей, в нормативном правовом акте должны использоваться слова, словосочетания и предложения, которые должны быть простыми и широкораспространенными, а их смысл должен быть общепонятным. Так же авторы проанализировали некоторые термины и понятия Трудового Кодекса Республики Таджикистан с другими нормативными правовыми документами и представили свои выводы.

Авторы придерживаются мнения, что используемые в действующих законах юридические термины должны четко выражать понятия, использоваться в одном смысле, быть общепонятными и иметь одно значение. В конце статьи авторы предложили при составлении Национальным центром тестирования при Президенте Республики Таджикистан тестовых вопросов на централизованных вступительных экзаменах в средние и высшие профессиональные учебные заведения Республики Таджикистан не следует использовать юридические термины или понятия, предусмотренные неоднократно и двусмысленно в нескольких нормативных правовых документах.

Ключевые слова: Право, соответствие, понятие, термин, Трудовой кодекс, трудовое право, профессия, специалист, безработица, явление, специальность, профессиональное заболевание, нормативный правовой акт, законодательная техника.

ABOUT COMPATIBILITY OF THE BASIC CONCEPTS OF ARTICLE 1 OF THE LABOR CODE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH OTHER NORMATIVE LEGAL ACTS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Bobokalon Goib Mergan,

National Center for Legislation under the
President of the Republic of Tajikistan,
Head of the Department of Labor Law,
Migration and Social Protection of the
Associate Professor of the Department of
Business and Commercial Law of the Tajik
National University, Candidate of Laws

Phone.: (+992) 907948773

E-mail: bgoib@mail.ru

Sadizoda Jahongir,

Tajik National University, Law Faculty,
Head of the Department of human rights
and Comparative law, candidate of law,
docent

Phone.: (+992) 985383867

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Annotation: This article is devoted to one of the topical issues of legal science - the correspondence of the concepts of Article 1 of the Labor Code of the Republic of Tajikistan with other normative legal acts of the country. The current laws of the Republic of Tajikistan, including the Labor Code of the Republic of Tajikistan, contain many legal terms that always differ in their content, and in order to correctly apply them in practice, it is necessary first of all to know their meaning. A correct understanding of the content of legal terms contributes to the implementation of legal norms.

According to researchers, a normative legal act should use words, phrases and sentences that should be simple and widespread, and their meaning should be generally understandable. The authors also analyzed some terms and concepts of the Labor Code of the Republic of Tajikistan with other regulatory legal documents and presented their conclusions.

According to the authors, the legal terms used in current laws must clearly express concepts, be used in the same sense, be generally understandable and have the same meaning. At the end of the article, the authors suggested that when the National Testing Center under the President of the Republic of Tajikistan compiles test questions for centralized entrance exams to secondary and higher vocational educational institutions of the Republic of Tajikistan, should not use legal terms or concepts that are provided repeatedly and ambiguously in several normative legal documents.

Keywords: Law, compliance, concept, term, Labor Code, labor law, profession, specialist, unemployment, phenomenon, specialty, occupational disease, normative legal act, legislative technique.

Мақсади олии давлат ва ҷомеа таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият ва кафолати амалӣ намудани онҳо буда, яке аз самтҳои асосии қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ба қатори омилҳои муҳимми инкишофи ҷомеа, рушди босуботи қонунгузорию соҳаи меҳнат низ шомил мебошад. Маҳз аз ҳамин хотир давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи мазкур ва рушди пайвастаи он тавачҷуҳи доимӣ дода, онро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати худ медонад.

Дигаргуниҳои куллие, ки бо дарназардошти муносибатҳои бозоргонӣ ва ба хусус дар муносибатҳои меҳнатӣ ба вучуд омаданд, танзими мутамаддини ҳуқуқиро тақозо менамоянд, ки ин аз баланд гардидани нақш ва мавқеи ҳуқуқ дар ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва давлатӣ гувоҳӣ медиҳад. Ин дигаргуниҳо танҳо бо роҳи таҳия ва қабул намудани қонунҳои ҷавобгӯӣ ба талаботи ҷомеаи ҷаҳонӣ амалӣ шуда метавонанд. Умуман ҳама гуна ислоҳот танҳо тавассути татбиқи муқаррароти қонунгузорӣ ба амал бароварда мешавад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста зимни баромаду суҳанронихояшон дар хусуси таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дарназардошти таъмини рушди устувори иҷтимоӣ, таҷричан

баланд бардоштани беҳсозии шароити зиндагӣ, таъмини кафолатҳои иҷтимоии шаҳрвандон, рушди шарикӣ ва иҷтимоӣ, таъмини ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои муҳочирони меҳнати дохилию берунӣ ва ба роҳ мондани муносибатҳои байналмилалӣ таъкидҳо менамоянд. Аз ҷумла Пешвои миллат бамаврид иброз намудаанд: «Рушди минбаъдаи ҷомеа тақозо менамояд, ки бо мақсади танзими ҳамаҷонибаи муносибатҳои ҷамъиятӣ қонунҳои амалкунанда мунтазам такмил дода шаванд. Чунин тарзи танзими ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки мақомоти ҳокимияти иҷроия фаъолияти худро асосан ба идоракунии давлатӣ равона созанд. Аз ин рӯ, ба субъектҳои ҳуқуқҷодкунанда, аз ҷумла вакилони парламент зарур аст, ки сифати қонунҳои амалкунанда ва ба сатҳи рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар мутобиқ будани онҳоро мунтазам таҳлил карда, лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба талаботи рӯз мувофиқро таҳия намоянд»⁵⁴.

Вабаста ба ислоҳоти соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ҷиҳати таъмини рушди иқтисодиёт ва танзими самараноки муносибатҳои меҳнатӣ, баланд бардоштани ҳифзи иҷтимоии аҳоли, мувофиқи мақсад аст, ки барои баргараф намудани муҳолифат ва номувофиқатии дар қонунгузори соҳаҳои мазкур вучуддошта ва аз байн бурдани хусусиятҳои эълумиявӣ як қатор меъёрҳо ва бо механизми самараноки амалишавӣ таъмин намудани онҳо тадбирҳо андешида шаванд.

Ҳамаи ин тавҷуҳи хоссаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, моро вазифадор менамояд, ки тамоми имкониятҳои мумкинро барои беҳтар намудани рушди соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ равона намуда, барои рушди ватани азизамон саҳми муносиб гузорем.

Қайд кардан ба маврид аст, ки бо мурури замон ва пешрафти ҳаёти ҷомеа дар соҳаи меҳнат муносибатҳои нав ба вучуд омаданд, ки онҳо танзими худро талаб менамоянд. Аммо ҳанӯз ҳам дар қонунгузори соҳаи мазкур ҳолатҳои вохӯрдан мумкин аст, ки такмили онҳо фаъолияти пурсамар ва ҳамаҷонибаро тақозо менамояд.

Таҳлили мутобиқат ё созгории Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конституция ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон⁵⁵ нишон дод, ки ба Кодекси мазкур меъёрҳои ворид намудан зарур аст, ки дар баробари хусусияти таҳрирӣ ва муайянкунанда доштан, ҳамзамон бештар хусусияти мутобиқкунандаро дошта бошанд.

Аз ин рӯ, мутобиқат ё созгории мафҳумҳои асосии моддаи 1 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил менамоем.

⁵⁴ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри соли 2018. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj/node/19088> (Санаи мурочиат: 27.10.2023)

⁵⁵ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6-уми ноябри соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016 тағйири иловаҳо ворид карда шудааст. – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – 136 с.

Қонунҳоро агар аз нигоҳи диалектикӣ назар андозем, ҳамеша дар рушду такомул ва инкишофу пешравӣ мебошанд. Аз ин лиҳоз дар қонунгузорӣ хоҳ ноҳоқ пайваста истилоҳоти нав ба нав ба вучуд меоянд.

Дар қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон истилоҳоти зиёди ҳуқуқие истифода мегарданд, ки ҳамеша бо мазмуну мундариҷаашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд ва барои дар амал дуруст татбиқ намудани онҳо нахуст бояд маънои онҳоро дарк кард. Дарки дурусти мазмуну моҳияти вожаҳои ҳуқуқӣ барои амалӣ гардидани меъёрҳои ҳуқуқӣ мусоидат менамояд.

Бояд қайд намуд, ки ҳар як илм аз дигар илмҳо бо истилоҳоти худ тафовут дорад, ки онҳо аз рӯи қоида дар натиҷаи таҳлили донишҳо дар соҳаи муайян, омӯзишҳо ва натиҷабардориҳо аз таҷрибаи андӯхташуда ба даст оварда мешаванд.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳум ва истилоҳоти ҳуқуқии соҳаи меҳнат дар ҳоли ташаккулёбист ва он барои дар сатҳи муайян инъикос гардидани соҳаҳои алоҳидаи қонунгузорӣ ва рушду тағйироти ин раванд мусоидат менамояд. Ҳаминро бояд қайд намуд, ки инкишофи қонунгузорӣ дар ҳар як соҳаи ҳуқуқ вижагиҳои худро дорад. Истилоҳоти ҳуқуқии соҳаи меҳнат низ дорои чунин хусусият буда, зарурати дар алоҳидагӣ таҳлил намудани онро талаб менамояд.

Дар меъёрҳои муқаррарнамудаи моддаи 50-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» сухан дар бораи истилоҳоти санади меъёрии ҳуқуқӣ меравад.

Мутобиқи қисми 1-и моддаи 50-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» истилоҳоти санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд бо истифода аз калима ва ибораҳои оммафаҳм тартиб дода шавад.

Калима ва ибораҳои оммафаҳм, яъне дар санади меъёрии ҳуқуқӣ калима, ибора ва ҷумлаҳои бояд истифода шаванд, ки содаву равон бошанд ва маънои луғавии онҳо ба аҳолии фаҳмо бошад. Зеро калимаҳо ба ибора ва ҷумла дохил шуда, алоқаи муайяни грамматикӣ пайдо мекунанд, аммо хусусияти ин алоқаҳо дар ибора ва ҷумла як хел нестанд. Сохти ибора нисбат ба сохти ҷумла соддатар аст, бинобар ин алоқаи калимаҳо дар сохти ибора ва сохти ҷумла бояд мураккаб набошанд.

Мутобиқи қисми 2-и моддаи 50-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ҳамон як истилоҳ дар санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд як маъноро ифода намуда, мазмуни ягона дошта бошад.

Мутобиқи қисми 3-и моддаи 50-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» дар ҳолати зарурати дақиқ намудани истилоҳот ва мафҳумҳои дар санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодашуда дар санад моддае (қисме, банде) оварда мешавад, ки дар он моҳияти ин истилоҳоту мафҳумҳо шарҳ дода мешаванд.

Мутобиқи қисми 4-и моддаи 50-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» истилоҳоти махсус мумкин аст дар санади меъёрии ҳуқуқӣ танҳо бо ҳамон маъно истифода гардад, ки он дар соҳаи махсуси дахлдор истифода мешавад. Истилоҳоти махсус бояд дар санади меъёрии ҳуқуқӣ шарҳ дода шавад.

Дар ин чор қисми моддаи 50-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» талабот ба истилоҳоти санади меъёрии ҳуқуқӣ пурра пешбинӣ шудааст.

Тавре А.Ф. Холиқзода ва М. Ҳочиев зикр намудаанд: «...истилоҳот дар санади меъёрии ҳуқуқӣ ҷузъи муҳимтарини он буда, дар мавриди тавассути шарҳи мафҳумҳо барои истифодабаранда фаҳмову равшан гаштани онҳо, мундариҷаи санади меъёрии ҳуқуқӣ низ оммафаҳм мешавад. Ин дар навбати худ боиси риоя гаштани меъёрҳо ва иҷрошавии санади меъёрии ҳуқуқӣ мегардад»⁵⁶.

Ҳаминро бояд тазаккур дод, ки ҳамаи қисмҳои моддаи 50 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз ҷониби олимони номбаршуда ба таври пурра тафсиру тавзеҳоти худро ёфтаанд.

М.А. Маҳмудзода, Ҷ.З. Маҷидзода, А.Ф. Холиқзода чунин қайд намудаанд: «Сифати баланди шарҳи мафҳумҳо, усули сода ва одии баёни техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ, сатҳи баланд ва олиии баррасии меъёрҳо, ба инобат гирифтани нуктаҳои мухталифи илмӣ ва назарӣ нисбат ба шарҳи истилоҳоти ҳуқуқӣ ва ҷамъбасти ҳулосаҳои шахсӣ нисбат ба падидаҳои ҳуқуқӣ мутобиқ ба табиати давлати демократӣ ҳуқуқбунёд ва иҷтимоии Тоҷикистон ва мувофиқ ба талаботи Конститутсияи кишвар, шаҳодати масъулияти баланди касбии муаллифон ва эътимоднокии шарҳу тафсири эшон ба қонун аст»⁵⁷.

Дар китоби «Техникаи қонунгузорӣ» оид ба масъалаҳои забони қонун ва истилоҳоти ҳуқуқӣ М.З. Раҳимзода ва А.Р. Нематов ин мавзӯро ба таври муфассал мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додаанд. Онҳо қайд менамоянд, ки «Ҳар як илм истилоҳоти худро дорад. Масъалаҳои истилоҳоти ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ яке аз масъалаҳои марказии техникаи қонунгузорӣ ҳисобида мешавад. Илми ҳуқуқшиносӣ низ ба худ хос калимаҳо дорад, ки инҳо дар ҷараёни ҳуқуқэҷодкунӣ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Аммо забони қонун бо истифодаи калимаҳои ҳуқуқӣ маҳдуд намегардад. Қонун барои доираи васеъ ва номуайяни иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ эҷод карда мешавад. Бинобар ин, матни қонун бояд ба ҳар як аъзои ҷамъият низ дастрас ва фаҳмо бошад»⁵⁸.

Оид ба истифодаи истилоҳот ва вожаҳои ҳуқуқии ягона, содаву равон ва оммафаҳм олимони зиёди ватанӣ пажӯҳишҳои илмӣ бурдаанд⁵⁹. Аммо оид ба истилоҳоти соҳаи ҳуқуқи меҳнат пажӯҳишҳо ангуштшуморанд.

⁵⁶ Ниг.: Холиқзода А.Ф., Ҳочиев М. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2017. – С. 287-288.

⁵⁷ Ниг.: Маҳмудзода М.А., Маҷидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ф. Назари тозаии илмӣ ба тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», Холиқзода А.Ф., Ҳочиев М. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2017. – С. 12.

⁵⁸ Ниг.: Раҳимзода М.З., Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. Нашри дуввум. Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Бухоро, 2016. – С. 94.

⁵⁹ Оид ба ин масъала муфассал ниг.: Луғати истилоҳот // Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ) / Э.С. Насриддинзода. – Нашри 2-юм. – Душанбе: Адиб, 2022. – С. 206-218. Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ. Мушкилоти қорбасти истилоҳот аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон / Д.С. Раҳмон, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №2/10. – Душанбе, 2017. – С. 204-209; Саъдизода Ҷ. Фарҳанги ҳуқуқи инсон: шарҳи истилоҳот // Форуми ҳуқуқшиносони ҷавон бахшида ба Соли ҷавонон дар доираи Форуми миллии оид ба волоияти қонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи форум (Душанбе, 3 ноябри соли 2017). – Душанбе: Контраст, 2017. – С. 60-64; Саъдизода Ҷ. Мушкилоти тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқӣ аз дидгоҳи

Аз ин рӯ, ба моддаи 50-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» тафсиру тавзеҳот надода, онро дар доираи масъалаи гузошташуда, ки мавзуи мақола ба он бахшида шудааст, мавриди таҳлил қарор хоҳем дод.

Вобаста ба ин, мо дар мадди аввал ба ду мафҳумҳои маъмулӣ ё истилоҳоти ҳуқуқие, ки мафҳумҳоро аниқ ифода менамоянд, ба як маъно истифода мешаванд, оммафаҳм мебошанд ва мазмуни ягона доранд, аз ҷумла истилоҳоту мафҳумҳои «**бемории касбӣ**» ва «**бахисобгирии инфиродӣ**», истода мегузарем.

Дар сархати ҳафтуми моддаи 1-и Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, зери истилоҳи «**бемории касбӣ**» «*беморие, ки ба он корманд бар асари таъсири омилҳои хатарнок ё зараровари истеҳсолӣ гирифта шудааст*», фаҳмида мешавад. Дар сархати ҳафтуми моддаи 1-и Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, «**бемории касбӣ**» ҳамчун «*беморие, ки ба он корманд бар асари таъсири омилҳои хатарнок ё зараровари истеҳсолӣ гирифта шудааст*», ифода ёфтааст, ки аз рӯи мазмунашон якхела мебошанд.

Инчунин, ба ҳамин монанд дар сархати ҳафтуми моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатӣ» мафҳуми «**бахисобгирии инфиродӣ**» ҳамчун «*тартиби ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории маълумоте, ки барои таъини нафақа дар низоми суғуртаи нафақавӣ зарур мебошад*», пешбинӣ шудааст. Дар сархати 1-и моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бахисобгирии инфиродӣ дар низоми суғуртаи ҳатмии нафақавӣ» бошад, «**бахисобгирии инфиродӣ**» ҳамчун «*тартиби ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории маълумоте, ки барои таъини нафақа дар низоми суғуртаи ҳатмии нафақавӣ зарур мебошад*», маънидод мегардад.

Таҳлилҳо аз таҷриба нишон медиҳанд, ки калима, истилоҳ ё ибораҳои дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ истифода мешаванд, ки як маъноро ифода менамоянд ва мазмуни ягона доранд.

Вобаста ба ин, дар сархати биступанҷуми моддаи 1-и Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон вожаи «**ихтисос**» ҳамчун «*маҷмуи дониш, кордонӣ ва малакаи тавассути омодагии махсус ва таҷрибаи кори андӯхташудае, ки барои иҷрои нави муайяни фаъолияти меҳнатӣ дар доираи касби мазкур зарур аст ва бо ҳуҷҷатҳои дахлдор дар бораи таҳсилот тасдиқ мешавад*», маънидод гардидааст. Дар сархати дувоздаҳуми моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» бошад, вожаи «**ихтисос**» ҳамчун «*маҷмуи дониш ва маҳорату малака, ки бо роҳи омӯзиши ҳадафнок ва таҷрибаи корӣ ҳосилшуда, барои нави муайяни фаъолият зарур мебошанд ва бо ҳуҷҷатҳои мувофиқ дар бораи таҳсилот тасдиқ карда мешаванд*» шарҳу тавзеҳ ёфтааст.

фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028», «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ», «140-солагии Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айни» ва «70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». – Душанбе: Чопхонаи ДМТ, 2018. – С. 448-449.

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ вожаи «**кордонӣ**» кордон будан, донистани (чашми) кор, коргоҳӣ⁶⁰ маънидод гардидааст. Калима ё ибораи «**маҳорат**» бошад, 1. мохирӣ, устодӣ, устогӣ, хунармандӣ; забардастӣ (дар кор): маҳорати баланд, маҳорати зиёд, маҳорати калон, маҳорати калон ё том, маҳорати фавқулода, маҳорат нишон додан, маҳорат пайдо кардан. 2. қобилият, лаёқат: маҳорати хунарпешагӣ, хунару санъати хунарпешагӣ; силсилаи фанҳои марбут ба ихтисоси хунарпешаҳо; маҳорати нависандагӣ лаёқат ва истеъдоди нависандагӣ; маҳорати сарояндагӣ маҳорат ва қобилият дар сурудан; бо маҳорат, мохирона, устодона⁶¹ шарҳу тавзеҳ ёфтааст.

Аз лиҳози метаномия, яъне маҷозӣ омадани калимаҳо вобаста ба амал назар меандозем. Дар метаномия ду истилоҳоти ба ҳам алоқаманд як ном доранд, яъне бо як калима ифода карда мешаванд: Соҳиб кордони хуб аст, Соҳиб маҳорати хуб дорад.

Дар шарҳи вожаи «**ихтисос**» ду калима ё ибора – «**кордонӣ**» ва «**маҳорат**» истифода шудааст, ки онҳо ҳаммаъно буда, истифодаи онҳо дуруст мебошад.

Дигар истилоҳ ё вожа «**бекорӣ**» мебошад, ки дар ду қонун истифода шудааст.

Дар сарҳати шашуми моддаи 1-и Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, истилоҳи «**бекорӣ**» ҳамчун «*зуҳуроти иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки ба набудани талабот ба қисми муайяни қувваи корӣ дар бозори меҳнат вобастагӣ дорад*», омадааст.

Дар сарҳати якуми моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» бошад, вожаи «**бекорӣ**» ҳамчун «*падидаи иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки ба қисми муайяни қувваи корӣ мавҷуд набудани талабот дар бозори меҳнат вобастагӣ дорад*», пешбинӣ шудааст.

Ҳангоми пешниҳоди таъриф ё мафҳуми «**бекорӣ**» дар қонунҳои зикршуда вожаҳои «**падида**» ва «**зуҳурот**» истифода гардидаанд. Яъне новобаста аз он, ки дар қонунҳои мазкур ҳангоми маънидоди як истилоҳ ду калимаҳои гуногун мавриди қарор гирифтаанд, аммо онҳо дар ҷунин маврид як мазмун ё маъноро ифода менамоянд.

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ҳарчанд, ки вожаи «**зуҳурот**» ҳамчун падида, ҳодиса ва вожаи «**падида**» ҳамчун чизи зоҳиршуда, ҳодиса⁶² тавзеҳ ёфтаанд, аммо дар илми ҳуқуқшиносӣ, ки забони вижаи ҳудро дорад, онҳо ҳаммаъно буда, дуруст истифода шудаанд.

Мутобиқи сарҳати дуҷуми моддаи 51-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодаи мафҳумҳои (истилоҳоти) гуногуни ҳаммаъно нораво мебошад⁶³.

⁶⁰ Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н (Нашри дувум). – Душанбе: Шучоён, 2008. – С. 652.

⁶¹ Ниг.: Асари зикргардида. – С. 815.

⁶² Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н (Нашри дувум). – Душанбе: Шучоён, 2008. – С. 652.

⁶³ Ниг.: Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, №5, қ. 1, мод. 271) (Қонуни ҚТ аз 19.07.2019, №1632).

Чи тавре Р.Ш. Шарофзода (Сотиволдиев) қайд мекунад: ҳангоми вучуд доштани мафҳумҳои гуногуни илмӣ оид ба як падидаи ҳаёти ҳуқуқӣ, ки натиҷаи мувоҳидаҳои илмӣ мебошад, меояд аз мафҳумҳои маъмулӣ, ки дар фаъолияти ҳуқуқӣ пазируфта мешаванд, истифода намуд. Мафҳумҳои илмӣ ва таърифиҳои ин мафҳумҳо бояд ба як маъно истифода шаванд. Дар ҳолати истифодаи маъниҳои гуногуни мафҳумҳои илмӣ, ки дар соҳаҳои мухталифи ҳуқуқ мушоҳида мешавад, вазифаи асосии истилоҳоти ҳуқуқӣ дар хусуси ифодаи ҳаммаъноии мафҳумҳо ҳалалдор мешавад⁶⁴.

Оид ба ин масъала дигар мисолҳоро низ рӯйи қоғаз овардан мумкин аст, то ки исботи андешаҳои болозикр бошанд.

Дар сарҳати бистушашуми моддаи 1-и Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон вожаи «**касб**» ҳамчун «*намуди фаъолияти меҳнатие, ки донишу малакаи тавассути омӯзиши ва таҷриба андӯхташударо тақозо менамояд*», маънидод шудааст.

Дар сарҳати сиздахуми моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» бошад, истилоҳи «**касб**» чунин омадааст: «... *намуди асосии шугл ва фаъолияти меҳнати инсон буда, бо ҳуҷҷати марбут ба таҳсилот тасдиқ мегардад*».

Ба ҳамин монанд, дар якҷанд қонунҳои дигар таъриф ё мафҳумҳои гуногуни «мутахассис» пешбинӣ шудааст.

Якум, дар сарҳати чилучоруми моддаи 1-и Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, вожаи «**мутахассис**» чун «*шахси дорои таҳсилоти касбӣ, ки доир ба назария ва амалияи самти ихтисосаш дониш, малака ва маҳорати касбиро соҳиб шудааст, ки ба ӯ имконият медиҳад дар соҳаи муайян фаъолияти касбӣ намояд*», маънидод гардидааст.

Дуюм, дар моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тайёр намудани мутахассисон бо назардошти талаботи бозори меҳнат» вожаи «мутахассис» ҳамчун «*шахсе, ки соҳиби таҳсилоти касбӣ буда, доир ба назария ва амалияи самти ихтисосаш дониш, малака ва маҳорати касбиро соҳиб шудааст, ки ба ӯ имконият медиҳад дар соҳаи муайян фаъолияти касбӣ намояд*», тевзеҳ дода шудааст.

Сеюм, дар сарҳати бистуми моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» мафҳуми зерини «мутахассис» пешбинӣ шудааст: «... *шахсе, ки соҳиби таҳсилоти олии касбӣ буда, доир ба назария ва амалияи самти ихтисосаш дониш, малака ва маҳорати касбиро соҳиб шудааст ва барои иҷро намудани кори илмӣ қобилият дорад*».

Чорум, сарҳати биступанҷуми моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» мафҳуми «мутахассис»-ро чунин тавзеҳ додааст: «... *шахсе, ки соҳиби таҳсилоти олии касбӣ буда, доир ба назария ва амалияи самти ихтисосаш дониш, маҳорат ва малакаи касбиро соҳиб шудааст ва барои иҷро намудани кори илмӣ имконият дорад*».

⁶⁴ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз рӯи ихтисоси «ҳуқуқшинос» таҳсил мекунанд. – Душанбе: Сино. ДМТ. 2018. – С. 575.

Ба андешаи мо чунин такроршавии мафҳумҳо ё пешбинӣ гардидани мафҳумҳои гуногун ҷиҳати ифодаи як истилоҳ ё категорияи ҳуқуқӣ барои дарки дурусти онҳо ва татбиқи амалисозии меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳалал эҷод мекунад.

Ҳамзамон такрору гуногунмаъноии чунин мафҳумҳо на танҳо барои амалисозии меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳалал эҷод мекунанд, балки ба довталабоне, ки дар имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок менамоянд, монеаҳоро пеш оварданашон мумкин аст. Масалан, ҳангоми тартиб додани саволномаҳои тестӣ дар имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷониби Маркази миллии тести назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар саволномаҳо мафҳуми «**мутахассис**» гирд оварда шудааст, дар ҷавоб бошад, номи яке аз қонунҳо КМ ҚТ пешбинӣ шудааст, аммо дар ҷавоб номи яке аз се қонуни дигари зикргардида низ дода шудааст, ки ин метавонад барои довталабон мушкилотро пеш орад. Шояд зумрае аз тартибдиҳандагон чунин ҳолатро саволҳои мантиқии гирдовардашуда ҳисобанд, бояд ба назар гирифт, ки саволҳои мантиқӣ тамоман чизи дигар аст.

Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки вожа ё истилоҳоти ҳуқуқии дар қонунҳои амалкунанда истифодашаванда бояд мафҳумҳоро аниқ ифода намоянд, ба як маъно истифода шаванд, оммафаҳм бошанд ва мазмуни ягона дошта бошанд.

Таклиф менамоем, ки зимни тартиб додани саволномаҳои тестӣ дар имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷониби Маркази миллии тести назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, вожа ё мафҳумҳои ҳуқуқие, ки дар якҷанд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ такроран, гуногун ва мухталиф пешбинӣ шудаанд, набояд истифода карда шаванд⁶⁵.

Адабиёт:

1. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, №5, қ. 1, мод. 271) (Қонуни ҚТ аз 19.07.2019, №1632).

2. Бобокалонов Ғ.М. Рочё ба баъзе масъалаҳои истилоҳоту мафҳумҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Раванди қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилиҳо», 31 март соли 2020, Муассисаи давлатии «Душанбе Плаза» шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 38/1. Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. 2020. – С. 116-124.

⁶⁵ Оид ба ин масъала муфассал ниг.: Бобокалонов Ғ.М. Рочё ба баъзе масъалаҳои истилоҳоту мафҳумҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Раванди қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилиҳо», 31 март соли 2020, Муассисаи давлатии «Душанбе Плаза» шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 38/1. Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. 2020. – С. 116-124.

3. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6-уми ноябри соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016 тағйиру иловаҳо ворид карда шудааст. – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – 136 с.

4. Луғати истилоҳот // Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ) / Э.С. Насриддинзода. – Нашри 2-юм. – Душанбе: Адиб, 2022. – С. 206-218.

5. Маҳмудзода М.А., Маҷидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ғ. Назари тозаии илмӣ ба тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», Холиқзода А.Ғ., Ҳочиев М. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2017. – С. 12.

6. Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ) / Э.С. Насриддинзода. – Нашри 2-юм. – Душанбе: Адиб, 2022. – 224 с.

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри соли 2018. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj/node/19088> (Санаи мурочиат: 27.10.2023).

8. Раҳимзода М.З., Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. Нашри дуввум. Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Бухоро. 2016. – С. 94.

9. Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ. Мушкилоти қорбасти истилоҳот аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон / Д.С. Раҳмон, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №2/10. – Душанбе, 2017. – С. 204-209.

10. Саъдизода Ҷ. Мушкилоти тарҷумаи истилоҳоти ҳуқуқӣ аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон // Маҷлиси конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону қормандони ДМТ бахшида ба Дахсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028», «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ», «140-солагии Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айнӣ» ва «70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». – Душанбе: Чопхонаи ДМТ, 2018. – С. 448-449.

11. Саъдизода Ҷ. Фарҳанги ҳуқуқи инсон: шарҳи истилоҳот // Форуми ҳуқуқшиносони ҷавон бахшида ба Соли ҷавонон дар доираи Форуми миллии оид ба волоияти қонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷлиси форум (Душанбе, 3 ноябри соли 2017). – Душанбе: Контраст, 2017. – С. 60-64.

12. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз рӯи ихтисоси «ҳуқуқшинос» таҳсил мекунанд. – Душанбе: Сино. ДМТ, 2018. – 784 с

13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н (Нашри дуввум). – Душанбе: Шучоиён, 2008.

14. Холиқзода А.Ғ., Ҳочиев М. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2017.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МУРАТТАБСОЗИИ ҚОНУНГУЗОРӢ

Элназаров Давлатшо Хоҷаевич,
Донишгоҳи Славянии Тоҷикистону
Россия, факултети ҳуқуқшиносӣ,
мудири кафедраи фанҳои давлатӣ-
ҳуқуқӣ, доктори илмҳои ҳуқуқ, дотсент
Тел.: (+992) 918-61-19-15
E-mail: sabkar@list.ru

Муқарриз: Саъдизода Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар назарияи илми ҳуқуқшиносӣ яке аз падидаҳои қобили таваҷҷуҳро мураттабсозии қонунгузорӣ ташкил менамояд. Ташаккул ва фаъолияти ниҳодҳои (институтҳои) давлати ҳуқуқбунёд танҳо дар сурати мавҷудияти низоми мавзун ва самарабахши қонунгузории давлат имконпазир аст. Волоияти ҳуқуқ ва қонуни ҳуқуқӣ дар давлати ҳуқуқбунёд рушди қонунгузории ҳуқуқиро пешбинӣ мекунад, ки арзишҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқиро инъикос мекунад. Дар ин раванд мураттабсозии қонунгузорӣ нақши муҳим мебозад.

Дар асри ХХ усуле ба миён омад, ки бо ёрии он санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҳар як мамлакат ба низоми мантиқан мураттабгашта ворид карда мешуданд. Чунин равандро мураттабсозии қонунгузорӣ меноманд. Дар ин раванд қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ, яъне меъёрҳои ҳуқуқӣ ба як низоми мураттабгашта ворид карда мешаванд. Мураттабсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба пайдошавии мафҳумҳои зерин, аз қабилӣ «ба қайд гирифтани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», «инкорпоратсияи қонунгузорӣ», «муттаҳидсозии (консолидатсияи) қонунгузорӣ» ва «тадвини (кодификатсияи) қонунгузорӣ» оварда расонид.

Мураттабсозии қонунгузорӣ дар шаклҳои гуногун анҷом дода мешавад. Дар раванди мазкур ҳолатҳои дида мешаванд, ки қонунгузорӣ, яъне санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бе таҳияи санади мураттабгашта сурат мегирад, яъне танҳо ҳамчун карда мешаванд (ба қайд гирифтани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ). Дар дигар ҳолат бошад, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар як санади нави мураттабгашта ҳамчун карда мешаванд (инкорпоратсия). Дар ҳолати сеюм меъёрҳои чанд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба баҳри танзими як масъала қабул шудаанд, муттаҳид карда шуда, дар ҳамин замина як санади калонтар қабул карда мешавад (муттаҳидкунӣ). Дар ҳолати чорум бошад, санади нави мураттабгашта дар заминаи мураттаб намудани меъёрҳои ҳуқуқии амалкунанда, тағйирдиҳии мазмуни онҳо ва билохир қабули меъёрҳои нави ҳуқуқӣ анҷом меёбад (тадвин).

Вижагии дигари мураттабсозии қонунгузорӣ бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ алоқаманд будани он мебошад ва беҳуда нест, ки ин равандро «мураттабсозии қонунгузорӣ» ва ё «мураттабсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» меноманд.

Умуман мафҳуми мураттабсозӣ бо қонунгузорӣ алоқаманд мебошад ва мураттаб намудани қонунгузориро дар назар дорад.

Мураттабсозии қонунгузорӣ шарти асосии самарабахши танзими ҳуқуқӣ, рафъи камбудӣ ва ихтилофҳо ба ҳисоб меравад. Ба сифати яке аз шаклҳои ҳуқуқэҷодкунӣ мураттабсозии қонунгузорӣ дар рушди фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ нақши калон мебозад. Дар ин ҷо суоли зерин пайдо мешавад: оё мураттабсозии қонунгузорӣ шакли ҳуқуқэҷодкунӣ аст? Барои ба ин суол ҷавоб додан мафҳумҳои «ҳуқуқэҷодкунӣ» ва таносуби онро бо «мураттабсозии қонунгузорӣ» мавриди таҳлил қарор медиҳем. Дар замони муосир ҳуқуқэҷодкунӣ дар илми ҳуқуқ мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Ҳуқуқэҷодкунӣ раванди эҷоди ҳуқуқи нав, қонуну санадҳои нави меъёрӣ, меъёру мафҳумҳои нави ҳуқуқӣ, ба талаботи нави ҷомеа мутобиқ намудани онҳо, аз байн бурдани меъёрҳои ҳуқуқии ба шароити нав мутобиқ набуда, яъне бо меъёрҳои нав иваз намудани меъёрҳои кӯҳна мебошад.

Ба ибораи дигар ҳуқуқэҷодкунӣ ҳуқуқро ба вучуд меорад, ташаккул медиҳад ва ба расмият мебарорад. Ҳуқуқэҷодкунӣ марҳилаи ибтидоии ҳаёти ҳуқуқ буда, дар худ импульсоеро, ки ба ҳаракати ҳуқуқ таъсир мерасонад, таҷамӯъ медиҳад.

Аз ин рӯ, таҳқиқи масоили мазкур аз нуқтаи назари илми ҳуқуқшиносӣ мубрам ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқ, қонунгузорӣ, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, проблема, мураттабсозӣ, назарияи илми ҳуқуқшиносӣ, назарияи давлат ва ҳуқуқ, падида, таҳлил, бартараф намудани камбудӣ, муҳолифат, техникаи ҳуқуқӣ, иттилоот, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, муқарраротҳои қонунгузорӣ, замони муосир, талаботҳои нав, рушди муносибатҳо.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СИСТЕМАТИЗАЦИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Эльназаров Давлатшо Ходжаевич,
Российско-Таджикский (Славянский)
университет, юридический факультет,
заведующий кафедрой государственно-
правовых дисциплин, д.ю.н., доцент
Тел.: (+992) 918-61-19-15
E-mail: sabkar@list.ru

Рецензент: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В теории юриспруденции одним из примечательных явлений является систематизация законодательства.

Формирование и функционирование учреждений (институтов) государства, основанных на верховенстве права, возможно только в случае существования соответствующей и эффективной системы государственного законодательства. Правовое государство и верховенство права в правовом

государстве предусматривают развитие правового законодательства, отражающего общепризнанные правовые ценности. В этом процессе важную роль играет систематизация законодательства.

В XX веке появился метод, с помощью которого правовые нормы каждой страны были приведены в логически выстроенную систему. Такой процесс называется законодательной корректировкой. В этом процессе законы и подзаконные правовые документы, т.е. правовые нормы, вводятся в организованную систему. Компиляция нормативных правовых актов привела к появлению таких понятий, как «регистрация нормативных правовых актов», «инкорпорация законодательства», «унификация (консолидация) законодательства» и «развитие (кодификация) законодательства».

Компиляция законодательства осуществляется в различных формах. При этом бывают случаи, когда систематизация законодательства, т.е. нормативных правовых актов, происходит без подготовки сводного акта, то есть только проводится их сбор (регистрация нормативных правовых актов). В остальных случаях нормативные правовые документы объединяются в новый согласованный документ (инкорпорация). В третьем случае нормы нескольких документов, принятых для регулирования одного вопроса, объединяются, и в этом контексте принимается более крупный документ (унификация). В четвертом случае новый правовой акт составляется на основе обобщения существующих правовых норм, изменения их содержания и, наконец, завершается принятием новых правовых норм (внесение изменений).

Еще одной особенностью составления законодательства является то, что оно связано с нормативными правовыми актами, и недаром этот процесс называется «сравнением законодательства» или «сравнением нормативных правовых актов». В целом понятие регулирования связано с законодательством и подразумевает регулирование законодательства.

Формирование законодательства является главным условием эффективного правового регулирования, устранения недостатков и коллизий. Как одна из форм правотворчества, регулирование законодательства играет важную роль в развитии правотворческой деятельности. Здесь возникает следующий вопрос: является ли составление законодательства формой правотворчества? Чтобы ответить на этот вопрос, проанализируем понятия «законодательство» и его взаимосвязь с «законодательным механизмом». В настоящее время правотворчество занимает ключевое положение в юридической науке.

Правотворчество – это процесс создания новых законов, новых нормативных актов, новых правовых норм и понятий, приспособление их к новым требованиям общества, устранение правовых норм, не приспособленных к новым условиям, то есть замена старых норм новыми.

Другими словами, правотворчество создает, формирует и формализует право. Законодательство является начальной стадией жизни права и собирает в себе импульсы, влияющие на движение права.

Поэтому изучение этих вопросов с точки зрения юриспруденции считается важным.

Ключевые слова: Право, законодательство, правотворческая деятельность, проблема, устройство, теория правоведения, теория государства и права, явление, анализ, устранение недостатков, противодействие, юридическая техника, информация, правовые нормы, законодательные положения, современность, новые требования, развитие отношений.

SOME THEORETICAL ISSUES IN SYSTEMATIZING LEGISLATION

Elnazarov Davlatsho Khodjaevich, Russian-Tajik (Slavonic) University, Faculty of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines, PhD in Law
E-mail: sabkar@list.ru
Phone: (+992) 918-61-19-15

Reviewer: Sadizoda J. Candidate of law, docent

Annotation: In the theory of jurisprudence, one of the remarkable phenomena is the systematization of legislation.

The formation and functioning of state institutions (institutions) based on the rule of law is possible only if there is an appropriate and effective system of state legislation. The rule of law and the rule of law in a rule of law provide for the development of legal legislation that reflects generally recognized legal values. Systematization of legislation plays an important role in this process.

In the 20th century, a method emerged by which the legal norms of each country were brought into a logically structured system. This process is called legislative adjustment. In this process, laws and subordinate legal documents, i.e. legal norms, are introduced into an organized system. The compilation of normative legal acts led to the emergence of such concepts as “registration of normative legal acts”, “incorporation of legislation”, “unification (consolidation) of legislation” and “development (codification) of legislation”.

Legislation is compiled in various forms. At the same time, there are cases when the systematization of legislation, i.e. of normative legal acts occurs without preparing a consolidated act, that is, they are only collected (registration of normative legal acts). In other cases, regulatory legal documents are combined into a new agreed document (incorporation). In the third case, the norms of several documents adopted to regulate one issue are combined, and in this context a larger document is adopted (unification). In the fourth case, a new legal act is drawn up on the basis of a generalization of existing legal norms, changes in their content and, finally, ends with the adoption of new legal norms (amendments).

Another feature of drafting legislation is that it is connected with normative legal acts, and it is not without reason that this process is called “comparison of legislation” or “comparison of normative legal acts”. In general, the concept of regulation is associated with legislation and implies regulation of legislation.

The formation of legislation is the main condition for effective legal regulation, eliminating shortcomings and conflicts. As one of the forms of lawmaking, regulation of legislation plays an important role in the development of lawmaking activities. The question that arises here is: is drafting legislation a form of lawmaking? To answer this question, let us analyze the concept of “legislation” and its relationship with the “legislative mechanism”. Currently, lawmaking occupies a key position in legal science.

Lawmaking is the process of creating new laws, new regulations, new legal norms and concepts, adapting them to the new requirements of society, eliminating legal norms that are not adapted to new conditions, that is, replacing old norms with new ones.

In other words, lawmaking creates, shapes and formalizes law. Legislation is the initial stage of the life of law and collects impulses that influence the movement of law.

Therefore, the study of these issues from a legal point of view is considered important.

Keywords: Law, legislation, law-making activity, problem, device, theory of jurisprudence, theory of state and law, phenomenon, analysis, elimination of shortcomings, counteraction, legal technology, information, legal norms, legislative provisions, modernity, new requirements, development of relations.

Дар фазои илми ҳуқуқшиносӣ имрӯзҳо яке аз вазифаҳои марказиро сифати қонунгузорӣ ва таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ба талаботи пешрафти муносибатҳои ҷамъиятӣ мутобиқ ташкил менамояд. Дар маҷрои мазкур яке аз василаҳои меҳвари рушди қонунгузори мамлакатро маҳз мураттабсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташкил менамояд. Ҳолати ишорашуда ҳам аз нуқтаи назари доктриналӣ ва ҳам дар амалияи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ инъикоси худро ёфтааст.

Вобаста ба муаммоҳои илмии масоили мураттабсозии қонунгузорӣ асарҳои О.Б. Кудешкина⁶⁶, Т.В. Кухарук⁶⁷, Н.Т. Леоненко⁶⁸, Н.Н. Литягин⁶⁹, Е.С. Лутсенко⁷⁰, А.В. Малко⁷¹, М.Н. Марченко⁷², И.И.

⁶⁶Ниг.: Кудешкина О.Б. Систематизация отечественного законодательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2002. – 21 с.

⁶⁷Ниг.: Кухарук Т.В. Систематика и систематизация законодательства / Известия вузов. Правоведение. – 1993. – № 5. – С. 119-122.

⁶⁸Ниг.: Леоненко Н.Т. Законодательная техника: учебное пособие. Филиал РАНХиГС, Сибирский институт управления. – Новосибирск: Изд. Сиб.АГС, 2015. – 276 с.

⁶⁹Ниг.: Литягин Н.Н. Организационные предпосылки систематизации законодательства // Журнал российского права. – 2002. – № 4. – С. 29-32.

⁷⁰Ниг.: Луценко Е.С. Систематизация нормативных правовых актов субъектов Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2013. – 21 с.

⁷¹Ниг.: Малько А.В. Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Юристъ, 2004. – 304 с.

⁷²Ниг.:Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: Учебник. – М.: Проспект, 2008. – 768 с.; он же. Проблемы теории государства и права: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2017. – 656 с.

Мозженко⁷³, А.Р. Нематов⁷⁴, В.С. Нерсисянц⁷⁵, И.Б. Орешкина⁷⁶, М.М. Рассолов⁷⁷, М.З. Рахимов ва А.Р. Нематов⁷⁸, В.И. Риндюк⁷⁹, Р.Ш. Шарофзода (Сотиволдиев)⁸⁰, А.И. Соболевская⁸¹, А.А. Соловьёв⁸², В.М. Сирих⁸³, В.А. Томин⁸⁴, Н.Ф. Тоҳиров⁸⁵, А.А. Ҳамроев⁸⁶, А.Ф. Холиқзода⁸⁷ ва дигарон бахшида шудааст.

Бояд таъкид намуд, ки уқуқэҷодкунӣ – ин шакли расмии фаъолияти давлат оиди ба муқарраркунӣ, тағйирдиҳӣ ва бекоркунии меъёрҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад.

Мафҳуми ҳуқуқэҷодкуниро аз мавқеи анъанавии ҳуқуқӣ, аз мавқеи маърифатию арзёбӣ ва чун раванди маросимӣ (проседурӣ) мавриди таҳлил қарор дода, М.М. Рассолов чунин меҳисобад, ки ҳуқуқэҷодкунӣ танҳо раванди зехнӣ (тафаккурӣ) мебошад, ки ба ташаккули меъёри ҳуқуқӣ

⁷³ Ниг.: Мозженко И.И. Принципы систематизации современного российского законодательства // Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. – 2010. – № 1. – С. 13-16.

⁷⁴ Ниг.: Нематов А.Р. Кодификация законодательства в Республике Таджикистан. Монография. – М.: Спутник +, 2008. – 122 с.; он же. Законотворчество в Республике Таджикистан. Монография. – Душанбе: Дониш, 2014. – 152 с.; он же. Общетеоретические проблемы развития законодательства в Таджикистане // Общетеоретические проблемы государства и права в Таджикистане переходного периода. Колл. авт. / Под ред. академика АН Республики Таджикистан, д.ю.н., проф. Ф.Т. Тохинова, д.ю.н. А.Р. Нематова. – Душанбе: Дониш, 2015. – С. 462-494.

⁷⁵ Ниг.: Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: Учебник для вузов. – М., 1999. – 552 с.

⁷⁶ Ниг.: Орешкина И.Б. Систематизация нормативных правовых актов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – 208 с.

⁷⁷ Ниг.: Рассолов М.М. Теория государства и права: учебник для вузов. – М.: Юрайт; ИД Юрайт, 2010. – 635 с.

⁷⁸ Ниг.: Рахимов, М.З., Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. – Душанбе: Шучоён, 2011. – 200 с.

⁷⁹ Ниг.: Риндюк В.И. Законодательная техника: понятие и содержание // Молодой ученый. – 2013. – № 8. – С. 302-306.

⁸⁰ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. (Шарофзода Р.Ш.) Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Империл-Групп, 2010. – Ҷ. 2. – 654 с.; он же. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: Империл-Групп, 2014. – 720 с.; он же. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.; он же. Развитие теоретических взглядов на юридическую технику // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2015. – № 3/12 (189). – С. 168; он же. Основные этапы развития юридической техники // Правовая жизнь. – Душанбе, 2015. – № 2 (10). – С. 12-13; он же. Проблема статуса юридической техники в системе юридических наук // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2015. – № 2/6 (175). – С. 284.

⁸¹ Ниг.: Соболевская А.И. Систематизация законодательства в современной России: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2008. – 200 с.

⁸² Ниг.: Соловьёв А.А. Систематизация законодательства о спорте (российский и зарубежный опыт): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2011. – 55 с.

⁸³ Ниг.: Сырых В.М. Теория государства и права. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2012. – 704 с.

⁸⁴ Ниг.: Томин В.А. Юридическая техника: учебное пособие. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. – 84 с.

⁸⁵ Ниг.: Тоҳиров Н.Ф. Развитие законодательной деятельности в Таджикистане (1917-2007 гг.). Монография. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 210 с.

⁸⁶ Ниг.: Ҳамраев А.А. Становление и развитие науки юридической техники (на узбекском языке) // Вестник Академии наук Турон, 2021. – № 1. – С. 55-60; он же. Юридическая техника проектов законов (законов) по имплементации норм международного права в законодательство Узбекистана (на узбекском языке) // Вестник Академии наук Турон, 2023. – № 2. – С. 102-110.

⁸⁷ Ниг.: Холиқзода Абдуманон Гафор. Критерии качества закона: общетеоретическое исследование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 28 с.

имкон фароҳам меорад. Ғайр аз ин, он раванди вижаи ҳуқуқии ба вучуд овардани меъёри ҳуқуқӣ мебошад⁸⁸.

Муаллиф ду муносибатро дар тадқиқӣ ин масъала чудо кардааст.

Якум, ба тариқи анъанавӣ, мафҳум ва моҳияти ҳуқуқэҷодкунӣ, чун ҷанбаи иҷтимоӣ ва чун фаъолияти давлатӣ фаҳмида мешавад, ки он маънои воридкунии иродаи давлатро ба қонун дар назар дорад. Дар ҳамин замина муаллиф се тарзи ҳуқуқэҷодкуниро пешниҳод менамояд: а) фаъолияти ҳуқуқмуқарраркунии (ҳуқуқэҷодкунии) мақомоти ваколатдори давлатӣ; б) аз ҷониби мақомоти давлатӣ иҷозат додан ба меъёрҳое, ки новобаста ба онҳо дар намуди одат ва ё аз ҷониби ташкилотҳои ғайридавлатӣ таҳия шудаанд; в) ҳуқуқэҷодкунии бевоситаи халқ дар шакли овоздиҳии умумӣ (референдум). Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии халқ, мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор ба назар мерасад. Тибқи моддаи 5-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 26 март соли 2009 субъектони ҳуқуқэҷодкунӣ инҳо мебошанд: халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти давлатӣ, Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе, райсони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе, Маҷлиси вакилони халқи шаҳрҳо ва ноҳияҳо, райсони шаҳрҳо ва ноҳияҳо, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот (ҷамоат). Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолиятест, ки онро меъёрҳои қонун ба танзим мебарорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ раванди мазкур тибқи меъёрҳои Конститутсия, қонунҳои конституционӣ, кодексҳо, қонунҳои оддӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сурат мегирад, тағйир дода мешавад ва қатъ мегардад. Қонунгузор дар меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳамчунин фаъолияти субъектони ҳуқуқэҷодкуниро низ муфассал муқаррар намудааст. Умуман фаъолияти қонунэҷодкунӣ бо меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», дастурҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим мегардад.

Дуюм, муаллиф раванди ҳуқуқэҷодкуниро чун раванди дарккунӣ – арзёбӣ ва чун раванди маросимӣ тавсиф менамояд, ки дар натиҷаи он меъёрҳои ҳуқуқии дахлдор таҳия мешаванд. Дар ин мафҳум, ҳуқуқэҷодкунӣ чун раванди дарккунӣ ва арзёбии талаботи ҷомеаи демократӣ, аз ҷониби субъектони ваколатдор ташаққулиҳии санадҳои ҳуқуқӣ дар асоси маросими муайян дар назар дошта шудааст. Дар ҷунин муқарраркунӣ, унсурҳои гуногун аз қабилҳои дарккунӣ, омӯзиш ва баҳодиҳии ҳодисаҳо ва равандҳо, ки танзимкунии ҳуқуқиро иҷозат ва

⁸⁸ Ниг.: Рассолов М.М. Теория государства и права: учебник для вузов - М.: Юрайт; ИД Юрайт, 2010. - С. 441-445.

талаб менамоянд, муқарраркунии мақомот ва ё дигар субъекте, ки ба қабул намудани ин ё он санади меъёрии ҳуқуқӣ ваколатдор аст, интихоби шакли санади пешниҳодшаванда, тайёркунӣ, қабул ва ё тағйирдиҳии он дар ҳаҷми маросимӣ зарурӣ ва ғ. дар назар дошта мешавад.

Баъзе олимони ҳуқуқшинос ҷонибдори ақидаеанд, ки ҳуқуқэҷодкунӣ «чун фаъолияти мақомоти давлатӣ, ашхоси мансабдор оид ба наشر, коркард ва бекор кардани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»⁸⁹, ва чун «ҳалқаи асосии ибтидоии механизми танзими ҳуқуқӣ»⁹⁰ баромад менамояд. Аз пешниҳодҳои мазкур чунин бармеояд, ки давлат меъёрҳои ҳуқуқиро қабул намуда, воситаҳои мураккаби ҳуқуқтатбиқкунӣ ва ҳуқуқҳифзкуниро истифода бурда, бо ҳамин роҳ ба рафтори субъектони ҳуқуқӣ таъсир мерасонад.

А.Р. Нематов фаҳмиши анъанавии раванди ҳуқуқэҷодкунӣ ва ақоиди М.Н. Марченко, О.А. Пучков, А.С. Пиголкин, А.В. Мискевич, И.И. Шувалов, Р.О. Халфина, И.Н. Сенякин, Р.Ш. Шарофзода ва Д.А. Ковачево таҳлил намуда, ба хулоса мерасад, ки он шакли расмии фаъолияти давлат оид ба муқаррар намудан, тағйир додан ва бекор кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад. Ба ақидаи ӯ, муносибатҳои мухталиф бо омӯзиши мафҳуми ҳуқуқэҷодкунӣ дар бораи серҷабҳагии таъиноти функсионалии он шаҳодат медиҳад. Мо бо ақидаи муаллиф ҳамфикрем, зеро чун анъана таъиноти ҳуқуқэҷодкунӣ то ба имруз, дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон ва аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таҳия ва саҳеҳгардонии меъёрҳои ҳуқуқиро баҳри танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва муқарраркунии ин муносибатҳои ҷамъиятиро дар бар мегирад. Ҳамчунин ҳуқуқэҷодкунӣ бо истифода аз шаклҳои пешбиниамудаи қонун анҷом дода мешавад, ки мисоли он худи қонунэҷодкунӣ, ҳуқуқэҷодкунии Президент, Ҳукумат, вазоратҳо ва дигар мақомоти давлатӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо низ намудҳои мустақили ҳуқуқэҷодкунианд.

Ҳамин тавр, ба ақидаи як қатор олимони ҳуқуқэҷодкунӣ ба сифати маросими даврӣ ба расмият даровардани фаъолият оид ба ташаккул ва таҳкими иродаи халқ (синф, гурӯҳи иҷтимоӣ) дар санадҳои ҳуқуқӣ роҷеъ ба тағйир додан ва иваз кардани санадҳои мазкур мебошад. Олимони дигар ҳуқуқэҷодкуниро нисбатан васеъ шарҳ медиҳанд. Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти аз лиҳози ташкилӣ ба расмият даровардаи давлат мебошад, ки ба ошкор сохтани талабот ба танзими меъёрии ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ, тибқи талаботи ошкор гардида ба вучуд овардани меъёрҳои ҳуқуқии нав, иваз кардану бекор намудани меъёрҳои амалкунанда равона шудааст. Фикру ақидаҳои олимони мазкурро хулоса намуда, метавон гуфт, ки ҳуқуқэҷодкунӣ раванди маърифат ва арзёбии талаботи ҳуқуқии ҷамъият ва давлат, ташаккул ва қабули санадҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби субъектҳои ваколатдор дар доираи маросимҳои дахлдор мебошад.

Ҳуқуқэҷодкунӣ ва мурағбатсозии қонунгузорӣ мутақобилаи вижадоранд, ки он дар умумияти масоил зоҳир мегардад. Ногуфта намонад, ки аз лиҳози предмет байни онҳо фарқ вучуд дорад. Мурағбатсозӣ ихтилофоти

⁸⁹ Ниг.: Сырых В.М. Теория государства и права. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2012. – С. 175.

⁹⁰ Ниг.: Научные основы советского правотворчества / Отв. ред. Халфина Р.О. – М.: Наука, 1981. – С. 7.

қонунгузори ошкор ва рафъ месозад, онро танзим менамояд. Хусусияти ҳуқуқэҷодкунии мураттабсозии қонунгузорӣ аҳамияти онро назаррас зиёд мекунад.

Дар ҳақиқат, қонунгузори давлат анбӯҳи азими санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар бар мегирад, ки дар давраҳои мухталиф қабул шудаанд, тадричан зарурати танзим, ба қайдгирӣ ва ба ҳам овардани онҳо дар асоси таснифи муайян ба миён меояд. Ба иҷрои ин вазифа мураттабсозии қонунгузорӣ чун фаъолияти мақсадноки мақомоти давлатӣ оид ба танзим ва ба низоми ягона созгор овардани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мусоидат мекунад.

Ҳуқуқэҷодкунӣ ва мураттабсозии қонунгузорӣ дар ҳолати рушди доимӣ қарор доранд. Ҳуқуқэҷодкунӣ дар марҳилаҳои муайян истода наметавонад, бо сабаби мутаҳарриқии робитаҳои иҷтимоӣ, ба вучуд омадани талаботи нави ҳаёти ҷамъиятӣ, ки танзими ҳуқуқиро тақозо мекунад, ҳамеша дар ҳаракат аст. Муқаррар кардани таносуби байни ҳуқуқэҷодкунӣ ва мураттабсозии қонунгузорӣ хело муҳим мебошад.

Ба фикри Н.Н. Литягин, мураттабсозии қонунгузори дар ду самт баррасӣ кардан лозим аст: ҳуқуқэҷодкунӣ ва иттилоотию ҳуқуқӣ. Агар ба қайдгирию инкорпоратсияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мӯҳтавои меъёрҳои ҳуқуқиро тағйир надиханд ва ба фаъолияти иттилоотию ҳуқуқӣ мансуб бошанд, пас муттаҳидсозию тадвин (консолидатсия ва кодификатсия) ба танзиму такмили санадҳои қонунгузорӣ, коркарди мӯҳтавои онҳо равона шудаанд, бинобар ин як қисми фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба ҳисоб мераванд⁹¹.

Ин фикрро ҷонибдорӣ намуда, Д.А. Казаков низ таъкид менамояд, ки мураттабсозии қонунгузорӣ дорои хосияти ҳуқуқэҷодкунӣ аст. Ин хусусият дар самтгирии он ба танзиму такмили қонунгузорӣ, қабули санадҳои муттаҳидсохта ва тадвиншуда, ки санадҳои қаблан нашршударо аз рӯи ҳамон як предмети танзими ҳуқуқӣ муттаҳид месозанд, ошкор мешавад. Ба фикри муаллиф ба қайдгирию инкорпоратсияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мӯҳтавои меъёрҳои ҳуқуқиро тағйир намедиханд, зеро фаъолияти иттилоотии ҳуқуқӣ мебошанд ва танҳо коркарди берунаи маводи меъёриро бидуни тасхеҳи танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ пешбинӣ мекунад⁹².

Бинобар ин метавон гуфт, ки мураттабсозии қонунгузорӣ то андозае фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ низ мебошад. Мо, ҷонибдори ақидаи мазкур мебошем, зеро раванди кодификатсия ва консолидатсия шаклҳои мустақили мураттабсозии қонунгузорӣ ба ҳисоб мераванд. Агар дар раванди кодификатсия чун шакли мураттабсозии қонунгузорӣ мазмуни дохилии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сифатан тағйир дода шуда, меъёрҳои нави ҳуқуқ эҷод карда шаванд, пас дар раванди консолидатсия якҷанд санадҳои меъёрии ҳуқуқии мансуб ба як масъала бо ҳам муттаҳид гашта, дар заминаи он, як санади нав қабул карда мешавад.

⁹¹ Ниг.: Литягин Н.Н. Организационные предпосылки систематизации законодательства // Журнал российского права. – 2002. – № 4. – С. 30.

⁹² Ниг.: Казаков Д.А. Систематизация российского законодательства на основе использования современных информационных технологий: Дисс. ...канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 40.

Адабиёт:

1. Казаков Д.А. Систематизация российского законодательства на основе использования современных информационных технологий: дисс. ...канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 40.
2. Кудешкина О.Б. Систематизация отечественного законодательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2002. – 21 с.
3. Кухарук Т.В. Систематика и систематизация законодательства / Известия вузов. Правоведение. – 1993. – № 5. – С. 119-122.
4. Леоненко Н.Т. Законодательная техника: учебное пособие. Филиал РАНХиГС, Сибирский институт управления. – Новосибирск: Изд. Сиб.АГС, 2015. – 276 с.
5. Литягин Н.Н. Организационные предпосылки систематизации законодательства // Журнал российского права. – 2002. – № 4. – С. 29-32.
6. Луценко Е.С. Систематизация нормативных правовых актов субъектов Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2013. – 21 с.
7. Малько А.В. Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Юристъ, 2004. – 304 с.
8. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: Учебник. – М.: Проспект, 2008. – 768 с.
9. Мозженко И.И. Принципы систематизации современного российского законодательства // Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. – 2010. – № 1. – С. 13-16.
10. Научные основы советского правотворчества / Отв. ред. Халфина Р.О. – М.: Наука, 1981. – С. 7.
11. Нематов А.Р. Кодификация законодательства в Республике Таджикистан. Монография. – М.: Спутник +, 2008. – 122 с.;
12. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: Учебник для вузов. – М., 1999. – 552 с.
13. Орешкина И.Б. Систематизация нормативных правовых актов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – 208 с.
14. Рассолов М.М. Теория государства и права: учебник для вузов. – М.: Юрайт; ИД Юрайт, 2010. – 635 с.
15. Раҳимов, М.З., Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. – Душанбе: Шуҷоиён, 2011. – 200 с.
16. Рындюк В.И. Законодательная техника: понятие и содержание // Молодой ученый. – 2013. – № 8. – С. 302-306.
17. Сотиволдиев Р.Ш. (Шарофзода Р.Ш.) Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Империл-Групп, 2010. – Ҷ. 2. – 654 с.
18. Сотиволдиев Р.Ш. (Шарофзода Р.Ш.) Назарияи давлат ва ҳуқуқ (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: Империл-Групп, 2014. – 720 с.
19. Сотиволдиев Р.Ш. (Шарофзода Р.Ш.) Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.

20. Сотиволдиев Р.Ш. (Шарофзода Р.Ш.) Развитие теоретических взглядов на юридическую технику // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2015. – № 3/12 (189). – С. 168
21. Сотиволдиев Р.Ш. (Шарофзода Р.Ш.) Основные этапы развития юридической техники // Правовая жизнь. – Душанбе, 2015. – № 2 (10). – С. 12-13.
22. Соболевская А.И. Систематизация законодательства в современной России: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2008. – 200 с.
23. Соловьев А.А. Систематизация законодательства о спорте (российский и зарубежный опыт): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2011. – 55 с.
24. Сырых В.М. Теория государства и права. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2012. – 704 с.
25. Томин В.А. Юридическая техника: учебное пособие. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. – 84 с.
26. Тохиров Н.Ф. Развитие законодательной деятельности в Таджикистане (1917-2007 гг.). Монография. – Душанбе: Эчод, 2009. – 210 с.
27. Хамраев А.А. Становление и развитие науки юридической техники (на узбекском языке) // Вестник Академии наук Турон, 2021. – № 1. – С. 55-60.
28. Холикзода Абдуманон Гафор. Критерии качества закона: общетеоретическое исследование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 28 с.

АСОСҶОИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР САМТИ ҲИФЗИ ИҶТИМОИИ КОРМАНДОНИ МАҚМОТИ КОРҶОИ ДОХИЛӢ

Собирзода Аловуддин Ҷабор,
Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон,
муовини сардор оид ба қисми низомӣ,
полковники милитсия
Тел.: +992 992 69 18
E-mail: sobirzoda76@bk.ru

Роҳбари илмӣ: Азиззода У., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Муқарриз: Мансурзода А.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақола мазкур асосҳои сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳифзи иҷтимоии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ мавриди матраҳ гардидаанд. Дар натиҷаи таҳлил асоснок гардидаст, ки муқаррарнамоӣ ва дар амал татбиқ намудани кафолатҳои иҷтимоии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ аз мукаммалии қонунгузори соҳа вобаста мебошад. Ҳар қадаре ки қонунгузори кишвар дар самти ҳифзи иҷтимоӣ такмилёфта бошад, ҳамон қадар кафолату имтиёзҳои иҷтимоии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дар сатҳи баланд амалӣ мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: Сиёсати давлатӣ, сиёсати ҳуқуқӣ, ҳуқуқ, кафолат, мақомоти корҳои дохилӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, имтиёзҳо.

ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В НАПРАВЛЕНИИ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Собирзода Аловуддин Джабор,
Академия МВД Республики Таджикистан,
заместитель начальника по военной
части, полковник милиции
Тел.: +992 992 69 18
E-mail: sobirzoda76@bk.ru

Аннотация: В данной статье рассматриваются основы государственной политики Республики Таджикистан в направлении социальной защиты сотрудников органов внутренних дел. В результате анализа обосновано, что регулирование и реализация социальных гарантий сотрудников органов внутренних дел зависит от полноты законодательства отрасли. Чем больше совершенствуется законодательство страны в сфере социальной защиты, тем на высоком уровне реализуются социальные гарантии и льготы сотрудников органов внутренних дел.

Ключевые слова: Государственная политика, правовая политика, право, гарантия, органы внутренних дел, социальная защита, льготы.

FUNDAMENTALS OF STATE POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE DIRECTION OF SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES OF INTERIOR AFFAIRS BODIES

Sobirzoda Alovuddin Jabor,

Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Deputy Head of Military Unit, Colonel of Police

Phone: +992 992 69 18

E-mail: sobirzoda76@bk.ru

Abstract: This article discusses the fundamentals of the state policy of the Republic of Tajikistan in the direction of social protection of employees of internal affairs bodies. As a result of the analysis, it is substantiated that the regulation and implementation of social guarantees for employees of internal affairs bodies depends on the completeness of the industry legislation. The more a country's legislation in the field of social protection is improved, the higher the level of social guarantees and benefits for employees of internal affairs bodies are implemented.

Key words: Public policy, legal policy, law, guarantee, internal affairs bodies, social protection, benefits.

Тоҷикистон дар сатҳи конститусионӣ ҳамчун давлати иҷтимоӣ эълон гардида, чиҳати дар амал татбиқ намудани он давлат сиёсати иҷтимоиро роҳандозӣ менамояд, ки он аз функсияи иҷтимоии давлат бармеояд. Функсияи иҷтимоии давлат пеш аз ҳама, ба фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои рушди ҳама ва таъмини сатҳи шоистаи зиндагии инсон нигаронида шудааст. Дар Тоҷикистон сиёсати муваффақи иҷтимоӣ роҳандозӣ гардидааст, ки чузъи таркибии онро ҳифзи иҷтимоии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ (минбаъд – МКД) ташкил медиҳад.

Бояд тазакурр дод, ки баъди сохибистиклол шудани ҶТ бо назардошти гузариш аз як сохти иҷтимоӣ ба сохти иҷтимоии дигар, куллан дигаргуншавии муносибат ва арзишҳои нави ҷомеа зарурати мувофиқгардонии сохтори давлатӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии он ба шароити нави идоракунӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва давлатдорӣ ба миён омад. Дар давраи истиқлоли давлатии ҶТ ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ яке аз вазифаҳои афзалиятноки давлат ва ҷомеа эътироф гардид. Гузоштани масъалаҳои иҷтимоиро дар мадди аввали сиёсати давлати навбунёд таъмини амният ва неқӯаҳволии ҷомеа талаб мекарданд. Ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои иҷтимоӣ аз таҳия ва татбиқи сиёсати иҷтимоӣ вобаста мебошад⁹³.

⁹³ Малохати Р. Асосҳои назариявии рушди сиёсати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – №4/1 (58). – С. 446.

Яке аз бахшҳои муҳими сиёсати давлатии ҚТ дар самти ҳифзи иҷтимоии кормандони МКД ин таъмини кормандон бо манзили истиқоматӣ мебошад. Ин масъала хануз дар Қонуни ҚТ “Дар бораи милитсия” аз соли 1992 чунин муқаррар шуда буд: мақомот ва муассисаҳои милитсия ҳуқуқ доранд барои кормандони худ, ки эҳтиёҷмандони беҳтар намудани шароити манзил мебошанд аз ҳисоби маблағҳои бучети дахлдор бо минбаъд пардохт намудани панҷоҳ фоизи арзиши он аз ҷониби корманди милитсия манзилгоҳ харанд⁹⁴. Шахсоне, ки аз тарафи мақомоти милитсия ба қор қабул карда шудаанд, ки бо хонаи истиқоматӣ, биноҳои истиқоматии хизматӣ дар шакли квартира ё хонаи алоҳида таъмин карда нашудаанд, бояд тибқи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонун аз тарафи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ба нозирони участкавии милитсия – на дертар аз шаш моҳ аз лаҳзаи ба вазифа омаданашон дода шаванд⁹⁵. Дар Қонуни ҚТ “Дар бораи милитсия” аз соли 2004 моддаи 27, ки аз 6 қисм иборат аст пурра ба масъалаи таъмини кормандони милитсия бо манзил бахшида шудааст. Дар он имтиёзҳо ва кафолатҳои гуногун оид ба дастрас намудани манзили истиқоматӣ муқаррар гардидааст, ки аз сиёсати муваффақи ҚТ дар самти ҳифзи иҷтимоии кормандони МКД дарак медиҳад. Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки масъалаи бо манзили истиқоматӣ таъмин намудани кормандони МКД ҳанӯз аз солҳои аввали истиқлоли давлатӣ дар меҳвари сиёсати роҳбари давлат қарор дошт. Дар ин хусус Пешвои миллат дар яке аз суҳанронияшон таъкид намудаанд, ки “Дар ин муддат беш аз 750 нафар корманд ва оилаҳои бесаробонмондаи кормандони милитсия бо манзили истиқоматӣ ва зиёда аз 3000 нафар бо қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ таъмин карда шуданд. Аз ҷумла, имрӯз (10.11.2021) дар рӯзи иди қасбӣ боз 40 нафар корманди милитсия дар шаҳри Душанбе соҳиби манзили истиқоматӣ гардиданд. Ҳоло дар пойтахти мамлакат сохтмони боз як бинои истиқоматии бисёррошона барои кормандони МКД идома дорад”⁹⁶.

Маврид ба зикр аст, ки масъалаи манзили кормандони МКД доимо дар маркази сиёсати давлатӣ қарор дошт ва давлату ҳукумати ҚТ минбаъд низ ба ин масъала тавачҷуҳи хосса зоҳир менамоянд. Пешвои миллат дар сафарҳои қорӣ худ ба шаҳру ноҳияҳои ҚТ дар баробари дигар иншоотҳо, биноҳои хизмати кормандони МКД-ро низ мавриди истифода қарор медиҳанд. Аз ҷумла, санаи 30.03.2023 дар шаҳри Истиклол хонаҳои истиқоматии хизмати кормандони шуъбаи ВКД дар шаҳри Истиклол аз ҷониби Пешвои миллат ифтитоҳ гардид. Бинои истиқоматӣ аз 5 ошёна иборат буда, дар он барои зисту зиндагии кормандони мақомоти милитсия тамоми шароити зарурӣ фароҳам оварда шудааст. Аз ҷумла, тамоми хонаҳо бо лавозимоти рӯзгор, аз қабилӣ яхдон, мошинаи чомашӯй, телевизор, қолину дигар ашёҳо мучаҳҳаз буда, хонаҳо пурра аз таъмир

⁹⁴ Қонуни ҚТ «Дар бораи милитсия» аз 2 майи соли 1992, №650.

⁹⁵ Кудратов М.О., Махмудов М.А. Понятие правовой и социальной защиты сотрудников милиции (полиции) // Номаи донишгоҳ. – 2015. – № 4 (45). – С. 50.

⁹⁶ Иштирок дар чорабинии тантанавӣ ба муносибати “Рӯзи милитсияи тоҷик”, 10.11.2021 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 11.03.2023).

бароварда шудааст. Бинои мазкур дорои 55 хона буда, аз ин 40 хонаи истиқоматӣ 2-хучрагӣ ва 10 хонаи дигар 1-хучрагӣ мебошад.

Масъалаи муҳими дигар дар сиёсати давлатии ҚТ дар самти ҳифзи иҷтимоии кормандони МКД ин музди меҳнат ба ҳисоб меравад. Кормандони мақомот вазифаҳои хатарнокро иҷро намуда, пайваста ба саломатию ҳаёти худ таваккал менамоянд, аз ин рӯ, онҳо бояд бо музди меҳнати қонькунанда таъмин карда шаванд. Ба андешаи А.А. Набока, унсурҳои муҳими дастгирии иҷтимоии кормандони МКД музди меҳнати онҳо мебошад, ки дар шакли кӯмакпулӣ сурат мегирад. Ба ёрдампулии кормандон инҳо дохил мешаванд: музди меҳнат барои вазифаи ишғолкарда, маоши рутбаи махсус; мукофотпулии ғоизӣ барои солҳои кор; мукофотпулиҳои ғоизӣ барои дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ; ёрдампулӣ ва дигар пардохтҳои иловагӣ. Таъминоти пулии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ барои баланд бардоштани нуфузи хизмат, инчунин таҳкими интизом ва қонуниятии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ аҳамияти калон дорад⁹⁷.

Давлату ҳукумати ҚТ ба ин масъалаи муҳим таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, қариб дар ҳар як суҳанронӣ ва паёмҳои Пешвои миллат ин масъала ба миён гузошта мешавад. Аз ҷумла, Пешвои миллат дар суҳанронии худ бахшида ба “Рӯзи милитсияи тоҷик” санаи 10.11.2021 ибраз доштанд, ки “Ҳукумати мамлакат барои зина ба зина беҳтар намудани шароити хизмат ва зиндагии кормандон, баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии ҳаёти шахсӣ ва тақвият бахшидани заминаҳои моддиву техникаии мақомоти милитсия тадбирҳои муассир меандешад. Танҳо дар даҳ соли охир ҳаҷми маблағгузориҳои мақомоти милитсия аз ҳисоби буҷети давлат беш аз 150 ғоиз афзуда, музди меҳнати кормандон ба ҳисоби миёна се баробар зиёд карда шуд”⁹⁸. Қонуни ҚТ “Дар бораи милитсия” аз соли 2004 дар моддаи 21 масъалаи пардохти музди меҳнати кормандони милитсияро муқаррар кардааст.

Ғайр аз ин, сиёсати давлатии ҚТ-ро дар самти ҳифзи иҷтимоии кормандони МКД, махсусан дар бахши музди меҳнат қариб дар Паёмҳои ҳарсолаи Президенти кишвар мушоҳида кардае мумкин аст. Пешвои миллат дар Паёмҳои ҳарсолаи худ чихати баланд бардоштани музди меҳнати кормандони МКД пешниҳодҳо манзур менамоянд. Аз ҷумла, дар Паёми ҷамъбасти соли 2021 таъкид гардидааст, ки “Ҳалли саривақтии масъалаҳои иҷтимоии аҳоли ва фароҳам овардани шароити чихати зиндагии арзандаи мардум, аз ҷумла бо роҳи мунтазам таъсис додани ҷойҳои нави корӣ, зиёд намудани ҳаҷми даромади аҳоли, баланд бардоштани музди меҳнати кормандон, нафақа ва стипендияҳо аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимтарин дар ин давра мебошанд. Бо дарназардошти ин ва бо мақсади тақвият бахшидани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли пешниҳод менамоям, ки аз 1-уми январӣ соли 2022 музди меҳнати амалкунандаи хизматчиёни

⁹⁷ Набока А.А. Особенности социальной защиты сотрудников органов внутренних дел Российской Федерации // Административное право / Административная деятельность полиции. – 2020. – № 4. – С. 56.

⁹⁸ Иштирок дар чорабинии тантанавӣ ба муносибати “Рӯзи милитсияи тоҷик”, 10.11.2021 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 11.03.2023).

ҳарбӣ, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ 25 фоиз ва дигар кормандони ин мақомот 20 фоиз зиёд карда шавад”⁹⁹. Чунин пешниҳоди Президенти кишвар дар Паёми соли 2022 низ ба назар мерасад¹⁰⁰. Масалан, дар ин робита Фармони Президенти ҚТ «Дар бораи тадбирҳои тақвият бахшидани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, зиёд намудани маоши амалкунандаи вазифавии хизматчиёни давлатӣ, кормандони ташкилотҳои бучетӣ, андозаи нафақа ва стипендия» 6 феввали соли 2023, № 526 ба тасвиб расида¹⁰¹, тибқи он аз 1 марти соли 2023 маоши вазифавии хизматчиёни ҳарбӣ, кормандони ҳифзи ҳуқуқ ба андозаи 25 фоиз ва дигар кормандони ин мақомот ба андозаи 20 фоиз зиёд карда шуданд.

Ҳамин тавр, хулоса кардан мумкин аст, ки масъалаи музди меҳнат пайваستا мавриди таваҷҷуҳи давлату ҳукумат ва роҳбарияти ҚТ қарор дошта, дар сиёсати иҷтимоии кишвар мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Сиёсати иҷтимоии кишвар баҳри баланд бардоштани музди меҳнати кормандон, беҳтар намудани шароити онҳо равона карда шудааст. Таваҷҷуҳи Пешвои миллат нисбат ба масъалаи музди меҳнати кормандони МКД дар он ифода мегардад, ки дар ҳар як пешниҳод худ нисбат ба дигар сохторҳои музди меҳнати кормандони МКД-ро нисбатан баланд ва муҳлати татбиқи онро нисбатан барвақтар арзёбӣ мекунанд.

Бояд тазакурр дод, ки кафолатҳои давлатии ҳуқуқҳои иҷтимоии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, фароҳам овардани шароитҳои мусоид, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳо, ҳадафҳои асосии қонунгузорӣ оид ба ҳифзи иҷтимоии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ махсуб ёбанд, вазифаҳои асосии қонунгузорӣ оид ба ҳифзи иҷтимоии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ аз фароҳам овардани шароитҳои зарурии ҳуқуқӣ чихати таъмин намудани мутобиқати манфиатҳои онҳо, инчунин танзими муносибатҳои иҷтимоии кормандони МКД ва дигар муносибатҳо оид ба ташкил ва идоракунии он, татбиқи қонунгузорӣ оид ба он, назорати давлатӣ ва ҷамъиятии риояи қонунгузорӣ оид ба ҳифзи иҷтимоии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, баррасии баҳсҳои бавучудомада ва ғайра иборат аст.

Дар сиёсати давлатии ҚТ дар самти ҳифзи иҷтимоии кормандони МКД ҳавасмандгардонии кормандон ва кадрдонии онҳо бо медалу орденҳо ва рутбаҳои давлатӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Асоси самаранокии дилхоҳ фаъолиятро маҳз кадр кардан ва ҳавасмандгардонидани фаъолияти кормандон ташкил медиҳад. Аз ин ҷост, ки давлату ҳукумати ҚТ ба ин масъала таваҷҷуҳи беандоза зоҳир намуда, дар ҳар маросимҳои тантанавӣ қисме аз кормандони мақомот барои шуҷоату мардонагӣ ва хизматҳои шоиста бо ордену медалҳо ва рутбаҳои давлатӣ

⁹⁹ Паёми Президенти ҚТ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 21.12.2021 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 11.03.2023).

¹⁰⁰ Паёми Президенти ҚТ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23.12.2022 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 11.03.2023).

¹⁰¹ Фармони Президенти ҚТ «Дар бораи тадбирҳои тақвият бахшидани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, зиёд намудани маоши амалкунандаи вазифавии хизматчиёни давлатӣ, кормандони ташкилотҳои бучетӣ, андозаи нафақа ва стипендия» 6 феввали соли 2023, № 526 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 11.03.2023).

қадрдонӣ карда мешаванд. Пешвои миллат дар ин робита таъкид кардаанд, ки “Бо фармонҳои Президенти мамлакат дар даврони истиқлол 100 нафар бо рутбаҳои олии афсарӣ ва 670 нафар бо мукофотҳои давлатӣ сарфароз гардонидани шудаанд”¹⁰².

Ба андешаи В.Б. Юлия, тадқиқотҳои зиёде мавҷуданд, ки нақши ҳалқунанда доштани ҳавасмандгардонӣ ва дигар кафолатҳои иҷтимоие, ки ба кормандони ташкилотҳои шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқӣ, аз ҷумла хизматчиёни давлатӣ дода мешаванд, дар нақшаи беҳтар намудани натиҷаҳои кор ва самаранокии фаъолияти меҳнати кормандонро исбот менамоянд¹⁰³. Маҳз чунин нақши калон доштани ҳавасмандгардонӣ ва қадрдонии кормандонро дарк намуда, ҚТ бахше аз сиёсати ҳудро ба ин масъала равона кардааст. Дар кишвар ҳарсола маросимҳои тантанавии супоридани мукофотҳои давлатӣ ба кормандони МКД сурат мегирад. Аз ҷумла, яке аз чунин маросимҳо санаи 30.08.2022 баргузор гардидааст, ки дар он барои дастовардҳои баланди хизматӣ ва фаъолияти самаранок, бештар аз 180 нафар роҳбарону намояндагони мақомоти қудратӣ, низомӣ, амниятӣ ва судии кишвар аз ҷониби Президенти ҚТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мукофотҳои давлатии ҚТ, аз ҷумла 3 нафар бо унвони фахрии Корманди шоистаи Тоҷикистон, 1 нафар бо ордени Спитамен дараҷаи 1, 13 нафар бо ордени Спитамен дараҷаи 2, 1 нафар бо ордени Шараф дараҷаи 1, 10 нафар бо ордени Шараф дараҷаи 2, 42 нафар бо медали Ҷасорат, 61 нафар бо медали Хизмати шоиста, 2 нафар бо медали Шафқат, 1 нафар бо медали Марзбони шӯҷои Тоҷикистон, 23 нафар бо Ифтихорномаи ҚТ, қадрдонӣ шуданд¹⁰⁴. Маврид ба зикр аст, ки чунин маросим ҳамзамон санаи 21.02.2023 сурат гирифтааст¹⁰⁵, ки дар он бисёре аз кормандони МКД бо мукофотҳои давлатӣ сарфароз гардонидани шудаанд.

Масъалаи мазкур дар Қонуни ҚТ “Дар бораи милитсия” муқаррар нашуда бошад ҳам, вале дар Низомномаи адои хизмат аз тарафи ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунандаи МКД ҚТ¹⁰⁶ бисёр хуб муқаррар гардидааст. Дар қисми 29 санади мазкур қайд гардидааст, ки барои намунавор иҷро намудани вазифаҳо ва ноил шудан ба натиҷаҳои баланд дар хизмат, барои кормандони мақомоти корҳои дохилӣ намудҳои зерини ҳавасмандкунӣ пешбинӣ мешавад: сарфароз намудан бо унвонҳои ифтихории ҚТ; мукофотонидан бо яроқи хосаи инъомӣ; мукофотонидан бо грамотаи фахрӣ; дохил намудан ба «Китоби (ё Лавҳаи) фахрӣ; пеш аз мӯҳлат додани

¹⁰² Иштирок дар чорабиниҳои тантанавӣ ба муносибати “Рӯзи милитсияи тоҷик”, 10.11.2021 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 11.03.2023).

¹⁰³ Юлия В.Б. Государственная социальная политика в органах внутренних дел и методология ее формирования и реализации в системе обеспечения экономической безопасности // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2015. – №47. – С. 29.

¹⁰⁴ Маросими супоридани мукофотҳои давлатӣ, 30.08.2022 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 11.03.2023).

¹⁰⁵ Тақдими мукофотҳои давлатӣ ва рутбаҳои навбатии ҳарбӣ ба хизматчиёни ҳарбӣ ва кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, 21.02.2023 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 11.03.2023).

¹⁰⁶ Низомномаи адои хизмат аз тарафи ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 апрели соли 2005, № 137 тасдиқ шудааст // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://mvd.tj/index.php/ru/> (санаи мурочиат: 19.02.2022).

рутбаи махсуси навбатӣ; додани рутбаи махсус ба як зина боло нисбати рутбаи пешбинишудаи вазифаҳои кории ишғолкардашон; мукофотонидан бо нишонаҳои сарисангӣ; мукофотонидан бо тӯҳфаи қимматбаҳо; додани мукофоти пулӣ; миннатдорӣ баён намудан.

Ҳамин тавр, аз таҳлили андешаҳои боло бармеояд, ки дар самаранокии фаъолияти кормандони МКД нақши ҳавасмандгардонӣ ва қадрдонии онҳо калон мебошад. Аз ин рӯ, ҚТ ба масъалаи мазкур таваччуҳи махсус зоҳир намуда, онро дар сиёсати давлатии худ мустаҳкам кардааст. Дар кишвар зимни татбиқи сиёсати давлатӣ номгуи мухталифи ҳавасмандгардониҳо, аз ҷумла мукофотҳои давлатию рутбаҳои хизматӣ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар шуда, дар чорабиниҳои тантанавӣ аз ҷониби Президенти кишвар ба кормандони МКД сафароз гардонида мешаванд.

Бояд тазаққур дод, ки муқаррарнамоӣ ва дар амал татбиқ намудани кафолатҳои иҷтимоии кормандони МКД аз мукаммалии қонунгузори соҳа вобаста мебошад. Ҳар қадаре ки қонунгузори кишвар дар самти ҳифзи иҷтимоӣ тақмилёфта бошад, ҳамон қадар кафолату имтиёзҳои иҷтимоии кормандони МКД дар сатҳи баланд амалӣ мешаванд. Бинобар ин, бахши дигари сиёсати давлатии ҚТ-ро дар самти ҳифзи иҷтимоии кормандони МКД ислоҳоти қонунгузори соҳа ташкил медиҳад. Дар ин самт низ давлату ҳукумати кишвар бетараф набуда, баръакс тамоми кушишу имконияти худро равона кардааст. Тавре муҳаққиқони ватанӣ қайд мекунанд, низоми ҳифзи иҷтимоии кормандони МКД ҚТ ҳамчун ташкилоти серзинагӣ, бисёрфунксионӣ ва мураккаб ташаккул ёфтааст¹⁰⁷.

Аз солҳои аввали соҳибистиклолии ҚТ дар кишвар санадҳои меъёрии ҳуқуқии зиёд қабул карда шуда, марҳила ба марҳила мавриди тақмилёбӣ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, соли 1992 Қонуни ҚТ “Дар бораи милитсия” қабул карда шуда, соли 2004 амал кард ва аз соли 2004 қонуни нав қабул гардида, то кунун амал карда истодааст. Санади мазкур дар низоми асосҳои ҳуқуқии ҳифзи иҷтимоии кормандони МКД мавқеи марказиро ишғол менамояд. Аз ин рӯ, масъалаи тақмил додани он борҳо мавзӯи маҷлиси Ҳукумати ҚТ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, санаи 25.10.2017 дар маҷлиси Ҳукумати ҚТ лоиҳаи Қонуни ҚТ «Оид ба ворид намудани тағйиру илова ба Қонуни ҚТ «Дар бораи милитсия» муҳокима гардида, барои баррасӣ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ пешниҳод карда шудааст. Чунин лоиҳаи қонун санаи 28.09.2020 низ дар маҷлиси Ҳукумати ҚТ мавриди муҳокима қарор гирифтааст.

Ҷиҳати тақмили сохтор, фаъолият ва ҳифзи иҷтимоии кормандони милитсия ҚТ сиёсати давлатии худро ҳамзамон дар шакли стратегия ва барномаҳои давлатӣ ба роҳ мондааст. Ҳадафи асосии чунин санадҳо ислоҳоти милитсия дар кишвар ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, санаи 30.04.2014 дар маҷлиси Ҳукумати ҚТ Барномаи ислоҳоти (рушди) милитсия барои солҳои 2014-2020 тасдиқ карда мешавад. Барномаи мазкур то соли 2020 амал карда, дар тақмилёбии бисёре аз паҳлуҳои фаъолияти

¹⁰⁷ Кудратов М.О., Махмудов М.А. Понятие правовой и социальной защиты сотрудников милиции (полиции) // Номаи донишгоҳ. – 2015. – № 4 (45). – С. 47.

кормандони милитсия, аз ҷумла ҳифзи иҷтимоии онҳо нақши ҳалқунанда гузоштааст. Мутобиқи банди 53-и Барномаи мазкур, агар корманд аз ҷиҳати моддӣ-маишӣ таъмин набошад, музди меҳнаташ эҳтиёҷотастро қонё нагардонад ва аз ҳар гуна сарбории зиёди бемавқеъ озод набошад, ӯ фаъолияти хизматашро пурра иҷро карда наметавонад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқие қабул карда мешаванд, ки ҳар роҳбари зинаҳои гуногуни фаъолияти милитсия натавонад аз пеши худ бемавқеъ ва безарурати воқеъ речай пурзӯри хизматро эълон намояд¹⁰⁸. Маврид ба ёдоварист, ки бо ин сиёсати давлатӣ дар бахши ислоҳоти фаъолият ва ҳифзи иҷтимоии кормандони милитсия ба анҷом нарасида, баръакс марҳила ба марҳила татбиқ карда мешавад. Барои бо маром идома додани ислоҳот дар ин самт санаи 31.05.2021 дар маҷлиси Ҳукумати ҚТ масъалаи Барномаи ислоҳоти милитсия барои солҳои 2021-2025 мавриди муҳокима қарор гирифт.

Сиёсати давлатии ҚТ дар самти ислоҳоти милитсия на танҳо дар шакли барномаҳои давлатӣ, балки дар сатҳи стратегӣ низ ба амал бароварда шудааст. Аз ҷумла, бо Фармони Президенти ҚТ аз 19 март соли 2013, №1438¹⁰⁹. Стратегияи ислоҳоти милитсия дар ҚТ барои солҳои 2013-2020 тасдиқ карда шудааст. Татбиқи Стратегия бо ҳалли вазифаҳои афзалиятноки соҳаи сиёсати иҷтимоию иқтисодии кишвар алоқаманд аст. Он ба рӯҳияи муҳимтарин вазифаҳои афзалиятноки рушди Тоҷикистон, ки арзиши давлатӣ ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимдоранд, таҷассумгари равиши сифатӣ ва рамзи тафаккури муосири таъмини ҳифзи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд мувофиқат мекунад. Дар стратегия инчунин даъват карда шудааст, ки таҷрибаи дурусти ҳалли масъалаҳо ва татбиқи таҷрибаи пешқадам дар ин самт ба инобат гирифта, аз таърихи гузашта ва фаъолияти милитсия ибрат гирифта, ба дурнамои рушди он кор бурда шавад¹¹⁰. Р.М. Раҷабзода ва А.М. Мансурзода пешниҳод намудаанд, ки зимни такмили минбаъда ё таҳияи Стратегияи нави ислоҳоти милитсия таносуби арзишҳои умумибашарӣ ва миллӣ бо назардошти вусъати ихтилофоти фарҳангӣ-тамаддунӣ дар ҷомеаи мутамаддин, ҷаҳонишавӣ, таъсири давлатҳои абарқудрат ва ширкатҳои молиявӣ иқтисодии фаромиллӣ ба инобат гирифта шавад¹¹¹. Стратегияи мазкур, татбиққунандаи сиёсати давлатӣ дар самти ислоҳоти милитсия ва ҳифзи иҷтимоии кормандони он ба ҳисоб рафта, то соли 2020 дар такмилёбии ҷанбаҳои муҳими ҳаёти иҷтимоии кормандони милитсия нақши муассир гузоштааст. Бояд гуфт, ки аз анҷомёбии муҳлати амали Стратегия якҷанд сол сипарӣ шудааст, вале то кунун Стратегияи нав дар ин хусус тасдиқ

¹⁰⁸ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2021, № 211 дар бораи «Барномаи ислоҳоти милитсия барои солҳои 2021-2025» [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 11.03.2023).

¹⁰⁹ Стратегияи ислоҳоти милитсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2020 аз 18 март соли 2013, №1438// Маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022. –1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (санаи муроҷиат: 27.05.2022).

¹¹⁰ Давлатшоева А.Ш. Приоритеты и стратегические направления реформирования милиции в современных условиях развития общества в Республике Таджикистан // Сетевое издание «Академическая мысль». – 2017. – № 1. – С. 9.

¹¹¹ Раҷабзода Р.М., Мансурзода А.М. Стратегияи ислоҳоти милитсия ва тарбияи ҳуқуқии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – № 2 (50). – С. 41.

карда нашудааст. Бинобар ин, пешниҳод мегардад, ки “Стратегияи ислоҳоти МКД ҚТ барои солҳои 2023-2030” таҳия ва тасдиқ карда шуда, дар он роҳу воситаҳои такмили ҳифзи иҷтимоии кормандони МКД пешбинӣ карда шаванд.

Сарфи назар аз он, ки Стратегияи нави дар самти ислоҳоти милитсия тасдиқ карда нашудааст, вале дар кишвар санади муҳиме амал мекунад, ки дар миёни заминаҳои ҳуқуқии амаликунандаи сиёсати давлатӣ мавқеи махсусан муҳимро ишғол намуда, масъалаи рушди иҷтимоии кормандони МКД-ро низ фаро мегирад. Ин санади муҳим Стратегияи миллии рушди ҚТ барои давраи то соли 2030 мебошад, ки бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ карда шудааст. Дар ин санад асоси концептуализатсияи сиёсати иҷтимоӣ ва истифодаи усули муқоисавӣ самтҳои асосии ташаккул ва рушди сиёсати иҷтимоӣ дар ҚТ дар марҳилаи кунунӣ муайян карда шуданд¹¹². Дар ин санад муқаррар шудааст, ки ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ мебошад¹¹³.

Ҳамин тавр, бояд тазаққур дод, ки муқаррарнамоӣ ва дар амал татбиқ намудани кафолатҳои иҷтимоии кормандони МКД аз мукаммалии қонунгузории соҳа вобаста мебошад. Ҳар қадаре ки қонунгузории кишвар дар самти ҳифзи иҷтимоӣ такмилёфта бошад, ҳамон қадар кафолату имтиёзҳои иҷтимоии кормандони МКД дар сатҳи баланд амалӣ мешаванд. Бинобар ин, бахши дигари сиёсати давлатии ҚТ-ро дар самти ҳифзи иҷтимоии кормандони МКД ислоҳоти қонунгузории соҳа ташкил медиҳад. Дар ин самт низ давлату ҳукумати кишвар бетараф набуда, баръакс тамоми кушишу имконияти худро равона кардааст.

Адабиёт:

1. Давлатшоева А.Ш. Приоритеты и стратегические направления реформирования милиции в современных условиях развития общества в Республике Таджикистан // Сетевое издание «Академическая мысль». – 2017. – № 1. – С. 9.

2. Кудратов М.О., Махмудов М.А. Понятие правовой и социальной защиты сотрудников милиции (полиции) // Номаи донишгоҳ. – 2015. – № 4 (45). – С. 50.

3. Малоҳати Р. Асосҳои назариявии рушди сиёсати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – №4/1 (58). – С. 446.

4. Набока А.А. Особенности социальной защиты сотрудников органов внутренних дел Российской Федерации // Административное право / Административная деятельность полиции. – 2020. – № 4. – С. 56.

¹¹² Малоҳати Р. Асосҳои назариявии рушди сиёсати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – №4/1 (58). – С. 450.

¹¹³ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С. 6.

5. Раҷабзода Р.М., Мансурзода А.М. Стратегияи ислоҳоти милитсия ва тарбияи ҳуқуқии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – № 2 (50). – С. 41.

6. Юлия В.Б. Государственная социальная политика в органах внутренних дел и методология ее формирования и реализации в системе обеспечения экономической безопасности // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2015. – №47. – С. 29.

МАҲҶУМ ВА ТАСНИФОТИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ ТИБҚИ ВАНДИДОД

Азимов Фирдавс Акбаралиевич,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии
муқоисавӣ
Тел: (+992) 207-00-99-96
E-mail: azimov.firdavs.1984@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаи мафҳум ва таснифоти ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, андешаи олимони ватанию хоричӣ ва меъёрҳои Авесторо таҳлил намуда, дар натиҷа мафҳум ва таснифоти ҷавобгарии ҳуқуқиро мутобиқи меъёрҳои Вандидод муайян кардааст. Дар натиҷаи таҳқиқот муаллиф ба хулосае омадааст, ки маҷмуи урфу одат ва меъёрҳои ҳуқуқӣ дар сохти ҷамъиятии ибтидоӣ амал мекард, ки аз меъёрҳои ҳуқуқии «Авесто» сарчашма мегиранд. Ин меъёрҳои ҳуқуқӣ дар яке аз қисмҳои Авесто бо номи Вандидод ё Қонун бар зидди девҳо инъикос гардидааст, ки бевосита масъалаи ҷавобгарии ҳуқуқиро фаро мегирад. Таҳқиқот нишон дод, ки намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқии граждани, ҷиноятӣ, оилавӣ, молиявӣ ва экологӣ дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ амал менамуд.

Калидвожаҳо: Мафҳум, таснифот, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҳуқуқи зардуштӣ, Авесто, Вандидод, ҷавобгарии ҷиноятӣ, граждани, экологӣ, оилавӣ, молиявӣ.

ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО ВАНДИДАДУ

Азимов Фирдавс Акбаралиевич,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, соискатель
кафедры прав человека и сравнительного
права
Тел: (+992) 207-00-99-96
E-mail: azimov.firdavs.1984@mail.ru

Аннотация: В данной статье обсуждается вопрос понятия и классификации юридической ответственности по Вандидоду. Автор проанализировал мнения отечественных и зарубежных ученых и нормы Авесты, в результате чего определил понятие и классификацию юридической ответственности по нормам Вандидода. В результате исследования автор пришел к выводу, что в первобытном общественном строе действовала совокупность обычаев и правовых норм, берущих свое начало из правовых норм «Авесты». Эти правовые нормы отражены в

одной из частей Авесты под названием «Вандидод» или «Закон против демонов», где непосредственно освещается вопрос юридической ответственности. Исследование показало, что в зороастрийской правовой системе практиковались виды гражданской, уголовной, семейной, финансовой и экологической ответственности.

Ключевые слова: Определение, классификация, юридическая ответственность, зороастрийское право, Авеста, Вандидод, уголовная ответственность, гражданская, экологическая, семейная, финансовая.

CONCEPT AND CLASSIFICATION OF LEGAL RESPONSIBILITY ACCORDING TO VANDIDAD

Azimov Firdavs Akbaralievich,
Tajik National University, Faculty of
Law, applicant of the Department of
Human Rights and Comparative Law
E-mail: azimov.firdavs.1984@mail.ru
Phone:(+992) 207-00-99-96

Annotation: This article discusses the concept and classification of legal liability according to Vandidod. The author analyzed the opinions of domestic and foreign scientists and the norms of the Avesta, as a result of which he defined the concept and classification of legal liability according to the norms of Vandidoda. As a result of the study, the author came to the conclusion that in the primitive social system there was a set of customs and legal norms, originating from the legal norms of the Avesta. These legal norms are reflected in one of the parts of the Avesta called “Vandidod” or “Law against demons,” which directly addresses the issue of legal liability. The study found that the Zoroastrian legal system practiced types of civil, criminal, family, financial and environmental liability.

Key words: Definition, classification, legal liability, Zoroastrian law, Avesta, Vandidod, criminal liability, civil, environmental, family, financial.

Ниҳоди ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар давраи ташаккули давлат ва ҳуқуқ ба вучуд омадааст. Замоне, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ мураттаб гардиданд, онҳо аз ҷониби давлат тасдиқ ва иҷозат дода мешуданд. Урфу одатҳо, ки дар шароити сохти ҷамъиятии ибтидоӣ муносибатҳои ҷамъиятиро танзим мекарданд барои ташаккули меъёрҳои ҳуқуқӣ замина фароҳам оварданд.

Таваҷҷуҳи назаррас бояд ба ташаккули ниҳоди ҷавобгарии ҳуқуқӣ зоҳир карда шавад, чунки маҷмуи урфу одат ва меъёрҳои ҳуқуқӣ дар сохти ҷамъиятии ибтидоӣ амал мекард, ки аз меъёрҳои ҳуқуқии «Авесто» сарчашма мегиранд. Ин меъёрҳои ҳуқуқӣ дар яке аз қисмҳои Авесто бо номи Вандидод ё Қонун бар зидди девҳо инъикос гардидааст.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун зухуроти ҳуқуқӣ якҷоя бо ба вучуд омадани ҷомеа ба вучуд омада буд, ки ба қоидаҳои ахлоқӣ ва одатҳо таъҷиб мекард.

Дар як ёдгории дигари шарқӣ Қонуни Ману»-и Ҳиндустон (асри II пеш аз милод ва асри II мелодӣ) ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба гурӯҳи ҷиноятҳо ба муқобили давлат, муқобили моликият, шахсият, оила пешбинӣ гардида буд, ки сарчашмаи худро аз Авестои кӯҳан гирифтааст. Барои содир кардани ин гуна ҷиноятҳои давлатӣ ба монанди дуздии ҳазинаи шоҳон, иҷро накардани фармонҳои шоҳ, дастгирӣ намудани душманони шоҳ «Қонуни Ману» ҷазоҳои гуногун муқаррар намудааст. Ҳамчунин, дармадан ба анбори шоҳ ва дуздии филҳои шоҳ, аспҳо, арабоҳо ҷазо дода мешуданд. Дар ҳарду ҳолат, ба гунаҳгорон ҷазои ҳукми қатл ва ҷарима дода мешуд, ки дар он вақт андозаи ҷарима мушаххас карда нашуда буд. Мусодираи молу мулк ба савдогароне, ки монополияи шоҳро барои савдои баъзе навъҳои мол вайрон мекарданд, таъин карда мешуд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоди мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ аз сӯи З.Х. Зокирзода ба таври комил таҳқиқ гардидааст¹¹⁴.

Дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ дузди яке аз ҷиноятҳо ба муқобили моликият мебошад, ки дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ муқаррар гардида буд. Вобаста ба ин масъала бояд ишора карда мешавад, ки ханӯз дар он замон дӯздӣ ва роҳзанӣ аз ҳам тафовут дошта, ҷавобгарӣ вобаста ба андозаи зарари расонида шуда, таъин карда мешуд.

Р.Ш. Шарофзода қайд менамояд, ки «ҷавобгарии ҳуқуқӣ – намуди ҷавобгарии иҷтимоӣ мебошад, ки барои ҳуқуқвайронкунӣ ва бо истифодаи чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз ҷониби субъектони босалоҳият татбиқ мешавад». Дар идома профессор Р.Ш. Шарофзода ҷавобгарии ҳуқуқиро, пеш аз ҳама, як навъи ҷавобгарӣ ё масъулияти иҷтимоӣ меномад, ки он дар масъулияти шахс дар назди ҷомеа, оила, иттиҳодияҳо ва коллективҳо

¹¹⁴ Ниг.: Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: автореф. дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 29 с.; Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ...ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 176 с. Ниг.: Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ...ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 176 с; Зокиров З.Х. История развития уголовного законодательства Республики Таджикистан о конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2016. – № 2/6 (210). – С. 234–241. Зокиров З.Х. История развития уголовного законодательства Республики Таджикистан о конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2016. – № 2/6 (210). – С. 234–241; Зокиров З.Х. Конфискация имущества в международных нормативных актах // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2016. – № 4 (56). – С. 72–77; Зокиров З.Х. Конфискация имущества в уголовном законодательстве России и Центральной Азии // Известия института философии, политологии и права им. А. Баховадинова Академии наук Республики Таджикистан (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – № 3 (1). – 2017. – С. 153–159; Зокиров З.Х. Понятие и признаки конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – № 2/4. Часть I. – С. 252–257; Зокиров З.Х. Сущность конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – № 2/4. Часть II. – С. 216–222; Зокиров З.Х. Цель конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – 2/10. – С. 222–229; Зокиров З.Х. Цель конфискации имущества в теории уголовного права // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2018. – № 1 (61). – С. 88–95; Зокиров, З.Х., Шарипов Т.Ш. Ташаккул ва инкишофи институти мусодираи молу мулк дар қонунгузории ҷиноятӣи Тоҷикистони Шуравӣ // Қонунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2018. – № 3 (31). – С. 70–79; Зокиров З.Х. Мусодираи молу мулк дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ: мафҳум, аломатҳо ва моҳияти он // Қонунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2018. – № 4 (32). – С. 77–83; Зокиров З.Х., Носиров Д.Қ. Оид ба масъалаи мусодираи молу мулк дар Конститутсия ва Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2019. – № 1 (33). – С. 109–116.

ифода меёбад¹¹⁵. Ба андешаи С.А. Раҷабзода ҷавобгарии ҳуқуқӣ чораи маҷбурсозии давлатӣ мебошад, ки дар асоси ҳуқуқвайронкунии содиршуда аз ҷониби мақомоти босалоҳияти давлатӣ бо тартиби махсус татбиқ гардида, ба ҳуқуқвайронкунанда маҳрумият ва маҳдудиятҳои шахсӣ, молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиро пеш меорад¹¹⁶. З.Х. Зокирзода чунин менигорад: « Ҷавобгарии ҳуқуқӣ – ин чораи маҷбуркунии бо маҳкумкунии давлатии гунаҳгор алоқамандест, ки нисбати ҳуқуқвайронкунанда татбиқ шуда, аз зарурати гирифтӣ шудан ба маҳрумиятҳои хислати шахсӣ (маҳрум шудан аз озодӣ), молу мулкӣ (мусодираи молу мулк, ҷарима) ва ташкилӣ (маҳрум шудан аз вазифаҳои муайян ё фаъолияти муайян) дошта иборат аст¹¹⁷.

Р.Ш. Шарофзода мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқиро тавсиф намуда, чунин аломатҳои онро қайд мекунад: «1) ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои ҳуқуқвайронкунии содиршуда татбиқ мешавад; 2) ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин муқаррароти дар қонунгузорӣ пешбинишуда мебошад; 3) бо шакл, тартиб ва расмиёти махсус татбиқ карда мешавад; 4) аз ҷониби субъектони махсуси босалоҳияти давлатӣ татбиқ карда мешавад; 5) татбиқномаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ хусусияти императивӣ дорад; 6) ба шахс маҳрумиятҳои муайяни бо қонун муқарраршударо фароҳам меорад; 7) ҷавобгарии ҳуқуқӣ шакли амалӣ гардидани санксияҳои меъёрҳои ҳуқуқ маҳсуб мешавад; 8) вазъи ҳуқуқии ҳуқуқвайронкунандаро тағйир медиҳад»¹¹⁸. Э.С. Насриддинзода ба аломатҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо маҷбурсозии давлатӣ таъмин шудан ва дар шакли мурофиавӣ татбиқ шудани онро илова менамояд¹¹⁹.

Асосҳои гуногуни таснифи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавҷуданд. Баъзе олимони бо нуқтаи назаре, ки мансубияти соҳавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҳаки ягонаи таснифи он мебошад норозианд. Масалан, О.Э. Лейст менависад: «Вазифаи аввалиндараҷаи таснифи намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ – таснифи васеи ҷавобгарист», мувофиқан ӯ ҷавобгарии ҳуқуқии ҳуқуқбарқароркунанда ва ҷазодиҳандаро ҷудо мекунад¹²⁰. Агар тибқи ақидаи муаллиф дарк намоем, «ҷавобгарии ҳуқуқбарқароркунанда ва ҷазодиҳанда» – ин навъҳои ҷавобгарӣ мебошанд. Дар дигар таҳқиқотҳои О.Э. Лейст навиштааст: «Шаклҳои асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо мазмуни санксияе муайян карда мешаванд, ки барои ҳуқуқвайронкунии истифода мешавад¹²¹. Санксияҳо мувофиқи усулҳои, ки онҳо баҳри ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ хизмат мекунанд, ба ду шаклҳои асосӣ ҷудо карда мешаванд: санксияҳои ҳуқуқбарқароркунанда барои бартарафкунии зарари бевоситае

¹¹⁵ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – С. 680-684.

¹¹⁶ Ниг.: Раҷабзода С.А. Ташаккул ва инкишофи институти товони зарар аз ҷинойт дар Тоҷикистон. Дис. ...ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – С. 24.

¹¹⁷ Ниг.: Зокирзода, З.Х. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Воситаи таълимӣ. – Душанбе: Ашуриён, 2021. – С. 30.

¹¹⁸ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, «Имперал груп», 2014. – С. 617-618.

¹¹⁹ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе, 2019. – С. 149-150.

¹²⁰ Ниг.: Лейст О.Э. Основные виды юридической ответственности за правонарушение // Правоведение. – 1977. – № 3. – С. 28.

¹²¹ Ниг.: Лейст О.Э. Виды юридической ответственности / Общая теория государства и права. Академический курс: в 2-х т. Т. 2. – М., 1998. – С. 602.

равона карда мешавад, ки бо ҳуқуқвайронкунӣ ба тартиботи ҳуқуқӣ расонида шудааст ва санксияҳои ҷазодихӣ ё ҷаримаӣ – таъсир ба ҳуқуқвайронкунанда бо мақсади пешгирии умумӣ ва хусусӣ». Дар асоси чунин тасниф на хусусияти таркибии санксияҳо, балки хусусияти функционалии онҳо ҷой дорад, яъне ҳамон функсияҳо, ки ҷавобгарии ҳуқуқиро амалӣ мегардонанд.

Ба андешаи С.А. Раҷабзода ба масъалаи таснифи соҳавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд аҳаммияти ҷиддӣ дод, чунки маҳз ҳамин раванд имкон медиҳад, то табиати баъзе шаклҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ пурра ошкор карда шавад¹²². Меъёрҳои муайянкунанда дар таснифи низоми ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба намудҳои хусусиятҳои хос ва усули танзими ҳуқуқӣ мебошанд, ки онҳо имкон медиҳанд низоми ҷавобгарии ҳуқуқӣ, алоқаи он бо низоми ҳуқуқ, мансубияти соҳавии намуди муайяни ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва баҳамворидшавии намудҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқӣ муайян карда шаванд¹²³. Маҳаки маъмули таснифкунандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мансубияти соҳавӣ баромад мекунад ва чи хеле маълум аст, аксари олимони ба ҷудокунии соҳаҳои ҳуқуқ дар асоси фан ва усули танзими ҳуқуқӣ фикрҳои худро баён кардаанд¹²⁴. Меъёри соҳавӣ имкон медиҳад қонуниятҳои умумии рушди ин ё он шакли ҷавобгарии ҳуқуқӣ ошкор шуда, табиати ҳуқуқии он вобаста аз соҳаҳои ҳуқуқ муайян карда шавад. Чи гунае, ки Р.Л. Хачатуров қайд менамояд: «таснифи ҷавобгарӣ вобаста аз мансубияти соҳавӣ барои тақмили қонунгузориҳо ва фаъолияти ҳуқуқӣ аҳаммияти бузург дорад. ... вай барои шаҳрвандон дастрас мебошад ва ба сатҳи дарки ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ мусоидат мекунад»¹²⁵.

Чунончи, О.Э. Лейст менависад: «Одатан намудҳои ҷавобгарӣ вобаста ба соҳаҳои ҳуқуқ ҷудо карда мешаванд¹²⁶. Аммо чунин тасниф бо сохтори соҳавии ҳуқуқ, пеш аз ҳама, бо он сабабе, ки намудҳои ҷавобгарӣ назар ба соҳаҳои ҳуқуқ камтаранд, мувофиқат намекунад, илова бар ин барои вайрон намудани меъёрҳои ҳуқуқи соҳаҳои гуногун мумкин аст ҷавобгарии ҳамон як намуд истифода шавад¹²⁷. Ба андешаи Р.Ш. Шарофзода дар асоси таснифи ҷавобгарии ҳуқуқӣ вобаста ба соҳаҳои ҳуқуқ дар адабиёти ҳуқуқӣ маъмулан ҷавобгарии ҳуқуқии граждони, ҷиноятӣ, маъмури, моддӣ ва интизомиро ҷудо мекунанд¹²⁸.

¹²² Ниг.: Раҷабзода С.А. Ташаккул ва инкишофи институти товони зарар аз ҷиноят дар Тоҷикистон. Дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – С. 27.

¹²³ Ниг.: Раҷабзода С.А. Ташаккул ва инкишофи институти товони зарар аз ҷиноят дар Тоҷикистон. Дис. ...ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – С. 26.

¹²⁴ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2017. – С. 625-626.; Петров Д.Е. Отрасль права: автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Саратов, 2001. – С. 10; Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права. – Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1987. – С. 188-189.; Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М.: Юрист, 2000. – С. 196.

¹²⁵ Ниг.: Хачатуров Р.Л. Понятие системы юридической ответственности // Вестн. Волж. Ун-та им. В. Н. Татищева. Сер. Юриспруденция. – 1998. – Вып. 1. – С. 40.

¹²⁶ Ниг.: Лейст О.Э. Основные виды юридической ответственности за правонарушение // Правоведение. – 1977. – № 3. – С. 29

¹²⁷ Ниг.: Лейст О.Э. Основные виды юридической ответственности за правонарушение // Правоведение. – 1977. – № 3. – С. 29.

¹²⁸ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. (Китоби дарсӣ.) Ҷилди 2. – Душанбе, 2010. – С. 640.; Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, 2008. – С. 259; Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе, 2019. – С. 152-153;

Зимни таҳлилу баррасии мавзуи мафҳум ва таснифоти ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод хулосаҳои зерин бароварда шуд:

1. Дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ дузди яке аз ҷиноятҳо ба муқобили моликият мебошад, ки дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ муқаррар гардида буд. Вобаста ба ин масъала бояд ишора карда шавад, ки ханӯз дар он замон дӯздӣ ва роҳзанӣ аз ҳам тафовут дошта, ҷавобгарӣ вобаста ба андозаи зарари расонида шуда, таъин карда мешуд.

2. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун зухуроти ҳуқуқӣ якҷоя бо ба вучуд омадани ҷомеа ба вучуд омада буд, ки ба қоидаҳои ахлоқӣ ва одатҳо таъия мекард. Маҷмуи урфу одат ва меъёрҳои ҳуқуқӣ дар сохти ҷамъиятии ибтидоӣ амал мекард, ки аз меъёрҳои ҳуқуқии «Авесто» сарчашма мегиранд. Ин меъёрҳои ҳуқуқӣ дар яке аз қисмҳои Авесто бо номи Вандидод ё Қонун бар зидди девҳо инъикос гардидааст, ки бевосита масъалаи ҷавобгарии ҳуқуқиро фаро мегирад.

3. Дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ ба хулоса омадем, ки намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқии гражданин, ҷиноятӣ, оилавӣ, молиявӣ ва экологӣ дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ амал менамуд.

Адабиёт:

1. Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: автореф. дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 29 с.

2. Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 176 с.

3. Зокирзода, З.Х. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Воситаи таълимӣ. – Душанбе: Ашуриён, 2021. – 40 с.

4. Зокиров З.Х. История развития уголовного законодательства Республики Таджикистан о конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2016. – № 2/6 (210). – С. 234-241.

5. Зокиров З.Х. Конфискации имущества в уголовном законодательстве России и Центральной Азии // Известия института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – № 3 (1). – 2017. – С. 153-159.

6. Зокиров З.Х. Конфискация имущества в международных нормативных актах // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2016. – № 4 (56). – С. 72-77.

7. Зокиров З.Х. Мусодираи молу мулк дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ: мафҳум, аломатҳо ва моҳияти он // Қонунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2018. – № 4 (32). – С. 77-83.

Зокирзода, З.Х. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Воситаи таълимӣ. – Душанбе: Ашуриён, 2021. – 40 с.; Базылев Б.Т. Юридическая ответственность. – С. 31- 47; Сенякин И.Н. Понятие, признаки и виды юридической ответственности. Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – Саратов, 1995. – С. 544-546.

8. Зокиров З.Х. Понятие и признаки конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – № 2/4. Часть I. – С. 252-257.
9. Зокиров З.Х. Сущность конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – № 2/4. Часть II. – С. 216-222.
10. Зокиров З.Х. Цель конфискации имущества // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2017. – 2/10. – С. 222-229.
11. Зокиров З.Х. Цель конфискации имущества в теории уголовного права // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет (научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2018. – № 1 (61). – С. 88-95.
12. Зокиров З.Х., Носиров Д.Қ, Оид ба масъалаи мусодираи молу мулк дар Конститутсия ва Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2019. – № 1 (33). – С. 109-116.
13. Зокиров, З.Х., Шарипов Т.Ш. Ташаккул ва инкишофи институти мусодираи молу мулк дар қонунгузори ҷиноятии Тоҷикистони Шуравӣ // Қонунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2018. – № 3 (31). – С. 70-79;
14. Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, 2008. – С. 259;
15. Лейст О.Э. Виды юридической ответственности / Общая теория государства и права. Академический курс: в 2-х т. Т. 2. – М., 1998. – С. 602.
16. Лейст О.Э. Основные виды юридической ответственности за правонарушение // Правоведение. – 1977. – № 3. – С. 28.
17. Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе, 2019. – С. 149-150.
18. Петров Д.Е. Отрасль права: автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Саратов, 2001. – С. 10;
19. Рачабзода С.А. Ташаккул ва инкишофи институти товони зарар аз ҷиноят дар Тоҷикистон. Дис. ...ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – С. 24.
20. Сенякин И.Н. Понятие, признаки и виды юридической ответственности. Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – Саратов, 1995. – С. 544-546.
21. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «Сино», 2018. – С. 680-684.
22. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, «Имперал груп», 2014. – С. 617-618.
23. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2017. – С. 625-626.

24. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. (Китоби дарсӣ.) Ҷилди 2. – Душанбе, 2010. – С. 640.
25. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М.: Юрист, 2000. – С. 196.
26. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права. – Казань: Изд-во казан, ун-та, 1987. – С. 188-189.
27. Хачатуров Р.Л. Понятие системы юридической ответственности // Вестн. Волж. Ун-та им. В. Н. Татищева. Сер. Юриспруденция. – 1998. – Вып. 1. – С. 40.

АСОСҶОИ ҲУҚУҚИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Азизаи Нурулло,
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.
Рӯдакӣ, омӯзгори кафедраи ҳуқуқ ва
муносибатҳои байналмилалӣ
Тел.: +992 918346861
E-mail: aziza.nuirullo@mail.ru

Фишурда: Дар замони муосир бо рушд намудани технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ки ба инкишофи соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа таъсири амиқи худро мерасонанд, иттилоот дар меҳвари назар қарор мегирад. Иттилоот ҳамчун маълумоте, ки ифодакунандаи манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат мебошад, ба ҳифз намудан зарурат дорад. Аз ин ҷо мафҳуми амнияти иттилоотӣ бармеояд, ки ҳифзи иттилоотро ифода менамояд.

Мавзӯи амнияти иттилоотӣ аз ҷониби муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, андешаҳои ҷолиб пешниҳод гардидааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷой дорад. Дар ин самт як қатор қонунҳо қабул карда шуда, муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ин соҳа мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор гирифтааст. Дар баробари ин, баҳри дар амал татбиқ намудани сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи амнияти иттилоотӣ як зумра барномаҳои давлатӣ низ қабул ва мавриди амал қарор гирифтаанд.

Бояд қайд намуд, ки дарбаробари рушди инфрасохтори иттилоотии ҷомеа, ки барои фаъолияти муназзами ниҳодҳои давлатию ҷамъиятӣ муҳим арзёбӣ мегардад, ҳамчунин таҳдиду хатарҳои пайдо мешаванд, ки ҳимояи манфиатҳои миллӣ, бахусус суботи сиёсӣ ва оромии ҷомеаро халалдор менамоянд. Ҳамин тавр, фаъзои иттилоотӣ аз таҳдиду хатарҳо ҳолӣ нест ва таъмини амнияти иттилоотӣ ба ҳифзи он нигаронида шудааст. Зеро таъсиррасонии иттилоотӣ дар ташаккули шахсияти инсон, рушди ҷомеа ва давлат мавқеи муҳим дорад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни амнияти иттилоотӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти илмию амалӣ дорад. Бинобар ин, мо тасмим гирифтаем дар ин мақола яке аз паҳлуҳои асосии амнияти иттилоотӣ – асосҳои ҳуқуқии онро мавриди таҳлил қарор диҳем.

Калидвожаҳо: Иттилоот, амнияти иттилоотӣ, фазои иттилоотӣ, киберҷиноят, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, манфиатҳои иттилоотии, системаҳои иттилоотӣ, ҷаҳонишавӣ, манфиатҳои миллӣ, маълумоти шахсӣ, сиёсати давлатии иттилоотӣ, ҳамлаҳои иттилоотӣ, таҳдидҳои иттилоотӣ, муборизаи иттилоотӣ, шабакаи интернет.

ПРАВОВАЯ ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Азизаи Нурулло,
Кулябский государственный университет
имени А. Рудаки, преподаватель кафедры
права и международных отношений
Тел.: +992 918346861
E-mail: aziza.nuirullo@mail.ru

Аннотация: В современное время, с развитием информационно-коммуникационных технологий, оказывающих глубокое влияние на развитие различных сфер жизни общества, информация оказывается в центре внимания. Информация, как информация, представляющая интересы личности, общества и государства, нуждается в защите. Отсюда происходит понятие информационной безопасности, что означает защиту информации.

Тема информационной безопасности обсуждалась отечественными и зарубежными исследователями и были представлены интересные мнения.

В Республике Таджикистан существует нормативно-правовая база для формирования информационного общества и обеспечения информационной безопасности. В этой сфере принят ряд законов, а общественные отношения в этой сфере подлежат правовому регулированию. В то же время в целях реализации политики Правительства Республики Таджикистан в сфере информационной безопасности также принят и реализуется ряд государственных программ.

Следует отметить, что наряду с развитием информационной инфраструктуры общества, которая считается важной для упорядоченной деятельности государственных и общественных институтов, существуют также угрозы и опасности, нарушающие защиту национальных интересов, особенно политической стабильности и мира. общества. Таким образом, информационное пространство не лишено угроз и рисков, и обеспечение информационной безопасности направлено на его защиту. Потому что влияние информации играет важную роль в формировании личности человека, развитии общества и государства.

В условиях глобализации исследование различных аспектов информационной безопасности имеет научное и практическое значение для Республики Таджикистан. Поэтому мы решили проанализировать в этой статье один из основных аспектов информационной безопасности – ее правовую основу.

Ключевые слова: Информация, информационная безопасность, информационное пространство, киберпреступность, информационно-коммуникационные технологии, информационные интересы, информационные системы, глобализация, национальные интересы, персональные данные, информационная государственная политика,

информационные атаки, информационные угрозы, информационная борьба, сеть Интернет.

LEGAL BASIS FOR ENSURING INFORMATION SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Azizai Nurullo,
Kulob State University named after A.
Rudaki, Lecturer of the Department of Law
and International Relations
Phone.: +992 918346861
E-mail: aziza.nurullo@mail.ru

Annotation: In modern times, with the development of information and communication technologies, which have a profound impact on the development of various spheres of society, information is in the spotlight. Information, as information representing the interests of the individual, society and the state, needs to be protected. This is where the concept of information security comes from, which means protecting information.

The topic of information security was discussed by domestic and foreign researchers and interesting opinions were presented.

In the Republic of Tajikistan there is a regulatory framework for the formation of an information society and ensuring information security. A number of laws have been adopted in this area, and public relations in this area are subject to legal regulation. At the same time, in order to implement the policy of the Government of the Republic of Tajikistan in the field of information security, a number of state programs have also been adopted and are being implemented.

It should be noted that along with the development of the information infrastructure of society, which is considered important for the orderly operation of state and public institutions, there are also threats and dangers that violate the protection of national interests, especially political stability and peace. society. Thus, the information space is not without threats and risks, and ensuring information security is aimed at protecting it. Because the influence of information plays an important role in the formation of a person's personality, the development of society and the state.

In the context of globalization, the study of various aspects of information security has scientific and practical significance for the Republic of Tajikistan. Therefore, we decided to analyze in this article one of the main aspects of information security – its legal basis.

Key words: Information, information security, information space, cybercrime, information and communication technologies, information interests, information systems, globalization, national interests, personal data, public information policy, information attacks, information threats, information warfare, the Internet.

Иттилот ҳамчун маълумот оид ба шахс, ашё ё ҳодисаву воқеа дар ҳама давру замон ба муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсир мерасонад. Ҳатто иттилооти дуруст ва эътимоднок ба дорандаи он бартарият ва имконияти бештарро медиҳад. Барои ҳамагон муҳимтар аз ҳама саҳеҳ, сари вақт ва мувофиқ ба таъинот истифода бурдани иттилоот мебошад.

Бо рушд ёфтани илму технология дар замони муосир шаклҳои нави ифода ва истифодаи иттилоот ба вучуд омадааст. Аз ин лиҳоз, рӯз ба рӯз механизмҳои нави ҳифзи иттилоот пайдо шуда истодаанд, ки ба таъмини амнияти иттилоотӣ аз ҳар гуна таҳриф ё тағйир ва истифодаи ғайритаъиноти он равона карда шудаанд.

Мафҳуми амнияти иттилоотӣ ба таври анъанавӣ чун ҳолати ҳимояшавандаи манфиатҳои иттилоотии шахс, ҷомеа ва давлат аз таҳдидҳои дохилию берунӣ фаҳмида мешавад¹²⁹.

Ба андешаи Холиқов Ф.А. гуфтан мумкин аст, ки иттилоот на танҳо ба фоидаи шахс, ҷомеа ва давлат, балки ба зарари онҳо низ истифода карда мешавад. Бинобар ин, таъмини амнияти иттилоотӣ на танҳо рушди инфрасохтори иттилоотии мамлакат, балки ҳимояи манфиатҳои иттилоотии давлату ҷомеаро низ дар худ нигоҳ медорад¹³⁰.

Яке аз механизмҳои таъмини амнияти иттилоотӣ ин ҳифзи ҳуқуқи он, яъне аз тарафи қонунгузор қабул намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки ҳифзи иттилооти дуруст ва аз рӯи таъинот истифодашавандаро кафолат медиҳад.

Ба андешаи Алпеев А.С. амнияти иттилоотӣ ин муҳофизати иттилоот ва системаҳои иттилоотӣ аз дастрасии ғайриқонунӣ, беиҷозат тағйир додан, нобуд сохтан ва ё вайрон кардани онҳо мебошад, то ки махфият, дурустӣ ва дастрасии онҳо таъмин карда шавад¹³¹.

Дарвоқеъ дар шароити ҷаҳонишавӣ зарурати ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар соҳаи иттилоот ва таъмини амнияти он ба миён омадааст. Зеро танҳо бо муқовимати саривақтӣ мо метавонем Истиқлолияти давлатӣ ва манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муқаддасоти таърихӣ ва арзишҳои ахлоқиву маънавии халқи тоҷикро аз киберҷиноятҳо ва таҳдидҳои иттилоотӣ ҳифз намоем.

Пеш аз ҳама дар меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки сарчамшай ҳуқуқи қонунгузори кишвар мебошад, зарурати ҳифзи иттилоот дарҷ гардидааст. Аз ҷумла, мувофиқи моддаи 23-и он бе розигии инсон дар бораи ҳаёти шахсии ӯ ҷамъ овардан, нигоҳ доштан ва паҳн намудани маълумот манъ карда шудааст¹³².

Дар Тоҷикистон дар самти таъмини амнияти иттилоотӣ як зумра санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар

¹²⁹ Возженников, А.В. Национальная безопасность: теория, политика, стратегия / А.В. Возженников. – М.: ВТИ «Модуль», 2000. – С. 64.

¹³⁰ Холиқов Ф.А. Амнияти иттилоотӣ ҳамчун омили таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои сиёсӣ) Душанбе, 2022. – С. 23.

¹³¹ Алпеев А.С. Терминология безопасности: кибербезопасность, информационная безопасность / А.С. Алпеев // Вопросы кибербезопасности. – 2014. – №5 (8). – С. 39-43.

¹³² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://adliya.tj/tj/constitution> (санаи мурочиат: 13.09.2023).

бораи иттилоот”, “Дар бораи ҳифзи иттилоот”, “Дар бораи иттилоотонӣ”, “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот”, “Дар бораи амният”, “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” ва ғайраҳо қабул гардидааст.

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми иттилоот қариб дар ҳамаи қонунҳои болозикр шарҳ дода шудааст. Масалан, дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоотонӣ” аз 6 августи соли 2001, №40¹³³ ва моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” аз 10 майи соли 2002, №55¹³⁴ иттилоот чун маълумот дар бораи шахс, ашё, воқеаҳо, падидаҳо ва чараёнҳо сарфи назар аз шакли пешниҳоди онҳо маънидод карда шудааст.

Дар асри XXI иттилоот ва технологияи иттилоотӣ нақши хеле муҳим мебозад. Иттилоот метавонад сарчашмаи рушд мебошад, дар баробари ин, метавонад таҳдиду хатарҳои гуногунро ба вуҷуд оварад. Аз ин лиҳоз, таъмини амнияти иттилоотӣ ва ҳимояи манфиатҳои иттилоотии шахс, ҷомеа ва давлат мубрам ва зарурӣ мебошад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” аз 10 майи соли 2002, №55 иттилоот ба намудҳои иттилооти оморӣ, оммавӣ, фаъолияти мақомоти давлатӣ, ҳуқуқӣ, оид ба шахсият, дорои хусусияти маълумотию энциклопедӣ, иҷтимоишиносӣ, шиносӣ, иқтисодӣ, тичоратӣ, экологӣ, хизматӣ, истеъмоли, бойгонӣ, илмӣ, илмӣ-техникӣ ва ғайра. Ҷудо карда шуда, ҳар як намуди он шарҳ дода шудааст¹³⁵.

Таъмини амнияти иттилоотӣ, яъне ҳифзи маълумот дар бораи шахс, ашё, воқеаҳо, падидаҳо ва чараёнҳо мебошад, ки тавассути кафолати он дар қонунгузорӣ ва чораҳои ҳимоявии амалӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ ба амал бароварда мешавад.

Як гурӯҳ муҳаққиқон таҳти мафҳуми «амнияти иттилоотӣ» ҳолати ҳимоятшавандагии иттилоот ва ҳифзи инфрасохтори иттилоотии ҷомеа аз таъсиррасонии барқасдона ва ё тасодуфиро мефаҳманд, ки дар натиҷаи таъмин набудани он ба субъектҳои муносибатҳои иттилоотӣ, пеш аз ҳама ба соҳибон ва истифодабарандагони иттилоот зарару зиёни чиддӣ мерасад¹³⁶.

Пеш аз ҳама бояд ёдовар шуд, ки амнияти иттилоотӣ ҷузъи таркибии амнияти миллии кишвар буда, бо дарназардошти навгониҳои технологияи солҳои охир нисбат ба дигар соҳаҳои амният муҳимтар арзёбӣ мегардад.

Ин нибатгузорӣ ва афзалият бо он далел асоснок карда мешавад, ки фазои иттилоотӣ ба рушди соҳаҳои гуногуни мамлакат таъсири бесобиқа расонида истодааст. Дар шароити имрӯза иттилоот ва технологияҳои

¹³³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоотонӣ” аз 6 августи соли 2001, №40 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат: 13.09.2023).

¹³⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” аз 10 майи соли 2002, №55 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат: 13.09.2023).

¹³⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” аз 10 майи соли 2002, №55 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат: 13.09.2023).

¹³⁶ Мельников В.П. Информационная безопасность / В.П. Мельников, С.А. Клейменов, А.М. Петраков. – М.: Academia, 2007. – С. 21.

иттилоотӣ дар таъмини рушди соҳаҳои гуногуни ҷомеа сахми назаррас доранд¹³⁷.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният”, ки 28 июни соли 2011, №721 қабул карда шудааст, асосҳои ҳуқуқи таъмини амнияти инсон ва шаҳрванд, ҷамъият ва давлат муайян карда шуда, низоми таъмини амният, вазифа, мақсад ва самтҳои асосии он танзим гардидааст.

Қонуни мазкур намудҳои гуногуни амният, аз ҷумла амнияти миллӣ, иқтисодӣ, озукаворӣ, ҷамъиятӣ, ҳарбӣ, экологӣ, иттилоотӣ, берунӣ ва дохилро пешбинӣ намудааст. Ҳар як намуди ҷудокардашудаи амният шарҳ дода шудааст. Аз ҷумла, амнияти иттилоотӣ ҳамчун ҳолати муҳофизатии манбаъҳои давлатии иттилоотӣ, инчунин ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои ҷамъият дар соҳаи иттилоот маънидод гардидааст¹³⁸.

Аз шарҳи додашудаи мафҳуми амнияти иттилоотӣ бармеояд, ки он маънои ҳифзи маълумоти аз манбаъҳои давлатӣ бармеомада, инчунин ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд ба иттилооти шахсӣ ва манфиатҳои ҷамъиятиро дорад.

Ба ақидаи олимони рус Ю.А. Белевская ва А.П. Фисун «амнияти иттилоотӣ ҳолати ҳимоятшавандагии муҳити иттилоотии ҷомеа мебошад, ки ба воситаи он ташаккулёбӣ, фаъолияти муназзам ва рушди ниҳодҳои давлатӣ новобаста аз мавҷудияти таҳдидҳои дохилию беруна таъмин карда мешавад»¹³⁹.

Дар ин ҷо бояд қайд намуд, ки барои истифодаи иттилооти аз манбаъҳои давлатӣ бармеомада тартиби муайян муқаррар карда шудааст. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот” аз 18 июни соли 2008, №411 ба ҳар як шаҳрванд ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот кафолат дода шудааст.

Яъне, ҳар як шаҳрванд ба ҷустуҷӯи озодонаи иттилоот ва ба даст даровардани он аз мақомот ва ташкилотҳои давлатӣ, дигар мақомоту ташкилотҳои, ки давлат ба онҳо ваколатҳои омирона додааст, мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот, шахсони мансабдори онҳо, ки ин иттилоотро қонунан дороянд, ҳуқуқ дорад¹⁴⁰.

Паҳлуи дигари масъала ин ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ба иттилоот, ба тарзи дигар манфиатҳои иттилоотии шахс мебошад. Яъне, тавассути амнияти иттилоотӣ манфиатҳои шахс ба дастрасии иттилоот вобаста ба татбиқи ҳуқуқи озодиҳо, рушди ҷисмонӣ, маънавӣ ва зехнӣ кафолат дода мешавад.

Қонунгузор барои қонунгардонидани талаботи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба иттилоот бо ташаккули инфраструктураи ҳозиразамони

¹³⁷ Холиқов Ф.А. Амнияти иттилоотӣ ҳамчун омили таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои сиёсӣ) Душанбе, 2022. – С. 24.

¹³⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният” аз 28 июни соли 2011, №721 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат: 13.09.2023).

¹³⁹ Белевская, Ю.А. Информационное общество в политической науке: основные подходы и содержание / Ю.А. Белевская, А.П. Фисун // Вестник Поволжского института управления. – 2020. – Т.20. – № 2. – С. 95-103.

¹⁴⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот” аз 18 июни соли 2008, №411 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат: 13.09.2023).

иттилоот, ҳимояи манфиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар рафти тартиб додан, захира кардан, нигоҳдориву ирсол кардан ва интишор намудани иттилоот бо воситаҳои технологияи ҳозиразамони иттилоотӣ шароити мусоид фароҳам овардааст.

Бояд қайд намуд, ки 3 августи соли 1018, №1537 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” қабул карда шуд, ки асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии фаъолияти вобаста ба ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва ҳифзи маълумоти шахсиро муқаррар менамояд. Мувофиқи қонуни мазкур ҳифзи маълумоти шахсӣ аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад¹⁴¹.

Қобили тазаккур аст, ки амнияти иттилоотӣ як ҳолати низоми иттилоотии кишвар аст, ки таъсири манфии дохилӣ ва беруниро ба иттилоот бартараф менамояд. Ин ҳолат дорои чунин хусусиятҳо мебошад:

- ҳолате мебошад, ки ба объекти амният ҳеч гуна хатар таҳдид намекунад ва зарар низ расонида наметавонад;

- ифодагари аломатҳои объекти амният буда, бо роҳи риояи қоидаҳои муайян хатару таҳдидҳоро коҳиш медиҳад¹⁴².

Таъмини амнияти иттилоотӣ хусусияти маҷмӯӣ дорад, яъне дар ин раванд давлат ва мақомоти давлатӣ, инчунин ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ метавонанд таъсир расонанд. Вале, дар масъалаи ҳифзи манфиатҳои муҳим дар соҳаи иттилоот нақши мақомоти ҳокимияти давлатӣ аввалиндараҷа мебошад.

Дар шароити ҷаҳонишавии иттилоот ва зарурати нигоҳдорӣ ва ҳифзи он бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон з 30 апрели соли 2008, №451 “Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон” тасдиқ карда шудааст, ки ба мақсад, вазифаҳо, усулҳо ва самтҳои асосии фаъолияти давлатро дар соҳаи иттилоот муайян менамояд.

Мувофиқи муқаррароти ин консепсия самтҳои асосии сиёсати давлатии иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин муайян карда шудааст:

- ташкил, рушд ва таъмини амнияти захираҳои давлатии иттилоотӣ;

- истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ дар идоракунии давлатӣ ва дар идораи низомҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ғайра;

- ташкил, ҳимоя ва такмили имичи Тоҷикистон аз тариқи истифодаи босамари технологияҳои иттилоотӣ;

- ҳифзи манфиатҳои иттилоотии давлат, таъмини амнияти иттилоотии давлат, дифоъ аз ҳамлаҳои иттилоотӣ, таҳдидҳо ва амалиёти дигар, бартарафсозии онҳо;

- воридшавӣ ба ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ¹⁴³.

¹⁴¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот” аз 18 июни соли 2008, №411 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат: 13.09.2023).

¹⁴² Маҳмадов, А.Н. Амнияти миллӣ: воситаи таълимӣ / А.Н. Маҳмадов, Х.Қ. Сафарализода. – Душанбе: Имперал-груп, 2019. – С. 151.

¹⁴³ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон з 30 апрели соли 2008, №451 Дар бораи “Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: http://www.adliya.tj/show_doc.fwx?rgn=32904 (санаи мурочиат: 15.09..2023).

Ба андешаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Манфиат ва арзишҳои миллӣ, суботи оромии ҷомеа тақозо менамояд, ки воситаҳои оммаи ватанӣ на танҳо дастгоҳи тавоноии хабарӣ бошанд, балки дар муборизаи иттилоотӣ барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ, алаҳқусус, амнияти давлат ва ҷомеа хидмат намоянд”¹⁴⁴.

Мақсади амнияти иттилоотӣ ин пеш аз ҳама ҳифзи иттилооти шахс, ҷомеа ва давлат аз таъсири омилҳои зараррасон мебошад. Ба омилҳои зараррасон метавон иттилооти зараррасонро низ дар назар дошт, ки ба фазои иттилоотӣ ворид гардида, онро ноором месозад. Аз ҷумла, иттилооте, ки ба душманӣ, бадбинии иҷтимоӣ, миллӣ, динӣ ё сиёсӣ, зӯрварӣ ҷалб менамояд.

Аз ин рӯ, таъмини амнияти иттилоотӣ муҳим ва зарур арзёбӣ мегардад. Зарурати тақвият бахшидан ба таъмини амнияти иттилоотӣ дар он ифода меёбад, ки ҳам соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва ҳам технологияҳои иттилоотиву компютерӣ рӯз ба рӯз рушд намуда истодаанд. Дар баробари рушди ин соҳаҳо боз маълумотҳои нав, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии нав ба вучуд меоянд ва барои ҳимояи саривактӣ онҳо бояд тадбирҳои зарурӣ андешида шавад.

Таъмини амнияти иттилоотӣ дар низоми амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мадди аввал қарор дошта, рушди соҳаҳои ҳаётан муҳими кишвар, ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва таъмини сулҳу субот аз сатҳу сифати амнияти иттилоотии мамлакат вобаста мебошад¹⁴⁵.

Яке аз функцияҳои асосии таъмини амнияти иттилоотӣ ин ҳифзи иттилоот мебошад. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи иттилоот” аз 2 декабри соли 2002, №71 ҳифзи иттилоот бо воситаҳои ташкилӣ, техникӣ, барномавӣ, дастгоҳӣ, ҷисмонӣ ва криптографӣ ба роҳ монда мешаванд. Мақсади ҳифзи иттилоот ин:

- пешгирӣ намудани ихроҷӣ, дуздӣ, гумшавӣ, ғалат маънидодкунӣ, нусхабардорӣ ва бастанӣ роҳи паҳншавии иттилоот;

- пешгирӣ намудани амалиётҳои беиҷозат оиди нобудсозӣ, тағйирдиҳӣ, ғалат маънидодкунӣ, нусхабардорӣ ва бастанӣ роҳи паҳншавии иттилоот;

- пешгирӣ намудани амалиётҳои боиҷозат ва беиҷозат, ки боиси қасдан ё бидуни қасд нобудсозӣ, бастанӣ роҳи паҳншавӣ, ғалат маънидодкунӣ (сохтакорӣ), дуздӣ, нусхабардорӣ, ихроҷӣ, дигаргунишавӣ ва тағйиребии иттилоот гардиданаш мумкин аст¹⁴⁶.

Дар баробари ҳифзи иттилоот бояд бо таҳдиду хатарҳои иттилоотӣ мубориза бурд. Таҳдидҳои иттилоотӣ дар замони муосир бо ташаккули шабакаи интернет алоқаманд мебошанд. Шабакаи интернет ҳамчун воситаи назарфиребӣ ва таъсиррасонӣ ба фазои иттилоотии ҷомеа истифода бурда мешавад.

¹⁴⁴ Раҳмон Э. Уфукҳои истиқлол. Душанбе: Ганҷнашриёт, 2018. – С. 111.

¹⁴⁵ Ятимов С.С., Лолиқов Ф.А. Амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои асосии таъмини он // Идоракунии давлатӣ. 2021 №3 (52). – С. 213.

¹⁴⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” аз 10 майи соли 2002, №55 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочият: 13.09.2023).

Чуноне ки мушоҳида мешавад имрӯзҳо паҳн гардидани иттилооти носаҳеҳ ва ғайривоқеӣ тавассути шабакаи интернет афзудааст. Дар ин гуна вазъият таъмини амнияти иттилоотӣ дар муқовимат ба паҳншавии ин гуна иттилоот ифода меёбад.

Муҳаққиқ А.А. Смирнов бар он назар аст, ки дар марҳилаи ташаккулёбии таҳдидҳои иттилоотӣ ҷанбаҳои меъёрии амнияти иттилоотӣ коркард гардида, нахуст дар сатҳи миллӣ ва сипас дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун шакли махсуси соҳаи амният эътироф карда мешаванд¹⁴⁷.

Бояд қайд намуд, ки яке аз самтҳои дигари таъмини амнияти иттилоотӣ баланд бардоштани маърифати иттилоотии ҷомеа ба ҳисоб меравад, ки ташкил намудани сарчашмаҳои иттилоотии муътамад ва дастрас ва бо ин роҳ огоҳ намудани истифодабарандагони фазои иттилоотӣ аз таблиғи ғояҳои террористӣю экстремистӣ ва назарфиребӣ иборат мебошад.

Тавре ки дар боло қайд намудем, айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қонунҳое, ки муносибатҳои иттилоотӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар соҳаи иттилоот, аминияти иттилоотии шахс, ҷомеа ва давлатиро фаро мегиранд, қабул ва мавриди амал қарор дода шудаанд. Аммо, бо рушди бемайлоии технологияҳои иттилоотӣ зарурияти такмили онҳо ба миён меояд.

Муҳаққиқ А.В. Морозов зарурияти такмили қонунгузори соҳаи иттилоотиро таҳқиқ намуда, бар он назар аст, ки дар шароити тавсеаи равандҳои иттилоотонӣ ва пайдоиши муносибатҳои нави ҷамъиятӣ масъалаи танзими ҳуқуқи ин равандҳо дар мадди аввал қарор мегиранд. Такмили қонунгузори соҳаи иттилоотӣ ба он хотир зарур дониста мешавад, ки санадҳои меъёрию ҳуқуқи ин соҳа ба сатҳу сифати танзими муносибатҳои соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири амиқ мерасонад¹⁴⁸.

Бояд тазаккур дод, ки баҳри танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи иттилоот дар кишвар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот”, “Дар бораи ҳифзи иттилоот”, “Дар бораи иттилоотонӣ” ва “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот” қабул карда шудааст. Ин қонунҳо дар маҷмӯъ ба масъалаи иттилоот ва паҳлуҳои гуногуни он бахшида шудаанд ва инчунин, қабули онҳоро қариб даҳ сол мешавад.

Паҳлуи дигари масъала дар он аст, ки меъёрҳо дар ин қонунҳо такрор шудаанд. Аз ҷумла, мафҳуми “иттилоот” дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” аз 10 майи соли 2002, №55, моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоотонӣ” аз 6 августи соли 2001, №40 ва моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот” аз 18 июни соли 2008, №411 пешбинӣ гардидааст, ки ҳам шаклан ва ҳам мазмунан ба ҳам монанд мебошанд.

Аз ин рӯ, боназардошти он ки рӯз ба рӯз муносибатҳои нави ҷамъиятӣ дар соҳаи иттилоот ба вучуд омада истодааст ва бо мақсади мураттабсозии қонунҳои болозикр пешниҳод менамоем, ки қонунҳои

¹⁴⁷ Смирнов, А.А. Эволюция угроз информационной безопасности / А.А. Смирнов // Информационные войны. – 2015. – №2 (34). – С.73.

¹⁴⁸ Морозов А.В. Правовое обеспечение информационной безопасности / А.В. Морозов. М.: РПА Минюста России, 2012. – С. 79.

болозикр якчо карда шуда, бо назардошти охирин пешрафти технологияи иттиоотию коммуникатсионӣ дар таҳрири нав қонун қабул карда шавад.

Ҳамин тариқ, иттилоот ҳамчун омили муҳими рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ба ҳифз фаро гирифта шуда, ҷиҳати кафолати он санадаҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи соҳа қабул карда гардидааст. Дар миқёси таъмини амнияти иқтисодӣ, озуқаворӣ, ҷамъиятӣ, ҳарбӣ, экологӣ, берунӣ ва дохилӣ амнияти иттилоотӣ мавқеи муҳимро ишғол намуда, таъмини ҳамаҷонибаи амнияти миллӣ ба он вобастагии қавӣ дорад.

Адабиёт:

1. Алпеев, А.С. Терминология безопасности: кибербезопасность, информационная безопасность / А.С. Алпеев // Вопросы кибербезопасности. – 2014. – №5 (8). – С.39-43.

2. Белевская, Ю.А. Информационное общество в политической науке: основные подходы и содержание // Вестник Поволжского института управления. – 2020. – Т.20. – № 2. – С. 95-103.

3. Возженников, А.В. Национальная безопасность: теория, политика, стратегия / А.В. Возженников. – М.: ВТИ «Модуль», 2000. – 234 с.

4. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://adliya.tj/tj/constitution> (санаи мурочиат: 13.09.2023)

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи амният” аз 28 июни соли 2011, №721 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат: 13.09.2023)

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот” аз 18 июни соли 2008, №411 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат: 13.09.2023)

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” аз 10 майи соли 2002, №55 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат: 13.09.2023).

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоотонӣ” аз 6 августи соли 2001, №40 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> (санаи мурочиат: 13.09.2023)

9. Мельников, В.П. Информационная безопасность / В.П. Мельников, С.А. Клейменов, А.М. Петраков. – М.: Академия, 2007. – 336 с.

10. Морозов А.В. Правовое обеспечение информационной безопасности / А.В. Морозов. М.: РПА Минюста России, 2012. – 247 с.

11. Маҳмадов, А.Н. Амнияти миллӣ: воситаи таълимӣ / А.Н. Маҳмадов, Х.Қ. Сафарализода. – Душанбе: Империл-групп, 2019. – 224 с.

12. Раҳмон Э. Уфукҳои истиқлол. Душанбе: Ганҷнашриёт, 2018. – 436 С.

13. Смирнов, А.А. Эволюция угроз информационной безопасности // Информационные войны. – 2015. – №2 (34). – С.73.

14. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон з 30 апрели соли 2008, №451 Дар бораи “Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии

Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: http://www.adliya.tj/show_doc.fwx?rgn=32904 (санаи мурочиат: 15.09..2023).

15. Холиқов Ф.А. Амнияти иттилоотӣ ҳамчун омили таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои сиёсӣ) Душанбе, 2022. – 192 с.

16. Ятимов С.С., Лолиқов Ф.А. Амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои асосии таъмини он // Идоракунии давлатӣ. 2021 №3 (52) – С. 213.

ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХИИ ИСЛОҲОТ ВА ТАКМИЛИ ФАЪОЛИЯТИ ҲОКИМИЯТИ СУДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА ТАЪМИНИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Исозода Баҳодур Чиллаҳон,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии
муқоисавӣ
Тел: +992 557020202
E-mail: bakht-83@mail.ru

Фишурда: Муаллиф зикр менамояд, ки ислоҳоти сиёсӣ ҳуқуқӣ ва иқтисодие ки дар кишвар гузаронида мешавад ба таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, инчунин фароҳам овардани шароити мусоиди зиндагӣ нигаронида шудаанд. Ислоҳоти судӣ-ҳуқуқии дар кишвар гузаронидашуда тасдиқи мустақилияти ҳокимияти судиро дар механизми давлатӣ ҳамчун шоҳаи мустақили ҳокимият гузоштан. Ба андешаи муаллиф воқеан, барои татбиқи босамари ҳокимияти судӣ суботи сиёсӣ иқтисодии давлатро таъмин намудан лозим аст, ки ба он аз ҷумла вазъи иқтисодиёт ва қонунгузорӣ, сатҳи шуурнокии ҳуқуқии шаҳрвандон ва дар ниҳояти қор, сатҳи таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд вобаста аст. Дар робита ба ин, таҳқиқи ташкил ва фаъолияти ҳокимияти судӣ ҳамчун механизми асосии ҳифз ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд на танҳо вазифаи муҳим, балки мурақаб низ мебошад. Мақсади асосии фаъолияти ҳокимияти судӣ ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз амалҳои ғайриқонунии мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо мебошад. Маҳз ҳокимияти судӣ қодир аст, ки ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрвандро пурра ва самараноктар ҳифз намояд. Ҳамзамон муаллиф қайд менамояд, ки ба даст овардани мақоми мустақил, салоҳиятдор ва бонуфуз аз ҷониби ҳокимияти судӣ ҳам аз масъалаи ташкил ва фаъолияти судҳои ҳама сатҳҳо, ки қонунгузорӣ муқаррар намудааст ва ҳам аз истифодаи имкониятҳои ҳокимияти судӣ дар амалия, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳо пешбинӣ кардаанд, вобаста аст.

Калидвожаҳо: Конститутсия, суд, адлияи маъмурӣ, ислоҳоти судӣ, судҳои махсусгардондашуда, ҳуқуқи инсон, озодии инсон, адлияи ювеналӣ, судҳои маъмурӣ, низоми судӣ, Шурои адлия, суди иқтисодӣ.

ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Исозода Баходур Чиллахон,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, соискатель
кафедры прав человека и сравнительного
правоведения

Тел.: +992 557020202

E-mail: bakht-83@mail.ru

Аннотация: Автор отмечает, что проводимые в стране политические, правовые и экономические реформы направлены на обеспечение и защиту законных прав и интересов граждан, а также создание благоприятных условий жизни. Проведенные в стране судебно-правовые реформы подтвердили независимость судебной власти в государственном механизме как самостоятельной ветви власти. По мнению автора, фактически для эффективной реализации судебной власти необходимо обеспечить политическую и экономическую стабильность государства, которая зависит, в том числе, от состояния экономики и законодательства, уровня правового сознания граждан и, в конечном итоге, уровня обеспечения прав и свобод человека. В связи с этим исследование организации и деятельности судебной власти как основного механизма защиты и обеспечения прав и свобод человека и гражданина является не только важной, но и комплексной задачей. Основной целью судебной власти является защита прав и свобод человека от незаконных действий государственных органов и их должностных лиц. Именно судебная власть способна в полной мере и эффективно защитить конституционные права и свободы человека и гражданина. При этом автор отмечает, что приобретение судебной властью независимого, компетентного и авторитетного статуса зависит как от организации и деятельности судов всех уровней, что установлено законодательством, так и от использования судебной власти в практика, которая предусмотрена Конституцией Республики Таджикистан и законами это зависит.

Ключевые слова: Конституция, суд, административная юстиция, судебная реформа, специализированные суды, права человека, свобода человека, ювенальная юстиция, административные суды, судебная система, Совет юстиции, хозяйственный суд.

PROSPECTS FOR IMPROVEMENT OF THE ACTIVITY OF THE JUDICIARY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO ENSURE THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PEOPLE AND CITIZENS

Isozoda Bahodur Chillakhon,

Tajik National University, Faculty of law,
applicant of the department of human rights
and comparative law

Phone: +992 557020202

E-mail: bakht-83@mail.ru

Annotation: The author notes that the political, legal and economic reforms carried out in the country are aimed at ensuring and protecting the legitimate rights and interests of citizens, as well as creating favorable living conditions. The judicial and legal reforms carried out in the country confirmed the independence of the judiciary in the state mechanism as an independent branch of government. According to the author, in fact, for the effective implementation of judicial power, it is necessary to ensure the political and economic stability of the state, which depends, among other things, on the state of the economy and legislation, the level of legal consciousness of citizens and, ultimately, the level of ensuring human rights and freedoms. In this regard, the study of the organization and activities of the judiciary as the main mechanism for protecting and ensuring the rights and freedoms of man and citizen is not only an important, but also a complex task. The main goal of the judiciary is to protect human rights and freedoms from illegal actions of government bodies and their officials. At the same time, the author notes that the acquisition of an independent, competent and authoritative status by the judiciary depends both on the organization and activities of courts at all levels, as established by law, and on the use of judicial power in practice, which is provided for by the Constitution of the Republic of Tajikistan and laws.

Keywords: Constitution, court, administrative justice, judicial reform, specialized courts, human rights, human freedom, juvenile justice, administrative courts, judicial system, Council of Justice, economic court,

Ислоҳоти судии соҳҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон ба тағйироти кулӣ дар ҳокимияти судӣ ва фаъолияти он оид ба таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мусоидат кард. Мутобиқи моддаҳои 5 ва 14 Конститутсияи кишвар ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд арзиши оӣ эълон шуда, таъмини онҳо вазифаи давлат, ҳадафи асосии шоҳаи судии ҳокимият гардид.

Зимнан, дар фаъолияти ҳокимияти судии Тоҷикистон мушкилоти зиёд вучуд дошт, ки ба кафили ҳақиқии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд табдил ёфтани он монеъ мешуданд. Аз ин рӯ, дар ин самт як қатор ислоҳоти кулӣ гузаронида шуд. Пеш аз ҳама, онҳо ба такмили заминаи қонунгузорӣ, таъминоти дахлдори кадрӣ, молиявӣ, моддию техникаи фаъолияти судӣ ва татбиқи адолати судӣ аз ҷониби судҳои мустақилу

сохибихтиёр дахл доштан. Ҳамин тариқ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми худ аз 30 апрели соли 2001 қайд карда буданд: «Адолати том ва таъмини ҳаққу манфиатҳои ҳамаи аъзои ҷомеа, муассисаҳо ва созмонҳо ниҳоят ҳалли худро дар фаъолияти мақомоти судӣ меёбанд. Сохтмони ҷомеаи ҳуқуқбунёд ва рушди муносибатҳои бозорӣ маҳз ба фаъолият ва кафолати судӣ эҳтиёҷ доранд. Ҳатто ворид шудани сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисоди кишвар низ ба таъмини кафолати ҳуқуқи манфиатҳо ва амнияти онҳо вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, ба мо зарур аст, ки нақш ва мавқеи ҳокимияти судиро дар ҷомеа амалан баланд бардорем ва бо ин васила мустақилияти онро таъмин намоем. Бояд таъкид кунам, ки мо дар ин роҳ корҳои зиёдеро анҷом додем. Таъсиси Шурои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз санҷиши таҳассусӣ гузаштани судяҳо ва аз рӯи натиҷаи санҷиш ҷо ба ҷо кардани онҳо аз ҷумлаи ин корҳо мебошанд. Дар масъалаҳои таъминоти моддию техникӣ ва шароити кории судҳои ҷумҳурӣ чораҳои зарурӣ андешида шуда бошанд ҳам, аммо ин соҳа қатъиян беҳбудиро тақозо менамояд. Ба Шурои адлия зарур аст, ки якҷо бо раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо оид ба ҳалли ин масъала тадбирҳои мушаххас андешад. Дар баробари ин, дар фаъолияти судҳо камбудии низ ҷой доранд. Дар баъзе мавридҳо судяҳо қонунҳоро нодуруст татбиқ менамоянд ва ҷазоро мувофиқи кирдори содиршуда, шахсияти гунаҳкор ва ҳавфнокии ҷамъиятии он таъин намеkunанд. Ба судҳои ҷумҳурӣ лозим аст, ки ба масъалаи сари вақт баррасӣ намудани парвандаҳо ва иҷрои бечунучарои ҳукму ҳалномаҳо диққати ҷиддӣ диҳанд. Қобили зикр аст, ки бо мақсади идомаи ислоҳоти судию ҳуқуқӣ беҳбудии фаъолияти судҳо, таъмини мустақилият ва дахлнопазирии судяҳо мо зарур шуморидем, ки дар бораи судҳои Тоҷикистон қонуни ягона қабул намоем. Лоихаи ин қонун ба шумо пешниҳод шудааст ва боварӣ дорам, ки онро дастгирӣ меkunед»¹⁴⁹.

Ҳамин тариқ, пас аз қабули Конститутсияи соли 1994 вазифаҳои асосӣ муайян карда шуданд, ки ҳалли онҳо дар раванди ташаккули низоми нави ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон вазифаи аввалиндараҷа гардид. Ба чунин вазифаҳо мансубанд: тақмили қонунгузорӣ дар соҳаи фаъолияти судӣ, таҳкими кафолатҳои мустақилияти судяҳо, аз ҷумла тадбирҳои ҳифзи ҳуқуқи онҳо, беҳтар намудани таъминоти ташкилии фаъолияти судҳо, таъминоти моддию иҷтимоӣ, таҳкими низоми судӣ бо мутахассисони баландихтисос ва ғайра.

Масъалаи асосии ислоҳоти ҳокимияти судӣ муайян намудани низоми судии кишвар ҳисобида мешавад. Тавре И.Р. Шодиев қайд менамояд: «Ҳангоми муайян намудани низоми судии мамлакат, ду роҳи қабули низоми судӣ дар кишвар пайдо гардида буд: яке низоми шуравии судӣ ва дигаре судҳои махсусгардонидашуда. Дар низоми судии шуравӣ танҳо судии салоҳияти умумидошта ташкил гардида, дар дохили он дигар судҳо ташкил гардида буданд. Аммо низоми судии судҳои махсусгардонидашуда

¹⁴⁹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30/04/2001. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/ru/node/15126> (санаи дастрасӣ: 19.11.2022).

билохир танзими худро дар Конститутсия мустаҳкам гардонд, ки нисбат ба низоми шуравии судӣ афзалият дорад»¹⁵⁰.

Дар навбати худ, Х.М. Мирзамонзода қайд мекунад, ки «амалӣ намудани ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби низоми махсус таъсисдодашудаи судҳо сурат мегирад, ки он иборат аст аз маҷмуи судҳои ҳама намуд ва сатҳи дар Конститутсия ва қонунҳои конститусионӣ муқарраргардида, ки бо мақсади амалӣ намудани ҳокимияти судӣ ташаккул ёфтаанд. Судҳо дар низоми судӣ, чун қоида, бо салоҳият, ҳаҷм ва доираи ваколатҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд.¹⁵¹

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми судӣ аз Суди конститусионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе, шаҳрӣ ва судҳои ноҳиявӣ, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоятҳо ва шаҳри Душанбе иборат мебошад.

Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми судии назорати конститусионӣ буда, ҳокимияти судиро мустақилона ва соҳибхитияро тавассути мурофияи судии конститусионӣ амалӣ менамояд.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми олии судӣ оид ба парвандаҳои маданӣ, ҷиноятӣ, маъмурӣ ва дигар парвандаҳои дар доираи салоҳияти судҳои тобеияти умумӣ қарордошта, назорати судии фаъолияти онҳоро дар шаклҳои мурофиявии пешбининамудаи қонун анҷом ва оид ба масъалаҳои амалияи судӣ тавзеҳот медиҳад.

Тибқи Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон «мақоми олии судӣ оид ба ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ, дигар парвандаҳои марбут ба соҳибкорӣ ва фаъолияти иқтисодӣ, инчунин дигар парвандаҳои, ки судҳои иқтисодӣ баррасӣ мекунанд.» мебошад.

И.Р. Шодиев пас аз таҳлили раванди мазкур қайд мекунад, ки «ислоҳоти судӣ аслан аз зарурати ҷорӣ кардан ва минбаъд ривож додани таҳассуси судҳо дар Тоҷикистон бармеояд. Дар кишвари мо се зернизомии судӣ ташаккул ёфта, дар маҷмуъ хеле бомуваффақият амал мекунанд — суди конститусионӣ, судҳои салоҳияти умумӣ ва судҳои иқтисодӣ¹⁵².

Ҳамин тавр, дар заминаи меъёрҳои Конститутсия бори нахуст дар баробари судҳои салоҳияташон умумӣ, инчунин суди конститусионӣ ва суди иқтисодӣ дар самти татбиқ намудани адолати судӣ таъсис дода шуд¹⁵³.

Таъсиси судҳои махсусгардондашуда ба раванди ҳифзи ҳуқуқи инсон таъсири мусбат расонд. Аз ҷумла, муҳаққиқони ватанӣ ба фаъолияти Суди

¹⁵⁰ Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2010. – С. 146.

¹⁵¹ Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021. – С.67.

¹⁵² Ниг.: Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 176 с.

¹⁵³ Шерализода Ч.Ш. Ислоҳоти конститусионӣ дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили ҳуқуқӣ-конститусионӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Душанбе 2023. – С.175.

конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи шахрвандон баҳои баланд медиҳанд. Ҳамин тарик, А.М. Диноршоев зикр менамояд, ки «Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти худ тамоюлҳои муосирро, ки асоси низоми назорати конститутсионӣ ва адолати судии конститутсионӣ мебошанд, истифода мебарад. Аз як тараф, ин мафҳуми дарки якхелаи ҳуқуқ ва озодиҳои конститутсионии инсон ва шахрванд, аз тарафи дигар, ғояи тартиби иерархӣ дар низоми ҳуқуқӣ мебошад, ки имкон медиҳад назорати фаъолияти қонунҷодкунии мақомоти ҳокимияти давлатӣ таъмин гардад»¹⁵⁴.

Таҳлили фаъолияти Суди конститутсиониро анҷом дода, Д.Х. Элназаров қайд мекунад, ки «аз лаҳзаи таъсиси Суди конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои нави ҳифзи ҳуқуқи шахрвандон тавассути воситаи механизмҳои нав пайдо шуданд. Ҳифзи ҳуқуқи инсон яке аз вазифаҳои муҳимтарини конститутсионии давлат буда, он вазифадор аст низоми боэътимоди кафолатҳои ҳуқуқӣ ва сиёсӣ, аз ҷумла механизми ҳифзи ҳуқуқҳои конститутсионии инсонро ташаккул диҳад. Суди конститутсионӣ ягона мақомест, ки вазифаи он дарёфти мувозинати муносиби байни манфиатҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, ҳокимият ва озодӣ, ҳифзи шахс, ҷомеа ва давлат аз таарузи ғайриқонунӣ, таъмини ҳифз ва амнияти вазъи конститутсионӣ ҳуқуқии ҳама субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад»¹⁵⁵.

Баъдан ӯ қайд мекунад, ки «дар фаъолияти Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон парвандаҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии шахрвандон бештар мебошанд. Қабули қарор аз рӯи баҳси мушаххас дар аксар маврид аз ҷониби Суди конститутсионӣ таҳия гардидани ҷанбаҳои алоҳидаи назарияи ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд, аз ҷумла ҳуқуқҳои конститутсиониро муайян мекунад. Рисолати ҳуқуқҳифзкунандаи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои истиқлолият якбора афзун шудааст ва дараҷаи устувории муносибатҳои боэътимоди шахрвандон ба мурофияи судии конститутсионӣ шаҳодати аёни он мебошад. Принсипҳои фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунандаи Суди конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои қабулкардаи он на танҳо барои мурофияи судии конститутсионӣ, балки барои манфиатҳои тамоми ҷомеа низ муҳим мебошанд. Чунин принсипҳо иборатанд аз: принсипҳои мувофиқати маҳдудкунии ҳуқуқу озодиҳо ба мақсадҳои аз ҷиҳати конститутсионӣ муҳим; ҳатмият ва таъсири танзимкунанда доштани принсипҳои зикргардида; худсарӣ

¹⁵⁴ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. Душанбе 2007.

¹⁵⁵ Элназаров Д.Х. Конституционно-правовое регулирование защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: вопросы теории и практики: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. - Душанбе, 2020. - 97 с.

накардан дар раванди тафсири қонунҳо; эҳтироми шаъну шарафи шахс ҳамчун субъекти баробарҳуқуқ дар муносибат бо давлат»¹⁵⁶.

Дар ҳақиқат, аз таҷрибаи амалисозии фаъолияти Суди конституционӣ чунин бармеояд, ки он бо фаъолияти худ ба таъмини принципи баробарии ҳама дар назди қонун ва суд, рафъи таъъиз ва шароити ноодилонаи татбиқи ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шахрванд мусоидат намуда, дар амал талаботи дар моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардидаро татбиқ менамояд.

Қарорҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба чунин парвандаҳо: «Дар бораи ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ будани Фармони Президиуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 ноябри соли 1993, № 134 - Дар бораи боздоштани амали моддаҳои 6, 28, 48, 49, 53, 53.1, 85, 90, 92, 97, 221.1 ва 221.2 Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 1993, № 944 қабул шудааст, Дар бораи тасдиқи Фармони Президиуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ворид намудани тағйири иловаҳо ба баъзе санадҳои қонунгузорӣ дар мавриди шикоят овардан ба суд оид ба дар ҳабс нигоҳ доштан ё тамдиди муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ва тафтиши судии асоснок будани ба ҳабс гирифтани ё тамдиди муҳлати боздошт»; парванда бо пешниҳоди судьяи суди ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе Ш.Р. Шодиев «Дар бораи муайян намудани мувофиқати моддаи 17 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қисми 2 моддаи 17 ва қисми 2 моддаи 33 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки дар он ба андешаи ӯ муқаррароти Кодекси оила ба талаботи қисми дууми моддаи 17 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тибқи он «Мардон ва занон баробарҳуқуқанд.» ва қисми дууми моддаи 33 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тибқи он «Дар оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд.»; ҳалномаи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 июни соли 2001 оид ба парванда «Дар бораи муайян кардани мутобиқати қисми 5 моддаи 329 ва қисми 2 моддаи 339 Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹⁵⁷.

Қарорҳо оид ба ин парвандаҳо барои ташаккули концепсияи муносири ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон, тафсири муқаррароти асосии Конститутсия, ки ҳуқуқҳои асосии инсонро танзим мекунанд, аҳаммияти тақдирсоз доштанд.

Дар давоми раванди ислоҳоти ҳокимияти судӣ ба масъалаи танзими ҳуқуқии мақоми судьяҳо, таъминоти моддию техникӣ ва кадрӣ ҳокимияти судӣ низ диққати ҷиддӣ дода шуд. Дар ин замина ба ду тағйироти муҳим ишора кардан лозим аст, ки дар ташаккул ва рушди ҳокимияти судӣ дар кишвар нақши калон доранд. Якум, таъсиси Шӯрои адлия ва дуум, аз 5 то 10 сол зиёд кардани муҳлати ваколати судьяҳо.

¹⁵⁶ Эльназаров Д.Х. Конституционно-правовое регулирование защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: вопросы теории и практики: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. - Душанбе, 2020. - 97 с.

¹⁵⁷ Сборник решений Конституционного суда Республики Таджикистан. Душанбе, 2010. С. 224–229.

Дар адабиёти ватанӣ оид ба тағйироти мазкур андешаҳои гуногун мавҷуданд, аз ҷумла, онҳо ба фаъолияти Шурои адлия дахл доранд. Дар ин замина, пеш аз ҳама, бояд сабаби чунин дигаргуниҳо – таъмини мустақилияти судяҳо ишора шавад. Тавре Х.М. Мирзамонзода қайд менамояд, «ҳифзи судӣ дар давлати ҳуқуқбунёд дар он сурат аҳаммияти муҳим ва ҳатмӣ пайдо мекунад, агар аз ҷониби суди босалоҳият, мустақил ва беғараз баррасии парванда на танҳо кафолат дода шавад, балки воқеан иҷро гардад»¹⁵⁸.

Фаъолияти Шурои адлияро тавсиф намуда, А.М. Диноршоев чунин қайд менамояд: «дар ибтидо таъсиси Шурои адлия ва фаъолияти минбаъдаи он бо мақсади таъмини мустақилияти ҳокимияти судӣ пешбинӣ шуда буд, чунки Шурои адлия дар баробари интихоби судяҳо вазифаҳои дигареро низ дошт: фаъолияти омӯрӣ ва таҳлилӣ оид ба иттилоот дар бораи фаъолияти судҳо, ташкил ва гузарондани курсҳои тақмили ихтисоси судяҳо ва ғайра»¹⁵⁹. Натиҷаҳои ин ислохотро баҳо дода, олимони ватанӣ қайд мекунанд, ки «тағйироти соли 1999 ба Конститутсия ворид кардани ниҳодҳои нав, ки то ин замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд надоштанд, рушди низоми давлатро таъмин намуданд. Аз ҷумла, таъсиси Шурои адлия барои таъмини мустақилияти ҳокимияти судӣ, баланд бардоштани сатҳи касбии судяҳо, инчунин, ҳалли дигар масъалаҳои мубрами дар низоми судӣ мавҷудбуда, замина гузошт»¹⁶⁰. Аммо як қатор олимони ватанӣ зимни таҳлили фаъолияти Шурои адлия ба номукаммалии фаъолияти он ва иҷрои вазифаҳои таъмини мустақилияти суд ишора кардаанд. Аз ҷумла Ф.Н. Абдуллозода қайд мекунад, ки «Дар як давраи муайян мақоми ҳуқуқии Шурои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Конститутсия ва Қонуни конститутсионии ҚТ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян карда шуда буд, вале ин муқаррарот, ақида ва мавқеи моро дар бораи он ки Шурои адлия мақоми рукни ҳокимияти иҷроия аст, дигар накард. Чунин ҳолат дар як марҳилаи муайяни таърихӣ тавонист мустақилияти ҳокимияти судиро то андозае коста намояд, бинобар ин, 22 майи соли 2016 зимни ворид намудани тағйири иловаҳо ба Конститутсияи ҚТ муқаррароти ҳуқуқӣ дар бораи Шурои адлия аз он хориҷ карда шуда, фаъолияти он ба тамом қатъ карда шуд»¹⁶¹. Ҷ.Ш. Шерализода дар навбати худ, қайд менамояд, ки «воқеан ҳам, тавре ки амалияи фаъолияти Шурои адлия нишон дод, аз уҳдаи таъиноти асосии худ яъне, фароҳам овардани шароит барои таъмини мустақилияти судҳо намебаромад ва аз ин рӯ,

¹⁵⁸ Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021. – С. 269.

¹⁵⁹ Ниг.: Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 90.

¹⁶⁰ Ниг.: Алимов С.Ю., Диноршоев А.М., Салохидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. – С. 116-118.

¹⁶¹ Ниг.: Абдуллозода Ф.Н. Хусусиятҳои ташаккул ва рушди Суди олии дар Тоҷикистон ва Россия: давраи шӯравӣ ва пасошӯравӣ (таҳлили муқоисавии таърихӣ–ҳуқуқӣ): диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. – С. 69.

ворид намудани тағйирот дар ин самт иқдоми мантиқӣ ба ҳисоб мерафт»¹⁶².

Тағйироти назарраси муҳимми самти ҳокимияти судӣ, ки дар доираи ислоҳоти конституционии соли 2003 амалӣ шудааст ва ба таъмини мустақилияти судҳо нигаронида шуда буд, аз 5 то 10 сол зиёд кардани муҳлати ваколати онҳо буд. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки вобаста ба масъалаи муҳлатҳои ваколати судяҳо бахшҳои гуногун сурат гирифтанд ва дар натиҷа тасмим гирифта шуд, ки ваколати судяҳо ба муҳлати то 10 сол тамдид карда шавад. Оид ба ин масъала мо бо мавқеи олимони ватанӣ розӣ мебошем¹⁶³, ки мазмуни асосии принсипи ивазнашавандагии судяҳо муқаррар намудани муҳлати кафолатноки ваколатҳо мебошад ва дар давоми ин муддат онҳоро худсарона бозхондан, ба суди дигар гузарондан ва ғайра мумкин нест. Дар шароити Тоҷикистон муҳлати муқарраршуда, яъне 10 сол ба ин меъёр комилан мувофиқ аст. Мо чунин мешуморем, ки вақте сухан дар бораи ивазнашавандагии судяҳо меравад, на дар бораи муҳлат, балки дар бораи муттасилияти дар ин вазифа қарор доштан гап задан лозим аст.

Бо ҷамъбасти ин гуфтаҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дастовардҳои муҳимтарини ислоҳоти судии охири солҳои 90-ум ва ибтидои солҳои 2000-ум дар соҳаи фаъолияти ҳокимияти судӣ оид ба таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд чунин мебошанд:

- эътирофи принсипи таҷзияи ҳокимият ва дар ин замина эътирофи ҳокимияти судӣ ҳамчун шохаи мустақил ва мухтори ҳокимият;

- мақсаду вазифаи асосии ҳокимияти судӣ - эътироф намудани таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд;

- тавсеаи самтҳои фаъолияти ҳокимияти судӣ бо роҳи ба он воғузур намудани ҳуқуқи амалигардонии фаъолияти назоратӣ (аз ҷумла, назорати мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ);

- таҳкими чунин принсипҳои демократии фаъолияти ҳокимияти судӣ оид ба таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, аз қабили мустақилияти ҳокимияти судӣ; соҳибхиттиёрии ҳокимияти судӣ; волоият ва таъсири бевоситаи Конститутсия (ба конститутсия мутобиқ будан); қонуният; оммавият.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи ислоҳот ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон қабили таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд эълон гардид.

Ҳамзамон, ҳадафи асосии ислоҳоти судӣ таъмини ҳимояи самарабахши судӣ ва риояи бечунучарои ҳуқуқи озодиҳои инсон буд. Аммо бо вучуди ин, дар кишвар ҳангоми амалигардонии фаъолияти ҳокимияти судӣ мушкилоти бисёре ҷой доштанд. Аз ин рӯ, зарурати такмил додани фаъолияти ҳокимияти судӣ ба миён омад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ

¹⁶² Шерализода Ҷ.Ш. Ислоҳоти конституционӣ дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили ҳуқуқӣ-конституционӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Душанбе 2023.

¹⁶³ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. Душанбе 2007; Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021; Исқандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизмҳои миллии ҳимояи он. – Душанбе, 2007.

- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо ба ин ҷиҳат таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Бинобар ин, дар Паёми худ ба парламенти кишвар аз 20 апрели соли 2006 қайд карда буданд, ки «ташаккули давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ бе низоми судии возеҳу мустақил ва бегараз ғайриимкон аст. Вобаста ба ин, бо мақсади тақмили минбаъдаи ғайриимконии ҳокимияти судӣ зарур мешуморам, ки корҳои зерин иҷро шаванд: Якум. Салоҳият ва ваколатҳои Суди конституционӣ барои нисбатан пурра ва босамар истифода бурдани имкониятҳои назорати конституционӣ тақмил дода шаванд. Дуюм. Бо мақсади рушд ва тақмили минбаъдаи ҳокимияти судии кишвар Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва Шурои адлияро зарур аст, якҷо бо мақомоти дахлдори давлатӣ барномаи ислоҳоти судиву ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо назардошти шароити ҳозираи кишвар таҳия ва пешниҳод намоянд.»¹⁶⁴. Дар Паём аз 15 апрели соли 2009 таъкид шудааст, ки «мақомоти ҳокимияти судӣ воситаи муҳимми ҳифзи ҳуқуқи инсон ва таъмини волоияти қонун мебошад. Бо мақсади таҳким ва тақмили ҳокимияти судӣ соли 2007 Барномаи ислоҳоти судиву ҳуқуқӣ тасдиқ карда шуд, ки тибқи он ислоҳоти судӣ марҳила ба марҳила амалӣ мегардад. Бо мақсади таҳкими минбаъдаи ҳокимияти судӣ, афзун намудани нақши суд дар ҳифзи ҳамаҷонибаи ҳуқуқу озодиҳои инсон, манфиатҳои қонунии давлат, ташкилоту муассисаҳо, идома додани ислоҳоти судӣ ва таҳия намудани барномаи нави маҷмуии соҳаи маъмур барои солҳои минбаъда мувофиқи мақсад мебуд.»¹⁶⁵. Пешвои миллат низ дар Паёми худ аз 23 апрели соли 2014 мураққаб будани раванди тақмили ғайриимконии ҳокимияти судиро қайд намуданд: «мо ҷиҳати ташаккули низоми судии кишвар, афзун намудани мақоми ҳокимияти судӣ дар ҷомеа ва ба сатҳи байналмилалӣ баровардани низоми судии кишвар корҳои зиёдро анҷом додем. Ҳокимияти судӣ минбаъд низ тақмил меёбад, ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ идома дода мешаванд, бо мақсади таҳияи заминаи пешакии ҳуқуқӣ барои расидан ба ин ҳадафҳо қонунҳои дахлдор таҳия ва қабул карда мешаванд. Бо мақсади рушди низоми судии кишвар, баланд бардоштани сатҳи касбии судяҳо, нақш ва мавқеи суд дар ҳифзи воқеии ҳуқуқу озодиҳои инсон, манфиатҳои қонунии ташкилоту муассисаҳо, сарфи назар аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, айни замон барномаи нави низоми судиву ҳуқуқӣ барои се соли оянда таҳия мегардад»¹⁶⁶.

«Рушди минбаъдаи ҷомеа ва дар ҳаёт татбиқ намудани ҳадафу вазифаҳои дар назди мо гузошташуда, кафолати ҳамаҷонибаи адолати судиро тақозо мекунад. Зарур аст, ки барномаи нави ислоҳоти судиву ҳуқуқӣ таҳия карда шуда, дар доираи он сохтор ва ғайриимконии мақомоти судӣ тақмил дода, инчунин ҷиҳати таъмини баррасии босифат ва саривақтии парвандаҳо ва иҷрои қарорҳои қабулнамудаи мақомоти судӣ

¹⁶⁴ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20/04/2006. Речаи дастрасӣ: <http://http://prezident.tj/ru/node/874> (санаи дастрасӣ: 17.09.2023).

¹⁶⁵ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15/04/2009. Речаи дастрасӣ: <http://http://prezident.tj/ru/node/866> (санаи дастрасӣ: 17.09.2023).

¹⁶⁶ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15/04/2009. Речаи дастрасӣ: <http://http://prezident.tj/ru/node/866> (санаи дастрасӣ: 17.09.2023).

тадбирҳои мушаххас андешида шаванд. Бо ин мақсад зарур аст дар муҳлати кӯтоҳтарин барномаи нави ислоҳоти судиву ҳуқуқӣ барои солҳои 2019-2021 таҳия ва пешниҳод карда шавад”¹⁶⁷ зикр гардид аз ҷониби Пешвои миллат дар Паём аз 26 декабри соли 2018.

Пас аз тадқиқи масъалаҳои тақмили фаъолияти ҳокимияти судӣ муҳаққиқони ватанӣ якҷанд самти онҳоро нишон медиҳанд. Ҳамин тариқ, Ҳ.М. Мирзамонзода ба самтҳои зерин ишора менамояд- тақмили сохтор ва фаъолияти низоми судӣ, тақмили намудҳои мавҷудаи мурофиаи судӣ, имкони таъсиси судҳои махсусгардондашуда ва таъмини дастрасии иттилоот дар бораи фаъолияти мақомоти судӣ¹⁶⁸. И.Р. Шодиев диққатро ба зарурати тақмилдиҳии сохтори судҳо бо роҳи таъсиси судҳои махсусгардондашуда равона менамояд¹⁶⁹. З.Х. Искандаров ва А.М. Диноршоев дар навбати худ, тавачҷуҳо ба норасоии қонунгузори мурофиавӣ ҷалб менамояд, ки ба нақзи ҳуқуқи инсон дар ҷараёни мурофиаи судӣ мусоидат мекунанд¹⁷⁰.

Ақидаҳои дар илми ватанӣ мавҷудбударо ҷамъбаст намуда, дар асоси таҳлили ҳама 4 барномаи ислоҳоти судиву ҳуқуқӣ, метавонем ду самти тақмили сохтори судиро ҷудо кунем, ки онҳо низ ба таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд равона гардидаанд:

1. Самтҳои функционалӣ;
2. Самтҳои ташкилӣ.

Самти якум масъалаҳои марбут ба ташкил ва фаъолияти низоми судӣ, аз ҷумла ташкили судҳои махсусгардондашуда, масъалаҳои назорати судӣ, тафсир ва татбиқи санадҳои судиро дар бар мегирад.

Самти дуюм ба ҳалли масъалаҳои марбут ба сиёсати ташкилӣ, моддию техникӣ ва кадрӣ дар фаъолияти ҳокимияти судӣ нигаронида шудааст.

Адабиёт:

1. Абдуллозода Ф.Н. Хусусиятҳои ташаккул ва рушди Суди олий дар Тоҷикистон ва Россия: давраи шӯравӣ ва пасошӯравӣ (таҳлили муқоисавии таърихӣ–ҳуқуқӣ): диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020.

2. Алимов С.Ю., Диноршоев А.М., Салоҳидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017.

3. Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007.

4. Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизмҳои миллии ҳимояи он. – Душанбе, 2007.

¹⁶⁷ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26/12/2018. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/ru/node/19089> (санаи дастрасӣ: 14.11.2023)

¹⁶⁸ Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021. – С. 283.

¹⁶⁹ Ниг.: Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 176 с.

¹⁷⁰ Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизмҳои миллии ҳимояи он. – Душанбе, 2007; Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. Душанбе 2007.

5. Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30/04/2001. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/ru/node/15126> (санаи дастрасӣ: 19.11.2022).

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20/04/2006. Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/ru/node/874> (санаи дастрасӣ: 17.09.2022).

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15/04/2009. Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/ru/node/866> (санаи дастрасӣ: 17.09.2022).

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26/12/2018. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/ru/node/19089> (санаи дастрасӣ: 14.11.2022)

10. Сборник решений Конституционного суда Республики Таджикистан. Душанбе, 2010.

11. Шерализода Ҷ.Ш. Ислоҳоти конституционӣ дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили ҳуқуқӣ-конституционӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Душанбе 2023.

12. Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 176 с.

13. Эльназаров Д.Х. Конституционно-правовое регулирование защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: вопросы теории и практики: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2020. – 97 с.

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДНИ
КОНСТИТУТСИОНӢ; МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ
ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ (ИХТИСОС: 12.00.02) –
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ
СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ВЛАСТИ И САМОУПРАВЛЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

КОНСТИТУТСИЯ – ЗАМИНАИ АСОСИИ РУШДИ ДАВЛАТ

Сулаймонзода Манучеҳр Субҳоналӣ,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи конститусионӣ
Тел.: (+992) 904-23-88-88
E-mail: sulaymonzoda.m@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Диноршоҳ А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Гадоев Б.С, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Бо ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ саҳифаи нави таърихи рушди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардид. Конститутсияи соли 1994, ки мустақилият ва истиклолияти Тоҷикистонро қонунӣ гардонид, санади олии ҳуқуқии рушди босуръат то имрӯз боқӣ мондааст. Он тавассути раъйпурсии умумихалқӣ қабул, тағйирот ва илова карда мешавад. Дар давраи қабули Конститутсияи соли 1994 ба шадидтарин бӯҳрони иҷтимоӣ сиёсӣ дар кишвар рост омад, ки интиҳобкунандагони ҷамоати сиёсии ҷомеа ормони дар раъйпурсии умумихалқӣ оид ба қабули Конститутсияро доштанд. Қонуни асосии кишвар, ки таҳти роҳбарии хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар марҳилаи басо мураккабу қисматсоз ва пурпечутобу ҳассоси рӯзҳои аввали ташаққули давлатдорӣ миллиамон қабул гардид, бузургтарин дастоварди даврони соҳибистиклолии кишвар маҳсуб ёфта, ҳамчун санади муҳими сиёсӣ ва ҳуҷҷатӣ сарнавиштсоз барои амалӣ намудани ҳадафҳои неки миллати куҳан бунёдамон, яъне бунёди давлати муосир, ки ҷавҳари аслии онро низомии демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ ташкил дода, дар он инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ арзиши олии эътироф шудаанд, заминаи боэътимоди ҳуқуқӣ гузошт¹⁷¹.

Калидвожаҳо: Конститутсия, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусиятҳо, функсия, вазифа, замина, давлат, Қонуни асосӣ, Истиклолияти давлатӣ, санади олии ҳуқуқӣ, раъйпурсии умумихалқӣ, ҳуҷҷатӣ

¹⁷¹ Диноршоев А.М., Шерализода Ҷ.Ш. Мазмуни тағйиру иловаҳои соли 2016 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1994 // Вестник Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. 2021. № 4 (20). С. 139.

сарнавиштсоз, низоми демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, иҷтимоӣ, инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ.

КОНСТИТУЦИЯ – ОСНОВА РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

Сулаймонзода Манучехр Субҳонали,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, доцент кафедры
конституционного права
Тел.: (+992) 904-23-88-88
E-mail: sulaymonzoda.m@gmail.com

Научный руководитель: Диноршоҳ А.М., доктор юридических наук, профессор

Рецензент: Гадоев Б.С, доктор юридических наук, профессор

Аннотация: Новая страница в истории конституционного развития Республики Таджикистан началась с обретением государственной независимости. Конституция 1994 года, узаконившая независимость и независимость Таджикистана, и по сей день остается высшим правовым документом стремительного развития. Он принимается, изменяется и дополняется путем всенародного референдума. В период принятия Конституции в 1994 году в стране произошел тяжелейший общественно-политический кризис, когда у активных политических избирателей общества возникла мечта о всенародном референдуме по принятию Конституции. Основным законом страны, принятый под мудрым руководством Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, в очень сложном, разрозненном, запутанном и чувствительном этапе первых дней становления нашей национальной государственности, считался величайшим достижением периода независимости страны, важным политическим документом, а создатель документа-судьбы заложил надежную правовую основу для реализации благих целей нашей древней нации, то есть создание современного государства, основной сутью которого является демократический, правовой, светский и социальный строй, в котором человек, его права и свободы признаются высшей ценностью.

Ключевые слова: Конституция, Президент Республики Таджикистан, характеристики, функция, задача, основа, государство, Основной закон, государственная независимость, высший правовой документ, всенародный референдум, судьбоносный документ, демократическая, правовая, светская и социальная система, человек и его права и свободы.

CONSTITUTION – THE BASIS OF STATE DEVELOPMENT

Sulaimonzoda Manuchehr Subhonali,
Tajik National University, Faculty of Law,
Associate Professor, Department of
Constitutional Law
Phone: (+992) 904-23-88-88
E-mail: sulaymonzoda.m@gmail.com

Research supervisor: Dinorshoh A.M., Doctor of Law, Professor

Reviewer: Gadoev B.S., Doctor of Law, Professor

Annotation: A new page in the history of constitutional development of the Republic of Tajikistan began with the acquisition of state independence. The Constitution of 1994, which legitimized the independence and autonomy of Tajikistan, remains to this day the supreme legal document of rapid development. It is adopted, amended and supplemented through a nationwide referendum. At the time of adoption of the Constitution in 1994, the country experienced the gravest social and political crisis, when active political voters of the society dreamed of a national referendum on the adoption of the Constitution. The Basic Law of the country, adopted under the wise guidance of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan respected Emomali Rakhmon, in a very complex, fragmented, confused and sensitive stage of the first days of the formation of our national statehood, was considered the greatest achievement of the period of independence of the country, an important political document, and the creator of the document-judge laid a reliable legal basis for the realization of the good goals of our ancient nation, that is, the creation of a modern state.

Keywords: Constitution, President of the Republic of Tajikistan, characteristics, function, task, basis, state, Basic Law, state independence, supreme legal document, national referendum, fateful document, democratic, legal, secular and social system, man and his rights and freedoms.

Воқеан Конституция ҳамчун санади тақдирсози миллат давоми солиёни арзи вучуд тавонист, ки пояҳои давлату давлатдориро тақвият бахшад, волоияти қонунро барқарор намояд ва ҳукуку озодиҳои шаҳрвандони моро таъмин намояд. Конституция санади сиёсӣ-ҳуқуқӣ, ҳуҷҷати сарнавиштсоз, ифодагари ҳастии миллат ва иқтидори давлат мебошад. Аз паём ва суханрониҳои фарзанди фарзонаи миллати тоҷик, сиёсатмадори оӣ, Пешвои муаззами миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мо хуб дарк кардем, ки Конституция ба сифати қонуни оӣ заминаҳои ҳуқуқии пешрафти ҷомеаро аз тариқи қабули қонунҳои нав гузошта, муносибатҳои ҷамъиятии мухталифро таҳти танзим қарор дода, асосҳои

ҳуқуқии рушду таккомули минбаъдаи чунин муносибатҳоро фароҳам меорад¹⁷².

Чунончи, Пешвои миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ қайд намуданд, ки «Конститутсия нишоаи нахустин ва муҳимтарини соҳибистиклолии давлат буда, аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ, созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва давлатҳои дигар эътироф гардидани соҳибихтиёрии он аз ҳамин ҳуччати тақдирсоз сарчашма мегирад»¹⁷³.

Қайд кардан лозим аст, ки дар давраи солҳои 1990-1992 дар ҷумҳурӣ вазъияти пуртахлукаи муқобилистии шадиди нерӯҳои мухталифи ҷамъиятӣ-сиёсӣ оид ба масъалаҳои тақдирсозӣ, дурнамои инкишофи ҳаёти мамлакат оғоз ёфта, рӯз ба рӯз авҷ мегирифт. Ва соли 1992 аллақай ҷанги шаҳрвандӣ оғоз ёфта, то рафт шиддат мегирифт. Дар чунин вазъият ҳарчи тезтар лоиҳаи Конститутсияи нави ҷумҳуриро тайёр кардан ва онро ба муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод кардан, бояд вазъи ҷумҳуриро ба эътидол оварда, нерӯҳои ҷамъиятӣ-сиёсиро барои муқолимаи созанда ва дарки зарурияти муттаҳидшавӣ тақозо мекард. Дар ин росто, раванди ноил гаштан ба соҳибихтиёрӣ ва бунёди заминаҳои давлатдорӣ миллатро муқобилистӣ ва ҷанги бардавоми шаҳрвандӣ, ки барангезандагони он қувваҳои иртиҷоии дохилӣ ва бештар душманони хориҷӣ буданд, халалдор сохтанд.

Баргузори Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун воқеаи таърихӣ миллат ва дар он интиҳоб шудани Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Раиси Шӯрои Олӣ барои барқарор намудани тамоми рукнҳои ҳокимияти давлатию ҷамъиятии ҷомеаи мутамаддини кишвар асос гузошт. Дар баробари ин, бо интиҳоб гаштани Пешвои муаззами миллат ба ҳайси сардори давлат ва бо ҷоннисориҳои бепоёни эшон, бо ҷустуҷӯи бардавоми роҳҳои ҳалли низои дохилӣ давра ба давра ихтилоф баргараф ва ваҳдати миллӣ пойдор карда шуд. Дастгоҳи давлатӣ ва сохторҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ ба фаъолияти муттадили созандагӣ маҳз дар асоси қонуни асосии давлат оғоз карданд¹⁷⁴.

Аҳамияти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти ҷомеаи муосир бо кушода додани моҳият, хусусиятҳо ва сифатҳои он маҳдуд намегардад. Конститутсия на фақат Конститутсияи давлат, балки ҷомеа низ мебошад. Бинобар ин, на фақат ҳуччати ҳуқуқӣ, ҳамчунин санади сиёсӣ ва ҳуччати мафкуравӣ мебошад. Тибқи ин омил Конститутсияи ҚТ дар як вақт ҳуччати муҳимтарини иҷтимоӣ-сиёсӣ аст, ки дар он асоси сиёсати

¹⁷² Юсупов И.Г. Сарқонун – ҳидоятномаи миллат // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мустаҳкам намудани давлатдорӣ миллӣ. – С. 41.

¹⁷³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 23 апрели соли 2014.

¹⁷⁴ Баҳриддинзода С.Э., Ҷалолов Х. Иҷлосияи сарнавиштсоз дар таърихи Тоҷикистон // Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлату ҳуқуқи миллии тоҷикон: Монография.-Душанбе. "Балогат". 2023. – С. 94.

дохилӣ ва хориҷии давлат, моҳияти иҷтимоӣ, мақсаду вазифаҳои он муайян карда шудааст¹⁷⁵.

Конститутсияи миллати тоҷик созанда ва инкишофдиҳандагии худро исбот намуда истодааст. Конституция ҳамчун санади олии ҳуқуқӣ-сиёсӣ бо чандин хусусиятҳои худ аз ҳаргуна дигар санадҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ фарқ мекунад. Дар бораи хусусиятҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, созишӣ, ваҳдатгароӣ, байналмилалӣ, бунёдгароӣ, муқарраркунанда, мустаҳкамкунанда, танзимкунанда, санади сарчашмавӣ, заминавӣ, асосгуздоранда, халқӣ ва ғайра дар сатҳ ва шакли гуногун фикру мулоҳизаҳои бешумор баён ёфтаанд, ки гувоҳи санади оддӣ набудани ин санади тақдирсозро исбот намудаанд.

Ҳар як шахси бофарҳанг аз шиносӣ ва таҳлили Конституция барои худ ҳолатҳои равшан карда метавонад, ки ба сатҳи гуногуни ҳаёти фардӣ, ҷамоати корӣ ва шӯғли ҷамъиятии ӯ муносибат дорад. Дар хусуси ҷомеаи муосир ва сохтори давлати худ, моҳият ва вазифаҳои онҳо, шаклу воситаи ҷамоати онҳо, дар бораи рамзҳои давлатӣ мазмун ва аҳамияти онҳо, дар бораи вазъи ҳуқуқӣ-конституционии худ ҳамчун шаҳрванд, ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии худ аз конституция шахс, сохтори ҷамъиятиву давлатӣ, шакли давлат маълумотҳои пайдо карда метавонад, ки дар ягон ҳуҷҷати дигаре дарёфт карда наметавонад.

Ҳамаи ин ҳолатҳо ва хусусиятҳои конституция дар рисолаи мақолаҳои сатҳи илмӣ амалӣ он қадар таҳқиқ шудаанд, ки гуё ягон чизи норавшане намондааст. Аммо ин самти зоҳирии масъала буда, дар асл конституция ҳуҷҷати мураккабу фарогир аст, ки баробари ҳаёти ҷомеа амал мекунад, чун санади зинда баробари рушди ҷомеа ва давлат инкишоф меёбад, пурра мегардад, тағйир меёбад ва мукамал мешавад, ки гувоҳи санади доғмавӣ набудани конституцияро ифода менамояд.

Масалан, олими ватанӣ И.Б. Буриев қайд менамоянд, ки «Падидаҳои давлатдорӣ тоҷикон дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикоси худро ёфтаанд. Таҳлилу баррасӣ вадар заминаи он пешниҳоди падидаҳои дигари давлатдорӣ миллии тоҷикон барои рушди Конституцияи вазифаи муҳими муҳаққиқон ба шумор омада, он метавонад заминаи тақомули Конституция, наздик намудани ҳокимият ба халқ, соҳиб шудан ба боварии халқ ва пешрабии миллату давлат гардад»¹⁷⁶.

Тавре Пешвои муаззами миллат дар яке аз паёми худ ба Маҷлиси олии кишвар баён намудаанд «Конституция барои аз байн бурдани хатаре, ки ба истиқлолияти давлатӣ таҳдид мекард, шароити зарурии ҳуқуқӣ муҳайё карда, барои аз нобудӣ наҷот додани давлати тозаистиқлоли тоҷикон ва аз парокандагӣ раҳой бахшидани миллати тоҷик асос гузошт, чиҳати расидан ба ваҳдати миллии таҳкурсии устувор гардид ва дар он марҳалаи ҳассоси таърихӣ барои гузоштани асосҳои арқони давлатдорӣ тоҷикон нақши тақдирсозу халқкунанда бозид».

¹⁷⁵ Конституцияҳои Тоҷикистон: пайдоиш ва инкишоф /Дар зери назари Президенти АИ ҶТ, проф. Ф. Раҳимӣ, ва директори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АИ ҶТ, проф. А.А.Шамолов. Муҳаррири масъул, дотсент А. Имомов. – Душанбе. 2014. – С. 5-12, 63-83.

¹⁷⁶ И.Б. Буриев Нақши Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар устувор намудани институтҳои таърихии давлатдорӣ тоҷикон // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2013. – С. 13-14.

Воқеан, конститутсияи кишвар ба таври меъёрӣ иродаи тамоми мардум ва ҳадафҳои стратегии мамлакатро дар солҳои аввали соҳибистиқоли муқаррар намуда, миллати тоҷикро ҳамчун миллати тамаддунофару ватандор дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ намуд. Дар қатори давлатҳои пешрафта, дар сатҳи конститутсионӣ кишвари мо низ дорои низоми муқаммали ҳуқуқӣ мебошем, ки сарчашмаи ин низом маҳз конститутсияи кишвар мебошад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти заминавӣ дошта, иродаи халқи Тоҷикистонро нишон медиҳад ва хусусиятҳои асосии сохтори конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян мекунад. Дар воқеъ, дар таҷрибаи давлатдорӣ мамлакат ин санад ҳамчун заминаи танзими тамоми рӯкҳои давлатӣ муҳим буда, асосҳои сохтори конститутсионӣ, яъне рамзҳои давлатӣ, дахлнопазирии инсон, соҳибхитиярии халқ, ягонагии давлат ва соҳти марзию маъмурии он, кафолати гуногунии равияҳои сиёсӣ ва мафкуравӣ, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, эътибории олии конститутсия ва таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, самтҳои асосии сиёсати ҳоричӣ, гуногуншаклии моликият ва объектҳои моликияти истисноии давлатро муқаррар ва нишон медиҳад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои муҳимтарини ҷамъиятиро танзим намуда, барои рушди минбаъдаи онҳо замина мегузорад. Ҳамчунин, меъёрҳои асосгузориандаи сохтори ҷамъиятӣ, сохтори давлатӣ, низоми иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бо шакли мазмуни гуногун муқаррар карда мешаванд. Меъёрҳои асосгузориандаи конститутсия бо тарзи гуногун ифода ёфта, ҳислати умумии ҷамъбасти дорад ва ба танзими муфассал эҳтиёҷ надорад. Зеро ки мафҳумҳои дар меъёрҳои асосгузор дарбар гирифташуда, аксаран дар қонунҳои мамлакат батафсил танзим мегарданд.

Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқаррарсозӣ ва кафолати арзишҳои дар моддаи якум нишон додашудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхитияр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ омили муҳим мебошад. Тибқи Конститутсия шакли идораи давлатии Тоҷикистон ҷумҳурӣ мебошад ва сарвари давлат Президент аст. Вобаста ба ин омил вазъи конститутсионии Президент муайян карда шуда, салоҳияти он ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия нишон дода шудааст. Хусусияти шакли ҷумҳурии давлат барои дар заминаи конститутсионӣ муайян кардани шахрвандии Тоҷикистон ва усули баробарҳуқуқии ҳама дар назди қонун ва суд асос мебошад. Ҳеҷ як кас аз самти ҳуқуқӣ вобаста ба миллат, наҷод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк нисбат ба каси дигар дар назди қонун ва суд ҳеҷгуна бартарӣ надорад¹⁷⁷.

Дар баробари ин, меъёрҳои конститутсионӣ бо назардошти воқеияти ҳуди зиндагӣ, эҳтиёҷоти мардум таҳия гардида, аз тарафи тамоми халқ тавассути райъпурсӣ қабул мегарданд.

¹⁷⁷ Ашӯрбой Имомов. Нақши Конститутсия дар рушди давлатдорӣ миллии тоҷикон. – Душанбе. 2011.С-11

Конститутсияи кишвар муносибатҳои воқеан амалкунандаи ҷамъиятиро муқаррар ва танзим менамояд. Ҳақиқӣ будани қонуни асосии кишвари мо ба эҳтиёҷи ҷомеа ва манфиати мардум мувофиқат доштани онҳо таъмин карда шуда истодааст. Дар шароити имрӯзаи мамлакат чунин қор бештар тавассути Пешвои муаззами миллат, ба роҳ монда шудааст.¹⁷⁸ Тавре Президенти кишвар дар яке аз Паёмҳои худ ба парлумон қайд намудаанд, ки "Конститутсия ба сифати Қонуни Олӣ заминаҳои ҳуқуқии пешрафти ҷомеаро аз тариқи қабули қонунҳои нав гузошта, муносибатҳои ҷамъиятии мухталифро таҳти танзим қарор медиҳад".

Воқеан, мавқеи конститутсия дар муайян кардани мазмуну таъиноти қонунҳои нави сершумор ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Тоҷикистон, дар татбиқи асосҳо ва заминаҳои нави давлатдорӣ хеле калон аст. Аз ин рӯ, конститутсия ва ҳолати меъёрҳои он дар ташакулёбии низоми ҳуқуқӣ ва қонунгузорию ҷумҳурӣ, дар пойдор гардидан ва камолоти давлатдорӣ дар Тоҷикистон аҳамияти калон доранд.

Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бунёди давлат ва муайян кардани самтҳои асосии рушди он, дар муайянсозии қонунияти рушди ҷомеа ва сохторҳои он, дар муайян намудани вазъи конститутсионии инсон ва шаҳрванд, эҳтиром гузоштан ба ҳуқуқу озодиҳои он хеле калон аст. Ва умуман, нақши бунёдии Конститутсия дар ташаккули давлати соҳибхитёр, ягона ва демократӣ, муайян кардани самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, усулҳои асосии ташкил ва фаъолияти ҳокимияти давлатӣ, муайянсозии функсияҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва мафкуравии давлат, ташаккули низоми ҳуқуқӣ ва рушди қонунгузорӣ, муайян намудани вазъи ҳуқуқӣ-конститутсионии инсон ва шаҳрванд, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, устувор гардонидани ваҳдати миллӣ, ба созиш овардани тамоми кишрҳои иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа ва сафарбарсозии онҳо барои таъмини пойдеории давлати Тоҷикистон ва ғайра омили ҳалкунанда мебошад.¹⁷⁹

Дар асоси меъёрҳои Конститутсия ба мо муяссар гардид, ки пояҳои устувори ҷомеа ва давлатро созмон диҳем, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллиро таҳким бахшем, рушди устувори сиёсӣ ва иқтисодии кишварамонро таъмин намуда, барои ҳар як шаҳрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам оварем.

Дар ҳақиқат, хама қонунҳо ва санадҳои дигари меъёрӣ-ҳуқуқӣ аз он сарчашма мегирад барои пешрафт ва рушди қонунгузорию давлат хизмат мекунад ва маҳзани инкишофи қонунгузорӣ мебошад. Конститутсия ҳамчун асоси тартиботи ҳуқуқии ҳаёти ҷомеа буда, аз ҷиҳати мазмуни худ қонуни асосии мамлакат мебошад. Вай поягузори давлати соҳибистиқлол, ҳуқуқбунёд, демократӣ, дунявӣ, ягона ва иҷтимоии Тоҷикистон буда, низоми принципҳои асосии бунёди давлат дар боби аввали Конститутсия асосҳои сохтори он муқаррар шудааст. Он тамоми соҳаҳои ҳаёти

¹⁷⁸ Сулаймонов, М. С. Конституционный статус Президента Республики Таджикистан и его роль в законотворческом процессе / М. С. Сулаймонов // Правовая жизнь. – 2017. – № 2(18). – С. 51-55.

¹⁷⁹ Имомов А. Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳибхитёрӣ ва таҷдиди давлатдорӣ миллий // Давлат ва ҳуқуқ. 2009. № 3, -С.28-35.

чамбиятӣ, сиёсиву ҳуқуқӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ, фарҳангиву идеологӣ ва соҳаи байналмилалиро дар бар мегирад.

Бояд тазаққур дод, ки хислати дигари конститутсияи кишвар устувории он мебошад, ки бе дохил кардани тағйиротҳои пайвастаи ҷиддиро ифода мекунад. Дар баробари ин, устувории конститутсия ба пойдории сохти давлатӣ ва мустақамии муносибатҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ робита дорад. Устувории конститутсияи мо исбот намудааст, ки кафолати пойдории сохтори давлатӣ, речаи сиёсӣ, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар мамлакат мебошад. Аммо хислати мазкури қонуни асосии давлат хусусияти комил нашошта, вобаста ба дигаргунӣҳо дар ҳаёти мамлакат тавассути дохил кардани тағйиру иловаҳо ба конститутсия инъикос карда мешаванд.

«Конститутсия набояд ба як ҳуҷчати доимии дипломатикӣ табдил дода шавад, зеро чамбият пеш меравад ва ин ҳуҷчати таърихӣ низ бояд баробари талаботи ҷомеа дар ҳаракат бошад, то ки аз ҳуҷчати бунёдгузор ба бори гарон табдил наёбад. Боби охирин он маҳз ба тартиби тағйири конститутсия бахшида шудааст. Дар он тартиби нисбатан мураккаби тағйир додан ва илова даровардан ба конститутсия пешбинӣ шудааст»¹⁸⁰. Аммо тағйиру иловаҳои ба конститутсия воридшаванда, маънои зуд-зуд тағйирёбии онро нашошта, баръакс ба устувории онҳо, васеъ кардани кафолатҳои иҷтимоии онҳо равона карда мешаванд. Меъёри моддаи 100 Конститутсияи ҚТ дар хусуси тағйирнопазирии шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат исботи гуфтаҳои болоанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи дастовардҳои бузурги мардуми кӯҳанбунёди миллат буда, заминаи ҳуқуқии давлати тозабунёд ва соҳибистиклоли тоҷикон, шакли ифодаи ҳуқуқии ормонҳои давлатдории миллӣ, ҳимояи ҳадафҳо ва манфиатҳои миллӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Диноршоев А.М., Шерализода Қ.Ш. Мазмуни тағйиру иловаҳои соли 2016 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1994 // Вестник Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе. – Душанбе. 2021. – № 4 (20). – С. 139.

2. Юсупов И.Г. Конститутсия – ҳидоятномаи миллат // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мустақам намудани давлатдории миллӣ. – С. 41.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 23 апрели соли 2014.

4. Бахриддинзода С.Э., Ҷалолов Х. Иҷлосияи сарнавиштсоз дар таърихи Тоҷикистон // Иҷлосияи XVI-уми Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлату ҳуқуқи милии тоҷикон: Монография.-Душанбе. "Балогат". 2023. – С. 94.

¹⁸⁰ А.А. Идибеков Хусусиятҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон// Вестник науки и творчества. 2022. № 10 (82). - С. 8.

5. Конституцияҳои Тоҷикистон: пайдоиш ва инкишоф /Дар зери назари Президенти АИ ҶТ, проф. Ф. Раҳимӣ ва директори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АИ ҶТ, проф. А.А.Шамолов. Мухаррири масъул, дотсент А. Имомов. – Душанбе. 2014. – С.5-12, 63-83.

6. И.Б. Буриев Нақши Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар устувор намудани институтҳои таърихӣ давлатдорӣ тоҷикон// Маҷаллаи академияи ҳуқуқ. -3-4. – 2013. – С.13-14.

7. Ашӯрбой Имомов. Нақши Конституция дар рушди давлатдорӣ миллии тоҷикон. – Душанбе. 2011. – С. 11.

8. Сулаймонов М.С. Конституционный статус Президента Республики Таджикистан и его роль в законотворческом процессе // Правовая жизнь. – 2017. – № 2(18). – С. 51-55.

9. Имомов А. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳибхитӣ ва таҷдиди давлатдорӣ миллий //Давлат ва ҳуқуқ. 2009. № 3. – С. 28-35.

10. А.А. Идибеков Хусусиятҳои Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Вестник науки и творчества. 2022. – № 10 (82). – С. 8.

СОХТОР ВА ТАШКИЛИ ДОХИЛИИ МАҚОМОТИ НАМОЯНДАГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Олимзода Давлатмурод Абдулхайр,
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ, номзоди
илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (992) 939377772
E-mail: davlat.olimov.1993@bk.ru

Мушовири илмӣ: Гадоев Б.С., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи конституционии ДМТ
Муқарриз. Зоир Ҷ.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Муҳимтарин ҳадафи сиёсати давлатии Тоҷикистон устувор ниғаҳ доштани асосҳои сохти конституционӣ, барпо намудани давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад, ки ҷавҳари онро ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ташкил медиҳад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро арзишҳои олии эътироф намуда, риоя ва ҳифзи онҳоро кафолат додааст ва дар моддаи 6-ум муқаррар намудааст, ки дар Тоҷикистон халқ баёнғари соҳибхитиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ раёипурсии умумихалқӣ ва интихобот аст. Инчунин моддаи 27-ум пешбинӣ менамояд, ки шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд. Таҳқиқи ғоя ва шарҳи илмии *сохтор ва ташкили дохилии мақомоти намояндагӣ* барои илми ҳуқуқшиносии тоҷик нав нест, он таърихи қадима дорад, вале аз нигоҳи имрӯз ба таври лозим мавриди кӯшишҳои илмӣ қарор нагирифтааст. Перомунӣ ғояи демократияи намояндагӣ миёни мардум афкори густардае ҳаст, яъне дар шуури ҷомеа ин падида воқеият дорад, аммо маърифати илмӣ он ба душворӣ даст медиҳад. Ҳуқуқи намояндагӣ – ин имконияти инсон ҷиҳати иштирок дар ҳалли масоили мухталифи иҷтимоӣ- сиёсӣ, таъмини волоияти қонун мебошад. Ҳуқуқи намояндагӣ ҳамчунин барои худмуайянкунӣ, худтатбиқкунии инсон шароит муҳайё карда, соҳибхитиёрӣ ва мустақилияти ӯро аз ҳама гуна даҳлати ғайриқонунӣ, яъне барои татбиқи манфиатҳои шахсиаш, таъмин месозад. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои сохтор ва ташкили дохилии мақомоти намояндагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Намояндагӣ як шакли амалисозии соҳибхитиёрии халқ аст, ки моҳияти он аз ҷониби мардум додани ваколати идоракунии қорҳои давлат ба намояндагонӣ худ бо як муҳлате, ки қонун дар мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ (парламент) муайян кардааст. Намояндагии халқ чунин вазифаҳои

мухимро ба мисли намояндагӣ, қонунгузорӣ, назоратӣ, амниятӣ, танзимқунанда иҷро мекунад.

Калидвожаҳо: Сохтор, намояндагӣ, ташкил, дохилӣ, ҳуқуқ, конституция, давлат, шакл, шаҳрвандон, масъала, Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушд, замонӣ муосир, интихоби, қафолат, ҳимоя, нақш, қаҳонӣ, замонӣ муосир, интихоби, қафолат, ҳимояи ҳуқуқу озолии инсон, нақш, судҳои умумӣ, судҳои иқтисодӣ, суди конституционӣ, ҳокимияти судӣ, вақолатдор, манфиати давлат, ташкилоту муассиса, қонуният адолат, қонуни конституционӣ, Маҷлиси миллӣ, Маҷлиси намояндагон, вакил, Ҷамоат, маҳалла.

СТРУКТУРА И ВНУТРЕННЯЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Олимзода Давлатмурод Абдулхайр

Академия государственного управления
при Президенте Республики
Таджикистан, доцент кафедры право и
сравнительное правоведение, кандидат
юридических наук.

Тел.: (992) 939377772

E-mail: davlat.olimov.1993@bk.ru

Научный консультант: Гадов Б.С., доктор юридических наук, профессор

Рецензент: Зоир Дж.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: Важнейшей целью государственной политики Таджикистана является сохранение основ конституционного строя, создание демократического, правового, светского и единого государства, сутью которого является защита прав и свобод человека и гражданина. Конституция Республики Таджикистан признает права и свободы человека и гражданина высокими ценностями, гарантирует их соблюдение и защиту и устанавливает в статье 6, что в Таджикистане народ является выражением суверенитета и единственным источником государственной власти. и осуществляют его непосредственно или через своих представителей. Высшим прямым выражением власти народа являются всенародный референдум и выборы. Также статья 27 предусматривает, что гражданин имеет право участвовать в политической жизни и государственном управлении непосредственно или через своих представителей. Исследование идеи и научное объяснение структуры и внутренней организации представительных органов не ново для таджикской юриспруденции, имеет древнюю историю, но с сегодняшней точки зрения недостаточно изучено. В народе широко распространено мнение об идее представительной демократии, то есть в сознании общества это явление реально, но научное познание его затруднено. Право представительства – это возможность человека участвовать в решении различных общественно-

политических вопросов, обеспечивать верховенство закона. Право представительства также создает условия для самоопределения и самореализации человека, обеспечивая его суверенитет и независимость от любого незаконного вмешательства, то есть для реализации его личных интересов. В данной статье анализируется структура и внутренняя организация представительных органов в Республике Таджикистан. Представительство — форма осуществления народного суверенитета, суть которой состоит в предоставлении народом полномочий по управлению государственными делами своим представителям на определенный законом срок в представительных органах государственной власти (парламенте). Народные представители выполняют такие важные функции, как представительство, законодательство, контроль, безопасность, регулирование.

Ключевые слова: Власть, представительство, организация, внутренняя, закон, конституция, государство, форма, граждане, вопрос, Республика Таджикистан, развитие, современное время, выбор, гарантия, защита, роль, глобальный, современное время, выбор, гарантия, защита права и свободы человека, роль, общие суды, экономические суды, конституционный суд, судебная власть, уполномоченный, государственный интерес, организации и учреждения, законность и справедливость, конституционное право, Маджлиси мили, Маджлиси намояндагон, представитель, Джамаат, махалля.

STRUCTURE AND INTERNAL ORGANIZATION OF THE REPRESENTATIVE AUTHORITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Olimzoda Davlatmurod. Abdulkhair.

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Associate Professor of the Department of Law and Comparative Law, Candidate of Legal Sciences

Phone: (992) 9393 77772

E-mail: davlat.olimov.1993@bk.ru

Scientific advisor: Gadoev B.S., doktor of legal Sciences, associate Professor

Reviewer: Zoir J.M. Doctor of Law, Professor

Annotation: The most important goal of the state policy of Tajikistan is to maintain the fundamentals of the constitutional system, to establish a democratic, law-based, secular and unified state, the essence of which is the protection of the rights and freedoms of people and citizens. The Constitution of the Republic of Tajikistan recognizes the rights and freedoms of human beings and citizens as high values, guarantees their observance and protection, and establishes in Article 6 that in Tajikistan, the people are the expression of sovereignty and the sole source of state power, and they exercise it directly or

through their representatives. makes The highest direct expression of the power of the people is the national referendum and elections. Also, Article 27 provides that a citizen has the right to participate in political life and state administration directly or through his representatives. The study of the idea and scientific explanation of the structure and internal organization of representative bodies is not new for Tajik jurisprudence, it has an ancient history, but from today's point of view, it has not been adequately studied. There is a widespread opinion among the people about the idea of representative democracy, that is, in the consciousness of the society, this phenomenon is real, but its scientific knowledge is difficult. The right of representation is a person's opportunity to participate in solving various socio-political issues, to ensure the supremacy of the law. The right of representation also creates conditions for self-determination and self-realization of a person, ensuring his sovereignty and independence from any illegal interference, that is, for the implementation of his personal interests. This article analyzes the structure and internal organization of representative bodies in the Republic of Tajikistan. Representation is a form of exercise of people's sovereignty, the essence of which is the granting by the people of the authority to manage state affairs to their representatives with a term determined by law in the representative bodies of state power (parliament). People's representatives perform such important functions as representation, legislation, control, security, regulation.

Keywords: Authority, representation, organization, internal, law, constitution, state, form, citizens, issue, Republic of Tajikistan, development, modern time, choice, guarantee, protection, role, global, modern time, choice, guarantee, protection of rights and freedom human, role, general courts, economic courts, constitutional court, judicial authority, authorized, state interest, organizations and institutions, legality and justice, constitutional law, Majlisi mili, Majlisi namoyandagon, representative, Jamaat, locality.

Илми муосири ҳуқуқи конститутсионӣ ба якчанд концепсияҳои (назарияҳои) низомсоз асос ёфтааст, ки дар байни онҳо назарияи соҳибхитории халқ маъқула асосиро ишғол мекунад, ки татбиқи амалии онҳо шарт зарурии бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд мебошад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дастоварди миллӣ буда, муқаддасоти миллӣ, андешаи давлатдорӣ миллӣ, истифодаи васеи анъанаҳо ва осори таърихӣ миллиро эълон ва таъмин мекунад. Он нахустин Қонуни асосии давлати тозабунёд ва соҳибистиклоли тоҷикон мебошад, ки пас аз таърихи беш аз ҳазорсолаи аз байн рафтани давлати Сомониён барпо гардид. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - қонуни асосии давлат, асоси низоми ҳуқуқии кишвар, заминаи эҷод ва тақмили минбаъдаи қонунгузорӣ, ҳуҷҷати созиши иҷтимоӣ, муайянсозандаи дурнамои пешрафти ҷомеа ва давлат мебошад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми санадҳои меъриӣ ҳуқуқӣ ҷои аз ҳама баландро соҳиб буда, эътибори олии ҳуқуқӣ дорад.¹⁸¹

¹⁸¹Ниг: Диноршоев А.М. Фаниев Ҷ.Ш. Таҳлили таъйиру иловаҳои соли 1999 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – № 4 (28). – 2019. – С. 49-57.

Қайд кардан ба маврид аст, ки халқи тоҷик аз қадим боз новобаста аз мавқеи ҷойгиршавиашон дар минтақаҳои мухталиф ва давлатҳои фарҳанги баланди намояндагӣ дошт. Пас аз соҳиб гаштан ба истиқлолияти давлатӣ дар Тоҷикистон мавқеи мақомоти намояндагӣ хеле афзуд, ин мақомот ба ҳайси яке аз таъғоҳи устувори демократӣ ва яке аз шаклҳои аз ҷониби халқ татбиқ гардидани ҳокимияти ба вай мансуб эътироф шуд.

Ҳуқуқи шахрвандон дар намояндагӣ аз давлат гирифта нашуда, балки куллан ифодагари ҳокимияти халқ ба шумор меравад. Ҳуқуқи намояндагӣ – ин имконияти инсон ҷиҳати иштирок дар ҳалли масоили мухталифи иҷтимоӣ- сиёсӣ, таъмини волоияти қонун мебошад. Ҳуқуқи намояндагӣ ҳамчунин барои худмуайянкунӣ, худтатбиқкунии инсон шароит муҳайё карда, соҳибхитиёрӣ ва мустақилияти ӯро аз ҳама гуна даҳлати ғайриқонунӣ, яъне барои татбиқи манфиатҳои шахсиаш, таъмин месозад.

Чӣ тавре, ки Б.С. Гадоев қайд менамояд, ки дар кишвари мо дар шароити ташаккул ва рушди ҷомеаи ҳуқуқбунёд ва демократӣ чунин усули татбиқи ҳуқуқҳои конституционӣ ва озодӣ, ба мисли аз худ намудани анъанаҳои демократӣ ва рушди мутассили онҳо дар замина ва тавассути воситаҳои ҳуқуқӣ муҳим ба шумор меравад. Маҳз дар асоси татбиқи амали ҳуқуқҳои конституционӣ ва озодӣ раванди аз бар намудани чунин арзишҳо, ба мисли арзиши олий эътироф гардидани инсон, ҳуқуқҳо ва озодиҳои ӯ, пазируфтани ғояҳои неқӣ ва адолатноқӣ, риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ, идоракунии ҳукумат тавассути гузаронидани интихоботи демократӣ чараён мегирад.¹⁸²

Чӣ тавре, ки Г.Д. Садовникова ибраз мекорад, инкишоф ва мустаҳкам намудани принципҳои демократӣ, ҳуқуқи давлатдори бо дарки илми ҳуқуқи-конституционӣ мафҳумҳои бунёдии намояндагии халқ, парламентаризм, омӯзиши амиқи илми хусусиятҳои умумӣ ва махсуси низоми давлатдории халқ алоқаманд аст.¹⁸³

Дар асоси ҳамин гуфтаҳо А.И. Имомов ибраз мекорад, ки фаъолияти Маҷлиси намояндагон асосан баъди интихоби Раиси палата ривҷ меёбад. Раиси Маҷлиси намояндагон аз байни вакилон бо овоздиҳии пинҳонӣ бо раъйи аксарияти шумораи умумии вакилон интихоб мешавад. Раиси Маҷлиси намояндагон дар назди палата ҳисоботдиҳанда буда, бо тарафдории на камтар аз ду се ҳиссаи шумораи умумии вакилони палата бо овоздиҳии пинҳонӣ аз мансаб бозхонда мешавад. Масъалаи бозхонди Раиси Маҷлиси намояндагон аз тарафи на камтар аз се як ҳиссаи вакилони палата пешниҳод мешавад. Дар ҳолати пешниҳоди мазкурро дастгирӣ кардани аксарияти шумораи умумии вакилони палата масъалаи бозхонди Раиси Маҷлиси намояндагон ба овоздиҳии пинҳонӣ гузошта мешавад.

¹⁸²Ниг: Гадоев Б.С. Мафҳум ва моҳияти худидораи маҳаллӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – № 1 (29) 2020. – С. 88-95.

¹⁸³Ниг: Садовникова Г.Д. Представительные органы в Российской Федерации: проблемы исторической обусловленности, современного предназначения и перспективы развития.12.00.02 – конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право. Авторе... дисс.. на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Москва – 2013. – С.8.

Раиси Маҷлиси намояндагон ҳақ дорад бо ихтиёри худ ё бо пешниҳоди вакилон ба истеъфо равад¹⁸⁴.

Дар асоси ин гуфтаҳо В.М. Корельский ва В.Д. Перевалов қайд менамоянд, ки давлат ҳамчун ташкилоти сиёсии ҷомеа таъминкунандаи ягонагӣ, тамомияти арзӣ, амаликунандаи идоракунии ҷомеа ба василаи механизми ҳокимияти давлатӣ, соҳибихтиёрии ҳокимияти оммавӣ, додани мазмуни умумихатмӣ ба ҳуқуқ, қафолат додани ҳуқуқу озодиҳо ба шаҳрвандон, қонуният ва тартиботи ҷамъиятӣ баромад мекунад¹⁸⁵.

Ба андешаи П.А. Астафичев дар охири асри XX намояндагии халқ ба марҳилаи нави худ ворид шудаанд. Ба раванди идоракунӣ васеъ ҷалб кардани табақаҳои аҳоли, мақомоти намояндагӣ қисман тавонистанд, ки халқро бо ҳокимияти давлати наздик созад¹⁸⁶.

Ҳамзамон З. Ализода ибраз медорад, ки таҳаввули институти парлумон дар шароити душвори барои кишвар – ҷанги шаҳрвандӣ ва давраи пас аз барқарорсозӣ – ба даст овардани сулҳу ваҳдати миллӣ дар кишвар сурат гирифт. Дар асоси Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон парлумони дупалатагӣ таъсис дода шуд, ки палатаи поёнии он дар асоси доимии касбӣ фаъолият мекунад. Аз ин лаҳза (2000), таҷассуми воқеии принципҳо ва меъёрҳои парламентаризм дар воқеияти сиёсию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалан оғоз меёбад¹⁸⁷.

Ҷӣ тавре, ки Ҷ.М.Зоир қайд намудааст, парламентаризм ҳамчун падидаи конституционӣ-ҳуқуқӣ, аз як тараф ба як қатор принципҳои умумӣ — тақсмоти ҳокимият, демократияи бевосита ва намояндагӣ, моҳияти ҳуқуқии давлат, таъмини волоияти қонун, қонуният ва ғайра тақия мекунад, ки асоси сохти конституциониро ташкил медиҳанд.¹⁸⁸

Аз ҷумла В.О. Лучин дуруст мешуморад, ки сарчашмаи ҳокимият, соҳибихтиёри, соҳиби ҳуқуқ будан, дар тамоми шаклҳои ҷамъияти халқ мебошад¹⁸⁹. Ба ақидаи Н.С. Грудинин институти намояндагии халқ шакли амалӣ гардондани соҳибихтиёри мебошад, ки дар он халқ ба намояндагони худ дар мақомоти миллии намояндагӣ (парламент) ваколоти идоракунии корҳои ҳокимиятро медиҳад¹⁹⁰.

¹⁸⁴Ниг: Имомов, А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / А.И. Имомов. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – С. 325.

¹⁸⁵Ниг: Чиркин В.Е. Правовое положение политических партий: российский и зарубежный опыт // Журнал российского права. – 1999. – № 3/4. – С. 124-127.

¹⁸⁶Ниг: Астафичев П.А. Народное представительство в современной россии: проблемы теории и правового регулирования 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право авто... дисс.. на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Москва. – 2006 г. – С. 4.

¹⁸⁷Ниг: Ализода З. Становление и развитие института парламента в Республике Таджикистан: конституционно- правовое исследование. Специальность: 12.00.02 – конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право диссе... на соискание ученой степени доктора юридических наук. Душанбе – 2014.С.10.

¹⁸⁸Ниг: Маджидзода Дж.З. Конституция Республики Таджикистан 20-лет. Душанбе -2014. Изд.ООО-«Эр-граф». – С. 65.

¹⁸⁹Ниг: Лучин В. О. Конституционные нормы и правоотношения: Учеб. пособие для вузов. - М.: ЮНИТИ, Закон и право, 1997 – С. 120-126.

¹⁹⁰Ниг: Грудинин Н.С. Модернизация пропорциональной избиратель - ной системы на выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации: проблемы и пути их решения // Вестник Самарского муниципального института управления. 2012. – № 3. – С. 125-131.

Ҳамин тавр, Маҷлиси намояндагон шумораи муовинони Раиси палатаро муайян мекунад. Тибқи қарори Маҷлиси намояндагон аз 27 марти соли 2020 дар палата 3 нафар муовинони Раиси палата муқаррар шуд. Муовинони Раиси Маҷлиси намояндагон аз ҷумлаи вакилони палата ба мӯҳлати ваколати палата бо пешниҳоди Раиси палата интихоб мегардад. Тартиби интихоби муовинони Раиси палата дар моддаи 9 Дастури Маҷлиси намояндагон муайян шудааст. Раиси Маҷлиси намояндагон самтҳои фаъолияти муовинони худро муайян менамояд. Муовинони Раиси палата бояд дар доираи салоҳияти худ ба воҳидҳои сохтори Дастгоҳи палата роҳбарӣ намоянд. Дар сурати набудани Раиси Маҷлиси намояндагон вазифаҳои ӯро бо супориши ҳуди раис яке аз муовинонаш иҷро мекунад.

Мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия иборат мебошанд. Вазифа – самти масъулияти мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Дар моддаи 7 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз 17.05.2004 №28” тартиби ташкили Маҷлиси вакилони халқ муайян шудааст, ки маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро интихобкунандагони воҳидҳои маъмурию ҳудудии дахлдор дар асоси принципҳои умумӣ, баробар, мустақим, бо овоздиҳии пинҳонӣ ба мӯҳлати 5 сол интихоб мекунанд.

Қайд намудан зарур аст, ки шумораи вакилони Маҷлиси вакилони халқи дахлдорро Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия дар доираи меъёрҳои зерин муайян мекунад:

- барои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят ва шаҳри Душанбе - то 70 нафар;

- барои шаҳр ва ноҳия - то 40 нафар;

Маҷлиси вакилони халқ дар сурати интихоб шудани на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии муқарраршудаи вакилони он ваколатдор мебошад. Тартиби интихоби вакилони Маҷлиси вакилони халқро Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи вакилон ба Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ аз 10.12.1999 №858” танзим менамояд.

Ҳангоми азнавташкилдиҳии (ҳамроҳшавии, муттаҳидшавии, табдилдиҳии, тақсимшавии ё ҷудошавии) воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ вакили Маҷлиси вакилони халқи ин воҳиди маъмурию ҳудудӣ вакили Маҷлиси вакилони халқи азнавташкилшудае мебошад, ки ба ҳайати он аксарияти интихобкунандагони вакил дохил мешаванд ва то оғози фаъолияти иҷлосияи даъвати нав ваколати худро нигоҳ медорад.¹⁹¹

¹⁹¹Ниг: Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, № 5, мод. 339; с. 2006, № 11, мод. 472; с. 2009, № 12, мод. 814. – С. 2010, № 12, қ. 1, мод. 800; с. 2013, № 3, мод. 179, № 7, мод. 500; с. 2017, № 5, қ. 1,

Дар замони дигаргуниҳои қатъии низоми иҷтимоӣ, фарҳангии ҷамъият ру овардан ба таърихи барпо шудан ва инкишоф ёфтани давлат ва ҳуқуқ, ҷамъбаст кардани таҷрибаи таърихии бунёди давлат ва ҳуқуқи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи то пойдор гардидани усули маъмури ва худсарии ҳокимият аҳамияти махсус дорад. Ин дигаргуниҳои таърихӣ дар Тоҷикистон ба меҳнати фаъолонаи мардуми захматкаши тоҷик ва дигар миллатҳои маҳаллӣ, ба ҳамкорӣ ва кумаки халқҳои ҷумҳуриҳои бародар асос ёфта, яъне ҷомеаи сотсиалистӣ ба вуқӯъ омад. Дар асоси худмуайянкунии миллии барпо намудани сотсиализм маънои инкор ё маҳдуд кардани забон анъана ва фарҳанги миллату халқиятҳоро надошт, балки боиси рушду камоли онҳо мегардид.¹⁹²

Дар моддаи 2 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10.12.1999 №856” оварда шудааст, ки сохтори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ду маҷлис - Маҷлиси милли ва Маҷлиси намоёндагон иборат аст.¹⁹³

Қайд кардан ва маврид аст, ки узви Маҷлиси милли ваколатҳои худро аз фаъолияти истеҳсолии хизмати ҷудо нашуда, ба амал мебарорад. Узви Маҷлиси милли барои ба амал баровардани фаъолиятҳои мувофиқи қонун аз иҷрои вазифаҳои истеҳсоли ва хизматӣ озод карда мешавад. Узви Маҷлиси милли наметавонад дар як вақт вакили Маҷлиси намоёндагон ё вакили зиёда аз ду мақомоти намоёндаги бошад. Вакили Маҷлиси намоёндагон фаъолияти худро дар асоси доимӣ ва касбӣ иҷро мекунад. Вакили Маҷлиси намоёндагон наметавонад вакили дигар мақомоти намоёндаги бошад, вазифаи дигарро иҷро кунад, фаъолияти соҳибқори намоён, ба истиснои фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ.¹⁹⁴

Дар ҳамин замина қобили қайд аст, ки шартҳои зерин ҷудо ва асоснок карда шудаанд, ки дар доираи онҳо намоёндагии халқро метавон баррасӣ кард шакли муносиби ифодаи соҳибхитияри халқ: демократия интихобот, намоёндагии низоми интихоботӣ, нақши калон мансабдори интихобшуда ва парламент дар муносибатҳои сиёсӣ, танзими самараноки вазъи ва тартиби фаъолият мақомотҳои намоёндагӣ, масъулияти онҳо дар назди шаҳрвандони ҷомеа, инчунин дар амалияи ҷамъиятию сиёсӣ татбиқ

мод. 268, № 7, мод. 464; с. 2020, № 1, мод. 1) (Қонуни конститутсионии ҚТ аз 21.11.2006 № 211, аз 3.12.2009 № 1748, аз 25.01.2021 № 1800, аз (08.06.2022 № 1872).

¹⁹² Ниг: Тоҳиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе, Ирфон. – 1994. – С. 3.

¹⁹³ Ниг: Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, № 12, мод. 296; с. 2004, № 7, (Қонуни конст. ҚТ аз 15.07.2004 № 44, аз 12.05.2007 № 256, аз 6.10.2008 № 444, аз 01.08.2012 № 896, аз 14.03.2014 № 1065, аз 26.07.2014 № 1086, аз 18.07.2017 № 1452, аз 21.02.2018 № 1508, аз 19.07.2019 № 1639).

¹⁹⁴ Ниг: Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқи узви Маҷлиси милли ва вакили Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2001, № 7, (Қонуни конст. ҚТ аз 8.12.2003 № 61, аз 9.12.2004 № 71, аз 25.07.2005 № 106, аз 3.03.2006 № 163, аз 30.07.2007 № 304, аз 26.12.2011 № 795, аз 26.12.2011 № 796, аз 01.08.2012 № 897, аз 23.07.2016 № 1324, аз 18.07.2017 № 1454, аз 17.12.2020 № 1749, аз 25.06.2021 № 1799, аз 08.06.2022 № 1871, аз 19.07.2022 № 1889).

намудани нормаҳои дахлдори конститусионӣ ва ҳуқуқӣ равана мегардад¹⁹⁵.

Узви Маҷлиси милли ва вакили Маҷлиси намояндагон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд. Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузори дар шакли пешниҳоди лоиҳаи қонунҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, лоиҳаи қонунҳо дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ё аз эътибор соқит донишани қонунҳои ҷорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин дар шакли пешниҳоди хаттӣ дар бораи қабул кардани қонунҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ё ворд намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои ҷорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (таклифҳои қонунгузорӣ) ба амал бароварда мешавад. Лоиҳаи қонунҳо ва таклифҳои қонунгузорӣ, ки аз тарафи узви Маҷлиси милли ва ё вакили Маҷлиси намояндагон дар асоси ҳуқуқи ташаббуси қонунгузори пешниҳод гардидаанд, бояд аз тарафи Маҷлиси намояндагон барраси шаванд¹⁹⁶.

Дар ташкили фаъолияти Маҷлиси намояндагон нақши мақомоти ҳамоҳангсоз – Шурои Маҷлиси намояндагон назаррас аст. Дар моддаи 11 Қонуни конститусионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси милли ва вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06.08.2001 №43» дарҷ шудааст, ки шаклҳои фаъолияти узви Маҷлиси милли ва вакили Маҷлиси намояндагон аз инҳо иборатанд:

1) иштирок дар чаласаҳои якҷояи Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи тартиби муқарраркардаи Дастури чаласаҳои якҷояи Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2) иштирок дар чаласаҳои Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагон мувофиқи тартиби муқарраркардаи дастурҳои Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагон;

3) иштирок дар кори Шӯро, кумитаҳо, комиссияҳо, аз ҷумла комиссияҳои муваққатӣ ва дигар мақомоти Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагон мувофиқи тартиби муқарраркардаи дастурҳои Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагон;

4) иштирок дар робитаҳои байналмилалӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

5) иҷрои супоришҳои Маҷлиси милли, Маҷлиси намояндагон ва мақомоти онҳо;

6) пешниҳоди дархости вакилӣ;

7) иштирок дар муҳокимаҳои парламентӣ;

8) таҳия ва пешниҳоди лоиҳаи қонунҳо ва таклифҳои қонунгузорӣ барои баррасӣ ба Маҷлиси намояндагон;

9) баррасии муроҷиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ.

¹⁹⁵Ниг: Астафичев П.А. Народное представительство в современной россии: проблемы теории и правового регулирования 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право авто... дисс.. на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Москва. – 2006 г. – 48 с.

¹⁹⁶Ниг: Қонуни конститусионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси милли ва вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2001, № 7, (Қонуни конст. ҚТ аз 8.12.2003 № 61, аз 9.12.2004 № 71, аз № 1871, аз 19.07.2022 № 1889).

Фаъолияти вакили Маҷлиси намояндагон инҳоро низ дар бар мегирад:

- вохури бо интихобкунандагон;
- иштирок дар қабули қонунҳо.

Узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ҳамчунин дар шаклҳои дигаре, ки Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конституционии мазкур, дигар қонунҳои конституционӣ, қонунҳо, Дастури ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастурҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон муайян кардаанд, фаъолият мекунад.

Бояд қайд намуд, ки ваҳидҳои сохтори Маҷлиси намояндагонро ба сохторҳои доимӣ ва муваққати ҷудо намудан мумкин аст:

1) Ба сохторҳои доимӣ он кумитаву комиссия ва дастгоҳи Маҷлиси намояндагон фаҳмида мешавад, ки доимо фаъолияти хизматиرو анҷом медиҳанд.

2) Ба сохтори муваққати бошад он комиссияҳое, ки муваққати оид ба масъалаҳои пешомада таъсис дода мешавад. Масалан комиссияи ҳисоби овозҳо ва ғ.

Маҷлиси намояндагон кумитаю комиссияҳоро дар ҳайати раис ва аъзоёни кумитаю комиссияҳо интихоб мекунад. Раисони кумитаю комиссияҳоро палата бо пешниҳоди Раиси палата бо овоздиҳии ошкоро ва бо аксарияти шумораи умумии вакилони палата ба мӯҳлати салоҳияти худ интихоб менамоянд. Кумитаю комиссияҳо бо пешниҳоди раисони худ муовинони раис ва котибони кумитаю комиссияҳоро интихоб менамоянд.

Тибқи дастури палата шумораи ҳайъати ҳар кумитаю комиссияҳоро палата муайян мекунад, аммо шумораи онҳо набояд аз 5 нафар кам ва аз 9 нафар зиёд бошад. Маҷлиси намояндагон ҳайъати онҳоро ҳар вақт тағйир дода метавонад.

Маҷлиси намояндагон дар иҷлосияи якуми худ 9 кумитаи палатаро дар ҳайъати зерин ташкил намуд: 1. Кумитаи иқтисод, буҷет, молия ва андоз – 7 нафар; 2. Кумитаи қонунияти конституционӣ, қонунгузорӣ ва ҳуқуқи инсон – 7 нафар; 3. Кумитаи масъалаҳои кишоварзӣ (аграрӣ) ва шуғли аҳоли – 7 нафар; 4. Кумитаи корҳои байнихалқӣ, иттиҳодияҳои Ҷамъиятӣ ва иттилоот – 5 нафар; 5. Кумитаи илм, маориф, фарҳанг ва сиёсати байни ҷавонон – 7 нафар; 6. Кумитаи масъалаҳои иҷтимоӣ, оила, ҳифзи сиратӣ ва экология – 5 нафар; 7. Кумитаи нерӯи барқ (энергетика), саноат, сохтмон ва иртибот (коммуникатсия) - 7 нафар; 8. Кумитаи тартиботи ҳуқуқӣ, мудофия ва амният – 7 нафар. 9. Кумита оид ба сохтори давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ – 7 нафар.

Инчунин ду комиссияи доимии палатаро дар ҳайъати зерин ташкил кард:

1. Комиссияи назорати дастур ва ташкили кор - 9 нафар;
2. Комиссияи одоби вакилони Маҷлиси намояндагон - 9 нафар;

Кумитаи палата аз рӯи самтҳои асосии фаъолияти худ низ зеркумитаҳо таъсис дода метавонад. Кумитаю комиссияҳои Маҷлиси намояндагон барои омода кардани масъалаҳои алоҳида аз ҳисоби аъзои кумитаю комиссияҳои мазкур, дигар вакилони палата метавонанд гурӯҳҳои корӣ

таъсис диҳанд. Онҳо метавонанд ба кори худ коршиносони шӯъбаи ҳуқуқи дастгоҳи палата ва дигар коршиносонро ҷалб намоянд, инчунин дар хусуси таҳқиқоти (экспертизаи) мустақили лоиҳаи қонунҳо қарор қабул намояд.¹⁹⁷

Ҳамин тариқ сохтор ва ташкили дохилии мақомоти намояндагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди бадаст овардани Истиқлолияти давлатӣ мукаммал гашт. Ҳарчанд, ки Тоҷикистон таърихи қуҳан дошта бошад ҳам лекин сохтор ва ташкили мақомоти мустақили намояндагӣ дар даврони истиқлолият ташкил ва рушд карда истодааст.

Адабиёт:

1) Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2001, № 7, (Қонуни конст. ҚТ аз 8.12.2003 № 61, аз 9.12.2004 № 71, аз 25.07.2005 № 106, аз 3.03.2006 № 163, аз 30.07.2007 № 304, аз 26.12.2011 № 795, аз 26.12.2011 № 796, аз 01.08.2012 № 897, аз 23.07.2016 № 1324, аз 18.07.2017 № 1454, аз 17.12.2020 № 1749, аз 25.06.2021 № 1799, аз 08.06.2022 № 1871, аз 19.07.2022 № 1889).

2) Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи интихоботи Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, № 12, мод. 296; с. 2004, № 7, (Қонуни конст. ҚТ аз 15.07.2004 № 44, аз 12.05.2007 № 256, аз 6.10.2008 № 444, аз 01.08.2012 № 896, аз 14.03.2014 № 1065, аз 26.07.2014 № 1086, аз 18.07.2017 № 1452, аз 21.02.2018 № 1508, аз 19.07.2019 № 1639).

3) Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, № 5, мод. 339; с. 2006, № 11, мод. 472; с. 2009, № 12, мод. 814; с. 2010, № 12, қ. 1, мод. 800; с. 2013, № 3, мод. 179, № 7, мод. 500; с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 268, № 7, мод. 464; с. 2020, № 1, мод. 1) (Қонуни конституцсионии ҚТ аз 21.11.2006 [№ 211](#), аз 3.12.2009 [№ 576](#), аз 29.12.2010 [№ 653](#), аз 19.03.2013 [№ 960](#), аз 22.07.2013 [№ 1012](#), аз 30.05.2017 [№ 1411](#), аз 19.07.2019 [№ 1641](#), аз 2.01.2020 [№ 1670](#), аз 17.12.2020 [№ 1748](#), аз 25.01.2021 [№ 1800](#), аз 08.06.2022 № 1872).

4) Ализода З. Становление и развитие института парламента в Республике Таджикистан: конституционно- правовое исследование. Специальность: 12.00.02 – конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право диссе... на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Душанбе, 2014. – 334 с.

5) Астафичев П.А. Народное представительство в современной России: проблемы теории и правового регулирования 12.00.02 - конституционное право; муниципальное право авто... дисс.. на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Москва. – 2006 г. – 48 с.

¹⁹⁷Ниг: Имомов, А.И. Ҳуқуқи конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / А.И. Имомов. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – С. 328.

- 6) Гадоев Б.С. Мафхум ва моҳияти худидораи маҳаллӣ. Ҳаёти ҳуқуқӣ. – № 1 (29). – 2020.С.88-95.
- 7) Грудинин Н. С. Модернизация пропорциональной избирательной системы на выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации: проблемы и пути их решения // Вестник Самарского муниципального института управления. – 2012. – № 3. – С. 125-131.
- 8) Диноршоев А.М., Фаниев Ҷ.Ш. Таҳлили тағйиру иловаҳои соли 1999 ба конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994. Ҳаёти ҳуқуқӣ. – № 4 (28) 2019. – С. 49-57.
- 9) Имомов, А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / А.И. Имомов. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 389с.
- 10) Лучин В. О. Конституционные нормы и правоотношения: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ, Закон и право, 1997. – С. 120-126.
- 11) Маджидзода Дж.З. Конституция Республики Таджикистан 20 – лет. Душанбе -2014. Изд.ООО-«Эр-граф».151с.
- 12) Садовникова Г.Д. Представительные органы в Российской Федерации: проблемы исторической обусловленности, современного предназначения и перспективы развития.12.00.02 – конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право. Авторе... дисс.. на соискание ученой степени доктора юридических наук. Москва – 2013. – 57 с.
- 13) Тохиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе, Ирфон, 1994. – 260 с.
- 14) Чиркин В.Е. Правовое положение политических партий: российский и зарубежный опыт // Журнал российского права. – 1999. – № 3/4. – С. 124-127.

**ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ;
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС: 12.00.03) –
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

**НЕДОБРОСОВЕСТНАЯ КОНКУРЕНЦИЯ: ОСОБЕННОСТИ
ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ**

Рахимзода Махмад Забир,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, профессор
кафедры предпринимательского и
коммерческого права, доктор
юридических наук
Тел.: 918-86-88-77
E-mail: zabir54@mail.ru

Пулодзода Шахнозобону Пулод,
Академия наук Республики Таджикистан,
соискатель Института философии
политических наук
Тел.: 988-54-80-05
E mail: pulodzoda92@bk.ru

Рецензент: Саидмуродова Т.А., кандидат юридических наук,
ассистент

Аннотация: Понятие недобросовестной конкуренции сформулировано в Законе РТ о защите конкуренции, как любые действия хозяйствующих субъектов, которые направлены на получение преимущества в предпринимательской деятельности и противоречат законодательству Республики Таджикистан, причинили или могут причинить убытки другим хозяйствующим субъектам - конкурентам или нанесли, или могут нанести ущерб их деловой репутации. В Законе перечень форм недобросовестной конкуренции не раскрыт и не детализирован. Монополистическая деятельность может заключаться в злоупотреблении доминирующим положением, заключении соглашений, ограничивающих конкуренцию, а также в согласованных действиях, ограничивающих конкуренцию.

Антимонопольные законы и нормативные акты призваны препятствовать монополистическим операциям, защищать потребителей и обеспечивать открытый рынок. Так, в 1890 году Конгресс США принял Антимонопольный закон Шермана, ограничивающий «тресты», предшественники монополии, или группы компаний, которые вступали в сговор с целью фиксации цен.

Не допускается недобросовестная конкуренция, в том числе: распространение ложных, неточных или искаженных сведений, способных причинить убытки другим хозяйствующим субъектам либо нанести ущерб их деловой репутации; введение потребителей в заблуждение относительно характера, способа и места изготовления, потребительских свойств, качества и количества товара или его изготовителей, в том числе реклама товаров (работ и услуг), не отвечающих требованиям качества; некорректное сравнение хозяйствующим субъектом (в том числе и в процессе его рекламной деятельности) производимых или реализуемых ими товаров с товарами других хозяйствующих субъектов; получение, использование, разглашение информации, составляющей коммерческую тайну, служебную тайну или иную охраняемую законом тайну: самовольное использование товарного знака, фирменного наименования или маркировки, а также копирование упаковки, внешнего оформления товара другого хозяйствующего субъекта, что может лишить конкурентов их хозяйственной деятельности; вмешательство в предпринимательскую деятельность, предоставление различных материальных льгот работникам конкурирующих хозяйствующих субъектов с целью переманивания их на свою сторону и склонения к неисполнению трудовых обязательств; любое действие, фактически существенно ограничивающее доступ к рынку. Не допускается недобросовестная конкуренция, связанная с незаконным приобретением и использованием исключительных прав на средства индивидуализации юридических лиц, индивидуализации продукции, выполняемых работ или оказываемых услуг. Решение государственного антимонопольного органа, касающееся нарушения положений части второй настоящей статьи в части индивидуализации продукции, выполненных работ или оказываемых услуг, направляется в органы государственной власти в области патентов и товарных знаков для решения вопроса о досрочном прекращении действия регистрации объекта исключительных прав или о признании регистрации этого объекта недействительной в порядке, установленном законодательством о товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров.

Ключевые слова: Недобросовестная конкуренция, конкуренция, антимонопольная, монополистическая деятельность, защита потребителей, хозяйствующих субъектов, коммерческая деятельность, предпринимательство, предпринимательская деятельность, недобросовестная реклама, честность, рынок, товары, работы, услуги, ограничение конкуренции, недобросовестные действия.

РАҚОБАТИ БЕВИЧДОНОНА: ХУСУСИЯТҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ

Раҳимзода Маҳмад Забир,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорат,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: 918-86-88-77
E-mail: zabir54@mail.ru

Пӯлодзода Шаҳнозабону Пӯлод,
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
унвонҷӯи институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ
Тел.: 988-54-80-05
E mail: pulodzoda92@bk.ru

Муқарриз: Саидмуродова Т.А., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
ассистент

Фишурда: Мафҳуми рақобати бевичдонона дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи рақобат» ҳамчун ҳама гуна амали субъектҳои хоҷагидор, ки барои ба даст овардани афзалияти соҳибкорӣ равона шудааст ва хилофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ба дигар субъектҳои хоҷагидор – рақибон зарар расондааст ё метавонад расонад ва ба эътибори қонуншиносон онҳо зиён расондааст ё метавонад расонад, ифода ёфтааст. Фаъолияти инҳисорӣ сӯиистифода аз мавқеи афзалиятнок, бастанӣ созишномаҳои маҳдудкунандаи рақобат, инчунин амалҳои мувофиқашудаи маҳдудкунандаи рақобатро фаро гирифта метавонад.

Қонунҳо ва қоидаҳои зиддиинҳисорӣ барои пешгирии амалиётҳои инҳисорӣ, ҳимояи истеъмолкунандагон ва таъмини бозори кушода равона гардидаанд. Вобаста ба ин, дар соли 1890 Конгресси ИМА Қонуни зиддиинҳисорӣ Шерманро қабул намуд, ки «боварӣ»-ро ба инҳисоркунандагон ё гуруҳи ширкатҳои, ки барои муқаррар намудани нархҳо созиш менамуданд, маҳдуд намуд.

Рақобати беинсофона роҳ дода намешавад, аз ҷумла: паҳн кардани маълумоти бардурӯғ, нодуруст ё таҳрифшуда, ки метавонад ба дигар субъектҳои соҳибкорӣ зиён расонад ё ба обрӯи қонуншиносон онҳо латма гузорад; ба иштибоҳ андохтани истеъмолкунандагон нисбат ба хусусият, усул ва маҳалли истеҳсол, хосиятҳои истеъмоли, сифат ва миқдори мол ё истеҳсолкунандагони он, аз ҷумла рекламаи мол (қору хизмат), ки ба талаботи сифат мувофиқ нестанд; аз ҷониби субъекти хоҷагидор (аз ҷумла дар ҷараёни фаъолияти табиғотии худ) нодуруст муқоиса кардани молҳои истеҳсол ё фурӯхтаи онҳо бо молҳои дигар субъектҳои хоҷагидор; гирифтани, истифода бурдани, ифшои маълумоти дорони сирри тичоратӣ, сирри хизматӣ

ё дигар сирри бо қонун ҳифзшаванда: истифодаи беичозат аз тамғаи молӣ, фирмавӣ ё тамға, инчунин нусхабардории бастабандӣ, ороиши берунии моли дигар субъекти хоҷагидор, ки метавонад аз онҳо маҳрум карда шавад. рақибони фаъолияти тичоратии онҳо; даҳлат ба фаъолияти соҳибкорӣ, додани неъматҳои гуногуни моддӣ ба кормандони субъектҳои хоҷагидории рақобаткунанда бо мақсади ба тарафи худ кашидани онҳо ва ба иҷро накардани ўҳдадорихои меҳнатӣ водор кардан; ҳама гуна амале, ки дастрасии бозорро ба таври назаррас маҳдуд мекунад. Рақобати беинсофона, ки бо ғайриқонунӣ ба даст овардан ва истифодаи ҳуқуқи истисноӣ ба воситаҳои фардиқунонии шахсони ҳуқуқӣ, фардиқунонии маҳсулот, корҳои иҷрошуда ё хизматрасонӣ алоқаманд алоқаманд аст, иҷозат дода намешавад. Қарори мақоми давлатии зиддиинҳисорӣ дар бораи вайрон кардани муқаррароти қисми дуоми хамин модда оид ба фардиқунонии маҳсулот, корҳои иҷрошуда ё хизматрасонӣ барои ҳалли масъалаи пеш аз мўҳлат қатъ намудани амал ба мақомоти давлатӣ дар соҳаи патент ва тамғаи молӣ фиристода мешавад. Дар бораи бақайдгирии объекти ҳуқуқи истисноӣ ё беэтибор донистани бақайдгирии ин объект тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори дар бораи тамғаҳои мол, тамғаҳои хизматрасонӣ ва номҳои истехсоли мол.

Калидвожаҳо: Рақобати бевичдонона, рақобат, зиддиинҳисорӣ, фаъолияти инҳисорӣ, ҳимояи истеъмолкунандагон, субъектҳои соҳибкорӣ, фаъолияти тичоратӣ, соҳибкорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, рекламаи бардурӯғ, бовичдонӣ, бозор, мол, кор, хизматрасонӣ, маҳдуд намудани рақобат, амалияҳои бевичдонона.

UNFAIR COMPETITION: FEATURES OF LEGAL REGULATION

Rahimzoda Mahmud Zabir,

Tajik National University, Faculty of law,
professor of the department of
entrepreneurial and commercial law, Doctor
of Law

Phone: 918868877

E-mail: zabir54@mail.ru

Pulodzoda Shanozabonu Pulod,

Academy of the Science of the Republic of
Tajikistan, applicant of the Institute of
Philosophy of Political Science

Phone: 988548005

E mail: pulodzoda92@bk.ru

Reviewer: Saidmurodova T.A., Candidate of Legal Sciences, assistant

Annotation: The concept of unfair competition is formulated in the Law of the Republic of Tajikistan on the Protection of Competition (hereinafter referred

to as the Law), as any actions of business entities that are aimed at gaining an advantage in business and contradict the legislation of the Republic of Tajikistan, have caused or may cause losses to other business entities - competitors or have caused or may damage their business reputation. The Law does not disclose or detail the list of forms of unfair competition. Monopolistic activity may involve the abuse of a dominant position, the conclusion of agreements that limit competition, as well as concerted actions that limit competition. Antitrust laws and regulations are designed to discourage monopolistic practices, protect consumers, and ensure an open market. Thus, in 1890, the US Congress passed the Sherman Antitrust Act, which limited "trusts," the precursors of monopolies, or groups of companies that conspired to fix prices.

Unfair competition is not permitted, including: dissemination of false, inaccurate or distorted information that could cause losses to other business entities or damage to their business reputation; misleading consumers regarding the nature, method and place of production, consumer properties, quality and quantity of goods or their manufacturers, including advertising of goods (works and services) that do not meet quality requirements; incorrect comparison by an economic entity (including in the process of its advertising activities) of the goods produced or sold by them with the goods of other economic entities; receipt, use, disclosure of information constituting a trade secret, official secret or other secret protected by law: unauthorized use of a trademark, brand name or marking, as well as copying packaging, external design of goods of another business entity, which may deprive competitors of their business activities; interference in business activities, provision of various material benefits to employees of competing business entities in order to lure them to their side and induce them to fail to fulfill their labor obligations; any action that effectively significantly restricts market access. Unfair competition associated with the illegal acquisition and use of exclusive rights to means of individualization of legal entities, individualization of products, work performed or services provided is not permitted. The decision of the state antimonopoly body regarding the violation of the provisions of part two of this article regarding the individualization of products, work performed or services provided is sent to the state authorities in the field of patents and trademarks to resolve the issue of early termination of the registration of an object of exclusive rights or recognition of the registration of this object is invalid in the manner established by the legislation on trademarks, service marks and appeals of origin of goods.

Keywords: Unfair competition, competition, antimonopoly, monopolistic activity, consumer protection, economic entities, commercial activity, entrepreneurship, entrepreneurial activity, false advertising, honesty, market, goods, work, services, restriction of competition, unfair actions.

Недобросовестная конкуренция по своей сути является действием хозяйствующего субъекта, направленным на приобретение необоснованных преимуществ в предпринимательской деятельности. В настоящее время не выработано единое понятие «недобросовестная

конкуренция». В юридической науке и законодательстве есть определения недобросовестной конкуренции, однако, имея единый смысл, их трактовки существенно отличаются.

Ю.И. Свядосц определял недобросовестную конкуренцию как «совершение таких действий в промышленных и торговых делах, которые направлены на извлечение имущественных выгод путем осуществления недобросовестных противоречащих честным правилам и обычаям действий по отношению к конкурентам в капиталистическом обороте»¹⁹⁸.

В.И. Еременко, формулируя определение недобросовестной конкуренции, полагает таковой «любое виновное действие, противоречащее деловым обычаям, профессиональной этике или добропорядочности при осуществлении хозяйственной деятельности в целях конкуренции, которое причиняет или может причинить вред»¹⁹⁹.

Ю. Касьянов определяет недобросовестную конкуренцию как «состязательность независимых хозяйствующих субъектов на товарном рынке с целью получения каких-либо экономических преимуществ или выгод посредством формирования негативного мнения потребителя по отношению к товару своих конкурентов или формирования мнения потребителя по отношению к своему товару, не соответствующего действительности»²⁰⁰.

Как видно, в настоящее время единого подхода к определению недобросовестной конкуренции в юридической литературе не существует.

Недобросовестная конкуренция возникает, когда другая компания использует неправильную или вводящую в заблуждение деловую практику для получения конкурентного преимущества. Основная категория недобросовестной конкуренции связана с преднамеренным введением покупателей в заблуждение относительно того, откуда был получен продукт, в то время как вторичная категория связана с недобросовестной торговой практикой. Некоторые из наиболее распространенных в мировой практике форм недобросовестной конкуренции включают в себя:

- Техника продажи «приманка и подмена», например, замена более дешевого продукта другого бренда на более дорогой и качественный продукт.

- Ложная реклама или ложные заявления о продукте для его продвижения.

- Незаконное присвоение или использование конфиденциальной информации, например, кража специальной рецептуры конкурента или другой коммерческой тайны.

- Нарушение фирменного стиля или копирование внешнего вида продукта и/или упаковки в попытке обмануть покупателя и заставить его купить.

- Нарушение прав на товарный знак.

¹⁹⁸ Свядосц Ю.И. Правовая охрана товарных знаков в капиталистических странах. – М., 1969. – С. 170.

¹⁹⁹ Еременко В.И. О пресечении недобросовестной конкуренции // Вопросы изобретательства. 1992. № 1-2. – С. 29.

²⁰⁰ Касьянов Ю. Проблемы российского антимонопольного законодательства // Законодательство и экономика. 2000. – № 6. – С. 37.

- Нарушение ограничительного соглашения, такого как оговорка о не конкуренции.
- Ложное представление об услугах или продуктах, например, преувеличение возможностей продукта.
- Обратное выдача или искажение источника продукта, не про информирование общественности, создавшей его.
- Несанкционированная подмена одной марки товара или продукции на другую.
- Торговая клевета / клевета или распространение слухов, например, письменные или устные сообщения, которые могут разрушить или нанести вред репутации компании в отрасли. Для того, чтобы квалифицироваться как коммерческая клевета / клевета, ложное сообщение должно снизить доверие, уважение или уважение, с которыми держится ваш бизнес или продукт. Торговая диффамация, как правило, является гражданским делом, хотя в серьезных случаях она может стать уголовным делом.

Понятие недобросовестной конкуренции сформулировано в Законе РТ о защите конкуренции (далее - Закон), как любые действия хозяйствующих субъектов, которые направлены на получение преимущества в предпринимательской деятельности и противоречат законодательству Республики Таджикистан, причинили или могут причинить убытки другим хозяйствующим субъектам - конкурентам или нанесли, или могут нанести ущерб их деловой репутации. В Законе перечень форм недобросовестной конкуренции не раскрыт и не детализирован.

Наличие действия хозяйствующего субъекта или группы лиц как характеристика акта недобросовестной конкуренции означает, что такой элемент поведения, как бездействие, не может приниматься в расчет при квалификации конкуренции в качестве недобросовестной.

Противоречие действия законодательству РТ позволяет квалифицировать действие лица как противоправное поведение. Следует подчеркнуть, что не всякое противоречие законодательству РТ, прослеживаемое в действиях хозяйствующего субъекта или группы лиц, можно рассматривать в качестве недобросовестной конкуренции, а только такое, которое направлено на получение преимуществ при осуществлении предпринимательской деятельности с одновременным причинением (реальным или потенциальным) убытков другим хозяйствующим субъектам.

Противоправное поведение хозяйствующего субъекта может квалифицироваться в качестве акта недобросовестной конкуренции, но сама недобросовестная конкуренция как явление более широкое несводима только к актам противоправного поведения, как это иногда представляется в специальной литературе²⁰¹.

²⁰¹ Петров Д.А. Требования добропорядочности, разумности и справедливости как признаки недобросовестной конкуренции // Юрист. 2016. – № 1. – С. 17

Требования добропорядочности, разумности и справедливости носят оценочный характер и лежат в плоскости этики предпринимательских отношений. Такие требования как сугубо оценочные выводят недобросовестную конкуренцию за пределы противоправного поведения. Да и само понятие недобросовестности предполагает выход за рамки добрых нравов, а не за рамки нормативных предписаний, т.е. дозволений и запретов.

Акты противоправного поведения - это по существу недозволенная конкуренция, но отнюдь не недобросовестная. Однако, к сожалению, в Законе отсутствует указание о наличии недобросовестной конкуренции в случае несоответствия действий хозяйствующих субъектов требованиям добропорядочности, разумности и справедливости, что сужает понятие и содержание недобросовестной конкуренции, возможность ее выявления и противодействия.

Нарушение требований добропорядочности, разумности и справедливости необходимо выявлять, оценивая сложившуюся ситуацию. Введение такого рода оценочных категорий позволит расширить сферу действия запрета на недобросовестную конкуренцию, ограничивающуюся не только нарушением законодательно закрепленных запретов, но и совершением хозяйствующими субъектами любого рода действий вопреки правам и законным интересам их конкурентов.

«Ситуационные понятия, использованные при определении содержания института недобросовестной конкуренции, позволяют широко применять его в сфере предпринимательства, но по остаточному принципу - если действия предпринимателей не подпадают под признаки иных нарушений антимонопольного законодательства»

В связи с этим, предлагается добавить в легальное определение «недобросовестной конкуренции» после слов «противоречат законодательству Республики Таджикистан» слова «принципам добропорядочности, разумности и справедливости».

Имущественный характер вреда, причиненного деловой репутации хозяйствующего субъекта, проявляется в наличии у него убытков, обусловленных конкурентными действиями, повлекшими, например, снижение стоимости деловой репутации как нематериального актива.

Неимущественный характер вреда, причиненного деловой репутации, проявляется в утрате хозяйствующим субъектом положительного мнения о его деловых качествах в глазах общественности и, в частности, делового сообщества. Такая утрата может повлечь за собой потерю клиентов, уменьшение количества заказов, нарушение договорных связей, т.е. в конечном счете вызвать потери имущественного характера, что свидетельствует о кумулятивном характере указанной утраты²⁰².

Законом к недобросовестной конкуренции относятся действия, предусмотренные ст. 16 Закона. Данный перечень является исчерпывающим, Закон не указывает на иные формы недобросовестной

²⁰² Городов О.А., Петров А.В., Шмигельская Н.А. Недобросовестная конкуренция: учебно-практическое пособие / под ред. О.А. Городова. М.: Юстицинформ, 2020. – С. 25.

конкуренции, в отличие от российского закона о защите конкуренции, который предусматривает возможность иных форм недобросовестной конкуренции, помимо прямо указанных в Законе.

С целью исключения избежания ответственности лица, чьи действия фактически содержат признаки недобросовестной конкуренции, но не подпадают под действия, указанные в законе, и обеспечения устранения нарушений прав иных лиц, полагаем возможным добавить в перечень действий, составляющих недобросовестную конкуренцию, слова «иные действия, образующие недобросовестную конкуренцию». Для признания иных действий лица, в отношении которого подано заявление о нарушении антимонопольного законодательства, актом недобросовестной конкуренции, необходимо и достаточно, чтобы указанные действия содержали все необходимые признаки недобросовестной конкуренции.

Законом установлен запрет на недобросовестную конкуренцию путем дискредитации, то есть распространение ложных, неточных или искаженных сведений, способных причинить убытки другим хозяйствующим субъектам либо нанести ущерб их деловой репутации. Указанные действия являются недобросовестной конкуренцией, если распространение такой информации осуществляется хозяйствующим субъектом по отношению к другому хозяйствующему субъекту - конкуренту.

Законом установлен запрет на недобросовестную конкуренцию путем введения потребителей в заблуждение относительно характера, способа, места изготовления и потребительских свойств, качества и количества товара или его производителей, в том числе рекламы товаров (работ, услуг), не отвечающих требованиям качества. Перечень обстоятельств, относительно которых потребитель может быть введен в заблуждение, является открытым.

Законом установлен запрет на недобросовестную конкуренцию путем некорректного сравнения хозяйствующим субъектом (в том числе и в процессе его рекламной деятельности) производимых или реализуемых им товаров с товарами других хозяйствующих субъектов.

Недобросовестная конкуренция по Закону также может включать такие действия, как:

- Реклама, продажа, обмен и другой вид обращения товара путем использования товарного знака, знака работ и услуг, фирменного наименования или маркировки, а также копирование упаковки и вида товара хозяйствующих субъектов. Это может нанести значительный материальный и репутационный ущерб правообладателю, при этом нарушитель, являясь участником гражданского оборота путем совершения указанных действий в нарушение установленного порядка и правил, может получить необоснованные преимущества;

- Вмешательство в предпринимательскую деятельность, предоставление различных материальных льгот работникам конкурирующих хозяйствующих субъектов с целью переманивания их на свою сторону и их склонения к неисполнению трудовых обязательств.

Вмешательство в данном случае представляет собой целенаправленную деятельность компании по искажению информации, нанесению вреда другой компании посредством распространения недостоверной информации о ее продуктах, работах, услугах и продажах, ее экономическом положении, с целью перехода работников данной компании к компании-конкуренту, дезорганизации работы пострадавшей компании и нанесения ей ущерба.

- Действие, фактически существенно ограничивающее доступность рынка. Существенное ограничение доступности рынка означает создание любых неправомерных препятствий для входа на рынок того или иного хозяйствующего субъекта в качестве продавца определенных товаров или их покупателя и ущемляющих его свободу экономической деятельности.

Итак, недобросовестная конкуренция - это поведение участника рынка, которое получает или стремится получить преимущество над своими конкурентами путем введения в заблуждение, обмана, нечестности, мошенничества, принуждения или недобросовестного поведения в торговле или коммерции.

Нечестная, несправедливая, вводящая в заблуждение, мошенническая или принудительная коммерческая и торговая практика уже давно запрещена законодателями или санкционирована судами во многих юрисдикциях. Эта судебная практика отражена в концепции недобросовестной конкуренции в Парижской конвенции по охране промышленной собственности 1883 года.

Парижская конвенция определяет определенные акты, требующие запрета, включая ложные утверждения, дискредитирующие конкурента, и признаки или утверждения в ходе торговли, которые могут ввести общественность в заблуждение относительно характера, производственного процесса, характеристик, пригодности для их назначения или количества товаров.

В настоящее время участниками Парижской конвенции являются более 170 стран. Его обязательства, как правило, реализуются сторонами в национальном и субнациональном законодательстве. В юрисдикциях с кодифицированным законодательством эти кодексы используются для включения положений о недобросовестной конкуренции. Так, статья 2598 Гражданского кодекса Италии предусматривает, что с учетом положений, касающихся охраны отличительных знаков и патентных прав, любое лицо, которое совершает акты недобросовестной конкуренции:

1. Использует наименования или отличительные обозначения, способные вызвать смешение с названиями или отличительными знаками, законно используемыми другими, или рабски имитирует продукт конкурента, или совершает любыми другими способами действия, которые могут вызвать путаницу с продуктами и деятельностью конкурента;

2. Транслирует информацию и оценки о продуктах и деятельности конкурента, которые могут определить его дурную репутацию, или крадет достоинства продуктов или компании конкурента;

3. Прямо или косвенно использует любые другие средства, не соответствующие принципам профессиональной справедливости и способные нанести ущерб чужой компании.

Субъективным условием применимости рассматриваемой нормы является то, что обе стороны являются предпринимателями (закон также включает в эту категорию публично-правовые образования, при условии, что они осуществляют предпринимательскую деятельность в соответствии с правилами конкуренции) и что между ними существуют конкурентные отношения.

Существует презумпция *iuris tantum* ответственности предпринимателя (действительна до тех пор, пока не будет доказано обратное) за акты недобросовестной конкуренции, совершенные его сотрудниками или помощниками, поскольку считается, что, поскольку предприниматель является бенефициаром этих действий, он должен нести ответственность.

Конкурентные отношения имеют место, когда между двумя вовлеченными предпринимателями существует общность клиентов, т.е. когда продукты/услуги, предлагаемые двумя конкурентами, предназначены для удовлетворения одних и тех же потребностей; Как правило, это происходит в случае идентичных, родственных или заменяющих товаров, или услуг.

Конкурентные отношения, относящиеся к статье 2598, могут быть просто потенциальными и возникают, когда две компании предлагают разные продукты и/или услуги, но имеют в качестве естественного расширения своего бизнеса предложение идентичных или аналогичных продуктов/услуг. Важно отметить, что закон предусматривает наказание за акты недобросовестной конкуренции независимо от того, имело ли место нарушение. Он наказывает за саму возможность того, что произойдет травма.

Статья 2598.1) предусматривает случай недобросовестной конкуренции, который касается возможности смешения товаров/услуг. Закон направлен на то, чтобы неправомерное использование чужих отличительных знаков создавало неразбериху на рынке, что могло бы привести к неправомерному использованию клиентов в пользу предприятия-имитатора.

Пункт 2 статьи 2598 предусматривает случай очернения конкурента и присвоения достоинств продукции компании конкурента.

Клевета может касаться как личности конкурента, так и объекта его деятельности. Присвоение достоинств происходит, например, когда предприниматель приписывает своей продукции качество и свойства, которыми он не обладает, в то время как такие качества и особенности вместо продукции конкурента.

Типичными случаями недобросовестной конкуренции за присвоение чужих заслуг является использование наименования товара, сопровождаемого словами «нравится» или «сходный» с продукцией

конкурента. Таким образом, публика думает найти в продуктах имитатора те же черты, что и в оригинальных продуктах.

Пункт 3) статьи 2598 включает в себя все оставшиеся не типизированные действия, нарушающие принципы профессиональной добропорядочности и способные нанести ущерб друг другу компании. Нарушение принципов профессиональной добропорядочности не обязательно требует нарушения норм права, но может быть просто нарушением этических норм, общепринятых в сфере обращения.

С течением времени в прецедентном праве сложились формы поведения, подпадающем под запрет пункта 3) статьи 2598: среди них, например, вводящие в заблуждение сообщения, продажи ниже себестоимости разглашение тайны, бойкот.

В других юрисдикциях недобросовестная конкуренция рассматривается наряду с антимонопольным законодательством или законодательством о конкуренции и обеспечивается общим органом; примерами такого подхода являются Австралия, Новая Зеландия, Канада, Колумбия, Китайский Тайбэй, Дания, Кения, Панама, Перу, США, Сингапур и Вьетнам.

В Австралии разделы 33 и 34 Австралийского закона о защите прав потребителей (ACL), который является частью Закона о конкуренции и защите прав потребителей 2010 года (Cth). ACL является национальным законом, который также был включен в законодательство каждого австралийского штата и территории.

Большая часть поведения, рассматриваемого ACL, может привести к «несправедливому конкурентному преимуществу» на рынке. Многие из концепций, воплощенных в ACL, основаны на принципах справедливости, разработанных английским канцлерским судом на протяжении веков и впоследствии применяемых, и развиваемых австралийскими судами.

Вводящее в заблуждение или вводящее в заблуждение поведение, как правило, запрещено разделом 18 (но без наказания, хотя могут быть предоставлены другие средства правовой защиты, включая возмещение ущерба); и конкретные формы ложного или вводящего в заблуждение поведения или недобросовестной практики запрещены и подлежат наказанию без умысла или вины. Это можно рассматривать как отражение понятия мошенничества по праву справедливости, в котором многие виды деятельности, рассматриваемые как мошеннические, не совершаются с намерением обмануть и обмануть.

Справедливая концепция недобросовестного поведения также является предметом запретов ACL, которые влекут за собой наказание и другие средства правовой защиты. Одно из положений ACL, касающееся недобросовестного поведения, просто использует справедливую концепцию недобросовестного поведения: когда одна сторона имеет особый недостаток, из которого более сильная сторона получает недобросовестное преимущество. Другая форма запрещенного статутного недобросовестного поведения не ограничивается неписанным законом и

включает в себя оценочное расследование того, является ли поведение вне совести во всех обстоятельствах.

Несправедливые условия контрактов в стандартной форме контрактов с потребителями и малыми предприятиями признаются недействительными АСЛ, хотя в настоящее время АСЛ не запрещает и не наказывает корпорацию, которая включает эти условия и полагается на них.

АСЛ запрещает другие конкретные виды недобросовестной практики, которые могут представлять собой форму недобросовестной конкуренции, в том числе:

1. предложение скидок, подарков и призов с намерением их не предоставлять (статья 32);
2. реклама «приманок» (раздел 35);
3. неправомерный прием платежа, когда он не намеревался поставлять оплаченные товары или услуги (§ 36); и
4. применение физической силы или неправомерное преследование и принуждение в связи с продажей или возможной продажей, или оплатой товаров, услуг или земли (статья 50).

Во многих юрисдикциях в настоящее время действуют законодательные акты, направленные на борьбу с недобросовестной конкуренцией. Обычно эти законы определяют поведение как включающее введение в заблуждение, обман, мошенничество, несправедливость и недобросовестное поведение в деловых делах и, в частности, в отношениях с конкурентами. Помимо уже описанных юрисдикций, другие юрисдикции с таким правом включают Германию, Японию, Китай, Турцию, Индию, Корею, Канаду, Перу, Кению.

Поведение, которое также представляет собой картель, злоупотребление доминирующим положением или какую-либо другую форму горизонтального или одностороннего антиконкурентного поведения, охватывается другими определениями. Поведение, ведущее к конкурентному преимуществу, предоставленному или полученному в результате государственного регулирования или государственной помощи, может рассматриваться как «недобросовестная конкуренция» в некоторых юрисдикциях, но часто существуют отдельные режимы регулирования для содействия «конкурентному нейтралитету» или регулирования «государственной помощи».

Список литературы:

1. Қонуни ҶТ «Дар бораи тамғаи молӣ ва тамғаи хизматрасонӣ» // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санай мурочиат: 05.05.2023).
2. Қонуни ҶТ “Дар бораи реклама” аз 1 августи соли 2003, №34. Ахбори Маҷлиси Оли ҶТ 2003г., №8, ст. 457

3. Ғафурзода А.Д., Каримов А.Қ. Хусусияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ-граждани барои вайрон нумудани қонунгузории рақобат. Идоракунии давлатӣ. 2023 / №2 (61). – С. 190-195.
4. Ғаюрзода Ш.К., Мирзозода П.З. Аломатҳои сифат дар муомилоти граждани. Ҳаёти ҳуқуқӣ. Правовая жизнь. – № 2 (38) 2022. – С. 143-148.
5. Ғаюров Ш.К. Понятие недобросовестной конкуренции // «Актуальные проблемы государства и права»: сб. науч. трудов. // под ред. Ф.Т. Тахирова, И.Б. Буриева. – Душанбе, 2006. – С. 170.
6. Еременко В.И. О пресечении недобросовестной конкуренции // Вопросы изобретательства. 1992. – № 1-2. – С. 21-29.
7. Городов О.А., Петров А.В., Шмигельская Н.А. Недобросовестная конкуренция: учебно-практическое пособие / под ред. О.А. Городова. М.: Юстицинформ, 2020.
8. Касьянов Ю. Проблемы российского антимонопольного законодательства // Законодательство и экономика. 2000. – № 6. – С. 30-36.
9. Петров Д.А. Требования добропорядочности, разумности и справедливости как признаки недобросовестной конкуренции // Юрист. – 2016. – № 1. – С. 32-37.
10. Свядосц Ю.И. Правовая охрана товарных знаков в капиталистических странах. – М., 1969. – 189 с.
11. Тотьев К.Ю. Конкурентное право (правовое регулирование деятельности субъектов конкуренции и монополий): Учебник для вузов. – М., 2003. – 263 с.

ПРЕДМЕТИ ШАРТНОМАИ ИЧОРАИ МОЛИЯВӢ (ЛИЗИНГ)

Мирзозода Парвон Зайналобиддин
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, дотсент, декани
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон
Тел: (+992) 907-40-55-50
Е-mail: parvona.mirzoev@mail.ru

Ҳакимов Яқуб Бахтиёрдинович
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, доктор Ph.D-и
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорат
Тел: (+992) 918-92-71-16
Е-mail: yakub.khakimov.98@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Мирзозода П.З., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Фаюрзода Ш.К., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур предмети шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Бо таҳлили адабиётҳои ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ мушкилотҳои назариявии ин падида муайян карда шуда, то андозае фикру андешаҳои зарурӣ дар ин мақола пешниҳод карда шудааст. Воқеан ҳам муайяннамоии предмети ин шартнома зарурияти назариявӣ ва амалӣ дорад. Омӯзиши вижагиҳои сохтори ҳуқуқии ҳар як шартномаи ҳуқуқи маданӣ, пеш аз ҳама, муайян кардани мавзӯи онро дар назар дорад. Дар сурати мавҷуд набудани дастурҳои возеҳ дар шартнома оид ба мавзуи он, иҷрои он ғайриимкон мегардад ва шартнома аслан маънои худро гум мекунад ва аз ин рӯ бояд баста нашуда ҳисобида шавад. Дар робита ба ин, бояд мавзӯи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар ҳуқуқи маданӣ мавриди таҳлил қарор дода шавад. Дар алоқамандӣ ба мавзуи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) бояд қайд намуд, ки роҳҳои гуногуни муайяннамоии мавзуи шартнома дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ҷой дорад. Мувофиқи андешаи баъзе аз муҳаққиқон мавзӯи шартнома бо объекти муносибатҳои ҳуқуқие, ки аз ин шартнома ба вучуд меояд, рост меояд. Аз нуқтаи назари дигар предмет ё ин ки мавзуи шартномаро ҳаракат (беҳаракатӣ) ташкил менамояд. Мустақилияти ҳама гуна шартномаҳо дар ҳуқуқи граждани пеш аз ҳама аз мавзуи (предмети) он вобаста аст. Илова бар ин, мавзӯи шартнома ифодагари мустақилияти он аст. Бинобар ҳамин, муқаррар гардидани мавзуи шартнома дар ин соҳа аҳаммияти муҳим дорад. Барои басташуда эътироф намудани шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ бояд созиши зарурӣ байни тарафҳо оид ба шартҳои муҳим вучуд дошта бошад. Барои муайян намудани мустақилияти

шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг), ки ҳамчун як навъи шартномаи ҳуқуқи маданӣ эътироф карда шудааст, муайян намудани мавзӯи он шарт ва зарур аст. Оид ба предмети шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар адабиётҳои ҳуқуқӣ фикру андешаҳои гуногун ҷой дорад, хусусан вобаста ба эътирофномаи қитъаи замин, ҳайвонот, коғазҳои қимматнок ва монанди инҳо ба сифати предмети шартномаи лизинг. Аз нигоҳи илмӣ ва қонунгузорӣ таҳлил намудан ва мавриди омӯзиш қарор додани ин мавзӯ метавонад таъсири худро ҷиҳати тақмили минбаъдаи қонунгузории кишвар расонад.

Калидвожаҳо: Иҷораи молиявӣ, лизинг, предмети шартнома, ашёҳои истеъмолнашаванда, қитъаи замин, молу мулки ғайриманқул, шартнома, қонунгузорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, коғазҳои қимматнок, ҳайвонот, мавзӯи шартнома, объекти шартнома, адабиёти ҳуқуқӣ, шартномаи иҷора, шартномаи лизинг, қонунгузории маданӣ.

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРА ФИНАНСОВОЙ АРЕНДЫ (ЛИЗИНГА)

Мирзозода Парвон Зайналобиддин

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, кандидат
юридических наук, доцент, декан
юридического факультета Таджикский
национальный университет

Тел: (+992) 907-40-55-50

E-mail: parvona.mirzoev@mail.ru

Ҳакимов Яқуб Бахтиёрдинович

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, докторант Ph.D
кафедры предпринимательства и
хозяйственного права

Тел: (+992) 918-92-71-16

E-mail: yakub.khakimov.98@mail.ru

Научный руководитель: Мирзозода П.З., кандидат юридических наук, доцент.

Рецензент: Гаюрзода Ш.К., доктор юридических наук, профессор.

Аннотация: В данной статье анализируется предмет договора финансовой аренды (лизинга). Путем анализа юридической литературы и законодательства определены теоретические проблемы данного явления и в некоторой степени изложены необходимые мысли и мнения в данной статье. Действительно, определение предмета этого договора имеет теоретическую и практическую необходимость. Изучение особенностей правовой конструкции любого гражданско-правового договора, прежде всего, предполагает определение его предмета. При отсутствии в договоре

четких указаний на его предмет исполнение становится невозможным и договор по существу теряет смысл и поэтому должен считаться незаключенным. В связи с этим следует проанализировать тему договора финансовой аренды (лизинга) в гражданском праве. Применительно к предмету договора финансовой аренды (лизинга) следует отметить, что в юридической литературе существуют разные способы определения предмета договора. По мнению некоторых исследователей, предмет договора совпадает с объектом правоотношений, возникающих из этого договора. С другой точки зрения, объектом или предметом договора является движение (неподвижность). Самостоятельность любого договора в гражданском праве зависит прежде всего от его предмета. Кроме того, предметом договора является выражение его независимости. Поэтому установление предмета договора в этой сфере имеет важное значение. Для признания заключенных гражданско-правовых договоров должно существовать необходимое соглашение между сторонами о важных условиях. Для определения самостоятельности договора финансовой аренды (лизинга), который признается разновидностью гражданско-правового договора, необходимо и необходимо определить его предмет. Относительно предмета договора финансовой аренды (лизинга) в юридической литературе существуют различные мнения, особенно относительно признания земельного участка, животных, ценных бумаг и тому подобного предметом договора лизинга. Анализ и изучение данной темы с научной и законодательной точки зрения может оказать влияние на дальнейшее совершенствование законодательства страны.

Ключевые слова: Финансовая аренда; лизинг; договорное помещение; непотребляемые предметы; Часть земли; недвижимое имущество; договор; законодательство; Деловая активность; ценные бумаги; животные; предмет договора; предмет договора; юридическая литература; договор аренды; договор лизинга; гражданское законодательство.

SUBJECT OF THE FINANCIAL LEASE (LEASE) AGREEMENT

Mirzozoda Parvon Zainalobiddin

Tajik National University, Faculty of Law,
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor, Dean of the Faculty of Law Tajik
National University

Phone: (+992) 907-40-55-50

E-mail: parvona.mirzoev@mail.ru

Hakimov Yaqub Bakhtiyoriddinovich

Tajik National University, Faculty of Law,
Ph.D doctoral student of the Department of
Entrepreneurship and Business Law

Phone: (+992) 918-92-71-16

E-mail: yakub.khakimov.98@mail.ru

Scientific supervisor: Mirzozoda P.Z., candidate of legal sciences, associate professor.

Reviewer: Gayurzoda Sh.K., Doctor of Law, Professor.

Abstract: This article analyzes the subject of a financial lease (leasing) agreement. By analyzing legal literature and legislation, the theoretical problems of this phenomenon are identified and, to some extent, the necessary thoughts and opinions are outlined in this article. Indeed, determining the subject of this agreement has a theoretical and practical necessity. Studying the features of the legal structure of any civil contract, first of all, involves determining its subject. If the contract does not contain clear indications of its subject matter, performance becomes impossible and the contract essentially loses its meaning and therefore must be considered not concluded. In this regard, it is necessary to analyze the topic of financial lease (leasing) agreements in civil law. In relation to the subject of a financial lease (leasing) agreement, it should be noted that in the legal literature there are different ways to determine the subject of the agreement. According to some researchers, the subject of the agreement coincides with the object of legal relations arising from this agreement. From another point of view, the object or subject of the contract is movement (immobility). The independence of any contract in civil law depends primarily on its subject matter. In addition, the subject of the contract is to express its independence. Therefore, establishing the subject of the contract in this area is important. For the recognition of concluded civil law contracts, there must be a necessary agreement between the parties on important terms. To determine the independence of a financial lease (leasing) agreement, which is recognized as a type of civil contract, it is necessary and necessary to determine its subject. Regarding the subject of a financial lease (leasing) agreement, there are different opinions in the legal literature, especially regarding the recognition of a land plot, animals, securities and the like as the subject of a leasing agreement. Analysis and study of this topic from a scientific and legislative point of view can have an impact on the further improvement of the country's legislation.

Key words: Financial lease; leasing; contract premises; non-consumable items; Part of the land; real estate; contract; legislation; Business activity; securities; animals; subject of the contract; subject of the contract; legal literature; lease contract; leasing agreement; civil legislation.

Мустақилияти ҳама гуна шартномаҳо дар ҳуқуқи маданӣ пеш аз ҳама аз мавзуи (предмети) он вобаста аст. Илова бар ин, мавзуи шартнома ифодагари мустақилияти он аст. Бинобар ҳамин, муқаррар гардидани мавзуи шартнома дар ин соҳа аҳаммияти муҳим дорад. Барои басташуда эътироф намудани шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ бояд созиши зарурӣ байни тарафҳо оид ба шартҳои муҳим вучуд дошта бошад²⁰³. Барои муайян

²⁰³ Соҳибов М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи граждании иҷораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: наشري аввал / Зери таҳрири Ғаюров

намудани мустақилияти шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг), ки ҳамчун як навъи шартномаи ҳуқуқи маданӣ эътироф карда шудааст, муайян намудани мавзуи он шарт ва зарур аст. КМ ҚТ низ яке аз шартҳои муҳими шартномаро тибқи қ. 3 м. 498²⁰⁴ мавзӯи шартнома муқаррар намудааст. Дар қонунгузорӣ мафҳуми мушаххаси мавзӯи шартнома то замони имрӯза муқаррар карда нашудааст, аммо дар назария оид ба ин масъала андешаҳои гуногун ҷой дошта, одатан зерин мафҳум чизе фаҳмида мешавад, ки сабаби бастании шартнома мегардад.

Шарт оид ба мавзӯи иҷрои предметро фардӣ мегардонад ва дар қонунгузори маданӣ ба шартҳои муҳими ҳама гуна шартномаи маданӣ мансуб аст. Дар сурати дар шартнома набудани мавзуи он, шартнома басташуда ҳисобида намешавад.

Дар муносибат бо муайяннамоии мавзуи лизинг дар адабиёти ҳуқуқӣ роҳҳо ва андешаҳои гуногун ҷой дорад.

Ба андешаи маъмултарин, мавзуи шартнома бо объекти муносибатҳои ҳуқуқие, ки аз ин шартнома бармеоянд, мувофиқат мекунад, масалан, мавзӯи иҷро, агар сухан дар бораи шартномаи ўҳдадорӣ равад (М.И. Брагинский)²⁰⁵.

Д.И. Мейер қайд менамояд, ки предмети шартномаро ҳамеша ҳуқуқ ба амали бегона ташкил менамояд²⁰⁶. Андешаи мазкурро муҳаққиқони маданият замони муосир низ дастгирӣ менамоянд. Аз нуқтаи назари дигар предмети шартномаро ҳаракат ё беҳаракатӣ ташкил медиҳад²⁰⁷.

Ба ғайр аз ин, О.С. Иоффе объектҳои ҳуқуқӣ ва моддии ўҳдадориро ҷудо менамояд. Дар ҳамин замина, муаллиф ба сифати объекти ҳуқуқӣ рафтори шахси ўҳдадорро ва ба сифати объекти моддӣ молу мулкро эътироф менамояд²⁰⁸.

А.А. Иванов предмети шартномаи лизингро танҳо ба хусусияти молу мулке, ки ба лизингир дода мешавад маҳдуд менамояд²⁰⁹. Андешаи мазкурро И.А. Беляева беасос эътироф менамояд²¹⁰.

Қаблан тибқи боби 33 КГ ҚТ кироя (иҷора)-и амвол мавриди танзим қарор гирифта буд. Мутобиқи м. 693 КГ ҚТ аз рӯи шартномаи иҷораи молиявӣ ҳама гуна ашёву анҷоми ғайриистеъмолие, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд, ба истиснои қитъаҳои замин ва

Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: «Графика-83», 2020. – С. 115.

²⁰⁴ Кодекси маданият Чумҳурии Тоҷикистон (қисми 1) аз 24 декабри соли 2022 [Нусхаи электронӣ] // адлия: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Чумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Чумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 1 электронӣ.

²⁰⁵ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. 2-е изд. М.: Статут, 2005.

²⁰⁶ Мейер Д.И. Русское гражданское право: В 2 ч. 4.1. М.: Статут, 1997. С. 161.

²⁰⁷ Витрянский В.В. Существенные условия договора в отечественной цивилистике и правоприменительной практике // Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. 2002. № 6. С. 78-79.

²⁰⁸ Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву // Избранные труды по гражданскому праву. М., 2000. С. 588; также см.: Иоффе О.С. Советское гражданское право. М.: Юрид.лит., 1967. С. 215.

²⁰⁹ Иванов А.А. Договор финансовой аренды (лизинга): Учеб.-практ. пособие. М.: Проспект, 2001. С. 40; Шимкович М. Предмет договора лизинга. // Вестник. 2003. № 13. С. 15

²¹⁰ Беляева И.А. Гражданско-правовое регулирование финансовой аренды (лизинга) в предпринимательской деятельности: : дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2005. – С. 83.

дигар объектҳои табиӣ метавонанд таҳвил дода шаванд. Аз лаҳзаи додани объекти лизинг ба иҷорагир талаботи иҷорадеҳ объекти таъминшудаи лизинг эътироф мешаванд ва худи иҷорадеҳ бошад, кредитори таъминшуда эътироф мешавад. Иҷорагир ҳуқуқ дорад танҳо ҳамон қисми арзиши мавзӯи лизинг, ки аз бақияи пардохтҳои лизингӣ зиёд аст, фурӯшад, ба гарав гузорад ё ба тариқи дигар ихтиёрдорӣ намояд²¹¹.

Айни замон дар моддаи 749 КМ ҚТ аз 24 декабри соли 2022 объекти шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) муқаррар карда шудааст, ки тибқи он объекти шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) метавонад ҳама гуна ашёи ғайриистеъмолӣ, аз ҷумла корхонаҳо ва дигар маҷмаи молумулкӣ, бино, иншоот, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар молу мулки манқул ва ғайриманқуле бошанд, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд.

Предмети шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) тибқи м. 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» мавзӯи лизинг метавонад ҳама гуна ашёву анҷоми ғайриистеъмолӣ, аз ҷумла корхонаҳо ва дигар маҷмаи молу мулки, бино, иншоот, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар амволи манқул ва ғайриманқуле бошанд, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд. Мавзӯи лизинг наметавонад қитъаҳои замин ва дигар объектҳои табиӣ ва инчунин молу мулке бошад, ки гардиши озоди он маҳдуд ё манъкарда шудааст, ё барои он тартиби махсуси муомилот муқаррар гардидааст. Маҳдуд ё манъ будани гардиши озоди молу мулк, аз ҷумла, тартиби махсуси гардиши молу мулкро, қонунгузори ҚТ муқаррар менамояд²¹². Аз меъёри мазкур муайян мегардад, ки ба сифати мавзӯи лизинг инҳо баромад мекунанд:

- молу мулки манқул;
- молу мулки ғайриманқул.

Молу мулки манқул ва ғайриманқул дар ҳолате мавзӯи шартномаи лизинг шуда метавонад, ки он бо мақсади соҳибкорӣ истифода карда шавад, яъне агар он дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода нагардад, пас он ба сифати предмет ё мавзӯи шартномаи мазкур баромад карда наметавонад.

Бояд қайд намуд, ки қонунгузор на ҳама амволи манқул ва ғайриманқулро ба сифати мавзӯи лизинг муқаррар намудааст, аз ҷумла ҷунин амвол наметавонад, ба сифати мавзӯи шартномаи мазкур баромад намояд:

- қитъаҳои замин;
- дигар объектҳои табиӣ;

- молу мулке, ки гардиши озоди он маҳдуд ё манъкарда шудааст, ё барои он тартиби махсуси муомилот муқаррар гардидааст.

²¹¹ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 1) аз 24 декабри соли 2022 [Нусхаи электронӣ] // адлия: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 1 электронӣ.

²¹² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» аз 22 апрели соли 2003 [Нусхаи электронӣ] // Адлия: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 1 электронӣ.

Ҳамзамон дар баробари ин танҳо молу мулки манкул ва ғайриманкуле предмети шартномаи лизингро ташкил намуда метавонанд, ки онҳо ғайриистеъмолӣ бошанд. Зикр намудан бамаврид аст, ки КМ ҚТ ашёи истеъмолӣ ва ғайриистеъмолиро муқаррар накардааст, аммо дар баъзе аз адабиётҳои ҳуқуқӣ ин ба мушоҳида мерасад. Қ.Ш. Қурбонов қайд менамояд, ки ҳама гуна ашё аз нуқтаи назари иқтисодӣ истеъмолшаванда мебошад. Чудокунии ҳуқуқии ашё ба истеъмолшаванда ва истеъмолнашаванда ба дигар омил асос меёбад. Агар баъди як маротиба истифода намудани ашё сифат ва хусусиятҳои аввалаи он нигоҳ дошта нашавад, ин ашё истеъмолшаванда аст. Аз ин нигоҳ ба ашёи истеъмолшаванда сӯзишворӣ, маҳсулоти истеъмолӣ, масолеҳи сохтмон ва ғ. дохил мешаванд, яъне ҳамаи он ашёе, ки шакли аввалаи худро гум мекунанд ё ба қисми таркибии дигар ашё табдил меёбанд. Ашёи истеъмолшаванда танҳо манкул шуда метавонад. Ба ашёи истеъмолнашаванда бино, воситаҳои нақлиёт, китоб ва ғ. дохил мешаванд. Аҳамияти ба истеъмолшаванда ва истеъмолнашаванда чудо намудани ашё дар муносибати шартномавӣ хеле аён аст. Масалан, ашёи истеъмолшаванда мавзуи шартномаи кирои (ичораи) молу мулк шуда наметавонанд. Сабаб дар он аст, ки бо баробари ба охир расидани муҳлати амали шартнома ин ашё бояд баргардонида шавад, вале ашёи истеъмолшавандаро ба маънои ҳуқуқӣ баъди истифода баргардонидан номумкин аст²¹³.

Ашёи истеъмолнашаванда ашёҳои мебошанд, ки хангоми истифодаи онҳо хосиятҳои табиӣ худро гум намекунанд, дар давраи истеҳсолот вайрон намешаванд ва тадричан дар муддати тӯлонӣ фарсуда мешаванд. Ашёи истеъмолӣ – ашёе, ки дар чараёни истифода мавҷудияташонро қатъ мекунанд ё хосиятҳои истеъмолии худро гум мекунанд. Дар акси ҳол, шартномаи лизинг, ки мавзуи он ашёи истеъмолӣ мебошад, ҳамчун ичораи оддӣ ё хариду фурӯш ҳисобида мешавад²¹⁴.

Тавре ки маълум аст, ашёи истеъмолнашаванда ҳамчун ашёе эътироф карда мешавад, ки баръакси ашёи истеъмолшаванда хангоми истифода (амортизатсия) тадричан, қисман дар тӯли муддати муайян фарсуда мешавад. Моҳияти ичора дар истифодаи муваққатии пулакии амволи каси дигар аст, ки дар охири шартнома бояд ба соҳибаш баргардонида шавад.

Дар муқоиса бо қонунгузории ҚТ КГ ФР дар м. 666 предмети лизингро муқаррар намудааст, ки тибқи он: предмети лизингро метавонад ҳама гуна ашёву анҷоми ғайриистеъмолӣ, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд, ташкил диҳанд, ба истиснои қитъаҳои замин ва дигар объектҳои табиӣ. Ҳамзамон тибқи м. 3 Қонуни федералии ФР “Дар бораи ичораи молиявӣ (лизинг)” предмети лизинг ҳама гуна ашёи истеъмолнашаванда буда метавонад, аз ҷумла корхонаҳо ва дигар маҷмӯаҳои амвоӣ, биноҳо, иншоот, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар амволи манкул ва ғайриманкул, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода

²¹³ Қурбонов Қ.Ш. Ҳуқуқи граждани. Қисми 1 (китоби дарсӣ). – Душанбе: “Эр-граф”, 2014. – С. 162-163.

²¹⁴ Торрес Ортега И.В. Договор лизинга как структурно-сложное обязательство: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2011. – С. 103.

мешаванд. Қитъаҳои замин ва дигар объектҳои табиӣ, инчунин амволе, ки қонунҳои федералӣ барои муомилоти озод манъ кардаанд ё барои онҳо тартиби махсуси муомилот муқаррар шудааст, предмети лизинг буда наметавонад²¹⁵.

Барои предмети иҷораи молиявӣ талаботи махсус вучуд дорад - ашёҳои иҷора бояд танҳо барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода шаванд. Соҳибкорӣ фаъолияти мустақили ба таваккали худ амалишавандаи шахсони ба чунин сифат бо тартиби муқаррар кардаи қонун ба қайд гирифта шудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст даровардани ғоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат равона карда шудааст. Дар ҳамин замина тибқи Конвенсияи УНИДРУА (банди 4 моддаи 1) «иҷораи ҳама таҷҳизотро танзим мекунад, ба истиснои он ашёҳое, ки иҷорагир бояд асосан барои истифодаи шахсӣ ё мақсадҳои оилавӣ, инчунин барои эҳтиёҷоти хонагӣ» ё ин ки «предмети лизинг наметавонад ҳама гуна ашёи истеъмолнашаванда, амволе бошад, ки барои соҳибкорӣ ва дигар фаъолияти касбӣ истифода мешавад»²¹⁶.

Вобаста ба хусусияти предмети шартномаи лизинг молу мулки манқули лизингӣ аз молу мулки ғайриманқули лизингӣ фарқ мекунад. Ба сифати предмети манқули лизинг инҳо баромад менамоянд:

- воситаҳои нақлиёт (мошинҳои борқаш ва сабуқрав, ҳавопаймо, чархболҳо, киштиҳо);

- таҷҳизоти сохтмонӣ;

- воситаҳои телевизион ва алоқаи дурдаст;

- машинаҳо;

- воситаҳои компютерӣ;

- дигар таҷҳизот, механизмҳо ва дастгоҳҳои истеҳсолӣ.

Мавзуи иҷораи амволи ғайриманқул биноҳо ва иншоот барои мақсадҳои саноатӣ мебошад. Айни замон иҷораи амволи ғайриманқул ба таври васеъ паҳн шудааст. Аммо, шаклҳои мушаххаси он дорои хусусиятҳои пурра (тибқи шартҳои муомилот, тақсими масъулият байни тарафҳо, ҳаҷми ҳуқуқҳое, ки онҳо ба даст овардаанд ва параметрҳои дигар) бо лизинги молу мулки ғайриманқул, ки дар хориҷа васеъ паҳн шудааст, ифода карда наметавонад²¹⁷.

М.З. Раҳимзода қайд менамояд, ки предмети шартномаи лизинг ба ғайр аз қитъаи замин ва дигар объектҳои табиӣ, наметавонад ҳама гуна ашёву анҷоми ғайриистеъмолӣ баромад намояд. Ҳамзамон муаллиф қайд менамояд, ки шартномаи мазкур танҳо ба мақсади фаъолияти соҳибкорӣ баста мешавад²¹⁸.

²¹⁵ В Своде законов Российской империи (глава вторая «О найме имуществ и отдаче оных в содержание Т.Х ч.1 «Законы гражданские») в качестве предмета договора рассматривались: «недвижимости, неупотребляемые движимости, права» (см.: Гуляев А.М. Русское гражданское право. Пособие к лекциям. Изд. 4-е, пересмотренное и дополненное. – СПб.: Типография М.М.Стасюлевича, 1913. – С.435.; Свод Законов Российской империи. Т. IX-XVI. Б.м.. 1876. стет. 1691-1709).

²¹⁶ Палаткин В. Лизинг в новом свете// Бизнес-адвокат. - 2002. №6. – С. 46.

²¹⁷ Груздева А.А. Лизинг в гражданском праве России: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – С.91.

²¹⁸ Раҳимзода М.З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ: монография. – Душанбе, 2018. – С. 356.

Таҳлили қонунгузорӣ ва адабиётҳои илмӣ собит намуд, ки предмети шартномаи лизинг ба ғайр аз амали тарафҳои шартнома, инчунин молу мулке ки бо мақсади соҳибкорӣ ба лизинг дода мешавад, он низ баромад карда метавонад.

Дар баъзе адабиётҳои илмӣ бисёробъектии шартномаро мушоҳида намудан мумкин аст, масалан М.И. Брагинский ва В.В. Витрянский бисёробъектии шартномаи хариду фурӯшро эътироф намудаанд²¹⁹. Дар ҳамин замина бисёробъектии шартномаи лизинг низ ба мушоҳида мерасад. Беляева И.А. қайд менамояд, ки предмети шартномаи лизингро ду унсур ташкил менамояд: амали ҳатмии тарафҳо (унсури ҳуқуқии шартнома) ва молу мулке, ки ба лизинггир барои соҳибӣ ва истифодаи муваққатии он бо мақсади соҳибкорӣ супорида мешавад (унсури моддии шартнома)²²⁰. Ҳамзамон ӯ ин таснифбандиро чунин асоснок менамояд.

Дар ин ҳолат, унсури ҳуқуқии предмети шартномаи баррасишаванда ду намуди амалҳоро дарбар мегирад:

Аввалан, амалҳои тарафҳо, ки тибқи уҳдадорихои иҷора анъана шудаанд, алалхусус амалҳои лизинггир оид ба қабули муваққатии молу мулк, таъмини бехатарӣ ва истифодаи он бо таъиноти таъиншуда, пардохти иҷора ва баргардонидани он баъди баохиррасии муҳлат (ба истиснои минбаъд пайдо намудани ҳуқуқи моликият ба он).

Дуюм, амалҳои мушаххаси лизингдех вобаста ба зарурати бастании шартномаи хариду фурӯши амволи ба иҷора гирифташуда бо фурӯшанда тибқи дастури лизинггир. Ҳамин тариқ, дар баробари шартҳои муқаррарии ҳама гуна шартномаи лизинг, ки имкон медиҳад мавзӯи шартномаи лизинг муайян карда шавад, шартномаи лизинг бояд шартеро дар бораи фурӯшандаи амволи ба иҷора гирифташуда дар бар гирад. Дар робита ба ин, чунин ба назар мерасад, ки мавзӯи шартномаи лизинг бинобар ин амалҳо нисбат ба мавзӯи шартномаи иҷора хеле васеътар аст.

И.В. Щетинина предмети шартномаи лизингро вобаста ба табиати ҳуқуқии он ки ба лизинг дода мешавад ба молу мулки манқул ва ғайриманқул ҷудо менамояд. Дар байни предмети лизинг чунин намудҳои он бисёртар истифода мешавад:

- таҷҳизот;
- воситаҳои компютери ва таҷҳизоти корӣ;
- воситаҳои нақлиёт;
- дигар мошину таҷҳизот²²¹.

Ҳамзамон муаллиф қайд менамояд, ки аз таҳлили парвандаҳои бойгонии минтақаи Ставропол маълум гардид, ки миёни предмети лизинг предмети бисёристифодашаванда таҷҳизотҳои кишоварзӣ (комбайн, трактор) ба шумор меравад. Мақсади асосӣ аз истифодабарии чунин

²¹⁹ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. 2-е изд. – М.: Статут, 2005.

²²⁰ Беляева И.А. Гражданско-правовое регулирование финансовой аренды (лизинга) в предпринимательской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2005. – С. 83.

²²¹ Щетинина И.В. Финансовая аренда (лизинг) в Российском гражданском законодательстве: проблемы правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 101.

таҷҳизотҳо инкишоф додани соҳаи кишоварзӣ дар ин минтақа махсуб меёбад.

И.В. Торрес Ортега қайд менамояд, ки аз муқаррароти қонунгузорию маданӣ мумкин аст, чунин молу мулки ғайриманқул ба сифати предмети шартномаи лизинг ҷудо карда шавад:

Аввалан, ин ҳама ашёест, ки бо замин зич алоқаманд аст, яъне ҳаракати он бидуни номутаносибӣ ба таъиноти онҳо ғайриимкон аст, аз ҷумла биноҳо, иншооти саноатӣ, корхонаҳо ҳамчун маҷмӯаҳои амволи;

Дуввум, киштиҳои ҳавой ва баҳрӣ, киштиҳои навигатсионии дохилӣ, объектҳои кайҳонӣ²²².

И.А. Решетник дар асоси таҳлили қонунгузорию маданӣ чунин объектҳои шартномаи лизингро ҷудо менамояд:

- танҳо ашёҳо метавонанд объекти шартномаи лизинг бошанд;

- ашёҳо, объекти шартномаи мазкур шуда метавонанд, ки онҳо ғайриистеъмолӣ бошанд;

- ашёҳо, ки мавзӯи шартномаи лизинг мебошанд, аз ҷониби лизинггир барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода мешаванд ва аз ин рӯ, наметавонанд барои истифодаи шахсӣ, оилавӣ, манзилӣ ё дигар шабех истифода шаванд;

- объекти лизинг қитъаи замин ва объектҳои дигари табиӣ шуда наметавонанд;

- ашёҳо, ки дар гардиш маҳдуд мебошанд, ки метавонанд танҳо ба иштирокчиёни муайяни муомилот тааллуқ дошта бошанд ва ё мавҷудияти онҳо бо иҷозати махсус ба гардиш иҷозат дода шаванд, инчунин ашёе, ки аз гардиш онҳо гирифта шудаанд.

- предмети шартномаи лизинг ҳамеша ашёи бо нишони инфиродӣ муайяншуда баромад менамояд²²³.

Баъзе аз муҳаққиқон қитъаи заминро низ ҳамчун предмети шартномаи лизинг эътироф намудаанд. Масалан И.Г. Лисименко пешниҳод менамояд, ки ҳамчун предмети шартномаи лизинг қитъаҳои замин, ки дар онҳо объектҳои (биноҳо ва иншоотҳо) тибқи шартномаи лизинг ба лизинггир дода шудаанд, ба шарт ки объектҳои амволи ғайриманқул ва қитъаи замин маҷмӯи ягонаи амволи бошанд, эътироф карда шавад²²⁴.

А.А. Груздева қайд менамояд, ки бо ин нуқтаи назар розӣ шудан ғайриимкон аст. Маҳдудиятҳо дар қитъаҳои замин ва дигар объектҳои табиӣ аз он сабаб ба амал омадаанд, ки пас аз ба охир расидани мӯҳлати шартномаи лизинг моликияти предмети шартнома метавонад ба ихтиёри истифодабаранда гузарад, аммо тартиби гардиши ин объектҳо бояд бо тартиби махсус танзим карда шавад. Қонунгузорӣ аз ин рӯ ҷонибҳо наметавонанд шартҳои гузаштани моликияти ин ашёро дар шартномаи ҳуқуқи маданӣ пешбинӣ кунанд²²⁵.

²²² Торрес Ортега И.В. Договор лизинга как структурно-сложное обязательство: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2011. – С. 103.

²²³ Решетник И.А. Гражданско-правовое регулирование лизинга в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Пермь, 1998. – С. 146-147.

²²⁴ Лисименко И.Г. Договор лизинга в российском гражданском праве. Автореф. на соиск.... канд. юрид. наук. Волгоград, 1999. – С. 35.

²²⁵ Груздева А.А. Лизинг в гражданском праве России: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – С.92.

Дар ҳамин замина, Ф.С. Сулаймонов қайд менамояд, ки чунин истисно набояд асоснок карда шавад, зеро қитъаҳои замин ва объектҳои табиӣ худ умуман ба сифати объектҳои ҳуқуқҳои маданӣ баромад карда наметавонанд²²⁶.

Ғайр аз ин, бояд қайд кард, ки танҳо ашёҳои ивазнашаванда ва алоҳида муайяншударо ба лизинггир барои соҳибӣ ва истифодаи муваққатии пулакӣ бо мақсадҳои тижоратӣ додан мумкин аст. Ин қоида, чун дар ҳолати қаблӣ, барои ҳама намудҳои шартномаи иҷора маъмул аст, ки бинобар зарурати баргардонидани пас аз анҷоми шартнома ҳамон ашёҳое, ки дар аввал барои истифода дода шуда буданд, баргардонида мешавад. Ҳамин тариқ, шартномаи лизинг бояд дорои маълумоте бошад, ки имкон медиҳад аниқ муайян кардани амволи ба иҷорагир ҳамчун предмети лизинг дода шавад. Дар сурати мавҷуд набудани чунин маълумот дар шартномаи лизинг, бинобар сабаби шартӣ объектҳои ба лизинг гирифташуда аз ҷониби тарафҳои мувофиқа нашудааст ва шартномаи лизинг баста нашуда эътироф мешавад.

Илова бар ин, дар тадқиқоти илмӣ дар бораи имкони гузариш ба соҳибӣ ва истифодаи муваққатӣ тибқи шартномаи лизингии тухмӣ, ҳайвонот, растаниҳо дар соҳаи кишоварзӣ вучуд дорад²²⁷. Гарчанде ки дар маҷмӯъ нисбати ҳайвонот қоидаҳои умумии моликият татбиқ карда мешаванд, ба назар чунин мерасад, ки мавзӯи шартномаи лизинг наметавонад ҳама намуди ҳайвонот бошад, балки танҳо ҳайвоноте, ки аз рӯи табиноти худ ашёи истеъмолӣ нестанд, метавонад баромад кунад. Ин ба растаниҳо низ дахл дорад. Аз ҷумла, ба иҷора додани чорвои зотӣ ё ниҳолҳои бисёрсолаи мевадиханда иҷозат дода мешавад. Дар ҳамин ҳол, тасаввури нодуруст аст, ки тухмии кишоварзӣ ба лизинг дода мешавад. Маводи тухмӣ ба гурӯҳи ашёи истеъмолшаванда тааллуқ дорад ва барои истифодаи муваққатӣ дода намешавад²²⁸.

Таҳлили қонунгузори баъзе аз давлатҳои собит намуд, ки предмети шартномаи лизинг на танҳо ашёҳое, ки бо мақсади соҳибкорӣ истифода мешаванд, балки ашёҳое, ки барои қонсардони талаботи шахсӣ равона шудаанд низ метавонад баромад намояд²²⁹.

О.У. Усмонов қайд менамояд, ки иҷорагир ҳуқуқ дорад предмети шартномаро талаботеро, ки аз шартномаи хариду фурӯши байни фурӯшанда ва иҷорадеҳ басташуда, аз ҷумла дар бобати сифат ва мукаммалии молу мулк, муҳлатҳои таҳвили он ва дар ҳолатҳои ба таври лозима иҷро нагардидани шартнома бармеояд, бевосита ба фурӯшанда пешниҳод намояд²³⁰.

²²⁶ Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми дуюм // Мухаррирони масъул: мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюров Ш.К. ва номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: Эр-граф, 2014. – С. 94.

²²⁷ Горемыкин В.А. Основы технологии лизинговых операций: Учеб. пособие. – М., 2000. – С. 57.

²²⁸ Беляева И.А. Гражданско-правовое регулирование финансовой аренды (лизинга) в предпринимательской деятельности: : дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2005. – С. 83.

²²⁹ Шпитлер Х.Й. Практический лизинг. – М., 1991. – С. 7.

²³⁰ Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми дуюм // Зери таҳрири узви вобастаи АУ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқ, профессор О.У. Усмонов. – Душанбе: АМРИ ИЛМ, 2003. – С. 87.

Имконияти истифодаи мавзӯи лизинг ба сифати гарав метавонад ба иҷорагир барои чалби маблағ барои амалиёти лизинг мусоидат намояд, зеро бо ин роҳ манфиатҳои молумулкии қарздиҳанда ҳифз карда мешаванд. Тибқи м. 15 Қонуни ҚТ “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” лизингдех метавонад пурра ё қисман ҳуқуқҳои худро оиди мавзуи лизинг ба шахси сеюм гузашт намояд ё ба гарав монад. Лизингдех ҳуқуқ дорад бо мақсади чалб намудани маблағҳои пули мавзуи лизингро ба сифати гарав истифода барад. Лизинггир ҳуқуқ дорад, танҳо ҳамон қисми мавзуи лизингро, ки арзиши пардохтшудаи он аз бақияи пардохтҳои лизингӣ зиёд мебошад, фурушад, ба гарав гузорад ё ба тариқи дигар ихтиёрдорӣ намояд. Лизингдех вазифадор аст лизинггирро дар бораи ҳамаи ҳуқуқҳои шахсони сеюм ба мавзуи лизинг огоҳ намояд.

Дар баъзе адабиётҳои ҳуқуқӣ саволе ба вучуд омадааст, ки оё чунин объектҳои ҳуқуқи маданӣ ба монанди пул ва коғазҳои қиматнок метавонанд ҳамчун предмети шартномаи лизинг амал кунанд²³¹. Чунин ба назар мерасад, ки имкони ба лизинг додани пул ва инчунин коғазҳои қиматнок истисно карда мешавад, зеро мақсади асосии истифодаи онҳо хусусияти истеъмоли дорад. Предмети шартномаи лизинг метавонад чунин ашёи истеъмолнашаванда бошад, ки ҳадафи он ба истифодаи охири барои гирифтани фоида муҳолиф набошад.

Дар баробари ин қайд кардан бамаврид аст, ки қонунгузор дар баробари қитъаи замин ва дигар объектҳои табиӣ инчунин молу мулк бошад, ки гардиши озоди он маҳдуд ё манъ карда шудааст, ё барои он тартиби махсуси муомилот муқаррар гардидааст, наметавонанд мавзуи шартномаи лизинг бошанд.

Дар асоси ин чунин молу мулкро ҷудо намудан мумкин аст, ки наметавонад мавзуи шартномаи лизинг бошад:

- молу мулке, ки гардиши озоди он маҳдуд аст;
- молу мулке, ки гардиши озоди он манъ аст;
- молу мулке, ки барои он тартиби махсуси муомилот муқаррар гардидааст.

Чунин ба назар мерасад, ки дар ҳеҷ сурат ҳуқуқҳои молу мулкӣ наметавонад объекти мустақили шартномаи лизинг бошад, зеро чунин ашёи ҳуқуқи маданӣ ба категорияи ашё дохил намешаванд. Дар ҳамин ҳол, ҳуқуқи моликияти лизинггир, ки бо қорхона алоқаманд аст, тибқи шартномаи лизинг ҳамчун як қисми маҷмӯи амволи мувофиқ ба ихтиёри муваққатии пулакӣ ва истифода дода мешавад. Илова бар ин, ба лизинг додани пул ва коғазҳои қиматнок ғайриимкон аст, зеро тамоми мақсади истифодаи онҳо хусусияти истеъмоли дорад.

И.А. Беляева низ андешаи онро ки дар қонунгузори баъзе аз давлатҳо масалан, Олмон мавзуи лизинг на танҳо бо мақсади соҳибқорӣ, балки бо мақсади қонунгардонидани талаботи шахси истифода мешавад, дастгирӣ намуда, дар ҳамин замина қайд менамояд, ки молу мулке, ки дар натиҷаи

²³¹ Газман В.Д. Рынок лизинговых услуг. – М.: Правовая культура, 1999. – С. 304

амали лизингӣ дода мешавад, мумкин аст бо мақсади шахсӣ, оилавӣ ва маишӣ истифода карда шавад²³².

Тибқи қ. 2 м. 3 Қонуни федералӣ “Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)” предмети шартномаи лизинг баъзе намуди молу мулк, ки гардиши онҳо манъ ё маҳдуд шудааст, баромад карда метавонад. Қонун ба таври мушаххас муқаррар намудааст, ки молу мулки дар соҳаи ҳарбӣ истифодашаванда тибқи тартиби муқаррарнамудаи Президенти ҶР ва шартномаҳои байналмилалӣ метавонад предмети лизинг бошад²³³.

Тибқи Созишнома дар бораи фароҳам овардани шароити мусоиди ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ барои васеъ намудани фаъолияти лизингӣ дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 12 октябри соли 2005 предмети (объекти) лизинг – ҳама гуна амволи манқул ва ғайри манқул, ки тибқи таснифоти муқарраршуда ба воситаҳои асосӣ (фондҳо) дохил мешаванд (ба ғайр аз амволе, ки қонунгузори миллӣ барои эҳтиёҷоти шахсӣ, оилавӣ ва маишӣ истифода мешавад), ё ба гурӯҳи алоҳидаи активҳои ғайримоддӣ мувофиқи қонунгузори миллии Тарафҳо ворид шудааст²³⁴.

Созишномаи мазкур низ ба сифати предмети шартномаи лизинг молу мулки манқул ва ғайриманқул муқаррар шудааст, аммо хусусияти истеъмоли ё ғайриистеъмоли будани он муқаррар нашудааст. Ҳамзамон, амволе, ки қонунгузори миллӣ барои эҳтиёҷоти шахсӣ, оилавӣ ва маишӣ истифода мешавад дар санади мазкур ҳамчун мавзӯи шартномаи лизинг муқаррар шудааст.

Амволи лизинг, ки барои соҳибӣ ва истифодаи муваққатӣ ба гирандаи лизинг дода шудааст, моликияти лизингдех аст. Агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, ҳуқуқи соҳибӣ ва истифодаи амволи ба лизинг додашуда пурра ба лизингдех мегузарад. Лизингдех ҳуқуқи ихтиёрдорӣ амволи ба кироя гирифташударо нигоҳ медорад, ки дар он ҳуқуқ ва ҳолатҳое, ки қонунгузорӣ ва шартномаи лизинг пешбинӣ намудаанд, ҳуқуқи аз моликият ва истифодаи лизинггир гирифтандро дар бар мегирад.

Лизинггир барои ихтиёрдорӣ предмети лизинг, ки дар муқаррароти умумии қонунгузори маданӣ оид ба лизинг пешбинӣ шудааст, ҳуқуқҳои муайян ба даст меорад, ки он инҳоро дар бар мегирад: ҳуқуқи лизинггир бо розигии ӯ, амволи ба лизинг додашударо ба сублизинг диҳад ва ҳуқуқи ухдадорӣ худро тибқи шартнома ба шахси дигар, инчунин додани ҳуқуқ ба амволи ба лизинг гирифташуда ҳамчун гарав ва саҳм гузоштан ба сармояи оинномавии шарикӣ ва ширкатҳо ё саҳми саҳом дар кооперативи истехсолӣ гузорад. Дар ҳамаи ин ҳолатҳо, лизинггир вазифадор аст аз

²³² Беляева И.А. Гражданско-правовое регулирование финансовой аренды (лизинга) в предпринимательской деятельности: : дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2005. – С. 83.

²³³ Федеральный закон “О финансовой аренде (лизинге)” / Манбаи электронӣ: <http://pravo.gov.ru> (санаи мурочиат: 18.08.2021с.).

²³⁴ Созишнома дар бораи фароҳам овардани шароити мусоиди ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ барои васеъ намудани фаъолияти лизингӣ дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 12 октябри соли 2005 [Нусхаи электронӣ] // Адлия: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 1 электронӣ.

лизингдех ичозат гирад; лизинггир тибқи шартномаи ичора дар назди лизингдех боқӣ мемонад²³⁵.

Мавзӯи лизинг, агар дар шартномаи лизинг тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, дар якҷоягӣ бо тамоми лавозимоти он ва бо ҳама ҳуччатҳо (шиносномаи техникӣ, сертификати сифат ва ғайра) ба лизинг мегузарад. Агар чунин лавозимот ва ҳуччатҳо интиқол наёфта бошанд, аммо бидуни онҳо лизинггир наметавонад ашёи лизингро мувофиқи таъиноти худ истифода барад ё асосан аз он чизе, ки ҳангоми бастанӣ шартнома ба он ҳуқуқ дошт, маҳрум карда шуда бошад, ӯ метавонад талаб кунад, ки фурушанда ё лизингдех ба ӯ чунин лавозимот ва ҳуччатҳо диҳанд ё бо онҳо шартномаро метавонад қатъ намуда, ҷуброни зиёнро талаб намояд.

Вобаста ба таҳлили адабиёти илмӣ ва қонунгузорӣ оид ба мавзуи шартномаи ичораи молиявӣ (лизинг) чунин хулосабарорӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Зимни омӯзиши адабиёти илмӣ маълум мегардад, ки андешаҳои гуногун оид ба ин масъала чой доранд. Чӣ тавре ки маълум гашт, аслан се истилоҳ вобаста ба мавзӯи шартнома истифода карда мешавад: “мавзӯ”, “предмет”, “объект”. Истилоҳҳои мазкур дар таҳқиқоти мазкур ба як маъно истифода шудаанд, зеро дар қонунгузории маданияи кишвар дар хусуси шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ ба як маъно истифода карда шудаанд;

2. Тибқи м. 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи ичораи молиявӣ (лизинг)» мавзуи лизинг метавонад ҳама гуна ашёи анҷомӣ ғайриистеъмоли, аз ҷумла корхонаҳо ва дигар маҷмааи молу мулк, бино, иншоот, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар амволи манқул ва ғайриманқуле бошанд, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд. Мавзуи лизинг наметавонад қитъаҳои замин ва дигар объектҳои табиӣ ва инчунин молу мулке бошад, ки гардиши озоди он маҳдуд ё манъкарда шудааст, ё барои он тартиби махсуси муомилот муқаррар гардидааст. Маҳдуд ё манъ будани гардиши озоди молу мулк, аз ҷумла, тартиби махсуси гардиши молу мулк, қонунгузории ҚТ муқаррар менамояд. Моддаи мазкур ба сифати мавзуи шартномаи лизинг молу мулк, манқул ва ғайриманқули истеъмолнашавандаро эътироф намудааст, ҳарчанд қонунгузорӣ мафҳуми ашёҳои истеъмолнашавандаро муқаррар накардааст.

3. Дар натиҷаи таҳлили адабиёти илмӣ маълум гардид, ки андешаҳо оид ба эътироф намудани пул ва коғазҳои қимматнок ба сифати мавзӯи шартномаи лизинг чой дорад. Андешаи мазкур қобили дастгирӣ нест, зеро пул ва коғазҳои қимматнок хусусияти истеъмолнашавандагӣ доранд ва гардиши минбаъдаи онҳо ғайриимкон мебошад.

4. Таҳлили қонунгузории маданияи ҚТ собит намуд, ки мавзуи шартномаи лизинг танҳо бо мақсади фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешавад, яъне агар мақсад фаъолияти соҳибкорӣ набошад пас ашёро ҳамчун предмет ё мавзӯи шартномаи лизинг эътироф намудан, ғайриимкон аст. Таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ оид ба фаъолияти лизингӣ аз ҷумла Олмон нишон медиҳад, ки предмети лизинг на танҳо бо мақсади

²³⁵ Зеркалов Д.В. Международный лизинг [Электронный ресурс] : Хрестоматия /Д. В. Зеркалов. – Электрон. дан. – К. : Основа, 2012. – 1 электрон. – С. 274.

соҳибкорӣ, инчунин бо мақсади шахсӣ ва оилавӣ низ истифода шуданаш мумкин аст. Ҳамзамон Конвенсияи УНИДРУА «Дар бораи лизинги байналмилалӣ молиявӣ» низ муқаррароти мазкурро пешбинӣ намудааст. Аз ҳамин нуқтаи назар чиҳати боз ҳам рушд ва инкишоф додани муносибатҳои лизингӣ дар кишвар ҳолати мазкур ба мақсад мувофиқ аст, ки дар таҳрири нави қонунгузории лизингӣ ба инобат гирифта шавад;

5. Дар баъзе адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳо оид ба эътироф намудани ҳайвонотро ба сифати предмети лизинг чой дорад, албатта андешаи мазкур то андозае қобили дастгирӣ ҳам ҳаст, зеро мумкин аст, барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ ё бо мақсади чойгир намудани ҳайвоноти нодир дар боғи ҳайвонот амалиётҳои лизингӣ анҷом дода шавад. Муҳаққиқонро зарур аст, оид ба ин масъала тадбирҳо андешаида бобати амалӣ намудани ҳолати мазкур чораҳо андешанд;

6. Мавзуи лизинг наметавонад қитъаҳои замин ва дигар объектҳои табиӣ ва инчунин молу мулк бошад, ки гардиши озоди он маҳдуд ё манъ карда шудааст, ё барои он тартиби махсуси муомилот муқаррар гардидааст. Молу мулке, ки гардиши озоди он маҳдуд ё манъ карда шудааст, ё барои он тартиби махсуси муомилот муқаррар гардидааст наметавонад ба сифати предмети лизинг баромад намояд, аммо таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ аз ҷумла ФР собит намуд, ки дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ имконпазир аст, масалан истифодаи амалиёти лизингӣ оид ба объектҳои соҳаи ҳарбӣ. Дар ҳолати мазкур оид ба объектҳои ҳарбӣ, ки аз чиҳати нарх хеле гарон аст, анҷом додани амалиётҳои лизингӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Адабиёт:

1. Беляева И.А. Гражданско-правовое регулирование финансовой аренды (лизинга) в предпринимательской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2005. – С. 83.

2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. 2-е изд. – М.: Статут, 2005.

3. Витрянский В.В. Существенные условия договора в отечественной цивилистике и правоприменительной практике// Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. 2002. № 6. – С.78-79.

4. В Своде законов Российской империи (глава вторая «О найме имуществ и отдаче оных в содержание Т.Х ч.1 «Законы гражданские») в качестве предмета договора рассматривались: «недвижимости, неупотребляемые движимости, права» (см.: Гуляев А.М. Русское гражданское право. Пособие к лекциям. Изд. 4-е, пересмотренное и дополненное. – СПб.: Типография М.М.Стасюлевича, 1913. – С.435.; Свод Законов Российской империи. Т. IX-XVI. Б.м.. 1876. стст. 1691-1709).

5. Груздева А.А. Лизинг в гражданском праве России: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – С.91.

6. Горемыкин В.А. Основы технологии лизинговых операций: Учеб. пособие. М., 2000. – С. 57.

7. Газман В.Д. Рынок лизинговых услуг. – М.: Правовая культура, 1999. – С. 304
8. Зеркалов Д.В. Международный лизинг [Электронный ресурс] : Хрестоматия Д.В. Зеркалов. – Электрон. дан. – К.: Основа, 2012. – 1 электрон. – С. 274.
9. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву // Избранные труды по гражданскому праву. – М., 2000. – С. 588.
10. Иоффе О.С. Советское гражданское право. – М.: Юрид.лит., 1967. – С. 215.
11. Иванов А.А. Договор финансовой аренды (лизинга): Учеб.-практ. пособие. – М.: Проспект, 2001. – С. 40.
12. Шимкович М. Предмет договора лизинга // Вестник. 2003. – № 13. – С. 15.
13. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 1) аз 24 декабри соли 2022 [Нусхаи электронӣ] // адлия: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0 / М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 1 электронӣ.
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» аз 22 апрели соли 2003 [Нусхаи электронӣ] // Адлия: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 1 электронӣ.
15. Қурбонов Қ.Ш. Ҳуқуқи граждани. Қисми 1 (китоби дарсӣ). – Душанбе: “Эр-граф”, 2014. – С. 162-163.
16. Лисименко И.Г. Договор лизинга в российском гражданском праве. Автореф. на соиск.... канд. юрид. наук. – Волгоград, .1999. – С. 35.
17. Мейер Д.И. Русское гражданское право: В 2 ч. 4.1. – М.: Статут, 1997. – С. 161.
18. Палаткин В. Лизинг в новом свете // Бизнес-адвокат. – 2002. №6. – С. 46.
19. Раҳимзода М.З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ: монография. – Душанбе, 2018. – С. 356.
20. Решетник И.А. Гражданско-правовое регулирование лизинга в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Пермь, 1998. – С. 146-147.
21. Соҳибов М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи граждани иҷораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: наشري аввал / Зери таҳрири Ғаюров Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждани факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: «Графика-83», 2020. – С. 115.
22. Созишнома дар бораи фароҳам овардани шароити мусоиди ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ барои васеъ намудани фаъолияти лизингӣ дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 12 октябри соли 2005 [Нусхаи электронӣ] // Адлия: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. 1 электронӣ.

23. Горрес Ортега И.В. Договор лизинга как структурно-сложное обязательство: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2011. – С. 103.

24. Федеральный закон “О финансовой аренде (лизинге)” / Манбаи электронӣ: <http://pravo.gov.ru> (санай мурочиат: 18.08.2021с.).

25. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми дуюм // Муҳаррирони масъул: мудирӣ кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: Эрграф, 2014. – С. 94.

26. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми дуюм // Зери таҳрири узви вобастаи АУ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқ, профессор О.У. Усмонов. – Душанбе: АМРИ ИЛМ, 2003. – С. 87.

27. Шпитлер Х.Й. Практический лизинг. – М., 1991. – С. 7.

28. Щетинина И.В. Финансовая аренда (лизинг) в Российском гражданском законодательстве: проблемы правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 101.

ВАЗЪИ ҲУҚУҚИ АНДОЗБАНДИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ФОСИЛАВИИ ШАҲСОНИ ХОРИЧӢ

Мавлоназарзода Одилбек Аабдулназар,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, мудири
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорат,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент,
Тел.: (+992) 500000909
E-mail: omavlonazarov@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур муаллиф тартиби андозбандии хизматрасониҳои фосилавии шахсони хориҷиро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Хизматрасонии электронӣ шакли хизматрасоние мебошанд, ки тавассути шабакаи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи иттилоотӣ ва коммуникатсионии Интернет ба тариқи худкор бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ пешниҳод карда мешаванд. Ҳангоме сухан дар бораи хизматрасониҳои электронӣ меравад, шояд суоле пайдо шавад, ки кадом намуди хизматрасониҳои электронӣ ба чунин тартиб андозбандӣ карда мешаванд? Хизматрасониҳои электронӣ аз фуруши китобҳои электронӣ ва дигар файлҳои медиавии электронӣ (мундариҷаи рақамӣ), интиқоли ҳуқуқҳо барои истифодаи барномаҳо, таблиғ, дастгирии сайт, нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоот, омор, домен ва хостинг, дастрасӣ ба системаҳои ҷустуҷӯӣ, соҳаи ИТ ва ғайра иборатанд. Яъне инҳо хизматрасониҳои андозбандӣ мебошанд, ки тавассути Интернет пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: Андозбандӣ, хизматрасонии фосилавӣ, шахсони хориҷӣ, хизматрасонии электронӣ, технологияҳои иттилоотӣ, шабакаҳои иттилоотӣ, интернет, андозсупорандагон, объекти андозбандӣ, манбаи андоз.

ПРАВОВОЙ СТАТУС НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ДИСТАНЦИОННЫХ УСЛУГ ИНОСТРАННЫХ ЛИЦ

Мавлоназарзода Одилбек Аабдулназар,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, заведующий
кафедрой предпринимательства и
коммерческого права, кандидат
юридических наук, доцент
Тел.: (+992) 500000909
E-mail: omavlonazarov@mail.ru

Аннотация: В статье автор анализирует порядок налогообложения дистанционных услуг иностранных лиц. Электронные услуги – это форма услуг, которые автоматически предоставляются через информационно-коммуникационную сеть, в том числе информационно-коммуникационную

сеть Интернет, с использованием информационных технологий. Когда речь идет об электронных услугах, может возникнуть вопрос: какие виды электронных услуг облагаются таким образом? Электронные услуги включают в себя продажу электронных книг и других электронных медиа файлов (цифрового контента), передачу прав на использование программ, рекламу, поддержку сайтов, хранение и обработку информации, статистику, домен и хостинг, доступ к поисковым системам, сферу IT., и т. д. То есть это услуги, которые предоставляются через интернет.

Ключевые слова: Налогообложение, дистанционные услуги, иностранные лица, электронные услуги, информационные технологии, информационные сети, интернет, налогоплательщики, объект налогообложения, налоговая база.

LEGAL STATUS OF TAXATION OF REMOTE SERVICES OF FOREIGN PERSONS

Mavlonazarzoda O.A.

Tajik National University, Faculty of law,
Head of the Department of
Entrepreneurship and commercial law,
candidate of law, docent

Phone.: (+992) 500000909

E-mail: omavlonazarov@mail.ru

Annotation: In this article, the author analyzes the procedure for taxation of remote services of foreign persons. Electronic services are a form of services that are automatically provided through an information and communication network, including the Internet information and communication network, using information technology. When it comes to electronic services, the question may arise: what types of electronic services are taxed in this way? Electronic services include the sale of e-books and other electronic media files (digital content), the transfer of rights to use programs, advertising, website support, information storage and processing, statistics, domain and hosting, access to search engines, IT sphere, and etc. That is, these are services that are provided via the Internet.

Keywords: Taxation, remote services, foreign persons, electronic services, information technology, information networks, Internet, taxpayers, object of taxation, tax base.

Дар асоси Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дар назар доштани арзишҳои умумибашарӣ ва манфиатҳои миллӣ, таъсири ҷаҳонишавӣ, ҳамоҳангсозӣ ва яхелақунии қонунгузории давлатҳо ва низомҳои ҳуқуқии ҷаҳонӣ, рушди муносибатҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, таъсиси иттиҳодҳои нави ҷаҳонӣ ва минтақавии байни давлатҳо, таҳдиду хатарҳои нави ҷаҳонӣ амалӣ карда мешавад. Сиёсати ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ ба хоҳиш додани таъсири манфии ҷаҳонишавӣ, муқовимат бо хатарҳо ва

тахдидҳои ҷаҳонӣ (терроризм, экстремизм ва дигар падидаҳои хатарзо), ҳифзи фазои иттилоотии ҷумҳурӣ аз хатарҳои иттилоотии ҷаҳони муосир равона карда мешавад²³⁶. Заминаи ҳуқуқии таваҷҷуҳи хосса ба соҳаи андоз ва дастгирии давлатии он муқаррароти конститусионӣ мебошад. Дар асоси моддаи 45 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист. Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунад ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамоянд, қувваи бозгашт надоранд²³⁷. Дар Паёми навбатии худ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд, ки Кумитаи андоз вазифадор карда мешавад, ки якҷо бо мақомоти марбута ҷиҳати беҳтар гардонидани хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ, мукамалсозии маъмурикунонии андоз ва дар ин замина бартараф намудани таъсири омилҳои инсонӣ ба раванди андозсупорӣ, инчунин, истифодаи ҳатмии дастгоҳи назоративу хазинавии дар речаи вақти воқеӣ амалкунанда ва низоми хазинаҳои маҷозӣ ҳангоми анҷом додани ҳисоббаробаркуниҳои пулӣ бо аҳолии тадбирҳои иловагиро амалӣ гардонад²³⁸. Дар шароити ҷаҳони муосир, вазъи мураккаби сиёсии ҷаҳон ва таъсири онҳо ба иқтисоди кишварҳо, ташаккули иқтисоди сабз, рушди тавлиди энергияи сабз, мушкилоти глобалии сайёра, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, назорати доимии вазъи ҷомъеа ва рушди андозбандии давлатро талаб менамояд. Моҳияти иқтисодии андоз ин аст, ки давлат ба воситаи истифодаи ин фишанги иқтисодӣ як ҳиссаи муайяни даромади давлатро дар шакли марказонидашуда ҷамъоварӣ намуда, ба ин васила бучети давлатро ғанӣ мегардонад ва маблағҳои қисмати даромади бучетро барои таъмини рушди иқтисоди миллии кишвар, бахусус соҳаҳои афзалиятноки миллии он, саҳмирии зарурӣ дар амалӣ намудани вазифаҳои иҷтимоӣ, давлатӣ ва ғайра сарф менамояд.

Мутобиқи муқаррароти қисми 1 моддаи 277 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андозсупорандагони хизматрасонии фосилавӣ шахсони хориҷии бе макони фаъолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда мешаванд, ки мустақиман ба шахсони воқеӣ, аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ, хизматрасонии фосилавиро анҷом медиҳанд ва маҳалли чунин хизматрасонӣ худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, уҳдадоранд на дертар аз 30 рӯзи тақвимӣ аз рӯзи оғоз ё қатъ намудани хизматрасонии фосилавӣ, дар асоси пешниҳоди ариза ва ҳуҷҷатҳои дигар аз рӯи шакли тасдиқнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ ба таври электронӣ худро ба ҳисоб гиранд ё аз ҳисоб бароранд²³⁹. Барои мақсадҳои андозбандии хизматрасонии фосилавӣ ба хизматрасонии электронӣ хизматрасониҳои

²³⁶ Ниг.: Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 аз 6 феввали соли 2018., таҳти №1005// Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ. <https://mmk.tj/content>. (Захираи электронӣ). (санаи мурочиат: 22.09.2023).

²³⁷ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе, 2016.

²³⁸ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022. шаҳри Душанбе. Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/29823>. (санаи мурочиат: 13.09.2023.).

²³⁹ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, №1844. ҚДММ “Абдулло ва Искандар Ко”. – С. 416.

дохил мешавад, ки тавассути шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ, аз чумла шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионии интернет бо усули автоматӣ (худкор) бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ амалӣ карда мешавад. Бо мақсади таъмини иҷрои талаботи боби 43 Кодекси андоз, чиҳати андозбандии даромади шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хизматрасониҳои электронӣ машғул мебошанд. Ба ҳолати 1 июли соли 2023, дар маҷмуъ, 28 адад (25 адад шахси ҳуқуқӣ ва 3 адад шахси воқеии хориҷӣ) дар мақомоти андоз ба қайд гирифта шудааст. Аз ҷониби ширкатҳои мазкур ба шахсони воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи аввали соли 2023, ҷамъ ба маблағи 17368,3 ҳазор сомонӣ хизматрасониҳои фосилавӣ иҷро карда шудааст ва маблағи ҳисобшудаи ААИ ғайррезидентҳо 2750,1 ҳазор сомони ро ташкил менамояд, ки пардохти он ба буҷет таъмин карда шудааст²⁴⁰. Бояд қайд намуд, ки аз шумораи 28 адад субъекти хориҷии бақайдгирифташуда, дар нимсолаи аввали соли 2023, ҳамагӣ 20 адади онҳо ба мақомоти андоз эълomiaҳои худро пешниҳод намудаанд.

Чанд соли охир доир ба мафҳуми андоз аз Google миёни андозсупорандагон, инчунин, тамоми расонаҳои хабарӣ сару садоҳо паҳн гардиданд. Бисёриҳо ба ин назар буданд, ки андозбандӣ кардани ширкатҳои интернетӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриимкон аст. Истилоҳи «андоз аз Google» намуди андози нав набуда, балки як ҳолати махсуси андозбандии андоз аз арзиши иловашуда мебошад ва ин яке аз хизматрасониҳои электронии ширкатҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Хизматрасонии электронӣ шакли хизматрасоние мебошанд, ки тавассути шабакаи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, аз чумла шабакаи иттилоотӣ ва коммуникатсионии Интернет ба тариқи худкор бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ пешниҳод карда мешаванд. Ҳангоме сухан дар бораи хизматрасониҳои электронӣ меравад, ки кадом намуди хизматрасониҳои электронӣ ба чунин тартиб андозбандӣ карда мешаванд? Хизматрасониҳои электронӣ аз фуруши китобҳои электронӣ ва дигар файлҳои медиавии электронӣ (мундариҷаи рақамӣ), интиқоли ҳуқуқҳо барои истифодаи барномаҳо, таблиғ, дастгирии сайт, нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоот, омор, домен ва хостинг, дастрасӣ ба системаҳои ҷустуҷӯӣ, соҳаи IT ва ғайра иборатанд. Яъне инҳо хизматрасониҳои андоз, ки тавассути Интернет пешниҳод карда мешаванд. Дар айни замон, шахси хориҷии анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ ба шахсони воқеӣ дар Кумитаи андоз ба ҳисоб гирифта шуда, дар нимсолаи аввали соли 2023 чунин шахсон аз ҳисоби хизматрасониҳои худ ба шахсони воқеӣ ба маблағи 2,7 млн сомонӣ андоз аз арзиши иловашуда ҳисоб ва ба буҷет пардохт намудаанд. Андозсупорандагони хизматрасониҳои фосилавӣ шахсони хориҷӣ мебошанд, ки хизматрасониҳои электрониро мустақиман ё тавассути миёнаравҳо (агентҳо) ба шахсони воқеӣ пешниҳод мекунанд, ки маҳалли иҷрои онҳо қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ба ибораи дигар, агар харидорони ҳадамоти электронии шахсони хориҷӣ шахсони

²⁴⁰ <https://andoz.tj/TaxCommittee/BojuHiroj> // Манбаи дастрасӣ. (санаи мурочиат: 5.09.2023).

воқеии Тоҷикистон бошанд, пас ин шахсони хориҷӣ супорандагони «андоз аз Google» ҳисобида мешаванд. Агар хизматрасониҳо ба шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродии Тоҷикистон ва намояндагиҳои (филиалҳои) ширкатҳои хориҷӣ пешниҳод карда шаванд, пас онҳо агентҳои (миёнаравҳои) андоз эътироф карда мешаванд. Агар дар ҳисоббаробаркунӣ якчанд шахсони ҳуқуқии хориҷӣ (агентҳо) иштирок кунанд, пас агенти андоз ҳамонест, ки ҳисоббаробаркунӣ бо шахси воқеии харидор тавассути он мегузарад. Объекти андозбандӣ даромад аз ҳисоби амалӣ намудани хизматрасониҳои электронӣ мебошад. Барои бақайдгирӣ шахси хориҷӣ (ё агенти андоз) бояд дар шакли тасдиқшуда дар муҳлати на дертар аз 20 рӯз, аз рӯзи оғози пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ, ариза пешниҳод намояд. Тибқи муқаррароти моддаи 278 Кодекси андоз, шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ ба шахсони воқеӣ, ки нисбати онҳо муқаррароти моддаи 277 Кодекси андоз татбиқ мегарданд, дар асоси пешниҳоди ариза ва ҳуҷҷатҳои дигар аз рӯи шакли тасдиқнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ ба таври электронӣ ба ҳисоб гузошта мешаванд. Ариза дар бораи баҳисобгирии шахсони хориҷӣ ба мақоми ваколатдори давлатӣ на дертар аз 30 рӯзи тақвимӣ аз рӯзи оғоз намудани хизматрасонии фосилавӣ пешниҳод карда мешавад. Андозсупорандагони хизматрасонии фосилавӣ шахсони хориҷии бе макони ғайбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда мешаванд, ки мустақиман ба шахсони воқеӣ, аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ хизматрасонии фосилавино анҷом медиҳанд ва маҳалли чунин хизматрасонӣ мутобиқи моддаи 258 Кодекси андоз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад²⁴¹. Агар чунин хизматрасонӣ ба шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муассисаҳои доимии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ амалӣ карда шаванд, харидорони чунин хизматрасонӣ мутобиқи моддаи 260 Кодекси андоз, агентҳои андоз эътироф карда мешаванд. Масалан, шахси ҳуқуқӣ хориҷӣ – «Google» ба шахси воқеӣ хизматрасонии электрониро дар шакли бозии электронии пулакӣ бо арзиши 1150 сомонӣ мефурӯшад. Шахси воқеӣ ҳаққи хизматрасонии электрониро тавассути корти бонкӣ, ки ба ташкилоти карзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад, пардохт менамояд. Шахси хориҷӣ-«Google» уҳдадор аст аз фурӯши хизматрасонии электронӣ ААИ-ро бо меъёри 15% ба маблағи 150 сомонӣ ҳисоб ва маблағи онро ба бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пардохт намояд. Дар ин ҳолат, ташкилоти карзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳаққи хизматрасонии электрониро бо фармоиши шахси воқеӣ ба шахси хориҷӣ-«Google» интиқол медиҳад, супорандаи андоз аз арзиши иловашуда ва ё агенти андоз ҷиҳати нигоҳ доштан ва ба бучет пардохт намудани андоз аз арзиши иловашуда ба ҳисоб намеравад. Ташкилотҳои карзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар асоси супориши шахси ҳуқуқӣ-резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқоли маблағи хизматрасонии электрониро иҷро менамояд, агенти андоз ба ҳисоб

²⁴¹ https://andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code__15-03-2023-RT_tj.pdf. режим доступа –свободный. (Дата обращения: 5.09.2023).

намеравад. Ҳамзамон, агар шахси хориҷӣ-«Facebook» хизматрасонии электрониро ба ташкилотҳои қарзӣ молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом диҳад, пас ташкилоти қарзӣ молиявӣ-харидори чунин хизматрасониҳо ҳамчун агенти андоз эътироф карда мешавад. Дар чунин ҳолат, ташкилоти қарзӣ-молиявӣ уҳдадор аст, ААИ-ро дар манбаи пардохт нигоҳ дошта, онро ба Бюҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пардохт кунад. Ба хизматрасонии электронӣ дохил намешаванд:

а) фуруши мол (ичрои қор, хизматрасонӣ), агар хангоми фармоишӣ тавассути шабакаи Интернет анҷомдодашуда тахвили мол (ичрои қор, хизматрасонӣ) бе истифода аз шабакаи Интернет амалӣ гардад;

б) фуруши (додани ҳуқуқи истифодабарии) барномаҳо барои мошинҳои электронии ҳисоббарор (аз ҷумла бозиҳои компютерӣ), маҳзани маълумот дар ҳомилҳои моддӣ;

в) пешниҳоди хизматрасонии машваратӣ тавассути почтаи электронӣ;

г) пешниҳоди хизматрасонӣ вобаста ба додани дастрасӣ ба шабакаи Интернет.

Хусусияти фарқкунандаи Кодекси андоз дар таҳрири нав нисбат ба Кодекси андози қаблӣ вобаста ба муқаррароти мазкур дар он мебошад, ки агар агенти андоз тибқи Кодекси андози қаблӣ соҳибқорони инфиродӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва муассисаҳои доимии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ба ҳисоб мерафтанд, пас тибқи Кодекси андоз дар таҳрири нав агенти андоз танҳо шахсони ҳуқуқӣ ва муассисаҳои доимии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ба ҳисоб мераванд.

Илова бар ин, дар Кодекси андози амалкунанда муҳлати пешниҳоди ариза дар бораи баҳисобгирии (аз ҳисоб баровардани) шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ то 30 рӯзи тақвими муқаррар карда шудааст. Муҳлати мазкур тибқи Кодекси андози қаблӣ то 20 рӯзи тақвими дар бар мегирифт. Ба ҳолати 1 декабри соли 2022 шумораи умумии шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ ба шахсони воқеӣ, ки худро дар Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври электронӣ ба ҳисоб гузошта, ҳамчун супорандаи андоз аз арзиши иловашуда ба қайд гирифта шудаанд, 23 ададро ташкил медиҳад ва арзиши умумии хизматрасонии онҳо дар 11 моҳи соли қорӣ 15250,5 ҳазор сомониро ташкил додааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2021-ум 3 831,4 ҳазор сомонӣ (133%) зиёд мебошад. Масалан: Шахси ҳуқуқии хориҷӣ – «Facebook» дар шабакаи иҷтимоии худ рекламаи шахси ҳуқуқӣ-резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистонро қойгир менамояд, ки арзиши хизматрасонии электронии мазкур маблағи 11500 сомониро ташкил медиҳад. Дар ин сурат, шахси ҳуқуқӣ – резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон хангоми пардохт намудани арзиши чунин хизматрасонии электронӣ (11500 сомонӣ) ба шахси хориҷӣ – «Facebook» ҳамчун агенти андоз доништа шуда, уҳдадор аст андоз аз арзиши иловашударо ба маблағи 1500 сомонӣ дар манбаи пардохт нигоҳ дорад ва онро ба Бюҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида, эълумияи андозро ба мақомоти андоз пешниҳод намояд.

Зикр кардан бамаврид аст, ки маблағи ҳисобшудаи андоз аз арзиши иловашудаи ширкатҳои мазкур дар ин давра, ҳамагӣ 2 293,0 ҳазор сомониро дар бар гирифтааст, ки нисбат ба 11 моҳи соли гузашта ба андозаи 237,6 ҳазор сомонӣ (111,6%) зиёд мебошад андозро ба мақомоти андоз пешниҳод намояд. Шахси хориҷӣ-ширкати «Яндекс» (миёнарав) тавассути ҳамёни электронӣ ба шахси воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон хизматрасониҳои электронии шахсони хориҷӣ-«Google», «Apple», «Facebook»-ро пешниҳод менамояд. Шахси воқеӣ тавассути ҳамёни электронии шахси хориҷӣ-«Яндекс» бозии пулакии электронии «Google»-ро бо нархи 1150 сомонӣ мехарад. Дар чунин сурат, шахси хориҷӣ-«Яндекс» ҳамчун миёнарав агенти андоз ба ҳисоб рафта, уҳдадор аст, ки ААИ-ро ба маблағи 150 сомонӣ ба бучети давлатии Тоҷикистон пардохт намояд ва эълонияи онро ба мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод созад. Мутобиқ ба муқаррароти Кодекси андоз, агар хизматрасониҳои электронӣ бо иштирок дар ҳисоббаробаркуниҳои силсилаи пайдарҳамии якчанд шахсони ҳуқуқӣ-миёнаравон анҷом дода шаванд, дар ин ҳолат, агенти андоз шахси хориҷӣ-миёнараве дониста мешавад, ки новобаста аз мавҷудияти шартнома бо шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи чунин хизматрасониҳо дар ҳисоббаробаркуниҳо бо шахсони воқеӣ бевосита иштирок менамояд. Масалан. Шахси хориҷӣ-ширкати «Qiwī» бо иштироки ташкилоти қарзии молиявии ватании «А» ва ташкилоти қарзии молиявии ватании «Б» ба шахси воқеӣ фурӯши китоби электронӣ аз ширкати «Amazon»-ро пешниҳод менамояд. Шахси воқеӣ тавассути ҳамёни электронии худ дар ташкилоти қарзии молиявии «Б» китоби пулакии электронии ширкати «Amazon»-ро бо нархи 2300 сомонӣ мехарад. Дар ин сурат, шахси хориҷӣ-ширкати «Qiwī» ҳамчун агенти андоз ба ҳисоб рафта, уҳдадор мебошад, ки ААИ-ро ба маблағи 300 сомонӣ ба Бучети давлатӣ пардохт намуда, эълонияи андозро ба мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод кунад. Ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ҳисоббаробаркуниҳои силсилаи пайдарҳамӣ барои чунин хизматрасониҳои электронӣ ҳамчун интиқолдиҳандаи ҳаққи хизматрасониҳои электронӣ иштирок намудаанд, барои анҷоми чунин амалиёт ҳамчун агенти андоз ба ҳисоб намераванд. Бояд қайд кард, ки ҳангоми қабули ин намуди андоз таҷрибаи кишварҳои дигар истифода гардидааст. Андоз ҳамчун воситаи чамъоварии даромади давлат ва яке аз кашфиётҳои бузургтарини инсоният мебошад²⁴². Шояд андозбандии хизматрасониҳои фосилавӣ (андоз аз Google) як манбаи дигари даромади бучети давлат гардад.

Адабиёт:

1. Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06.11.1994 с., бо тағ ва иловаҳои 2016. Душанбе. 2016. – 126 с.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.01.2022. – Душанбе. – 2022. – 416 с.

²⁴² Ниг.: Налоговое Право: Учебник. Под общ. Ред. Ш.М. Исмаилова. – Душанбе: Изд-во “Эрграф”, 2018. – С. 11.

3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.01.2022. – Душанбе. – 2012. – 335 с.
4. Налоговое Право: Учебник. Под общ. Ред. Ш.М. Исмаилова. – Душанбе: Изд-во “Эрграф”, 2018. – 604 с.
5. Боев М.З., Мавлоназаров О.А. Ҳуқуқи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Васоити таълимӣ. – Душанбе: «Эр-граф». – 2012. – 100 с.
6. Гафуров А.Д. Теоритические проблемы формирования и развития основных институтов финансового права развивавшихся стран. Монография. – Душанбе, «Сино». – 2012. – 224 с.
7. Ғаюров Ш.К. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири дотсент Шонасридинов Н.Ш. – Душанбе, «Сино». – 2005. – 216 с.
8. Ҳуқуқи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон: – Васоити таълимӣ / Зери назари номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Шонасридинов Н.Ш. – Душанбе, 2012, – 352 с.
9. Ҳуқуқи андоз. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири Ш.М.Исмоилов. – Душанбе, 2003.
10. Шарифзода И.М. «Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи андоз» васоити таълимӣ. – Душанбе, 2016. – 228 с.

НАҚШИ ШАРТНОМАИ ПАЙМОНКОРӢ ДАР СОХТМОНИ РОҲҶОИ АВТОМОБИЛГАРД

Шабонов Шохкарим Султонович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорат
Тел.: (+992) 900078893
E-mail: shohkarims.7@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Мирзозода П.З., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Мавлоназарзода О.А., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаҳои танзими шартномавии сохтмони роҳҳои автомобилгард мавридӣ баррасӣ қарор дода шуда, шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон ва аҳамияти он дар сохтмони роҳҳои автомобилгард мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Шартномаи паймонкорӣ дар сохтмони роҳҳои автомобилгард ҳамчун намуди шартномаи паймонкорӣ дорои тамоми нишонаҳои ба шартномаи паймонкорӣ хос буда, ҳадафи шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон баҳри иҷрои кор тибқи супориши фармоишгар ба ҳисоб меравад. Инчунин шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон барои иҷрои коре, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои аз ҳуди кор ҷудо буда равона гардидаанд, ба ҳисоб меравад. Муаллиф қайд менамояд, ки шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон бинобар сабаби як тарарфи он соҳибкор будан ё нишонаҳои муносибатҳои соҳибкориро доштан, хусусиятҳои шартномаи соҳибкориро касб мекунад. Агар нишонаҳои умумӣ ба ҳамаи шартномаҳои соҳибкорӣ мутааллиқ бошанд, пас нишонаҳои махсусро бояд ҷудо намуд, ки танҳо ба шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон дахл дошта бошанд. Таснифи нишонаҳо на танҳо дар асоси ҳисоб намудани уҳдадорихои тарафҳо ё ин ки хусусиятҳои рафтор ва объекти сохтмон таҷассум меёбанд, инчунин он хусусиятҳо ёдрас гарданд, ки ба шартнома ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ дахл дошта бошанд.

Калидвожаҳо: Шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон, роҳҳои автомобилгард, фаъолияти соҳибкорӣ, фармоишгар, иҷрои кор, субъекти ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, паймонкорони иловагӣ.

РОЛЬ ДОГОВОРА ПОДРЯДА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ

Шабонов Шахкарим Султанович,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, ассистент
кафедры предпринимательского и
коммерческого права
Тел.: (+992) 900078893
E-mail: shohkarims.7@gmail.com

Научный руководитель: Мирзозода П.З., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Мавлоназарзода О.А., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы договорного регулирования строительства автомобильных дорог, анализируется договор строительного подряда и его значение в строительстве автомобильных дорог. Договор подряда при строительстве автомобильных дорог как вид договора подряда имеет все признаки, свойственные договору подряда, а целью договора подряда в строительстве является выполнение работ по заданию заказчика. Также договором строительного подряда считается договор на выполнение работ, направленный на достижение целей, отдельных от самой работы. Автор отмечает, что договор строительного подряда имеет признаки предпринимательского договора в связи с тем, что одна из его сторон является предпринимателем или имеет признаки предпринимательских отношений. Если общие признаки принадлежат всем предпринимательским договорам, то следует выделить специальные признаки, относящиеся только к договору строительного подряда. Классификация признаков основана не только на расчете обязательств сторон или на том, что воплощены особенности поведения и объекта строительства, но и следует помнить о тех характеристиках, которые относятся к договору как правоотношению.

Ключевые слова: Подряд на строительство, автомобильные дороги, предпринимательская деятельность, заказчик, выполнение работ, правосубъектность, законодательство, дополнительные подрячки.

THE ROLE OF THE CONTRACT IN THE CONSTRUCTION OF CAR ROADS

Shabonov Shakhkarim Sultonovich,
Tajik National University, Faculty of Law,
Assistant at the Department of
entrepreneurial and commercial law
Phone.: (+992) 900078893
E-mail: shohkarims.7@gmail.com

Scientific supervisor: Mirzozoda P.Z., Candidate of Legal Sciences, Docent
Reviewer: Mavlonazarzoda O.A., Candidate of Legal Sciences, Docent

Annotation: This article discusses the issues of contractual regulation of highway construction, analyzes the construction contract and its significance in the construction of highways. A work contract for the construction of highways as a type of work contract has all the features characteristic of a work contract, and the purpose of a work contract in construction is to perform work on the instructions of the customer. Also, a construction contract is considered to be an

agreement to perform work aimed at achieving goals separate from the main work. The author notes that a construction contract has signs of an entrepreneurial contract due to the fact that one of its parties is an entrepreneur or has signs of entrepreneurial relations. If common features belong to all entrepreneurial contracts, then special features that relate only to a construction contract should be highlighted. The classification of features is based not only on the calculation of the obligations of the parties or on the fact that the features of behavior and the construction object are embodied, but one should also remember those characteristics that relate to the contract as a legal relationship.

Key words: Construction contract, car roads, entrepreneurial activity, customer, work performance, legal personality, legislation, additional contractors.

Вобаста ба инкишофи иқтисодиёти бозоргонӣ аҳаммияти шартнома чун воситаи танзими фаъолияти хоҷагидорӣ меафзояд. Дар ҳама бахшҳо нақши шартнома хусусияти аввалият касб намуда, масъалаҳои муҳим, аз ҷумла пулӣ бевосита тавассути шартнома ҳалли худро меёбанд. Омехтагии унсурҳои иҷроӣ қарор, расонидани хизмат ва хариду фурӯши мол боиси он гаштааст, ки шартномаҳо дарбаргирандаи тамоми унсурҳо гардида, дар доираи якеи онҳо маҳдуд намегардад.

Дар замони муосир бинобар сабаби рушд ёфтани сохтмон, шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон паҳншудатарин шартномаи паймонкорӣ ба ҳисоб меравад. Шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон ҳадди ақал муносибати ду тарафро ба танзим дароварда, тақозои иҷро намудани амалҳои муайяно талаб менамояд ва боиси ба вучуд омадани як қатор оқибатҳои ҳуқуқӣ мегардад. Натиҷаи иҷроӣ амалҳои ёдрасшуда-объекти муайяни ғайриманкул ба ҳисоб меравад, ки сохтмонаш ба анҷом расида, ба истифода дода шудааст.

Танзими шартномавӣ ба субъектони фаъолияти соҳибкорӣ озодиро дар интихоби рафтор, ташаббускорӣ ва муносибати эҷодкорона зимни қабули қарор медиҳад. Қарори бамувофиқа расидаи онҳо оид ба ҳамкорӣ дар шакли ҳуқуқи уҳдадорӣ дар шартнома инъикос меёбад. Дар натиҷа иштирокчиёни муносибатҳои соҳибкорӣ уҳдадор мешаванд, ки қарори бамувофиқарасидаи ҳамдигарро риоя намоянд. Иродае, ки дар шартнома ифода ёфтааст, мисли муқаррароти қонун бо маҷбурсозии давлатӣ таъмин карда мешавад. Бинобар ин субъектони фаъолияти соҳибкорӣ имконият доранд шартномаро ба сифати воситаи ташкили фаъолияти соҳибкорие, ки барои ноил шудан ба натиҷаи ниҳой нигаронида шудааст, истифода намоянд²⁴³.

Дар шартнома ҳуқуқи уҳдадорӣ тарафҳо, ҳамкориҳои онҳо, ҳамчунин рафтори онҳо новобаста аз он ки дар қонун муқаррар шудан ё нашуданашон, инъикос карда мешаванд. Танзими шартномавӣ фаъолияти соҳибкорӣ, имконияти иштирокчиёни онро оид ба муқаррар намудани ҳамкориҳои соҳибкорӣ ифода менамояд. Дар баробари ин, санадҳои

²⁴³ Саъдиев И.З. Танзими ҳуқуқи муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи иқтисод ва истихроҷи нафт ва газ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. дис... н.и.х., Душанбе 2019. – С. 112.

қонунгузорӣ бояд шароити созгорро оид ба иҷрои шарномаҳо фароҳам оварад²⁴⁴.

Умуман шартномае, ки як тараф супориши анҷом додани корҳои сохтмониро медиҳад ва пардохташро бар дӯш мегирад, тарафи дигар бошад малакаи махсуси соҳаи сохтмонро доро буда розигии хешро баҳри анҷом додани он медиҳад, шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон ном мегирад.

Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шартномаи паймонкорӣ дар сохтмонро ҳамчун намуди шартномаи паймонкорӣ муқаррар намудааст. Дар қонунгузорӣ мафҳуми шартномаи паймонкорӣ чунин омадааст: “Ин шартномаест, ки мувофиқи он як тараф паймонкор уҳдадор мешавад дар муҳлати муайяншуда тибқи супориши фармоишгар объекти муайяно бунёд намояд, ё ин ки дигар корҳои сохтмониро анҷом диҳад, фармоишгар уҳдадор мешавад барои паймонкор шароити мувофиқро таъмин намуда, натиҷаро қабул намояд ва арзишашро пардозад”. (моддаи 777 КМҚТ).

С.Н. Макров бошад чунин мешуморад, ки шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон ин созишномаест, ки як тараф (паймонкор) уҳдадор мешавад дар муҳлати муайяншуда тибқи супориши фармоишгар объекти ғайриманқуло созад ё азнавсозӣ кунад, фармоишгар бошад уҳдадор мешавад барои паймонкор шароити кор фароҳам оварда, дар ҳолати мувофиқ будани кори иҷрошуда натиҷаро қабул намуда, арзиши қайду шартшударо пардозад²⁴⁵. Ҳамаи ҳолатҳои ёдрасшуда чунин хусусиятҳои умумӣ доранд, аз ҷумла иҷрои корҳо тибқи супориши (хуччатҳои сметаӣ ва нақша) фармоишгар ва дар муҳлати муайян, таъмини шароити мусоид барои кор, уҳдадорӣ қабули натиҷа ва пардохти он. Тафовут аслан сари предмети шартнома меравад, аз ҷумла кадом намуди корҳо ба шартномаи паймонкорӣ шомиланд ва таҳти мафҳуми предмети шартнома чӣ фаҳмида мешавад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ бо мақсади тафсири пурраи шартнома чунин падидаҳо ба монанди унсур ва нишона истифода мегарданд. Фаҳмиши ягонаи на унсур ва на нишона мавҷуд нест. Одатан ба унсурҳои шартнома субъект, объект ва мазмунро шомил менамоянд ва шартнома ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад.

Чунин ба назар мерасад, ки нишонаҳои шартнома ин хусусияти унсурҳои он мебошанд, ҳамин тавр ба нишонаҳои шартнома хусусиятҳои субъект, объект ва мазмун дохил мешаванд.

Аввалан оид ба нишонаҳои умумии шартнома ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ бояд сухан гуфт. Шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ шартномаи сохтмон ин созиши ду ё зиёда шахс ба ҳисоб рафта боиси ба вучуд омадан, тағйир ёфтани ва қатъ гардидани ҳуқуқу уҳдадорихо мегардад.

Дуввум бошад шартнома ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқии нисбӣ (ӯҳдадорқунанда) ба ҳисоб меравад. Ниҳоят шартнома ин хуччатест, ки дар

²⁴⁴ Рахимов М.З. Договор как средство достижения конечного результата предпринимательской деятельности // Избранные труды. – 2014. С. 410.

²⁴⁵ Мокров С.Н. Договор строительного подряда: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Волгоград, 2006. С. 6.

он факти ҳуқуқӣ дарҷ меёбад²⁴⁶.

Вобаста ба мавқеи фармоишгар шартномаи иҷрои корҳои сохтмониро ба се гурӯҳ тасниф намудан мумкин аст: паймонкории давлатӣ; паймонкории маишӣ; комилан паймонкорӣ дар сохтмон.

Ҳар як шартномаи ёдрасшуда танзими махсуси ҳуқуқии худро дорост. Вобаста ба речаи гуногуни ҳуқуқӣ танҳо шартномаи комилан паймонкорӣ дар сохтмонро таҳлил намудан лозим асту тамома.

Шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон бинобар сабаби як тарарфи он соҳибкор будан ё нишонаҳои муносибатҳои соҳибкориро доштан, хусусиятҳои шартномаи соҳибкориро касб мекунад.

Агар нишонаҳои умумӣ ба ҳамаи шартномаҳои соҳибкорӣ мутааллиқ бошанд, пас нишонаҳои махсусро бояд ҷудо намуд, ки танҳо ба шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон дахл дошта бошанд. Таснифи нишонаҳо на танҳо дар асоси ҳисоб намудани уҳдадорихои тарафҳо ё ин ки хусусиятҳои рафтор ва объекти сохтмон таҷассум меёбанд, инчунин он хусусиятҳо ёдрас гарданд, ки ба шартнома ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ дахл дошта бошанд.

Шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон аслан дорои он нишонаҳое мебошад, ки дар КМҶТ оварда шуда, дорои речаи махсуси худ мебошанд. Бинобар сабаби равона шудани таваҷҷуҳ ба нишонаҳои шартнома қобили қабул нест, ки натиҷаи корро ба нишонаи шартнома мубаддал созем. Бинобар ин қонун иловатан муайян месозад, ки корҳои иҷрошаванда бояд бо объекти сохташаванда алоқамандӣ дошта, ё ин ки ба азнавсозии объект алоқамандӣ дошта бошанд.

Алоқаи ногузастанӣ бо объект низ баҳспазир аст, таҳти алоқаи ногузастанӣ бо объект аввалан ҷои иҷрои ин корҳо ба шумор меравад. Аммо на ҳамаи корҳои дар объект иҷрошаванда тибқи шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон анҷом дода мешаванд.

Моддаи 817 КМҶТ муқаррар намудааст, ки шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон ба сохтмон ё ин ки азнавсозии объекти бунёдшаванда алоқамандӣ дорад. Мақсади асосии кор сохтан, азнавсозии кулӣ ё қисми объект ба ҳисоб меравад. Мақсади мазкурро метавон чунин тазаккур дод, ки мақсади кор натиҷа ба ҳисоб меравад. Ҳамин ҳолат маҳақҳои дигарро ба монанди алоқамандӣ бо объект аз байн мебарад. Инчунин бояд ёдрас шуд, ки кори иҷрошаванда метавонад ба тамоми объект алоқаманд набошад.

Чунин ба назар мерасад, ки истифодаи ду маҳақи кор (анҷоми кори пурра ва анҷоми кор қисман) ва ба қадом натиҷа равона шудани шартномаро ҳамчун шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон муқаррар менамояд.

Аҳамияти қалонро ҳангоми иҷрои шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон мувофиқат кардани кор ва супориш мебозад. Дар таносуб аз дигар шартномаҳои паймонкорӣ, паймонкорӣ дар сохтмон супоришро дар шакли ҳуҷҷатҳои техникӣ бо мувофиқа ба мақомоти давлатӣ пешбинӣ менамояд.

Предмети шартнома – ин мувофиқаи шартҳои шартнома оид ба

²⁴⁶ Гражданское право: учебник для вузов. Часть первая / Под общ. ред : Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. М., 2001. С. 341.

корҳои иҷрошаванда, хусусиятҳои муқарраршуда дар асоси ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин ҳолат паймонкор бо шартҳои иҷрои кор розӣ мешавад ё ин ки иҷрои корро рад мекунад.

Тамоми шартномаҳои паймонкорӣ на танҳо аз иҷрои кор аз ҷониби паймонкор вобастагӣ доранд, инчунин ба амалҳои фармоишгар низ алоқамандии калон доранд. Дар шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон иштироки фармоишгар аҳаммияти ниҳоят калон дорад.

Иштироки фармоишгар дар шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон аз якҷанд уҳдадориҳои ӯ вобастагӣ дорад, аз ҷумла уҳдадориҳои таъмин намудани шароити мусоиди корӣ ва уҳдадориҳои назорат кардани рафти иҷрои корҳо.

Иштироки фармоишгар аҳаммияти ниҳоят калон дорад. Бастании шартнома, иҷрои шартнома, бе иштироки бардавоми фармоишгар имконнопазир аст.

Паймонкор бошад дорои қобилияти ҳуқуқии махсус мебошад. Маҳз қобилияти ҳуқуқдории махсус баёнгари шартномаи соҳибкорӣ будани шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон ба ҳисоб меравад. Ҳамин тавр паймонкор шахсе ба ҳисоб меравад, ки дорои иҷозатномаи пешбинишуда барои корҳои сохтмониву васлгарой мебошад.

Субъектҳуқуқии махсус на дар ҳама ҳолат талаботи ҳатмӣ ба ҳисоб меравад, чунки ҳолатҳои ҳастанд, ки барои иҷрои кор талаботи махсус, аз ҷумла иҷозатнома лозим нест, бинобар ин нишонаи субъектҳуқуқии махсусро ба нишонаҳои факултативӣ шомил намудан мувофиқи мақсад аст. Ба нишонаҳои шартнома метавон интихоби мустақили тарзу восита ва маҳсулотро аз ҷониби паймонкор барои ноил шудан ба натиҷа пиндошт, собитии мустақилияти паймонкор инчунин дар ҷалб намудани паймонкорони иловагӣ таҷассум меёбад.

Нишонаи мазкури шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон факултативӣ буда метавонад, чунки мувофиқи қонун ва супориши фармоишгар мустақилияти паймонкор ҷиҳати иҷро ва ҷалби дигар паймонкорон маҳдуд буда метавонад.

Баъзе муаалифон бар он ақида ҳастанд, ки мақсади шартнома ноил шудан ба натиҷаи моддӣ ба ҳисоб меравад, ё ин ки ҳуди кор ё рафти кор. Мисол В.Р. Файзулин пешниҳод менамояд, ки мақсади шартномаро “натиҷаи дар ҳуҷҷатҳои техникӣ нухуфтаи кор бояд дарёфт”²⁴⁷. Ба ақидаи Файзулин метавон розӣ шуд, чунки мақсади шартнома ноил шудан ба натиҷа мебошад ва амали тарафҳо маҳз ба он равона гардидаанд. Маҳз ноил шудан ба мақсади шартнома, аз иҷрошаванда будани он хабар медиҳад.

Ҳамин тавр, ҳангоми муайян намудани мақсади ҳуқуқии шартнома, бояд дар хотир дошт, ки дар натиҷа объект ба вучуд меояд. Тибқи шартномаи хариду фурӯш фурӯшанда ҳуқуқи ин объектро ба харидор тахвил додан дорад, аммо паймонкор чунин ҳуқуқро нисбат ба объект доро нест. Пас аз анҷом ёфтани объекти сохташаванда фармоишгар нисбат ба он ҳуқуқ пайдо мекунад, аммо на дар натиҷаи тахвили объект ин ҳуқуқ

²⁴⁷ Файзулин В.Р. Договор строительного подряда по российскому гражданскому праву. – С. 5.

падид меояд. Маҳз ҳамин бавучудоии ҳуқуқи фармоишгар нисбат ба объект мақсади шартнома ба ҳисоб меравад.

Хусусиятҳои шартномаи паймонкорӣ дар сохтмонро тархрезӣ намуда чунин тасниф менамоем: шартнома ба уҳдадориҳои иҷроӣ кор шомил аст, молу мулкӣ ба ҳисоб меравад, музднок ва озод ҳаст, дутарафа, мутақобила, консенсуалӣ, муҳлатнок ва казуалӣ мебошад.

Як қатор олимони шартномаи паймонкорӣ дар сохтмонро гуногун шарҳ медиҳанд, аз ҷумла О.В.Макаров бар он ақида ҳаст, ки барои ҳалли қазияи намуди шартномаи паймонкорӣ бояд ба нишонаҳои он аҳамият диҳем, ки унсурҳои шартномаро дар ба мегирад²⁴⁸.

О.А. Красавчиков бошад таснифбандиро вобаста ба рафти оқибати маданӣ-ҳуқуқӣ пешниҳод менамоед²⁴⁹.

Вобаста ба нишонаҳои дар боло овардашуда мафҳуми зерини шартномаи паймонкорӣ дар сохтмонро метавон пешниҳод намуд: шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон ин шартномаест, ки мувофиқи он паймонкор бо иштироқи фармоишгар кори хусусияти махсус доштаре, бо ҳуҷҷатнигории техникӣ ба анҷом мерасонад.

Инчунин барои муайян намудани моҳияти шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон шартномаҳои ба он муҷовирро таҳлил менамоем. Барои тафовут гузоштан байни шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон ва дигар шартномаҳои ҳамшабеҳ нишонаҳои дар боло ёдрасшударо баррасӣ менамоем.

Таҳлили куллии ин масъала мақсади асосии тадқиқоти мо ба ҳисоб намеравад. Зиеда аз ин шартномаи паймонкорӣ дар сохтмони роҳҳои автомобилгард бо дарназардошти хусусиятҳои объектҳои бунёдшаванда бемузд буда наметавонад.

Шартномаи паймонкорӣ дар сохтмони роҳҳои автомобилгард ҳамчун намуди шартномаи паймонкорӣ дорои тамоми нишонаҳои ба шартномаи паймонкорӣ хос буда ба ҳисоб меравад. Аввалан ҳадафи шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон баҳри иҷроӣ кор тибқи супориши фармоишгар ба ҳисоб меравад. Дувум шартномаи паймонкорӣ дар сохтмон барои иҷроӣ коре, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои аз худӣ кор ҷудо буда равона гардидаанд, ба ҳисоб меравад. Ниҳоят натиҷаи кор хусусияти инфиродӣ дорад.

Адабиёт:

1. Рахимов М.З. Договор как средство достижения конечного результата предпринимательской деятельности // Избранные труды. – 2014. – С. 410.

2. Саъдиев И.З. Танзими ҳуқуқи муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи иктишоф ва истихроҷи нафт ва газ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // дис... н.и.х. – Душанбе 2019. – С.112.

²⁴⁸ Макаров О.В. Юрист. – 2001. – № 1. – С. 36-39; а также Тархов В.А. Советское гражданское право. – Саратов, 1978. – Ч. 1. – С. 178.

²⁴⁹ Красавчиков О.А. Вопросы системы Особенной части ГК РСФСР. – Свердловск, 1957. – С. 125.

3. Мокров С.Н. Договор строительного подряда: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2006. – С. 6.
4. Гражданское право: Учебник для вузов. – Часть первая / Под общ. ред: Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. – М., 2001. – С. 341.
5. Файзулин В.Р. Договор строительного подряда по российскому гражданскому праву. – С. 5.
6. Макаров О.В. Юрист. 2001. № 1. – С. 36-39; а также Тархов В. А. Советское гражданское право. – Саратов, 1978. – Ч. 1. – С. 178.
7. Красавчиков О.А. Вопросы системы Особенной части ГК РСФСР. – Свердловск, 1957. – С. 125.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲО ОИД БА ҲУҚУҚИ АШӢЙ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ

Исматзода Исматулло Бобохуҷа,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ
Тел.: (+992) 988-18-18-12
E-mail. azimov.rt@gmail.com

Муқарриз: Мирзоев А.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Ҳуқуқи ашӢй яке аз самтҳои марказии ҳуқуқи хусусӣ ба ҳисоб меравад, зеро он асоси муносибатҳои молумулкиро танзим намуда, мансубияти ашӢро ба субъекти муайян, мазмуни ҳуқуқҳои ашӢии субъект ва масъалаҳои дигарро танзим менамояд. Дар ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ низ муносибатҳои ҳуқуқии ашӢӣ дорои хусусиятҳои хосаи худ мебошад. Дар мақола муаллиф бо истифода аз адабиёти илмӣ ва қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон ва таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ хусусиятҳои алоҳидаи ҳуқуқи ашӢиро дар муносибатҳои байналмилалии хусусӣ, ҳуқуқи татбиқшаванда ҳангоми муайян кардани речаи ҳуқуқии ашӢ, мазмуни ҳуқуқи моликият ва масъалаҳои дигарро таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: АшӢ, молу мулк, моликият, ҳуқуқи маҳдуди молумулкӣ, ҳуқуқи ашӢӣ, пайванди коллизионӣ, маҳалли ҷойгиршавии молу мулк, ҳуқуқи татбиқшаванда, низоми ҳуқуқӣ.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВЕЩНЫЕ ПРАВА В МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ

Исматзода Исматулло Бобохуджа,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, ассистент
кафедры международного права
Тел.: (+992) 988-18-18-12
E-mail. azimov.rt@gmail.com

Рецензент: Мирзоев А.М., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Вещные право считается одной из центральных областей частного права, поскольку регулирует основы имущественных отношений, принадлежность вещи к определенному субъекту, содержание вещных прав субъекта и другие вопросы. В международном частном праве вещно-правовые отношения также имеют свои особенности. В статье автор, используя научную литературу и законодательство Республики Таджикистан и опыт зарубежных стран, проанализировал особенности вещных прав в международных частных отношениях, применимое право

при определении правового режима вещи, содержание права собственности и другие вопросы.

Ключевые слова: Вещь, имущество, собственность, ограниченные имущественные права, имущественные права, коллизионные привязки, местонахождение имущества, применимое право, правовая система.

SOME ISSUES OF PROPERTY RIGHTS IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Ismatzoda Ismatullo Bobokhuja,
Tajik National University, Faculty of law,
assistant of the department of international
law

Phone.: (+992) 988-18-18-12

E-mail. azimov.rt@gmail.com

Reviewer: Mirzoev A.M., candidate of legal science, docent

Annotation: Property law is considered one of the central areas of private law, since it regulates the foundations of property relations, the belonging of a thing to a particular subject, the content of the subject's property rights and other issues. In private international law, property-law relations also have their own characteristics. In the article, the author, using the scientific literature and legislation of the Republic of Tajikistan and the experience of foreign countries, analyzed the features of property rights in international private relations, the applicable law in determining the legal regime of a thing, the content of property rights and other issues.

Key words: Thing, property, limited property rights, property rights, conflict of laws, location of property, applicable law, legal system.

Ҳуқуқи ашёӣ яке зерсоҳаҳои асосии ҳуқуқи маданӣ махсуб меёбад ва меҳвари муносибатҳои молумулкиро ташкил медиҳад. Ҳуқуқи ашёӣ ҳамчун ҳуқуқи объективӣ ва субъективӣ васеъ буда, асоси онро ашёӣ ташкил медиҳад. Ҳуқуқи ашёӣ аз ду низоми васеи ҳуқуқ – ҳуқуқи моликият ва ҳуқуқҳои маҳдуди молумулкӣ таркиб ётфааст. Моҳияти ҳуқуқи ашёӣ дар он аст, ки он муносибати субъекти ҳуқуқро бо ашёӣ мустаҳкам мекунад. Ҳуқуқи ашёӣ мансубияти ашёӣ моддиро ба субъектҳои муносибатҳои маданӣ, ба ибораи дигар, статикаи муносибатҳои моликият ба расмият дароварда ва муқаррар мекунад.

Ҳуқуқи ашёӣ «мачмуи меъёрҳои ҳуқуқие мебошад, ки чунин муносибатҳои молумулкиро ба танзим медароранд, ки шахсони вақолатдор метавонанд ҳуқуқҳои худро ба молу мулк (ашёӣ) бидуни эҳтиёҷи амали мусбӣи шахсони дигар амалӣ намояд»²⁵⁰. Нишонаҳои ҳуқуқи ашёӣ инҳо мебошанд: 1) ҳуқуқи ашёӣ бевосита бо меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ пешбинӣ шудааст, яъне шахс ҳуқуқ надорад, ки бо салоҳдиди худ навъҳои

²⁵⁰ Александрова С. П. Гражданское право. Общая часть: учеб. пособие. – СПб., 1997. – С. 47.

нави ҳуқуқи ашёиро эҷод кунад (доираи маҳдуди ҳуқуқи ашёӣ); 2) ҳуқуқи ашёӣ ҳуқуқи мутлақ аст, яъне ба соҳиби он доираи номаҳдуди субъектон муқобилат мекунад, ки вазифадоранд ваколатҳои дорандаи ҳуқуқи ашёиро вайрон накунад; 3) дар муносибатҳои ашёӣ ҳуқуқ ашёро пайравӣ мекунад, яъне ҳуқуқи ашёӣ пас аз гузаштан ба шахси дигар ба ашё пайравӣ мекунад (ҳуқуқи ворисӣ). Соҳиби ашё, ки бар хилофи иродаи ӯ ашё аз даст дода шудааст, соҳибияти худро нигоҳ медорад ва ҳуқуқ дорад онро аз соҳибияти ғайриқонунии шахси дигар талаб кунад; 4) ҳуқуқи ашёӣ бо ҳуқуқи афзалиятнок тавсиф карда мешавад. Дар сурати ихтилофи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои молумулкӣ, афзалият ба ҳуқуқи молумулкӣ дода мешавад; 5) объекти ҳуқуқи ашёӣ ашёи бо нишони инфиродӣ муайяншуда мебошад. Ин мавҷудияти тарзҳои мушаххаси ҳифзи ҳуқуқи ашёиро муайян мекунад.

Дар маҷмӯъ, дар соҳаи муносибатҳои молумулкӣ барои муқаррар кардани ҳуқуқи татбиқшаванда пайвандҳои коллизии зерин истифода мешавад: а) қонуни маҳалли ҷойгиршавии ашё; б) қонуни шахсии молик; в) қонуни маҳалли анҷом додани муомилот; г) қонуни кишвари фурушанда; д) қонуни маҳалли интиқоли ашё ва ғайра.

Принсипи асосие, ки барои ҳалли меъёрҳои коллизии дар соҳаи муносибатҳои моликӣ истифода мешавад, қонуни маҳалли ҷойгиршавии молу мулки – *lex rei sitae* мебошад. Ин принсипи коллизии, ки масъалаҳои моликӣ ва дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ бояд ба қонунҳои давлате, ки дар қаламрави он ашё баҳснок ҷойгир аст, муайян карда шавад. Умуман, қонуни ҷойгиршавии ашё яке аз аввалин қоидаҳои муноқишавӣ мебошад, ки дар таълимот таҳия ва дар амал татбиқ карда шудааст. Ба гуфтаи Г.К. Дмитриева, ин принсипи зиддияти қонунҳо дар якҷоягӣ бо қонуни шахсӣ ва қонуни маҳалли муомила барои он маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ асос гузошт, ки онро коллизияи ҳуқуқ меномиданд²⁵¹. Яке аз аввалин ин принсип дар таълимоти итолиёвӣ оид ба ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ ҳанӯз дар асри XIV сабт шуда буд ва дар асарҳои олим М.И. Болд²⁵² омӯхта шуда буд. Аммо, дар он замон, ин равиш барои танзими молу мулки ғайриманқул истифода мешуд. Молу мулки манқул тавассути қонуни шахсии молик ба танзим дароварда мешуд.

Дар асри XIX бо пайдоиши намудҳои нави молу мулки манқул ва афзоиши босуръати арзиши онҳо (масалан, коғазҳои қиматнок, киштиҳо ва ғ.), давлатҳо хоҳиши ба тобеияти худ тобеъ кардани молу мулки манқулро нишон доданд. Оҳиста-оҳиста доираи татбиқи қонуни маҳалли ҷойгиршавии ашё васеъ шуда, ба муносибатҳо оид ба молу мулки манқул паҳн гардиданд. Ҳоло ин принсипи коллизии умумиэтирофшуда мебошад²⁵³.

Дар асоси қ. 1 м. 1213 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁵⁴ мазмуни ҳуқуқи моликӣ ва ҳуқуқи дигари ашё ба моликӣ манқул ва

²⁵¹ Дмитриева Г.К. Международное частное право. – М.: ЮРИСТЪ, 2002. – С. 189.

²⁵² Брун М.И. Очерки истории конфликтного права. – СПб., 1915. – С. 51.

²⁵³ Дмитриева Г.К. Международное частное право. – М.: ЮРИСТЪ, 2002. – С. 189.

²⁵⁴ Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми сеюм). Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, № 12, мод. 323; с. 2002, № 4, қ. 1, мод. 170; с. 2006, № 4, мод. 194; с. 2009, № 12, мод. 821; с. 2010, № 7, мод. 540; с. 2012, № 7, мод. 699; с. 2013, № 7, мод. 505.

ғайриманкул ва ҳамчунин татбиқи онҳо бо ҳуқуқи кишваре, ки ин моликият дар он ҷо воқеъ гардидааст, муайян карда мешавад, агар қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон тартиби дигареро пешбинӣ накарда бошад. Муқаррароти зикршуда пайванди коллизионии “маҳалли ҷойгиршавии молу мулк”-ро муайян намудааст, ки танзими коллизионии аксарияти муносибатҳои молумулкӣ тавассути пайванди коллизионии мазкур ба роҳ монда мешавад.

Қонуни маҳалли ҷойгиршавии молу мулк ҳамчун пайванди коллизионии ҳатмӣ дар як қатор қоидаҳои коллизионӣ истифода мешавад. Доираи амали пайванди коллизионии маҳалли ҷойгиршавии молу мулк ба муносибатҳои мазкур паҳн мегардад:

1) пайдоиш ва қатъ гардидани моликият ва дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ нисбати ин молу мулки қонуни кишваре амал мекунад, ки ин молу мулк дар лаҳзаи рух додани амал ё дигар ҳолате, ки ҳамчун асос барои пайдоиш ё қатъи ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ хидмат кардааст, агар дар қонун тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад;

2) мазмуни ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқҳои молу мулкӣ;

3) мансубият ашё ба ин ё он навъи ашё (манкул ва ғайриманкул, тақсимшаванда ва тақимнашаванда ва ғайра);

4) дар сурати мавҷуд набудани созишномаи тарафҳо оид ба қонуни татбиқшаванда нисбати молу мулки ғайриманкул, қонуни кишваре, ки шартнома бо он зич алоқаманд аст, яъне қонуни кишваре, ки молу мулки ғайриманкул дар он ҷойгир аст истифода мешавад. Тибқи қ. 3 м. 1210 Кодекси маданияи ҚТ шакли аҳд вобаста ба молу мулки ғайриманкул ба ҳуқуқи кишваре тобеъ аст, ки ин амвол воқеъ гардидааст, аммо нисбати амволи ғайриманкул ва ҳамчунин воситаи нақлиёт ва амволи дигар, ки ба феҳристи давлатии Чумхурии Тоҷикистон ворид карда шудааст, ҳуқуқи Чумхурии Тоҷикистон татбиқ мешавад;

5) мероси молу мулки ғайриманкул тибқи қонуне, ки ин молу мулк дар он ҷойгир аст ва мероси молу мулки ғайриманкул, ки ба феҳристи давлатии ҚТ ворид карда шудааст, тибқи қонунгузори ҚТ муайян карда мешавад;

б) ҳифзи ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ.

Принсипи вобаста будани ҳуқуқи моликият ба ҳуқуқи маҳалли ҷойгиршавии моликият, ки дар асрҳои миёна дар доктринаи Италия таҳия шуда, дар замони муосир тақрибан дар ҳамаи мамлакатҳо мавриди қарордорӣ қарор дорад. Дар натиҷаи татбиқи ин қоида, ҳуқуқҳои ашё ба осонӣ дарк шуда, бадастоваранда аз хавфи безътибор донишмандони муомилоти анҷомёфта ҳифз карда мешавад.

Дар давлатҳои ҳуқуқии умумӣ, пайванди коллизионии “қонуни маҳалли ҷойгиршавии ашё” истифода мегардад, ки барои танзими муносибатҳои молумулкӣ ҳатмӣ мебошанд. Бахсҳо дар мавриди молу мулки ғайриманкул, пеш аз ҳама бахсҳои марбут ба қитъаҳои замин, аз ҷониби суд тибқи қонуни маҳалли ҷойгиршавии молу мулк ҳамчун ҳуқуқи ба шартнома хос баррасӣ карда мешаванд.

Қонуни федералӣ дар бораи ҳуқуқи байналмилалӣ хусусии Австрия аз 15 июни соли 1978 пешбинӣ мекунад, ки ба даст овардан ва қатъ кардани ҳуқуқ ба ашёи моддӣ, аз ҷумла ихтиёрдорӣ онҳо, тибқи қонуни давлате, ки ин ашё дар он ҷойгир аст, танзим карда мешавад.

Кодекси граждани Юнон татбиқи қонуни давлати маҳалли ҷойгиршавии ашёро нисбати ҳуқуқи моликият ба молу мулки ғайриманқул ва манқул пешбинӣ мекунад²⁵⁵.

Барои танзими муносибатҳо вобаста ба моликият ва дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ дар низоми ҳуқуқи давлатҳои гуногун, ба ғайр аз пайванди коллизии анъанавӣ “*lex rei sitae*”, дигар пайвандҳои коллизии низ муқаррар карда шудаанд. Ба инҳо дохил мешаванд: а) қонуни маҳалли муомилот; б) қонуни маҳали интиқоли молу мулки манқул; в) қонуни маҳалли бақайдгирии молу мулк; г) қонуни мустақилияти ирода ва ғ. Ин номгӯй ниҳой нест, зеро барои истифодаи ҳадди аққал дучанд кардани қоидаҳои коллизии ки барои муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқӣ мувофиқанд, истифода бурдани қонуни мустақилияти ирода кофист. Дар баробари ин, набояд фаромӯш кард, ки як принциби коллизии якхелаи қонунҳо, ки дар низомҳои гуногуни ҳуқуқӣ муқаррар карда шудаанд, ба таври мухталиф танзим карда мешаванд. Ин бо он алоқаманд аст, ки ҳар як давлат мазмуни ҳолатҳои воқеиро барои амали пайванди коллизии “*lex rei sitae*” ба тарзи худ муайян мекунад.

Г. Федосеева қайд мекунад, ки монеаи чиддӣ дар интиҳоби ҳуқуқи татбиқшаванда ин мушкилоти таҳассуси ҷунин мафҳумҳои ҳуқуқӣ ба монанди “интиқоли моликият”, “молу мулки ғайриманқул ва манқул” ва ғайра мебошад. Масалан, лаҳзаи гузаштани моликиятро қонунгузори давлатҳои мухталиф муқаррар мекунад. Баъзе низомҳои ҳуқуқӣ ин лаҳзаро бо интиқоли воқеи ашё рабт медиҳанд; дигарон лаҳзаи интиқолро мувофиқи шартнома, сарфи назар аз вақти интиқоли воқеӣ, муайян мекунанд²⁵⁶.

Давлатҳо ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ дар муносибат бо ҳамдигар оид ба вазъи ҳуқуқи ҳуқуқҳои молумулкӣ принциби мустақилияти ирода – “*lex voluntatis*”-ро ғаълола татбиқ менамоянд. Азбаски аксарияти низомҳои ҳуқуқӣ низоми ҳуқуқи дигар кишварҳоро эътироф мекунанд ва дар ҳамкориҳои доимии байналмилалӣ қарор доранд, мустақилияти ирода бояд ҳамчун ифодаи моҳияти ҳуқуқ баррасӣ шавад²⁵⁷.

Қонуни мустақилияти ирода статути муносибатҳои уҳдадориро муайян мекунад, ба шарт ки он бо қонуни давлате танзим карда шавад, ки тарафҳои ҷунин муносибатҳои ҳуқуқӣ интиҳоб кардаанд. Мавҷудияти унсурҳои хоричӣ ва хусусияти шартномавии муносибатҳои байни субъектҳои имконияти интиҳоби қонуни модиро муайян мекунад, ки онҳоро ҳуди тарафҳо - иштирокчиёни шартнома татбиқ мекунанд. Ба андешаи Н.Ю.

²⁵⁵ Бендецкий Т. Международное частное право. – М.: Статут, 2005. – С. 300.

²⁵⁶ Федосеева Г. Международное частное право. – М.: Остожье, 1999. – С. 142.

²⁵⁷ Ерпылева Н.Ю. Международное частное право. – М.: Проспект, 2004. – С. 145; Мосс Д. Автономия воли в практике международного коммерческого арбитража. – М., 1996. – С. 8.

Эрпилева, қонуни мухторияти ирода дар тамоми низомҳои миллии ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ мавқеи марказиро ишғол мекунад ва ҳамаи дигар пайвандҳои коллизсионӣ табиати ёрирасондоранд ва танҳо дар сурати мавҷуд набудани интиҳоби ҳуқуқи татбиқшаванда аз ҷониби тарафҳои созишнома истифода бурда мешаванд. Ҳуқуқе, ки тарафҳои шартнома интиҳоб кардаанд, қонуни амалкунанда ба ҳисоб меравад ва доираи зеринро ба танзим мебарорад: а) тартиби бастанӣ шартнома; б) эътибори расмӣ ва ҳуқуқии шартнома, инчунин асосҳои беэътибордонистани он; в) ҳуқуқҳо ва ӯҳдадорихои тарафҳо тибқи шартнома, инчунин тартиби тафсири он; г) тартиби иҷро қарордод, инчунин чораҳои ҷавобгарии тарафҳо барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуб; д) тартиби бекор кардани ӯҳдадорихо тибқи шартнома²⁵⁸.

Низомҳои ҳуқуқии миллии номгӯи гуногуни молу мулкоро, ки ба категорияи молу мулки ғайриманқул тааллуқдоранд, муайян менамоянд. Ба молу мулки ғайриманқул қитъаҳои замин ва биноҳое, ки дар онҳо сохта шудаанд, дохил мешаванд. Аммо, илова бар ин, мафҳуми "молу мулки ғайриманқул" метавонад асбобҳои кишоварзӣ, асбобҳо, ашёи хоми дар корхонаҳо истифодашавандаро фаро гирад, ки масалан, ин объектҳо дар Фаронса ҳамчун молу мулки ғайриманқул қабул карда шудааст. Тибқи қонунгузори Англия, соҳиби санади ҳуқуқӣ ба қитъаи замин, инчунин соҳиби калиди хона, соҳиби молу мулки ғайриманқул ба ҳисоб мераванд. Дар баъзе иёлоти Иёлоти Муттаҳида бинои барои намоишгоҳ бунёдшуда вазъи молу мулки манқулро дорад²⁵⁹.

Бо вучуди ин, доктринаи бисёр кишварҳо, дар сурати баҳсҳои ашёӣ, ба қонунҳои шахсии соҳибмулк (*lex personalis*) ҳангоми муайян кардани ҳуқуқи татбиқшаванда ишора карда мешавад. Низомҳои ҳуқуқии ИМА ва Британияи Кабир беш аз пеш принсиперо дастгирӣ мекунанд, ки ҳуқуқ ба молу мулки ғайриманқул бидуни муроҷиат ба қонунҳои шахсӣ дуруст ҳал карда намешавад. Дар баъзе ҳолатҳо, истифодаи пайванди коллизсионии "lex rei sitae" ғайриимкон мегардад. Ҳамин тариқ, ҳангоми ҳалли баҳсҳо дар бораи молу мулки корхонаи хориҷӣ ва филиалҳои он қонуни ҷойгиршавии молу мулк татбиқ карда намешавад. Тибқи қоидаҳои умумӣ, ҳуқуқи моликият ба молу мулки ширкат – филиали хориҷӣ на бо қонуни ҷойгиршавии воҳидҳои алоҳидаи он, балки бо қонуни шахсии ширкат (*Incorporationi Lex*) муайян карда мешавад.

Танзими коллизсионии муносибатҳои молумулкӣ дар доираи мамлакатҳои аъзои ИДМ ба таври ягона ба роҳ монда шудааст. Ин тарзи муносибат бо он хусусиятнок аст, ки меъёрҳои коллизсионӣ дар ин мамлакатҳо аксаран дар партави Кодекси намунавии (моделлии) маданӣ барои мамлакатҳои аъзои ИДМ аз 17 феввали соли 1996²⁶⁰ таҳия гардидааст. Тибқи моддаи 1219 Кодекси намунавии (моделлии)

²⁵⁸ Ерпылева Н.Ю. Международное частное право. – М.: Проспект, 2004. – С. 146

²⁵⁹ Чешир Дж., Норт П. Международное частное право. – М., 1982. – С. 324

²⁶⁰ Модельный Гражданский кодекс для государств — участников СНГ (часть третья). Захираи электронӣ. https://iacis.ru/baza_dokumentov/modelnie_zakonodatelnie_akti_i_rekomendacii_mpa_sng/modelnie_kodeksi_i_zakoni (Санаи муроҷиат: 10.04.2021).

маданӣ барои мамлакатҳои аъзои ИДМ “ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқи ашёӣ ба молу мулки ғайриманқул ва манқул бо ҳуқуқи кишваре, ки ин молу мулки дар ҳудуди он воқеъ гардидаанд, муайян карда мешавад, агар дар қонунҳо тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад. Мансубияти молу мулк ба ғайриманқул ва манқул, инчунин дигар банду басти молу мулк бо ҳуқуқи кишваре муайян мегардад, ки ин молу мулк дар он воқеъ гардидааст”. Ин гуна меъёри коллизсионӣ дар қонунгузори аксарияти мамлакатҳои аъзои ИДМ муқаррар гардидааст, ки аз ягонагии танзими коллизсионӣ дар муносибат ба молу мулки ғайриманқул шаҳодат медиҳад. Масалан, мувофиқи моддаи 1119 Кодекси граждани Ҷумҳурии Белорус аз 7 декабри соли 1998 №218-3 “ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқи ашёӣ ба молу мулки ғайриманқул ва манқул бо ҳуқуқи мамлакате муайян карда мешавад, ки ин молу мулк дар он ҷойгир шудаанд, агар тартиби дигаре дар қонун пешбинӣ нашуда бошад.

Дар маҷмӯъ, дар ҳар як низоми ҳуқуқӣ барои танзим намудани муносибатҳои молумулкии бо унсури хориҷӣ мураккабгардида меъёрҳо ва қоидаҳои мухталифи коллизсионии мухталиф муқаррар карда шудааст, ки ин ягонагии танзими муносибатҳои байналмилалии хусусиро дар самти моликият ва дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ мушкил мегардонад. Дар низоми ҳуқуқии мамлакатҳои аъзои ИДМ ягонагии танзими муносибатҳои молумулкӣ дар ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ амал менамояд, зеро дар аксарияти ин мамлакатҳо нисбати муносибатҳои мазкур пайванди коллизсионии маҳалли ҷойгиршавии молу мулк муқаррар гардидааст.

Адабиёт:

1. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми сеюм). Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, № 12, мод. 323; с. 2002, № 4, қ. 1, мод. 170; с. 2006, № 4, мод. 194; с. 2009, № 12, мод. 821; с. 2010, № 7, мод. 540; с. 2012, № 7, мод. 699; с. 2013, № 7, мод. 505.
2. Модельный Гражданский кодекс для государств — участников СНГ (часть третья). Захираи электронӣ. https://iacis.ru/baza_dokumentov/modelnie_zakonodatelnie_akti_i_rekomendacii_mpa_sng/modelnie_kodeksi_i_zakoni (санаи муроҷиат: 10.04.2023).
3. Александрова С.П. Гражданское право. Общая часть: учеб. пособие. – СПб., 1997. – 300 с.
4. Бендецкий Т. Международное частное право. – М.: Статут, 2005. – 444 с.
5. Брун М.И. Очерки истории конфликтного права. – СПб., 1915. – 106 с.
6. Дмитриева Г.К. Международное частное право. – М.: ЮРИСТЪ, 2002.
7. Ерпылева Н.Ю. Международное частное право. – М.: Проспект, 2004. – 145 с.

8. Мосс Д. Автономия воли в практике международного коммерческого арбитража. – М., 1996. – 84 с.

9. Федосеева Г. Международное частное право. – М.: Остожье, 1999. – 320 с.

10. Чешир Дж., Норт П. Международное частное право. – М., 1982. – 496 с.

**ҲУҚУҚИ МЕҲНАТ; ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҚТИМОӢ (ИХТИСОС:
12.00.05) – ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.05)**

**ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ШАРИКИИ ИҚТИМОӢ ВА ТАСНИФОТИ
ОНҲО ДАР САНАДҲОИ МЕЪЁРИИ ҲУҚУҚИИ ҚУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН ВА САНАДҲОИ ҲУҚУҚИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ**

Музафарзода Марчона Шарифбег,
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва
ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинов,
унвонҷӯи шуъбаи ҳуқуқи хусусӣ
Тел.: (+992) 900-30-87-83
E-mail: tv1@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Маҳмадуллозода Н.Р., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент

Муқарриз: Бобокалон Ғ.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақола принципҳои асосии шарикӣ иқтимоӣ ва таснифоти онҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Қумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз лиҳози ҳуқуқӣ мавриди таҳлилу омӯзиши мукаммали илмӣ қарор гирифтааст.

Қонунгузорӣ оид ба меҳнат нисбат ба принципҳои асосии шарикӣ иқтимоӣ талаботи муайян мегузорад.

Дар мақола ҳар яке аз принципҳои шарикӣ иқтимоӣ, ки дар КМ ҚТ пешбинӣ шудаанд, ба таври возеҳ мавриди таҳлилу таҳқиқ қорор гирифтанд, на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти муҳими амалӣ доранд.

Аз ин лиҳоз, принципҳои шарикӣ иқтимоӣ бояд принципҳоеро фарогир бошад, ки имконияти муайян кардани ҳама гуна муносибатҳои шарикӣ иқтимоиро фароҳам оварад.

Дар мақолаи мазкур муаллиф фикру андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ ва меъёрҳои, ки дар Конститутсияи Қумҳурии Тоҷикистон (1994), Кодекси меҳнати Қумҳурии Тоҷикистон (2016), пешбинӣ шудааст, таҳлил намуда, дар асоси таҳлил ба хулосае меояд, ки дар қонунгузори меҳнат оид ба принципҳои шарикӣ иқтимоӣ, илова ва тағйироти муайян ворид карда шавад.

Бо ҳамин назардошт, муаллиф нуқтаи назари худро оид ба тақмили моддаи 298 КМ ҚТ манзур намудааст, ки пазируфтани онҳо ба рушди муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба онҳо алоқаманд, хусусан дар муносибатҳои шарикӣ иқтимоӣ дар кишвар таъсири калон мерасонанд, аз ҷумлаи онҳо: принциби таъмини ҳуқуқи кормандон ва корфармоён ба муттаҳидшавӣ барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои худ, демократия, қонуният, инсондустӣ, адолати иқтимоӣ, рақобат, конфронтатсия, бетарафӣ ва ғ.

Калидвожаҳо: Принсип, шарикӣ иҷтимоӣ, ҳуқуқи меҳнат, қонунгузорӣ оид ба меҳнат, уҳдадорӣҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқи қормандон, муттаҳидшавӣ, ҳуқуқи қорфармоён, ҳуқуқ, шахс, инсон, созишнома, ҳуқуқҳои тарафҳо, масъулияти ҳуқуқӣ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ В НОРМАТИВНЫХ ПРАВОВЫХ АКТАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И МЕЖДУНАРОДНЫХ АКТАХ

Музафарзода Марджона Шарифбеғ,
Национальная академия наук
Таджикистана, Институт философии,
политологии и права им. А.
Бахаваддинова, соискатель кафедры
частного права
Тел.: (+992) 900-30-87-83
E-mail: tv1@gmail.com

Научный руководитель: Махмадуллозода Н.Р., кандидат юридических наук, доцент

Рецензент: Бобокалон Г.М., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В статье основные принципы социального партнерства и их классификация в нормативных правовых актах Республики Таджикистан и международно-правовых актах с юридической точки зрения подверглись полному научному анализу и изучению.

Законодательство о труде предъявляет определенные требования к основным принципам социального партнерства.

В статье четко проанализирован и исследован каждый из принципов социального партнерства, предусмотренных в ТК РТ, они имеют не только теоретическое значение, но и большое практическое значение.

В связи с этим принципы социального партнерства должны включать в себя принципы, обеспечивающие возможность определения любого вида отношений социального партнерства.

В данной статье автор анализирует мнения отечественных и зарубежных ученых и нормы, предусмотренные Конституцией Республики Таджикистан (1994 г.), Трудовым кодексом Республики Таджикистан (2016 г.), и т.д. И на основе анализа он приходит к выводу, что в трудовое законодательство на принципах социального партнерства следует внести определенные дополнения и изменения.

Учитывая это, автор высказал свою точку зрения на совершенствование статьи 298 Трудового кодекса Республики Таджикистан, принятие которой оказывает большое влияние на развитие трудовых отношений и отношений, связанных с ними, особенно в отношении социального партнерства в стране, в том числе: принцип обеспечения права работников и работодателей объединяться для защиты своих прав и интересов, демократия, законность,

гуманность, социальная справедливость, конкуренция, конфронтация, нейтралитет и др.

Ключевые слова: Принцип, социальное партнерство, трудовое право, трудовое законодательство, юридические обязательства, права работника, объединение в профсоюзы, права работодателя, закон, личность, договор, права сторон, ответственность, юридическая ответственность.

BASIC PRINCIPLES OF SOCIAL PARTNERSHIP AND THEIR CLASSIFICATION IN REGULATIVE LEGAL ACTS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND INTERNATIONAL ACTS

Muzafarzoda Marjona Sharifbeg,
National Academy of Sciences of Tajikistan,
Institute of Philosophy, Political Science and
Law named after A. Bakhavaddinov,
applicant of the Department of Private Law
Phone: (+992) 900-30-87-83
E-mail: tv1@gmail.com

Scientific supervisor: Makhmadullozoda N.R., Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor

Reviewer: Bobokalon G.M., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Annotation: In the article, the basic principles of social partnership and their classification in the regulatory legal acts of the Republic of Tajikistan and international legal acts from a legal point of view were subjected to full scientific analysis and study.

Labor legislation imposes certain requirements on the basic principles of social partnership.

The article clearly analyzes and examines each of the principles of social partnership provided for in the Labor Code of the Republic of Tajikistan; they have not only theoretical significance, but also great practical significance.

In this regard, the principles of social partnership should include principles that ensure the possibility of defining any type of social partnership relationship.

In this article, the author analyzes the opinions of domestic and foreign scientists and the norms provided for by the Constitution of the Republic of Tajikistan (1994), the Labor Code of the Republic of Tajikistan (2016), etc. And based on the analysis, he comes to the conclusion that certain additions and changes should be made to labor legislation on the principles of social partnership.

Taking this into account, the author expressed his point of view on improving Article 298 of the Labor Code of the Republic of Tajikistan, the adoption of which has a great impact on the development of labor relations and relations related to them, especially in relation to social partnership in the country, including: the principle of ensuring the rights of workers and employers unite to protect their rights and interests, democracy, legality, humanity, social justice, competition, confrontation, neutrality, etc.

Key words: Principle, social partnership, labor law, labor legislation, legal obligations, employee rights, unionization, employer rights, law, personality, contract, rights of the parties, responsibility, legal liability.

Дар адабиёти ватанию хоричӣ истилоҳи принцип чунин шарҳ дода шудааст: «истилоҳи принцип аз истилоҳи латинии «*principium*» маншаъ гирифта, ба маънои «асос» ё «ибтидо» фаҳмида мешавад»²⁶¹.

Ба назарияи умумии принципҳои ҳуқуқ ва навъҳои алоҳидаи онҳо адабиёти зиёде бахшида шудааст²⁶².

Дар назарияи ҳуқуқ зери мафҳуми принципҳои ҳуқуқӣ ғояҳои роҳбарикунанда, асос, ибтидо фаҳмида мешавад, ки моҳият, хусусиятҳои асосӣ ва самти умумии такмили меъёрҳои ҳуқуқиро дар ҳудуди низоми ҳуқуқ ё соҳаҳои алоҳидаи он, ё институтҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ ифода менамоянд²⁶³.

Ҳамоно дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаи дигаре ибраз шудааст, ки тибқи он танҳо чунин ғояҳои роҳбарикунандае ба сифати принципҳои ҳуқуқӣ эътироф мешаванд, ки агар онҳо дар меъёрҳои ҳуқуқӣ дарҷ шуда бошанд²⁶⁴.

Дар ин радиф, ҳаминро бояд тазаккур дод, чунин меъёрҳо дар Конститутсияи ҚТ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМ ҚТ) ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар шуда, нисбати тамоми кормандон ва корфармоён дар тамоми ҳудуди ҷумҳурӣ амал менамоянд.

Вобаста ба ин Г.В. Малтсев дуруст қайд намудаанд, ки принципҳое, ки дар конститутсия ва қонунҳо инъикоси худро ёфтаанд, як навъи сохти меъёрэҷодкунӣ ва меъёрмустаҳкамкунии низоми ҳуқуқ мебошанд²⁶⁵.

Ба андешаи мо маҳз чунин нуктаҳои назар ҷойизтар ва бештар қобили қабул аст.

Чи тавре Н. Шонасридинов қайд менамоянд, агар ҳуқуқ дар шакли раводид, фармоиш, амр, манъкунӣ ифода ёбад, меъёри ҳуқуқӣ тарзу намунаи рафтори одамон, ташкилотҳо ва дигар субъектҳои ҳуқуқро дар шароитҳои

²⁶¹ Ниг.: Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. — 4-е изд., стер. — М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999; (электронная версия): Толковый словарь русского языка» под редакцией Д. Н. Ушакова (1935-1940); (электронная версия): Википедия.[https://ru.wikipedia.org/wiki/ Принцип](https://ru.wikipedia.org/wiki/Принцип). (санаи мурочиат 14. 09.2023); Маҳмадуллозода Н.Р., Наботов С.Х. Ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ/ Маҳмадуллозода Н.Р., Наботов С.Х. — Душанбе: ҶДММ “Сомон Принт”, 2021. — С. 56.

²⁶² Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз рӯи ихтисоси «ҳуқуқшинос» таҳсил мекунанд. — Душанбе: ДМТ. 2018. — С.379-385; Принципы права /под ред. В.Н. Карташова, Л.Л. Кругликова, В.В. Бутнева. Юридические записки Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. Вып. 10. — Ярославль, 2006; Принципы российского права: общетеоретический и отраслевой аспекты / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. — Саратов, 2010; Принципы права: проблемы теории и практики: в 2-х частях (разделы I-IV). — М., 2017.

²⁶³ Ниг.: Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И.Матузова, А.В.Малько. — М., 2002. — С. 151; Теория государства и права / Под ред. В.Г.Стрекозова. — М., 1997. — С. 215; Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. М.Н. Марченко. — М.: 1996. — С. 295.

²⁶⁴ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз рӯи ихтисоси «ҳуқуқшинос» таҳсил мекунанд. — Душанбе: ДМТ. 2018. — С. 379-385.

²⁶⁵ Ниг.: Мальцев Г.В. Социальные основания права / Г.В. Мальцев. — М.: Норма: ИНФРА-М, 2014. — С. 668-669.

гуногуни ҳаётӣ муқаррар менамояд. Ҳуқуқ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ бояд аз ғояҳои роҳбарикунанда ибтидо гирифта, онҳоро дар худ дарҷ ва таҷассум намоянд.

Принсипҳои ҳуқуқӣ на танҳо дар марҳилаи ҳуқуқэҷодкунӣ, инчунин дар ҷараёни шарҳу эзоҳ ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ нақши муҳимро мебозанд. Маҳз принсипҳои ҳуқуқ имкони шарҳу эзоҳи моҳият ва мазмуни меъёрҳои ҳуқуқиро фароҳам оварда, татбиқи дурусти онҳоро таъмин менамоянд.²⁶⁶

Принсипҳои ҳуқуқ аҳамияти илмӣ дошта, объекти таҳқиқоти илмӣ баромад мекунанд, ки дар раванди таҳқиқоти илмӣ омӯхта мешаванд, ва ҳамчун заминаи таҳқиқоти илмӣ маҳсуб мебошанд.

Бо дарназардошти андешаҳои дар боло зикргардида, омӯзиши принсипҳои ҳуқуқ аҳамияти муҳимми илмӣ ва амалӣ дорад. Муайян намудани таркиб ва мазмуни принсипҳои соҳавии ҳуқуқи меҳнат на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти муҳимми амалӣ дорад.

Ҳар яке аз ин принсипҳои соҳавии танзими ҳуқуқи меҳнат, ё ба ибораи дигар принсипҳои танзими муносибатҳои меҳнатӣ дар меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат аниқ гашта, бо дарназардошти хусусиятҳои хоси ҳуқуқи меҳнат мушаххас мегарданд.

Хулоса, қонунгузориҳои умумӣ принсипҳои умумии танзими муносибатҳои меҳнати тамоми қормандон ва қорфармоёнро муқаррар намуда, меъёрҳоеро дарбар мегирад, ки тибқи принсипҳои умумӣ танзими муносибатҳои меҳнати таъмин менамоянд. Чунин меъёрҳо дар Конституцияи ҚТ, санадҳои байналмилалӣ оид ба меҳнат, ҚМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар шуда, нисбати тамоми қормандон ва қорфармоён дар тамоми ҳудуди ҷумҳурӣ амал менамоянд.

Дар қатори принсипҳои танзими муносибатҳои меҳнатӣ мақеи марказиро принсипҳои шарикӣ иҷтимоӣ ишғол менамоянд.

Принсипҳои шарикӣ иҷтимоиро аз ҷониби олимони соҳаи ҳуқуқ ва соҳаи иқтисодии ватанию хориҷӣ, мафҳумҳои гуногун додаанд.²⁶⁷

Ф.П. Витко, мафҳуми принсипи шарикӣ иҷтимоиро ба ин маънӣ пешбинӣ намудааст, принсипҳои шарикӣ иҷтимоӣ ғояҳои бунёдӣ мебошанд, ки моҳият, маънои асосии муносибатҳои шарикӣ иҷтимоиро ифода мекунанд.²⁶⁸

Ба ақидаи олимони ватанӣ принсипҳои асосии шарикӣ иҷтимоӣ барои ба танзим даровардани муносибатҳои байни қормандон, қорфармоён ва

²⁶⁶ Шонасридинов Н., Бобокалонов Ф. М., Махмадуллозода Н.Р. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри сеюми тасҳеҳ ва иловашуда /Мухаррири масъул, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов. –Душанбе: Нашриёти «Офсет», 2021. – С. 16.

²⁶⁷ Ниг.: Маҳмудзода М., Худоёрзода Б., Муқимӣ С., Хошимзода Д. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Эр-граф», 2019. – С. 504-507; Шонасридинов Н., Бобокалонов Ф.М., Махмадуллозода Н.Р. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри сеюми тасҳеҳ ва иловашуда /Мухаррири масъул, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов. –Душанбе: Нашриёти «Офсет», 2021. – 827 с.; Махмадуллозода Н.Р., Наботов С.Х. Ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ/ Махмадуллозода Н.Р., Наботов С.Х. – Душанбе: ҚДММ “Сомон Принт”, 2021. – С. 78-79.; Ҳуқуқи меҳнат ва таъминоти иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни зинаи таҳсилоти бакалаври ихтисоси ҳуқуқшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Нашри якум.// Мухаррири масъул номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Ф.М. Бобокалонов. – Душанбе: «ЭР-граф». 2021. – 482 с. Сафонов, В. А. Социальное партнерство: учебник для вузов / В. А. Сафонов. – Москва: Издательство Юрайт, 2022. – 395 с.

²⁶⁸ Витко Ф.П. Социальное партнерство: учеб.-метод. Комплекс / Ф. П. Витко. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2008. – С. 67.

мақомоти ҳокимияти давлатӣ, инчунин мақомоти худидоракунии маҳаллӣ асос гардида, инкишофи минбаъдаи муносибатҳои шарикӣ иҷтимоиро муайян менамояд²⁶⁹.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаи дигаре иброз шудааст, ки тибқи он принципи шарикӣ иҷтимоӣ дар меъёрҳои КМ ҚТ оид ба шарикӣ иҷтимоӣ дар соҳаи меҳнат инъикос ёфтааст, ки он ҳам ҳамкориҳои байни шарикони иҷтимоӣ - кормандон ва корфармоёнро (намояндагони онҳоро) дар асоси ҳамкориҳои сетарафа бо иштироки мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар бар мегирад.²⁷⁰

Г.В. Малтсев қайд мекунад, ки шумора ва маҳакҳои интиҳоби принципҳои умумии соҳаи алоҳидаи ҳуқуқ дар як шакли ягонагӣ муайян намешаванд ва дар муайян намудани принципҳои ягонаи соҳаи алоҳидаи ҳуқуқ аз афзалиятҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобастагӣ доранд²⁷¹. Мо қомилан ҷонибдори ин ақидаем. Зиёда аз он, ба андешаи мо, принципи шарикӣ иҷтимоӣ татбиқи худро дар меъёрҳои институти шарикӣ иҷтимоӣ пайдо мекунад, ки аз густариши он ба муносибатҳои коллективӣ далолат мекунад.

Принсипҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ, аз ҷумла дар ҳуқуқи меҳнат мушаххас ва эзоҳ гаштааст, ки хусусиятҳои хоси татбиқи меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии кормандон ҳамчун иштирокчиёни муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди ҷамъиятиро таҷассум менамоянд, ки таъинот ва мазмуни онҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ботафсил муқаррар шудаанд.

Вобаста ба ин Г.В. Малтсев дуруст қайд намудаанд, ки аз нуқтаи назари функционалӣ гӯем, қобилияти принципи иштирок кардан дар эҷоди меъёрҳои нави ҳуқуқӣ хеле қалон мебошад²⁷².

С.В. Соловёва қайд менамояд, ки принципҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар меъёрҳои, ки оид ба танзими муносибатҳои ташкилот ва идоракунии меҳнат муқаррар шудаанд, амалӣ мешаванд²⁷³.

Гуфтаҳои С.В. Соловёваро тақвият дода, бояд зикр намуд, ки, идоракунии истеҳсолот, омилҳои истеҳсолии фаъолияти меҳнатӣ ва масъалаҳои танзими муносибатҳои меҳнатӣ дар замони муосир яке аз мушкилоти ҷиддии иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳар як давлат маҳсуб меёбад. Идоракунии истеҳсолот ва захираҳои меҳнатӣ дар ҷаҳони муосир, дар иқтисодиёти рақамӣ, торафт душвортар мегардад ва қобилияти гуфтушунид байни иштирокчиёни меҳнати муштарақ ба самаранокӣ ва рақобатпазирии идоракунӣ таъсир мерасонад.

Ба андешаи мо маҳз чунин нуқтаи назар ҷоизтар ва бештар қобили қабул аст. Принципи шарикӣ иҷтимоӣ ғояҳои бунёдие мебошанд, ки дар асоси онҳо муносибатҳои байни кормандон (намояндагони онҳо), корфармоён (намояндагони онҳо), мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти

²⁶⁹ Ниг.: Маҳмудзода М., Худоёрзода Б., Муқимӣ С., Хошимзода Д. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Эр-граф», 2019. – С. 505.

²⁷⁰ Маҳмадуллозода Н.Р., Наботов С.Х. Ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ/Маҳмадуллозода Н.Р., Наботов С.Х.-Душанбе: ҶДММ “Сомон Принт”, 2021. – С. 80.

²⁷¹ Ниг.: Мальцев Г.В. Социальные основания права / Г.В. Мальцев. — М.: Норма: ИНФРА-М, 2014. – С. 663.

²⁷² Ниг.: Мальцев Г.В. Асари номбурда. – С. 668.

²⁷³ Ниг.: Соловёва С.В. Социальное партнерство как принцип трудового права. Юридическая техника. 2020. №14. – С.317.

худидоракунии маҳаллӣ, ки ба танзими шартномавии муносибатҳои иҷтимоӣ, меҳнатӣ ва муносибатҳои бевосита ба онҳо алоқаманданд ба вучуд меоянд, амалӣ мешаванд.

Хулоса, принципҳои шарикӣ иҷтимоӣ бояд ҳамчун принципҳои асосӣ, ғояҳо ё ин ки нуқтаҳои ибтидоӣ дар меъёру қоидаҳои мутамаддин фаҳмида шаванд, ки субъектҳои шарикӣ иҷтимоӣ бояд дар фаъолияти амалии худ аз онҳо риоя намоянд. Давлат ҳангоми амалӣ намудани танзими меъёрии меҳнат ва муносибатҳои ба он алоқаманд низ бояд принципҳои шарикӣ иҷтимоиро роҳбарӣ намояд.

Дар ин ғояҳо меъёру қоидаҳои мутамаддини ба муносибатҳои шарикӣ иҷтимоӣ, тартиби гузарондани гуфтушуниди коллективӣ, тартиби ҳалли ихтилофҳои эҳтимолӣ, расмикунонии аҳду паймони ҳосилшуда, хусусияти ҳатмӣ иҷроӣ онҳо ва масъулият барои вайрон кардани уҳдадорӣ ба зимма гирифтаи тарафҳоро инъикос мекунанд.

Принципҳои шарикӣ иҷтимоӣ қабл аз ҳама дар санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ, конститутсияҳо, қонунҳо, хусусан қонунҳои соҳавӣ, аз ҷумла, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМ ҶТ), созишнома ва шартномаҳои коллективӣ низ инъикоси худро меёбанд.

Принципҳои соҳаи шарикӣ иҷтимоӣ бори аввал соли 1919 дар Оинномаи Ташкилоти Байналмилалӣ Меҳнат (минбаъд ТБМ) ва Эълумияи Филадельфия дар бораи ҳадафҳо ва вазифаҳои ТБМ (1944) сабт гардида, минбаъд дар конвенсияҳо, тавсияҳои ТБМ ва дар Эълумияи ТБМ оид ба принципҳо ва ҳуқуқҳои асосӣ дар соҳаи меҳнат ва механизми татбиқи он пешбинӣ гардидааст.

Бояд тазаққур дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1993, пас аз ба даст овардани истиқлолият, узви комилҳуқуқи Ташкилоти байналмилалӣ меҳнат эътироф карда шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи конвенсияҳо ва тавсияҳои ТБМ-ро, ки дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ (ИҶШС) эътироф шуда буданд, эътироф кард. Дар ин давра, Ҷумҳурии Тоҷикистон 49 конвенсия, 22 тавсияро ба тасвиб расонида буд.

Нақш ва ҷойгоҳи меъёрҳои санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори принципҳои соҳаи шарикӣ иҷтимоӣ муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои бо онҳо алоқаманд масъалаи муҳим ва мубрам арзёбӣ мешавад.

Мутобиқи муқаррароти қисми 3 моддаи 10 Конститутсияи ҶТ, санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда қисми таркибии низоми ҳуқуқӣ ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Инчунин, ҳаминро бояд тазаққур дод, ки шартномаҳои байналмилалӣ мавҷуд ҳастанд, ки бидуни тасдиқ амалӣ мешаванд.

Дар ин хусус И.В. Шестерякова чунин қайд намудаанд, шартномаҳое, ки бидуни тасдиқ амалӣ мешаванд, хусусан Эълумияи ТБМ «Оид ба принципҳо ва ҳуқуқҳои асосӣ дар соҳаи меҳнат (Женева, 18 июни соли 1998)», шартномаҳое, ки баъди анҷом додани расмиёти дахлдори давлатӣ (дар асоси

ҳуқуқи миллӣ) эътибори қонунӣ низ пайдо мекунад²⁷⁴, ки аз рӯи тарзи татбиқ амал мекунад.

Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз рӯи тарзи татбиқ амалкунанда, ҳамчун яке аз қисматҳои таркибии низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқи миллӣ ба шумор мераванд. Бо дар сатҳи конституционӣ эълон кардани он ки санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷо бо принцип ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ қисми таркибии низоми ҳуқуқи он мебошанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадорӣ ҷиддиро ба дӯши худ мегирад.

Дар низоми Конвенсияҳои ТБМ махсуси хусусияти мавзӯӣ дошта вучуд дорад, ки он дар онҳо принципҳои соҳаи шарикӣ иҷтимоӣ, муқаррар шудаанд.

Конвенсияи №87(1948) «Дар бораи озодии иттиҳодияҳо ва ҳифзи ҳуқуқ ба созмон), ки дар он принципи озодӣ ба муттаҳидшавӣ таҷассум мешавад, ки имкони таъсиси иттифокҳо ва ассотсиатсияҳо барои намояндагӣ ва ҳимояи манфиатҳои онҳо ҳам аз ҷониби кормандон ва ҳам аз ҷониби корфармоён пешбинӣ мекунад²⁷⁵.

Конвенсияи №98 (1949) «Дар бораи татбиқи принципҳои ҳуқуқ ба созмон ва шартномаҳои коллективӣ) аз 26.11.1993²⁷⁶.

Конвенсияи мазкур меъёрҳои ҳуқуқи Конвенсияи №87-ро пурра намуда, имконияти ташкил кардан ва муҳофизат намудани ташкилотҳои меҳнаткашонро аз поймолкунии озодии иттиҳодияҳо, вусъат додани гуфтушуниди озодонаи байни корфармоён ва кормандон дар асоси пешбинӣ мекунад. Моддаи 4 Конвенсияи мазкур барои таҳияи принципҳои шарикӣ иҷтимоӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи марбут ба механизми фаъолияти он муҳим арзёбӣ мешавад. Дар он сабаб шудааст, ки дар мавридҳои зарурӣ барои ҳавасманд гардондан ва мусоидат намудан сахмгузор будан дар раванди пурраи расмиёт ва мусоидат ба таҳия ва амали пурраи гузаронидани гуфтушунидҳо байни созмонҳои кормандон ва соҳибкорон дар робита бо нақзи озодии иттиҳодияҳо, бо роҳи бастанӣ шартномаҳои коллективӣ, ки аз як тараф шароити меҳнатро таъмин мекунад ва аз тарафи дигар, бо мақсади ба тартиб андохтани онҳо чораҳо андешида мешаванд.

Конвенсияи № 144 «Оид ба машваратҳои сечониба барои мусоидат ба татбиқи меъёрҳои байналмилалӣ меҳнат» (№144, соли 1976)²⁷⁷, ки ҳамкориҳои сечонибаи намояндагони ҳуқумат, соҳибкорон ва меҳнаткашонро пешбинӣ мекунад, ва ғайра.

Тазаккур додан бамаврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқи танзими шарикӣ иҷтимоӣ устувор гардида, санадҳои меъёрии

²⁷⁴ Ниг.: Шестерякова И.В. Международные трудовые нормы и трудовое право России: их соотношение и коллизии. – С. 81-86.

²⁷⁵ Ниг.: Конвенции Международной организации труда. Манбаи дастрасӣ: URL: www.Grandars.ru <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/konvencii-mot.html> (санаи мурочиат: 15.09.2023).

²⁷⁶ Ниг.: Конвенции Международной организации труда. Манбаи дастрасӣ: URL: www.Grandars.ru <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/konvencii-mot.html> (санаи мурочиат: 15.09.2023).

²⁷⁷ Ниг.: Конвенции Международной организации труда. Манбаи дастрасӣ: URL: www.Grandars.ru <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/konvencii-mot.html> (санаи мурочиат: 15.09.2023).

ҳуқуқии танзимкунандаи он давра ба давра таҳия ва мавриди амал қарор дода шудаанд.

Дар силсилаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат мавқеи марказиро доир ба принципҳои шарикӣ иҷтимоӣ муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои бо онҳо алоқаманд КМ ҚТ, ки 23 июли соли 2016 қабул ва аз 28 июли соли 2016 мавриди амал қарор дода шудааст, ишғол менамояд.²⁷⁸

КМ ҚТ манбаи кодификацияшудаи ҳуқуқи меҳнат махсуб шуда, мутобиқи Конституцияи ҚТ, асосҳои сиёсати давлатиро дар баҳши меҳнат муайян намуда, қарорҳои давлатии ҳуқуқҳои меҳнатии шахрвандонро муқаррар менамояд ва баҳри таъмини риояи манфиатҳои қонунии кормандон, корфармоён ва давлат нигаронида шудааст.

Принципҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар меъёрҳои Фасли 4 (Шарикӣ иҷтимоӣ ва муносибатҳои коллективӣ дар соҳаи меҳнат), Боби 29 (Коллективи меҳнатӣ ва шарикӣ иҷтимоӣ дар соҳаи меҳнат), Боби 30 (Тартиби бастанӣ созишнома байни тарафҳои шарикӣ иҷтимоӣ), Боби 31 (Шартномаи коллективӣ), Боби 32 (Назорат ва бақайдгирии созишнома ва шартномаҳои коллективӣ) ва Боби 33 (Баррасии баҳсҳои меҳнатии коллективӣ) КМ ҚТ, ба таври возеҳ ва мукамал ифода ёфтааст.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 298 КМ ҚТ принципҳои асосии шарикӣ иҷтимоӣ: ҳатман бастанӣ созишнома ва шартномаҳои коллективӣ дар сурати манфиатдор будани кормандон ва ё корфармо дар шахси намояндагони ваколатдор бо тартиби муқарраркардаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон; баробарҳуқуқии тарафҳо; ваколатдорӣ намояндагони тарафҳо; эҳтироми манфиати тарафҳо; интиҳоби озод дар баррасии масъалаҳое, ки мазмуни созишнома ва шартномаҳои коллективиро ташкил медиҳанд; ихтиёрӣ аз ҷониби тарафҳо қабул намудани уҳдадориҳо; иҷрои ҳатмии муқаррароти созишнома ва шартномаҳои коллективӣ аз ҷониби тарафҳо қабулгардида; ҷавобгарии тарафҳо барои иҷро накардани уҳдадориҳо, қарорҳо, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ; назорати мутақобила ва самимият (ошкоро) дар назди шарикон; дурустӣ ва мунтазамии иттилоот оид ба масъалаҳои фаъолияти тарафҳо мебошанд.

Дар моддаи 298 КМ ҚТ муқаррар намудани принципҳои асосии шарикӣ иҷтимоӣ ҳамчун яке аз муқаррароти асосие, ки моҳият ва самти умумии танзими ҳуқуқии муносибатҳоро, ки дар рафти татбиқи муколамаи иҷтимоӣ ба вучуд меоянд, муайян менамояд ва қадами муҳим дар рушди танзими қонунгузори низоми шарикӣ иҷтимоӣ мебошад.

Ҷи тавре Н. Шонасридинов қайд менамоянд, ба манбаъҳои хусусияти ҳосдоштаи ҳуқуқи меҳнат созишномаҳои дар зиннаҳои гуногун ва дар асоси принципи сегона басташаванда махсуб мешаванд, ки таҷассумгари муносибатҳои иҷтимоӣ-ҳамкорӣ на танҳо кормандон ва корфармоён дар симои мақомоти намояндагии онҳо, балки мақомоти ҳокимияти давлатӣ низ мебошанд²⁷⁹.

²⁷⁸ Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Рӯзномаи “Ҷумҳурият” аз 28 июли соли 2016, “146-149 (22968-971).

²⁷⁹ Ниг.: Шонасридинов Н., Бозоров Р.Б. Ҳуқуқи меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми умумӣ. Мухаррири масъул, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов. – Душанбе, 2006. – С.188-190.

Принсипҳое, ки дар моддаи 298 КМ ҚТ оварда шудаанд, ба мақсаду вазифаҳои шарикӣ иҷтимоӣ мувофиқат намуда, ба татбиқи он мусоидат мекунанд ва хусусиятҳои ҳуди шариконӣ иҷтимоиро тавсиф мекунанд.

Чӣ тавре дар боло зикр гардид, муқарраротҳои моддаи 298 КМ ҚТ ба принсипҳои асосии шарикӣ иҷтимоӣ бахшида шудааст, ки мо аз ин лиҳоз, таҳлили мазмуни принсипҳои моддаи 298 КМ ҚТ-ро ботафсил тавзеҳот медиҳем.

Мавқеи аввалро дар байни принсипҳои асосии шарикӣ иҷтимоӣ принсипи ҳатман бастанӣ созишнома ва шартномаҳои коллективӣ дар сурати манфиатдор будани кормандон ва ё корфармо дар шахси намояндагонӣ ваколатдор ишғол менамояд.

Принсипи ҳатман бастанӣ созишнома ва шартномаҳои коллективӣ дар сурати манфиатдор будани кормандон ва ё корфармо дар шахси намояндагонӣ ваколатдор бо тартиби муқарраркардаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегиранд.

Принсипи мазкур хусусияти ҳаволакунанда дошта, хусусан ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2008 таҳти №307, ки ба “Низомномаи тартиби таҳия ва бастанӣ созишномаҳои генералӣ, соҳавӣ ва минтақавӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” бахшида шудааст, роҳандозӣ менамояд.

Низомномаи мазкур дар асоси Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, тартиби таҳия ва бастанӣ созишномаҳои генералӣ, соҳавӣ ва минтақавиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд²⁸⁰.

Инчунин, ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2008, № 173 дар бораи тасдиқи «Низомнома дар бораи комиссияҳои сетаарафа оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳавола менамояд.

Низомномаи мазкур дар асоси Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, мақсад, усул, низом, салоҳият ва масъулияти тарафхоро оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд²⁸¹.

Робита ба ин, чунин ҳулоса намудан мумкин аст, ки принсипи ҳатман бастанӣ созишнома ва шартномаҳои коллективӣ дар сурати манфиатдор будани кормандон ва ё корфармо дар шахси намояндагонӣ ваколатдор дар меъёрҳои КМ ҚТ оид ба шарикӣ иҷтимоӣ соҳаи меҳнат инъикос ёфта, вай ҳамкориҳои байни шариконӣ иҷтимоӣ - кормандон ва корфармоёнро (намояндагонӣ онҳоро) дар асоси ҳамкориҳои сетаарафа бо иштироки

²⁸⁰ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2008, №307, дар бораи “Низомномаи тартиби таҳия ва бастанӣ созишномаҳои генералӣ, соҳавӣ ва минтақавӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон”. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шақли 6.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.10.2023 с.).

²⁸¹ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2008, № 173 дар бораи тасдиқи «Низомнома дар бораи комиссияҳои сетаарафа оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 17.03.2017, № 136) // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шақли 6.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.10.2023 с.).

мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатро дар бар мегирад.

Тибқи муқаррароти моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ», ки сухан дар бораи оинномаи корхонаи давлатӣ меравад, дар оиннома инчунин муносибати байни корхона ва муассис ё мақомоти ваколатдор, маъмурияти корхона ва корманд (кормандон, дар мавриди баста шудани шартномаи меҳнати коллективона) муайян карда мешавад²⁸².

Принсипи ҳатман бастанӣ созишнома ва шартномаҳои коллективӣ дар сурати манфиатдор будани кормандон ва ё корфармо дар шахси намояндагони ваколатдор дар силсилаи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ мавқеи хос дорад.

Дар қатори принсипҳои асосии шарикӣ иҷтимоӣ ин баробарҳуқуқии тарафҳо мебошад.

Принсипи баробарҳуқуқии тарафҳо маъно ба тарафҳои шарикӣ иҷтимоӣ додани ҳуқуқи баробар барои бастанӣ муомилоти коллективи ва муҳокимаи масъалаҳои танзими муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатиро дорад. Тарафҳо барои иҷро накардани уҳдадорихо ва созишҳои ҳосилгардида масъулияти баробар доранд.

Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи Конвенсияи машваратии сечониба (Стандартҳои байналмилалӣ меҳнат), 1976 (№144), ки дар Конференсияи генералии Ташкилоти байналхалқӣ меҳнат, ки аз ҷониби Ҳайати роҳбарикунандаи Бюрои Байналмилалӣ Меҳнат дар Женева аз 21 июни соли 1976 (16 майи соли 1978 ба ҳукми эътибор даромадааст) тасдиқ шудааст²⁸³.

Дар моддаи 2 Конвенсия қайд карда мешавад, ки ҳар як узви Ташкилоти байналмилалӣ меҳнат, ки Конвенсияи мазкурро ба тасвиб мерасонад, расмиётеро амалӣ менамояд, ки машваратҳои муассир байни намояндагони ҳукумат, корфармоён ва кормандонро оид ба масъалаҳои марбут ба фаъолияти Ташкилоти байналмилалӣ меҳнат, ки дар банди 1 моддаи 5 Конвенсия зикр шудаанд, таъмин менамояд.

Ҳар як кишвар моҳият ва шакли расмиёти дар банди 1 моддаи 2 Конвенсия пешбинишударо мувофиқи таҷрибаи миллӣ пас аз машварат бо ташкилотҳои намояндагӣ, ки дар он ҷо чунин ташкилотҳо мавҷуданд ва дар он ҷое, ки чунин тартибҳо ханӯз муқаррар нашудаанд, муайян мекунад.

Ҳадафи асосии Конвенсияи №144 пешбурди принсипи муколамаи иҷтимоӣ мебошад, ки ҳадафаш ба ҳам овардани ҳукуматҳо, корфармоён ва ташкилотҳои кормандон тавассути машваратҳои сечониба оид ба масъалаҳои марбут ба таҳия, амалӣ кардан ва татбиқи стандартҳои байналмилалӣ меҳнат, ки тамоми ҷабҳаҳои соҳаи меҳнатро танзим менамоянд. Конвенсия бо талаб кардани машваратҳои самараноки сечониба оид ба таҳия ва қабули стандартҳои байналмилалӣ меҳнат, инчунин

²⁸² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №2, мод. 42; с. 2008, №10, мод. 807; с. 2010, №12, к. 1, мод. 818, аз 2.01.2020, №1679.

²⁸³ Конвенция Международной Организации Труда №144 о трехсторонних консультациях для содействия применению международных трудовых норм (Женева, 21 июня 1976 г.) [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/2540640/> (санаи муроҷиат: 03.10.2023 с.).

мониторинги татбиқи онҳо, ба фаъолияти меъёрии ТБМ мусоидат мекунад. Илова бар ин, Тавсияи №152, санади ҳуқуқии ҳамроҳии Конвенсияи №144 махсуб ёфта, роҳнамо оид ба ташкили машваратҳои сечонибаи марбут ба фаъолияти ТБМ дар сатҳи миллӣ мебошад.

Конвенсия ба фарҳанги муколамаи шарикони сечониба мусоидат мекунад ва эътимоди онҳоро ба ҳамдигар мустаҳкам мекунад. Инчунин бояд қайд намуд, ки сиёсати иҷтимоию меҳнатӣ, ки ба машваратҳои самарабахши сетарафа асос ёфтааст, имкон медиҳад, ки қарорҳои асоснок қабул карда шуда, масъулияти уҳдадорҳои тарафҳои дахлдор зиёд карда шаванд. Тадқиқотҳои ТБМ нишон медиҳанд, ки кишварҳои, ки муассисаҳои миллӣ муколамаи иҷтимоиро ташвиқ мекунанд, қодиранд бо бӯҳронҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ мубориза баранд. Гузашта аз ин, чунин муассисаҳо ба густариш ва такмил додани машваратҳои сечониба мусоидат мекунанд, ки ба ташаккули ояндаи соҳаи меҳнат мусоидат мекунанд.

Баробарҳуқуқии тарафҳо дар Конвенсияи СБМ №144 «Конвенсия дар бораи машваратҳои сечониба (стандартҳои байналмилалӣ меҳнат)» пешбинӣ мекунад, ки корфармоён ва кормандон бояд дар ҳама гуна мақомоте, ки тавассути онҳо машваратҳо гузаронида мешаванд, намоянда дошта бошанд дар асоси баробар намояндагӣ кунанд.

Хулоса, принсипи баробарҳуқуқии намояндагони ҷонибҳои шарикӣ иҷтимоӣ, аз як тараф, бо кафолати мустақилияти ташкилотҳои кормандон ва корфармоён таъмин карда мешавад. Аз тарафи дигар, баробарӣ бо нақши махсуси мақомоти давлатӣ дар муносибатҳои шарикӣ иҷтимоӣ ба даст меояд, ки дар онҳо ҳамчун шарикони баробарҳуқуқ амал мекунанд, яъне иҷрокундагони вазифаҳои ҳокимияти давлатӣ ё тарафи дигар, наметавонанд шартҳои худро ба иштирокчиёни муносибатҳои шарикӣ илқо (дикта) кунанд.

Татбиқи принсипи мазкур ба ҷонибҳо имкон медиҳад, ки аз бастанӣ шартномаҳои бардурӯге, ки як тараф ба тарафи дигар бор карданӣ аст (чун қоида, шартҳои созишномаҳои ин ё он ғайриқонунӣ, ки аз тарафи корфармоён ва кормандон гузошта мешаванд) даст кашанд.

Принсипи дигарро ин ваколатдорӣ намояндагони тарафҳои шарикӣ иҷтимоӣ ташкил медиҳад.

Принсипи ваколатдорӣ намояндагони тарафҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар шароити муосир аҳамияти бузурги амалӣ пайдо кардааст. Ҳарчанд, ки ин принсипи аз ҷониби намояндагони салоҳиятнадошта басташуда, санади шартномавӣ дорои аҳамияти ҳуқуқӣ эътироф карда намешавад. Зеро дар ҳама сатҳҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар асоси баробарҳуқуқӣ бо қарори тарафҳо комиссияҳо аз ҳисоби намояндагони тарафҳо, ки дорои ваколатҳои зарурӣ мебошанд, ташкил карда мешаванд.

Мақомотҳои намояндагии кормандони ташкилот интихобӣ буда, дар фаъолияти худ ба ягон мақомоти давлатию хоҷагӣ, дигар созмонҳои сиёсӣ чамбиятӣ тобеъ намебошанд. Онҳо баҳри ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунӣ кормандон созмон дода шуда, фаъолиятшонро дар асоси муқаррароти қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, оинномаҳои ба тариқи дахлдор

тасдиқшуда, инчунин созишнома ва шартномаҳои коллективӣ ба роҳ мемонанд.

Мазмуни ин принципро чунин маънидод намудан мумкин аст: намояндагони тарафҳои шарикӣ иҷтимоӣ бояд ҳуқуқи қабули уҳдадорихое дошта бошанд, ки чи барои худ ва ҳам барои шахсони намояндашон эътибори ҳуқуқӣ доранд. Ваколати намояндагони тарафҳои шарикӣ иҷтимоӣ метавонад тибқи қонун ё бо роҳи додани ваколати шахсе барои иштирок дар гуфтушунидҳои мушаххас бо ҳуқуқи қабули қарор аз рӯи моҳияти масъалаҳое, ки мавзӯи гуфтушунид мебошанд, муқаррар карда шавад.

Дуруст қайд менамоянд олимони ватанӣ, принципи ваколатдории намояндагони тарафҳо дар муайян намудани намояндагон ва ба онҳо бо тартиби муқаррарнамуда додани ҳуқуқи уҳдадорихо таъмин мегардад.²⁸⁴

Асоси меъёрӣ-ҳуқуқии ваколати намояндагони кормандони ташкилотро КМ ҚТ, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифокҳои касаба», «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ», «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён»,²⁸⁵ инчунин созишномаю шартномаҳои коллективӣ, ташкил медиҳанд.

Принципи эҳтироми манфиати тарафҳо яке аз принципҳои асосии шарикӣ иҷтимоӣ маҳсуб меёбад.

Ҷонибҳои шарикӣ иҷтимоӣ ҳуқуқи озодихои тарафҳо, ҳуқуқ ва манфиатҳои тарафҳо, инчунин қадру манзалат ва ба даст овардани ризоияти дигаронро, бояд риоя, ҳифз ва эҳтиром намоянд.

Чи тавре олимони ватанӣ қайд намудаанд, принципи эҳтироми манфиати тарафҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар бадаст овардани ризоият оид ба масъалаҳои муҳокимашаванда, иҷрои шартҳои дар натиҷаи маслиҳату гуфтушунидҳо ба дастамада ва ҳалли пурраи онҳо таҷассум мегардад. Боиси зикр аст, ки на ҳама вақт тарафҳо барои иштирок намудан дар муносибатҳои шартномавӣ манфиатдоранд. Корфармо дар аксар мавридҳо аз гуфтушунидҳо, бастанӣ созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ худдорӣ менамояд ба он хотир, ки гӯё дар ташкилот ҳангоми танзими муносибатҳои меҳнатӣ ваколатҳои ӯ зиёд аст. Вале манфиатдории ҳам корфармо ва ҳам кормандон дар асоси гуфтушунидҳо ва созишномаҳо таҳия намудани роҳҳои оқилонаи тақмили фаъолияти ташкилот, баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат, сифати маҳсулот, рақобатпазирии он дар бозори мол ва хизматрасонӣ, ки боиси зиёд гардидани даромади ташкилот ва музди меҳнати кормандон мегардад, зоҳир мегардад. Чунин ҳолат ба ҳар ду тарафи шарикӣ иҷтимоӣ қулай мебошад²⁸⁶.

Принципи эҳтиром ва ба назар гирифтани манфиатҳои тарафҳо аз он иборат аст, ки тарафҳои шарикӣ иҷтимоӣ кур-курона ба манфиатҳои худ

²⁸⁴ Ниг.: Маҳмудзода М., Худоёрзода Б., Муқимӣ С., Ҳошимзода Д. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Эр-граф», 2019. – С. 505.

²⁸⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён»// Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 6.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 16.10.2023 с.).

²⁸⁶ Ниг.: Маҳмудзода М., Худоёрзода Б., Муқимӣ С., Ҳошимзода Д. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Эр-граф», 2019. – С. 505.

пайравӣ накунад, манфиатҳои тарафи дигарро сарфи назар накунад, инчунин дар асоси эҳтироми якдигар нисбат ба ҳамдигар амал намоянд.

Принсипи эҳтироми манфиати тарафҳо, манфиати тарафҳоро дар иштирок оид ба муносибатҳои шартномавӣ, ки дар худ хусусияти муносибатҳои шарикӣ иҷтимоиро тақозо менамояд ва маҳсули он шартнома ва танзими муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои бевосита ба он алоқаманд мебошад, муайян мекунад. Дар рафти анҷом додани он дар асоси ба назар гирифтани манфиатҳои тарафайн мувофиқи хоҳиши тарафҳои дахлдор озодона ба амал меояд.

Эҳтиром ва ба назар гирифтани манфиатҳои тарафҳо, ки бидуни он муносибатҳои муътадили онҳоро дар ҳалли масъалаҳои мураккаби муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ таъмин кардан ғайриимкон аст, бояд дар тамоми марҳалаҳои мувофиқи гуфтушунид оид ба бастанӣ созишномаҳо ва созишномаҳои коллективӣ, инчунин дар татбиқи шаклҳои дигари шарикӣ иҷтимоӣ, масалан, ҳангоми таъмини иштироки коллективи меҳнатӣ дар идоракунии ташкилот таъмин карда шавад.

Азбаски дар рафти гуфтушунид доираи хеле васеи масъалаҳои муҳими ташкили меҳнат, ҳифзи меҳнат, музди меҳнат ва умуман таъмини устувории муносибатҳои меҳнатӣ дахл доранд, шартҳои зарурии ҳалли онҳо маҳсуб мебошад. Одатан, кормандон ба ҳалли ин масъалаҳо бештар манфиатдор мебошанд. Аммо онҳо барои корфармо, ки дар бораи таъмини раванди муътадили кор дар истехсолоти худ, дар бораи дуруст риоя кардани шартҳои шартномаи меҳнати кормандон, ба истиснои эҳтимолияти корпартоии ғайриқонунӣ аз ҷониби кормандон дар давраи эътибори шартномаи меҳнатӣ ғамхорӣ кардан муҳиманд.

Принсипи дигари шарикӣ иҷтимоиро интихоби озод дар баррасии масъалаҳо, ки мазмуни созишнома ва шартномаҳои коллективиро ташкил медиҳанд, маҳсуб меёбад.

Мазмуни созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ, ба принципҳои асосии шарикӣ иҷтимоӣ, ки дар қонунгузорӣ оид ба меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд ва пеш аз ҳама, ин озодии интихоб ҳангоми баррасии масъалаҳои соҳаи меҳнат ва уҳдадорӣ, ки ба зиммаи тарафҳо ихтиёрӣ вогузор карда шудаанд, ташкил медиҳанд.

Чи тавре Т.А. Сошникова қайд менамоянд принципҳои бунёдии шарикӣ иҷтимоӣ, ки ноил шудан ба натиҷаҳои ҳамкорӣҳои тарафҳо имконнопазир аст, принципҳои озодии интихоб ҳангоми баррасии масъалаҳо оид ба соҳаи меҳнат мебошад, яъне воқеияти уҳдадорӣ, ки тарафҳо гирифтаанд, уҳдадорӣ татбиқи шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо. Ҷонибҳо бояд ба музокироти коллективӣ омода шаванд, мавқеи худро муайян кунанд ва якдигарро бовар кунанд, ки эҳтимолияти бо назардошти қобилиятҳои тарафҳо, онҳо бояд иҷро шаванд, новобаста аз он ки кадом мушкилиҳо ба миён меоянд.²⁸⁷

Ба ақидаи мо, соҳт ва мазмуни созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ бо созиши тарафайни намояндагони тарафҳо, ки дар интихоби

²⁸⁷ Ниг.: Сошникова Т.А. Принципы социального партнерства и их классификация. Журнал «Образование и право». №5. 2022.– С. 347.

озоди доираи масъалаҳои муҳокимаронӣ ва дохил намудан ба онҳо мустақилона муайян карда мешаванд, ҳатмӣ буда бояд амалӣ шаванд.

Принсипи дигарро ин ихтиёрӣ аз ҷониби тарафҳо қабул намудани уҳдадориҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар бар мегирад.

Принсипи ихтиёрӣ аз ҷониби тарафҳо қабул намудани уҳдадориҳои шарикӣ иҷтимоӣ мазмуни доираи хеле васеи меъёрҳои қонунгузорию дар бар гирифта, истифодаи механизмҳои ҳатмӣ танзими ҳуқуқӣ дар КМ ҚТ сабтшуда маҳдуд нагашта, дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ инъикос мешавад.

Ба ақидаи А.В. Деминин, мафҳуми ихтиёрӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ бо озодии фардӣ шахсон зич алоқаманд буда, қобилияти интихоби рафтори оптималӣ, амали фаъоли ҳуқуқӣ, сарфаи равандҳои ҳуқуқӣ, ба натиҷаи мусбати ҳуқуқӣ диққат додан ва ташаббуси иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ робитаи ногусастанӣ доранд, ҳисобида мешавад.²⁸⁸

Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, тарафҳо ҳуқуқ надоранд бидуни қонун ихтиёрана бо салоҳидиди худ шартҳои дар меъёрҳои ҳуқуқи пешбининашударо зимни бастанӣ созишнома ва шартномаҳои коллективӣ, барои тарафҳо муқаррар намоянд.

Ба андешаи мо риоя кардани қоидаҳои муқаррарнамудаи КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон хангоми бастанӣ созишнома ва шартномаҳои коллективӣ ва ба инобат гирифтани манфиатҳои тарафҳо зарур аст.

Принсипи дигарро ин иҷрои ҳатмӣ муқаррароти созишнома ва шартномаҳои коллективӣ аз ҷониби тарафҳо қабулгардида, ташкил медиҳад.

Иҷрои ҳатмӣ муқаррароти созишнома ва шартномаҳои коллективӣ аз ҷониби тарафҳо қабулгардида, ҳатмӣ мебошад.

Мутобиқи моддаи 316 КМ ҚТ, ки сухан дар бораи масъулияти тарафҳои созишнома ва шартномаҳои коллективӣ меравад, дар сурати саркашӣ намудан аз музокирот ва бо гуноҳи яке аз тарафҳо иҷро нагардидани шартҳои созишнома ва шартномаҳои коллективӣ тарафи дигар ҳуқуқ дорад дар бораи ҷуброни зарари моддӣ дар натиҷаи ин амал расонидашуда тибқи муқаррароти қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон аризаи даъвогӣ пешниҳод намояд.

Принсипи дигарро ин ҷавобгарии тарафҳо барои иҷро накардани уҳдадориҳо, қарорҳо, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ;

Яке аз намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки барои иҷро накардани қонунгузорӣ оид ба созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ пешбинӣ шудааст, ҷавобгарии маъмуриӣ мебошад. Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд намуди ҳуқуқвайронкуниро, ки боиси татбиқи

²⁸⁸Ниг.: Деминин А.В. Добровольность в праве // Правовые проблемы укрепления российской государственности. Сборник статей. Часть 53. Под редакцией М.М. Журавлёва, А.М. Барнашова, С. С. Кузнецова. Издательство: Изд-во Том. ун-та. Томск, 2012. – С. 27-29.

ҷавобгарии маъмурӣ дар шакли ситонидани ҷарима мегарданд, муқаррар намудааст.

Яқум, саркашӣ кардани корфармо ё намояндаи ӯ аз иштирок дар музокирот чиҳати бастанӣ шартномаи (созишномаи) коллективӣ, тағйир додан ё ворид намудани илова ба он, ба шарте, ки ҳатман бастанӣ он дар қонун пешбинӣ шуда бошад ё риоя накардани муҳлати муқаррарнамудаи қонун барои музокирот, инчунин таъмин накардани кори комиссия оид ба бастанӣ шартномаи (созишномаи) коллективӣ дар муҳлатҳои муқаррарнамудаи тарафҳо, ки барои содир намудани онҳо ба андозаи аз чил то панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима муайян шудааст (моддаи 99 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Дуюм, пешниҳод накардани маълумоти зарурӣ барои анҷом додани гуфтушуниди коллективӣ ва амалӣ накардани назорати риояи шартномаи (созишномаи) коллективӣ. Барои аз тарафи корфармо ё намояндаи ӯ содир намудани чунин ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ҷарима ба андозаи аз чил то панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо пешбинӣ шудааст (моддаи 100 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Сеюм, беасос саркашӣ кардани корфармо ё намояндаи он аз бастанӣ шартномаи (созишномаи) коллективӣ, ки боиси ҷарима ба андозаи аз чил то панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо нисбати корфармо мегардад (моддаи 101 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Чорум, аз тарафи корфармо ва ё намояндаи он риоя ё иҷро накардани уҳдадорӣҳои шартномаи (созишномаи) коллективӣ, ки барои содир намудани он ҷарима ба андозаи аз чил то панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо пешбинӣ шудааст (моддаи 102 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Панҷум, саркашӣ намудани корфармо ё намояндаи он аз қабули талаботҳои кормандон ва аз иштирок дар созишҳои ошӣ, ҷудо накардани бино барои баргузори мачлиси (конференсия) кормандон бо мақсади пешниҳоди талабот ё монеъ шудан ба баргузори чунин мачлис (конференсия), ки барои он ҷарима ба андозаи аз чил то панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо муайян шудааст (моддаи 103 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Шашум, аз тарафи корфармо ё намояндаи он иҷро накардани уҳдадорие, ки дар натиҷаи созиши ошӣ ба даст омадааст. Барои чунин ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ҷарима ба андозаи аз чил то панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо таъйин шудааст (моддаи 104 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Парвандаҳо оид ба ситонидани ҷарима аз шахсони содирнамудаи чунин кирдорҳо, бо аризаи яке аз ҷонибҳо ва далелҳои хаттӣ ба он замимашуда, дар суд баррасӣ мешаванд. Маблағи ҷаримаи рӯёнидашуда бошад, ба бучети ҷумҳуриявӣ ворид карда мешавад.

Барои вайрон намудани қонунгузорӣ оид ба шартномаҳо ва созишномаҳои коллективӣ, масъулияти интизомӣ низ муқаррар шудааст.

Интиҳоб ва татбиқи муҷозоти интизомӣ нисбат ба шахсони гунаҳгор, аз ҷумла аз вазифа сабукдӯш намудани онҳо, бояд дар доираи талаботи

қонунгузорӣ оид ба меҳнат сурат гирад (нигаред ба тафсири моддаҳои 62 ва 63 КМ ҚТ).

Масъулияти маъмурӣ ва интизомӣ барои иҷро накардани қонунгузорӣ оид ба шартномаҳо ва созишномаҳои коллективӣ ба ҳеҷ вачҳ масъулияти моддии ҷонибҳои ҷунин санадхоро истисно намесозад. Мутобиқи моддаи 316 КМ ҚТ, дар сурати саркашӣ намудан аз музокирот ва бо гуноҳи яке аз тарафҳо иҷро нашудани шартҳои созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ, тарафи дигар ҳуқуқ дорад, дар бораи ҷуброни зарари моддии дар натиҷаи ин амалҳо расонидашуда, тибқи муқаррароти қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон, аризаи даъвогӣ пешниҳод намояд.

Зарари моддии расонидашуда бошад, мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон талофӣ мешавад (нигаред ба тафсири моддаҳои боби 13 КМ ҚТ).

Тибқи муқаррароти қ.3 моддаи 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи иттифоқҳои касаба», иттифоқҳои касаба аз рӯи ухдадорихои дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, корхонаҳо ва дар навбати худ онҳо аз рӯи ухдадорихои иттифоқҳои касаба, ҷавобгар нестанд. Корфармо ва дигар шахсони ваколатдори он, ки ба фаъолияти қонунии мақомоти намояндагии кормандони ташкилот даҳлат намуда, онро ҳалалдор месозанд, инчунин фаъолияти онро боз медоранд ё манъ менамоянд, тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Масалан, барои монъе шудан ё даҳлат намудан ба фаъолияти қонунии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки боиси ба таври назаррас ҳалалдор гаштани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳо гаштаанд, ҷарима ба андозаи аз дусад то панҷсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё маҳрум намудан аз озодӣ ба муҳлати то се сол пешбинӣ шудааст (моддаи 158 КҚ ҚТ).

Дигар принсипи асосии шарикӣ иҷтимоӣ ин назорати мутақобила ва самимият (ошкоро) дар назди шарикон мебошад.

Моддаи 314 КМ ҚТ сухан дар бораи назорати татбиқи созишнома ва шартномаҳои коллективӣ меравад, ки яке аз принсипи асосии шарикӣ иҷтимоӣ маҳсуб меёбад.

Самаранокии созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ аз бисёр ҷиҳат ба ташкили дурусти назорати иҷроии муқаррароти онҳо вобаста аст.

Назорати риоя ва иҷро намудани созишномаҳо ва шартномаҳои коллективиро ҷонибҳо мустақиман, ҳамчунин тавассути комиссияҳои даҳлдор оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, мақомоти аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатдошуда, ба амал мебароранд.

Назорати рафти иҷроии созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ дар асоси Низомномаи комиссияи сетарафаи ҷумҳуриявӣ оид ба шарикӣ иҷтимоӣ ва танзими муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, ба амал бароварда мешавад.

Масалан, ба амал баровардани назорати иҷроии Созишномаи Генералии байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистон ва Иттиҳодияи корфармоёни Ҷумҳурии Тоҷикистон

барои солҳои 2021-2023, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2020, №701 ба имзо расидааст, ба зиммаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистон ва Иттиҳодияи корфармоёни Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шудааст.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 363 КМ ҚТ, ки сухан дар бораи назорати ҷамъиятии риояи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат меравад, назорати ҷамъиятии риояи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат ва қоидаҳои ҳифзи меҳнатро иттифоқҳои касаба, нозирон ва комиссияҳои мақомоти дахлдори интихобии иттифоқи касабаи ташкилот ё дигар намояндагони кормандон амалӣ менамоянд.

Мақомоти намояндагии кормандони ташкилотҳо дорои ваколатҳои васеъ мебошанд. Масалан, тибқи муқаррароти моддаи 22 Қонуни ҚТ «Дар бораи иттифоқҳои касаба» аз 2 августи соли 2011, яке аз ҳуқуқҳои иттифоқҳои касаба, иттиҳодияҳои онҳо ба амалӣ намудани назорати ҷамъиятии риояи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат ва иттифоқҳои касаба ба ҳисоб меравад.

Тибқи қисми 2 моддаи 22 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифоқҳои касаба» иттифоқҳои касаба бо мақсади назорати ҷамъиятии риояи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат, ҳифзи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, меҳнатӣ ва манфиатҳои аъзои худ ҳуқуқдоранд бозрасии назорати ҷамъиятӣ ташкил намоянд, ки салоҳияти онро оинномаи (низомномаи) иттифоқҳои касаба ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамоянд.

Тибқи моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён» аз 17 майи соли 2004, №32, корфармоён уҳдадоранд назорати иҷроии созишномаҳои аз ҷониби иттиҳодияи корфармоён басташударо ба амал бароранд ва инчунин, ба иттифоқҳои касаба ва иттиҳодияҳои онҳо, мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот маълумотро дар хусуси масъалаҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ, ки иттиҳодияҳои корфармоён дар ихтиёрдоранд ва барои бурдани музокироти коллективӣ бо мақсади таҳия ва бастании созишномаҳо, инчунин назорати иҷроии онҳо заруранд, пешниҳод намоянд.

Мутобиқи боби VII Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2008, №307 дар бораи тасдиқи «Низомномаи тартиби таҳия ва бастании созишномаҳои генералӣ, соҳавӣ ва минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки сухан дар бораи назорати иҷроии созишномаҳои генералӣ, соҳавӣ ва минтақавӣ меравад, назорати ҷараёни иҷроии созишномаҳо дар асоси Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Низомномаи комиссияи сетаарафаи танзими муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷониби тарафҳои шарикӣ иҷтимоӣ, намояндагии онҳо ва мақомоти дахлдор оид ба меҳнат ба амал бароварда мешавад (банди 40).

Ҳангоми гузаронидани назорати мазкур, намояндагони тарафҳо вазифадоранд, ки ба ҳамдигар, инчунин ба мақоми дахлдор оид ба меҳнат на дертар аз муҳлати муқарраркардаи қонунгузорӣ аз рӯзи гирифтани дархости марбута, иттилооти заруриро манзур кунанд (банди 41).

Натиҷаи иҷрои талаботи созишномаҳо на камтар аз ду маротиба дар як сол ё дар муҳлатҳое, ки дар созишномаҳо муқаррар карда шудаанд, бо иштироки Тарафҳо дар маҷлиси умумии (конференсия) коллективи меҳнатӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад (банди 42)²⁸⁹.

Принсипи дурустӣ ва мунтазамии иттилоот оид ба масъалаҳои фаъолияти тарафҳо мебошанд дар байни принсипҳои шарикӣ иҷтимоӣ мавқеи назаррасро дар КМ ҚТ ишғол менамояд.

Мутобиқи моддаи 299 КМ ҚТ яке аз шаклҳои амалӣ намудани шарикӣ иҷтимоӣ иттилоотонии мутақобилаи тарафҳо оид ба иҷрои ухдадорихои қабулгардида маҳсуб меёбад.

Мувофиқи Тавсияи ТБМ №129 «Дар бораи муносибатҳои байни роҳбарият ва кормандон дар корхона» ба фароҳам овардани фазои ҳамдигарфаҳмӣ ва боварӣ дар корхона бояд тавассути паҳн ва мубодилаи босуръати маълумоти мукамал ва объективӣ имконпазир мусоидат намояд, хусусан чихати гуногуни ҳаёти корхона ва шароити иҷтимоӣ кормандон²⁹⁰.

Тибқи сархати ҳафтуми қисми 2 моддаи 19 КМ ҚТ бошад, корфармо ухдадор аст, ба намояндагони кормандон иттилооти пурра ва дурустро барои пешбурди гуфтушунидҳои коллективӣ, бастанӣ созишнома ва шартномаҳои коллективӣ, инчунин назорати иҷрои онҳо пешниҳод кунад.

Тибқи моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён»²⁹¹, яке аз вазифаҳои иттиҳодияҳои корфармоён, таъмини иттилоотӣ ва методӣ аъзоёни иттиҳодияҳо маҳсуб меёбад.

Мутобиқи боби II Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2008, №173 дар бораи тасдиқи «Низомнома дар бораи комиссияҳои сетарафа оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки сухан дар бораи мақсадҳои асосӣ ва вазифаҳои комиссияҳои сетарафа оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меравад, густариши таҷрибаи шарикӣ иҷтимоӣ, иттилоотонии комиссияҳои соҳавӣ, минтақавӣ ва комиссияҳои дигари танзими муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ дар бораи фаъолияти комиссияҳои сетарафа оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инчунин, дар бораи вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ минтақаҳо, соҳаҳо, корхонаҳо ва муассисаҳо барои ҳаллу фасли масъалаҳои бартарафсозии муҳолифат оид ба созишномаҳои генералӣ, соҳавӣ ва минтақавӣ ва батанзимдарории баҳсҳои (муноқишаҳои) коллективӣ меҳнатӣ иттилооти зарурӣ гирад²⁹².

²⁸⁹Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2008, №307 дар бораи тасдиқи «Низомномаи тартиби таҳия ва бастанӣ созишномаҳои генералӣ, соҳавӣ ва минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 17.03.2017, №137) // Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқӣ ҚТ «Адлия». Шакли 6.0. / [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 09.10.2023 с.).

²⁹⁰Международная организация труда. Рекомендация №129 «О связях между администрацией и трудящимися на предприятии» [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=278230>(санаи мурочиат: 16.10.2023 с.).

²⁹¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён»// Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқӣ ҚТ «Адлия». Шакли 6.0. / [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 16.10.2023 с.).

²⁹² Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2008, №173 дар бораи тасдиқи «Низомнома дар бораи комиссияҳои сетарафа оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»

Ҳаминро бояд тазаккур дод, ки аз меъёрҳои зикрғадида чунин хулоса баровардан мумкин аст, принципи дурустӣ ва мунтазамии иттилоот оид ба масъалаҳои фаъолияти тарафҳо ба боварӣ асос меёбад.

Чи тавре И.А. Алешкова қайд менамоянд, системаи муносибатҳои ба вучуд омадаи байни субъектҳо ба боварӣ асос ёфта, ба таъмини ҳамоҳангии манфиатҳои тарафҳо дар шарикӣ нигаронида шудааст²⁹³.

Хулоса ҳар яке аз принципҳои шарикӣ иҷтимоӣ, ки дар мақола ба таври возеҳ мавриди таҳлилу таҳқиқ қорор гирифтанд, на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти муҳими амалӣ доранд.

Аз ин лиҳоз, принципҳои шарикӣ иҷтимоӣ бояд принципҳоеро фарогир бошад, ки имконияти муайян кардани ҳама гуна муносибатҳои шарикӣ иҷтимоиро фароҳам оварад.

Бо ҳамин назардошт, муаллиф нуқтаи назари худро оид ба тақмили моддаи 298 КМ ҚТ манзур намудааст, ки пазируфтани онҳо ба рушди муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба онҳо алоқаманд, хусусан дар муносибатҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар кишвар таъсири калон мерасонанд, аз ҷумлаи онҳо: принципи таъмини ҳуқуқи кормандон ва корфармоён ба муттаҳидшавӣ барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои худ, демократия, қонуният, инсондустӣ, адолати иҷтимоӣ, рақобат, конфронтиция, бетарафӣ.

Адабиёт:

1. Алешкова И.А. Принцип социального партнерства: содержание и особенности реализации. Журнал Право и государство: теория и практика. №10(190). 2020.– С. 35-46.

2. Витко Ф.П. Социальное партнерство: учеб.-метод. Комплекс / Ф. П. Витко. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2008. – 184 с.

3. Деминшин А.В. Добровольность в праве // Правовые проблемы укрепления российской государственности. Сборник статей. Часть 53. Под редакцией М.М. Журавлёва, А.М. Барнашова, С. С. Кузнецова. Издательство: Изд-во Том. ун-та. Томск, 2012. – С. 27-29.

4. Мальцев Г.В. Социальные основания права / Г.В. Мальцев. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2014. — 800 с.

5. Маҳмадуллозода Н.Р., Наботов С.Х. Ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ/ Маҳмадуллозода Н.Р., Наботов С.Х.-Душанбе: ҚДММ “Сомон Принт”, 2021. – 539 с.

6. Маҳмудзода М., Худоёрзода Б., Муқимӣ С., Ҳошимзода Д. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Эр-граф», 2019. – 648 с.

(Қарори Ҳукумати ҚТ аз 17.03.2017, № 136) // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шақли 6.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 09.10.2023 с.).

²⁹³ Ниг.: Алешкова И.А. Принцип социального партнерства: содержание и особенности реализации. Журнал Право и государство: теория и практика. №10(190). 2020.– С. 44. Семигин Г.Ю. Социальное партнерство в современном мире. М., 1996; Бурляева В.А. Развитие системы социального партнерства в России: социально-исторический аспект; Кривошеев В.Т. Социальное партнерство и корпоративизм: российская специфика; Gerber L.G. Corporatism and state theory // Social science history. 1995. Vol. 19. № 3. – Р. 313-332; Социальное партнерство: цель или средство: монография. / Матвеева, Алла Ивановна; Любутин, Константин Николаевич (Редактор). Казань: Общество с ограниченной ответственностью «Бук», 2016. – 193 с.

- 7.Сафонов, В. А. Социальное партнерство: учебник для вузов / В. А. Сафонов. – Москва: Издательство Юрайт, 2022. – 395 с.
- 8.Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999; (электронная версия).
- 9.Соловьева С.В. Социальное партнерство как принцип трудового права. Юридическая техника. 2020. №14. – С. 316-318.
10. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз рӯи ихтисоси «ҳуқуқшинос» таҳсил мекунанд. – Душанбе: ДМТ. 2018. – 784 с.
11. Сошникова Т.А. Принципы социального партнерства и их классификация. Журнал «Образование и право». №5. 2022. – 346-348.
- 12.Теория государства и права. Курс лекций/ Под ред. Н.И.Матузова, А.В.Малько. М.,2002. – 245 с.
- 13.Ҳуқуқи меҳнат ва таъминоти иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни зинаи таҳсилоти бакалаври ихтисоси ҳуқуқшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Нашри якум.// Муҳаррири масъул номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Ғ.М. Бобокалонов. – Душанбе: «ЭР–граф». 2021. – 482 с.
- 14.Шестерякова И.В. Международные трудовые нормы и трудовое право России: их соотношение и коллизии. – 287 с.
- 15.Шонасридинов Н., Бобокалонов Ғ.М., Махмадуллозода Н.Р. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри сеюми тасҳеҳ ва иловашуда /Муҳаррири масъул, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов. –Душанбе: Нашриёти «Офсет», 2021. – 827 с.
- 16.Шонасридинов Н., Бозоров Р.Б. Ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / Зери назари номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов. – Душанбе «Сино», 2006. –181 с.
- 17.Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №2, мод. 42; с. 2008, №10, мод. 807; с. 2010, №12, қ. 1, мод. 818, аз 2.01.2020, №1679.
- 18.Конвенция Международной Организации Труда №144 о трехсторонних консультациях для содействия применению международных трудовых норм (Женева, 21 июня 1976 г.) [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/2540640/> (санаи муроҷиат: 03.10.2023 с.).
- 19.Конвенции Международной организации труда. Манбаи дастрасӣ: URL: www.Grandars.ru] <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/konvencii-mot.html> (санаи муроҷиат: 15.09.2023).
- 20.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2008, №307, дар бораи “Низомномаи тартиби таҳия ва бастанӣ созишномаҳои генералӣ, соҳавӣ ва минтақавӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон”. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шақли 6.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.10.2023 с.).
- 21.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2008, № 173 дар бораи тасдиқи «Низомнома дар бораи комиссияҳои сетаарафа оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»(Қарори Ҳукумати ҚТ аз 17.03.2017, №136) // Маҳзани

мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 6.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.10.2023 с.).

29. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2008, №307 дар бораи тасдиқи «Низомномаи тартиби таҳия ва бастании созишномаҳои генералӣ, соҳавӣ ва минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 17.03.2017, №137) // Махзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 6.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 09.10.2023 с.).

30. Международная организация труда. Рекомендация №129 «О связях между администрацией и трудящимися на предприятии» [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=278230>(санаи мурочиат: 16.10.2023 с.).

32. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2008, №173 дар бораи тасдиқи «Низомнома дар бораи комиссияҳои сетаарафа оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 17.03.2017, №136) // Махзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 6.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 09.10.2023 с.).

31. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён»// Махзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 6.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 16.10.2023 с.).

**ҲУҚУҚИ ҚИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҚРОИ
ҚАЗОИ ҚИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) –
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

**ТАҲЛИЛИ МУҚОСАВӢ-ҲУҚУҚИИ ҚИНОЯТИ ВАЙРОН
КАРДАНИ ДАХЛНОПАЗИРИИ МАНЗИЛ ТИБКИ ҚОНУНГУЗОРИИ
КИШВАРҲОИ ХОРИҶИ ДУР**

Зоир Чурахон Мачидзода,

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ
ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинов,
Сарходими илмии шуъбаи таърихи
давлат ва ҳуқуқ, доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор,

Тел.: +992 985038585

E-mail: zoirov2009@mail.ru

Файзиев Спитамен Абулҳақович,

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
унвонҷӯи Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.
Баҳоваддинов

Тел.: 770000550

E-mail: spitamen_f@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур таҳлили муқоисавӣ- ҳуқуқии қинояти вайрон намудани дахлнопазирии манзил мутобиқи қонунгузории давлатҳои хориҷӣ анҷом дода шудааст. Таҳлили муқоисавӣ дар мақолаи мазкур бо мақсади ошкор намудани самаранокии танзими ҳуқуқи қиноятӣ таркиби қинояти мазкур гузаронида шудааст.

Дар мақола муқоиса намудани меъёрҳои қонунгузории қиноятӣ ватанӣ ҳангоми сохтани таркиби қинояти вайрон намудани дахлнопазирии манзил бо қонунгузории чунин давлатҳои хориҷи дур ба монанди Қумхурии Федеративии Олмон, Фаронса, Испания, Швейтсария, Лаҳистон, Шветсия ва ғайра анҷом дода шудааст.

Калидвожаҳо: Кодекси қиноятӣ, ҷавобгарии қиноятӣ, манзил, таркиби қиноят, субъекти қиноят, ҷазо, кофтукови ғайриқонунӣ, ҳолатҳои вазнинкунанда.

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ПРЕСТУПЛЕНИЙ НАРУШЕНИЯ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ЖИЛИЩА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ДАЛЬНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ

Зоир Джурахаон Маджидзода,
Национальная академия наук
Таджикистана, Институт философии,
политологии и права им. А.
Баховаддинова, научный сотрудник
кафедры истории государства и права,
доктор юридических наук, профессор,
Тел.: +992 985038585
E-mail: zoirov2009@mail.ru

Файзиев Спитамен Абулхакович,
Национальная академия наук
Таджикистана, соискатель Института
философии, политологии и права имени
А. Баховаддинова
Тел.: 770000550
E-mail: spitamen_f@mail.ru

Аннотация: В данной статье проводится сравнительно-правовой анализ преступлений нарушения неприкосновенности жилища в соответствии с законодательством зарубежных стран. Сравнительный анализ в данной статье проведён с целью выявления эффективности уголовно-правового регулирования состава данного преступления.

В статье сравниваются нормы отечественного уголовного законодательства при создании состава преступления нарушения неприкосновенности жилища по законодательству таких иностранных государств, как Федеративная Республика Германия, Франция, Испания, Швейцария, Польша, Швеция и др.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, уголовная ответственность, жилища, состав преступления, субъект преступления, наказания, незаконный обыск, отягчающие обстоятельства.

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF CRIMES OF VIOLATION OF THE INVIOABILITY OF HOME UNDER THE LEGISLATION OF FAR ABROAD

Zoir Jurakhon Majidzoda,
National Academy of Sciences of Tajikistan,
Institute of Philosophy, Political Science
and Law named after. Bakhovaddinov,
researcher at the Department of State
History and Law, Doctor of Law, Professor,

Тел.: +992 985038585
E-mail: zoirov2009@mail.ru

Faiziev Spitamen Abdulhaqovich, National Academy of Sciences of Tajikistan, candidate at the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bakhovaddinov
Тел.: 770000550
E-mail: spitamen_f@mail.ru

Annotation: In this article the comparative legal analysis of crimes of violation of inviolability of dwelling in accordance with the legislation of foreign countries is carried out. Comparative analysis in this article is carried out in order to identify the effectiveness of criminal-legal regulation of the composition of this crime.

The article compares the norms of domestic criminal legislation in creating the corpus delicti of violation of inviolability of dwelling under the legislation of such foreign countries as the Federal Republic of Germany, France, Spain, Switzerland, Poland, Sweden and others.

Keywords: CRiminal code, criminal liability, housing, criminal offense, subject of the crime, punishment, illegal search, qualifying circumstances.

Ҳифзи ҳуқуқ ба дахлнопазирии манзил вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як давлати муосир мебошад. Қонунгузориҳои ҷиноятӣ бисёр кишварҳои хориҷӣ дорои меъёрҳои мебошанд, ки ҳуқуқи дахлнопазирии манзилро ҳифз менамоянд. Қонунгузориҳои ҷиноятӣ кишварҳои хориҷӣ одатан ба ду низоми асосии ҳуқуқӣ тақсим мешавад: англо-саксонӣ ва романо-олмонӣ. Намунаҳои қонуни англосаксонӣ қонуни ҷиноятӣ Англия, ИМА, низоми ҳуқуқии романо-олмонӣ – қонуни ҷиноятӣ давлатҳои Фаронса, Олмон, Испания мебошанд.

Меъёрҳои, ки ҳуқуқҳои инсон, бахусус ҳуқуқ ба манзилро муқаррар мекунанд, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишварҳои гуногун ба назар мерасанд.

Дар Конститутсияи Чумхурии Фаронса аз солҳои 1946 ва 1958 ва Конститутсияи Олмон моддаҳои ҷойдоранд, ки даромадан ба манзили шахси дигар, гузаронидани кофтуков ва тафтиши беасосро манъ мекунанд, ба истиснои ҳолатҳои, ки дар қонун пешбинӣ шудаанд.

Конститутсияи Италия, ки 22 декабри соли 1947 қабул шудааст, дар боби I “Ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрвандон” он, дахлнопазир будани манзил пешбинӣ гардидааст. Кофтуков ва ҳабси амвол ғайр аз ҳолатҳои муқаррар намудаи қонун гузаронида шуда наметавонад²⁹⁴.

Конститутсияи Испания аз 29 декабри соли 1978 дар боби I “Дар

²⁹⁴ Конституции государств Европейского Союза [Текст] / ред. Л.А. Окуньков [и др.]; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М.: Инфра-М – Норма, 1997. – С. 424-425.

бораи ҳукуку вазифаҳои асосӣ” эълон мекунад: “Манзил дахлнопазир аст. Бе иҷозати соҳибмулк ворид шудан ба манзил ё кофтукови он, ба истисноӣ ҳолатҳои дастгир кардани шахс дар манзили зист манъ аст”²⁹⁵.

Дар м. 34 Конституцияи Португалия аз 2 апрели соли 1976, муқаррар гардидааст, ки дахлнопазирии манзил ва махфияти мукотиба бо қонун ҳифз карда мешавад. Дахлат ба манзили шахрвандон бар хилофи хоҳиши онҳо танҳо дар мавридҳои таъиноти судӣ ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун мумкин аст. Ҳеҷ кас ҳақ надорад, ки шабона бе ризоияти шахсони истиқоматкунанда ба манзил ворид шавад²⁹⁶.

Қонуни асосии Финляндия дар боби 10 муҳофизати моликияти хусусиро эълон мекунад. Шахсият, шаъну шараф ва дахлнопазирии манзили ҳар як шахс ҳифз карда мешавад. Қонун метавонад чораҳоеро муқаррар намояд, ки дахлнопазирии манзилро вайрон кунанд ва барои таъмини озодиҳо ва ҳуқуқҳои асосӣ ё ошкор кардани ҷиноят заруранд.

Дахлнопазирии манзил дар Британияи Кабир новобаста аз мавҷуд набудани конституция ҳифз карда мешавад. Ба андешаи А.Горбунов, маҳдудияти ҳуқуқ ба дахлнопазирии манзил, инчунин, ҳар як ҳуқуқи дигар дар Британияи Кабир вобаста ба амалҳои ҳокимияти судӣ муқаррар карда мешавад, на ҳокимияти иҷроия²⁹⁷.

Конституцияи Эстония дар соли 1992 дар баробари манзил эълони ҳуқуқ ба дахлнопазирии дигар моликияти хусусии шахс аз ҷумла ҷои қорро низ муқаррар кардааст²⁹⁸.

Конституцияи Булғория на танҳо даромадан, балки бе иҷозати соҳибманзил дар манзил қарор доштанро низ манъ мекунад (м.33).

Ҷолиб он аст, ки дар конституцияи Шветсия, ки соли 1974 қабул шудааст, муқаррарот вобаста ба дахлнопазирии манзил пешбинӣ гардидааст. Дар он танҳо манъи кофтукови манзил нишон дода шудааст.

Дар м. 226-4 Кодекси ҷиноятии Фаронса вайрон намудани дахлнопазири манзио ҳамчун кирдори ҷиноятӣ эътироф карда мешавад, ки чунин тасниф гардтааст: “Дар натиҷаи фиреб, таҳдид, зӯроварӣ ё маҷбуркунӣ даромадан ё қарор доштан дар манзили шахси дигар, ба истисноӣ ҳолатҳои, ки қонун иҷозат додааст”. Ин қоида дар фасли аввал “Дар бораи дахлат ба дахлатнопазирӣ” -и боби IV “Дар бораи таҷовуз ба шахс” -и Кодекси ҷиноятии Фаронса пешбинӣ шудааст. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ду амали алтернативӣ пешбинӣ шудааст: воридшавӣ ва қарор доштан дар манзили шахси бегона. Моддаи 432-8-и Кодекси ҷиноятии Фаронса ҷавобгариро низ барои истифода аз мансаби хизматӣ ё мақоми хизмати давлатӣ пешбини менамояд.

Дар Кодекси ҷиноятии Испания низ як қатор моддаҳо мавҷуданд, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои вайрон кардани дахлнопазирии манзил ва

²⁹⁵ Асари ишорашуда.- С. 363.

²⁹⁶ Конституции государств Европейского Союза / ред. Л.А. Окуньков [и др.]; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М.: Инфра-М – Норма, 1997. – С. 59.

²⁹⁷ Горбунов, А. Гарантии личной свободы в Англии / [Александр Владимирович] Горбунов. – Ростов-на-Дону: Донская речь, 1905. – С. 53.

²⁹⁸ Конституция Республики Болгария [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/bulgaria/bulgar-r.htm (дата обращения: 19.10.2022).

барои будубоши бе ичозати соҳибмулк пешбинӣ мекунад.

Чазо барои чунин кирдор аз 6 моҳ то 2 сол маҳрум кардан аз озодӣ пешбинӣ гардидааст. Ҳолатҳои бандубастшаванда низ пешбинӣ гардидаанд: тарсондан ба соҳибманзил, истифодаи зӯровари ҳангоми ворид гаштан ба манзили шахс. Барои чунин амалҳои бандубастшаванда аз 1 то 4 соли аз озоди маҳрум намудан чазо дода мешавад. Субъекти ҷиноят тибқи Кодекси ҷиноятии Испания шахси воқеие мебошад, ки ба синни 14 расидааст.

Инчунин м. 205 КҶ Испания ҷавобгарии ҷиноятии хизматчиёро барои ворид шудан ба манзили шахси дигар, барои ворид шудан ба идораи (ҷои кор) шахси дигар ва ворид шудан ба бинои шахси ҳуқуқӣ пешбинӣ мекунад. Чазо дар шакли маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 4 то 8 сола пешбинӣ гардидааст²⁹⁹.

Дар тафовут бо КҶ Фаронса, КҶ Испания на танҳо барои бо роҳи зуроварӣ ё тарсондан ба манзил даромаданро, балки ҳуди ҳолати дохилшавиро низ ҷиноят эътироф менамояд. Ин меъёр ба ғайр аз манзил, идора, биноҳои шахси ҳуқуқиро низ ҳифз менамояд.

Моддаи 186 КҶ Швейтсария ба чунин биноҳои ҳифзшаванда устои пӯшидае, ки барои хизматрасонии иҷтимоӣ ё бино барои фаъолияти касбӣ ва истеҳсолиро дохил менамояд. Моддаи 439 КҶ Белгия ҳама гуна биноҳое, ки шахс онҳоро ишғол кардааст, аз ҷумла, устои кориро низ дохил менамояд³⁰⁰.

Баъзе кишварҳо барои вайрон кардани дахлнопазирии манзил ҷавобгарӣ муқаррар мекунад, ки танҳо агар соҳиби манзил ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ шикоят ё ариза пешниҳод карда бошад (м. 182 КҶ Сан-Марино, м. 109 КҶ Австрия,³⁰¹ м. 165 КҶ Литва³⁰²). Бояд қайд намуд, ки тибқи КҶ ҚТ танҳо дахлнопазирии манзил таъмин мегардад на ин ки дахлнопазирии дигар моликият.

Моддаи 193 КҶ Лаҳистон ҷавобгарии ҷиноятиро танҳо барои вайрон кардани манзили шахси дигар, ва барои тарк накардани манзил бо дархости соҳиби он муқаррар мекунад. Оид ба дигар молу мулк чизе муқаррар нагардидааст³⁰³.

Кодекси ҷиноятии Дания, дар боби “Ҷиноятҳо бар зидди шаъну шарафи шахсӣ ва ҳуқуқҳои шахсии шахсӣ”, банди 264 ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ мекунад, агар шахс ғайриқонунӣ ба манзили шахси дигар ё ягон ҷои дастнорас ворид мегардад. Ин модда ҷавобгагиро вазнин менамояд, агар ин амалҳо бо мақсади таъмин кардан ё ошно

²⁹⁹ Уголовный кодекс Испании. – М.: Зерцало, 1998. – С. 69.

³⁰⁰ Уголовный кодекс Бельгии: нормативный документ / ред. Н. И. Мацнева; пер. с фр. Г. И. Мачковского. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – С.78.

³⁰¹ Уголовный кодекс Австрии The Austrian Penal Code / Ассоциация юридический центр; пер. с нем. Л. С. Вихровой. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – С.95.

³⁰² Уголовный кодекс Литовской Республики. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 470 С.

³⁰³ Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Польши, Японии) [Текст]: сб. законодательных материалов / ред. И. Д. Козочкин ; Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. – М.: Зерцало, 1999. – С. 35

кардани касе бо маълумот дар бораи сирри тичоратии ширкат ё дигар ҳолатҳои махсусан вазнинкунанда сурат гирад³⁰⁴.

Мафҳуми “вайрон кардани дахлнопазирии манзил” дар қонунгузорию кишварҳои хориҷӣ ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Мамлакатҳои ҳама дар кодекси ҷиноятии худ шаклҳои содир кардани ин кирдори аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнокро муайян накардаанд ва ё танҳо истилоҳи “ворид шудан ба манзил”-ро истифода мебаранд.

Ба ҷои ин, дар баъзе кишварҳо, истилоҳ ба таври васеъ муайян карда мешавад. Ҳамин тариқ, дар КҶ Гурҷистон чунин шакли вайрон кардани дахлнопазирии манзил, аз қабилу кофтукови ғайриқонунӣ (м. 160); КҶ Сан-Марино вайрон кардани дахлнопазирии манзилро барои машғул шудан ба фаъолияти инфиродӣ бар хилофи иродаи шахсе эътироф мекунад, ки ҳуқуқ ба хориҷ кардани ҷинояткорро дорад (м. 182); дар КҶ Швейтсария – агар шахс сарфи назар аз дархости доимии соҳибмулк дар бораи тарк кардани бино ба иҷрои талаби ӯ шитоб накунад (м. 186).

Меъёре, ки барои вайрон кардани дахлнопазирии манзил ҷавобгариро муқаррар мекунад, дар КҶ Ҷумҳурии Булғористон ба таври муфассал танзим карда шудааст. Мувофиқи м. 170 КҶ Ҷумҳурии Булғористон ворид шудан ба манзилу каси дигар, ки бо истифода аз зӯрварӣ, таҳдид, фиреб, сӯиистифода аз ҳокимият ё бо истифода аз воситаҳои махсус содир шудааст, ҷиноят ҳисобида мешавад. Инчунин, тарк накардани манзилу каси дигар, сарфи назар аз талаби қатъии тарк кардани он, вурӯд ба манзилу каси дигаре шабона ё ба тарзи мусаллаҳона ё ду ва зиёда шахсон содир кардааст, низ ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашида мешавад. Амалҳои, ки ба манзил, воситаҳои нақлиёт ё биноҳои қорӣи шахси ҳифзшудаи байналмилалӣ нигаронида шудаанд, ба ҷавобгарию саҳттар кашида мешаванд³⁰⁵.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили кирдорҳои, ки барои вайрон кардани дахлнопазирии манзил рағна гардидаанд, як хусусиятҳои чунин кирдорҳо қайд намудан зарур аст:

- дар кодекси ҷиноятии баъзе мамлакатҳои алоҳида аллакай ҳуди ҳолати вайрон кардани дахлнопазирии манзил ҳамчун ҷиноят эътироф карда шудааст, агар он бе розигии молик содир гардида бошад (м.160 КҶ Гурҷистон, м. 405 КҶ Исроил, м. 86 КҶ Швейтсария).

-дигар кишварҳо вайроншавии ҳуқуқи дахлнопазирии манзилро танҳо дар сурати мавҷуд будани ҳолатҳои бандубастшванда, аз қабилу истифодаи зӯрварӣ ё таҳдиди истифодаи он, ҷиноят эътироф мекунад (м. 109 КҶ Австрия), м. м. 432-8 КҶ Фаронса, м. 439 КҶ Белгия).

Қонунгузорию ин давлатҳо бо тарзи гуногун ҳолатҳои бандубастшвандаро барои вайрон кардани дахлнопазирии манзил муайян мекунад. Ҳамин тавр, тибқи м. 440 КҶ Белгия, содир намудани ин ҷиноят шабона, аз ҷониби ду ва зиёда шахсон, доштани силоҳ, ҳамчун ҳолати

³⁰⁴Уголовный кодекс Дании / Ассоц. юрид. центр; науч. ред. и авт. предисл. канд. юрид. наук С. С. Беляев; пер. с дат. и англ.: С. С. Беляев, А. Н. Рычева. – СПб., 2001. – С. 163.

³⁰⁵Уголовный кодекс Республики Болгария / Ассоц. юрид. центр; науч. ред. канд. юрид. наук., проф. А. И. Лукашов; пер. с болг. Д. В. Милушев; авт. вступ. ст. Й. И. Айдаров. – СПб., 2001. – С. 128.

вазникунанда эътироф карда мешавад. Мутобиқи КЧ Австрия, агар вайрон кардани дахлнопазирии манзил бо қасди истифодаи зӯроварӣ ё дуздии ашё ҳамроҳ шуда бошад, агар яке аз шарикон силоҳ дошта бошад ва аз ҷониби гурӯҳи шахсон содир шуда бошад, ҳолати вазникунанда эътироф карда мешавад (м. 109). Тибқи КЧ Исроил, агар шахс ҳангоми ворид шудан ба манзил бо худ силоҳи оташфишон ё силоҳи сард дошта бошад (м. 408).

Чун қоида, ҷазо дар кодексоҳои ҷиноятӣ ин кишварҳо вазнин намебошад. Ҳамин тавр, тибқи КЧ Фаронса барои вайрон намудани дахлнопазирии манзил ҷазо дар шакли маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати як сол ё ҷарима; дар КЧ Гурҷистон – ҷазо дар шакли маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то ду сол ё ҷарима; дар КЧ Австрия ҷазо дар шакли маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то як сол, пешбинӣ шудааст.

Дар баробари ин содир намудани ин ҷиноят дар ҳолатҳои вазникунанда бо афзоиши хавфи ҷамъиятӣ ва муҳлатҳои зиёди маҳрумӣ аз озодӣ тавсиф мешавад. Ҳамин тавр, ҷазои ҳадди аксар барои вайрон кардани дахлнопазирии манзил дар КЧ Исроил пешбинӣ шудааст, агар он бо мақсади дуздӣ ва бо доштани силоҳи оташфишон содир шуда бошад. Барои чунин амалҳо мутобиқи м. 408 ҷазои 14 соли зиндонро пешбинӣ мекунад.

Дар кишварҳои низоми англо-саксонӣ, институти ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани дахлнопазирии манзил хусусиятҳои хос дорад. Қонуни ҷиноятӣ ИМА бо КЧ федералӣ ва КЧ Нью-Йорк муаррифӣ карда мешавад. Дар ИМА 53 низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ низ мавҷуданд³⁰⁶.

Дар КЧ ИМА, зери мафҳуми “вайронкунии дахлнопазирии манзил”, вайрон кардани соҳибият ё воридшавии ғайриқонунӣ, қасдан ворид шудан фаҳмида мешавад. Зери мафҳуми бино – ҳама гуна бино, иншоот, нақлиётҳои заминӣ ё киштӣ, ки барои истиқомати якшаба ё тичорат дар он ҷо истифода мешавад, фаҳмида мешавад³⁰⁷. Кирдори ҷиноятӣ аз он иборат аст, ки шахс ғайриқонунӣ ба ҳар ҷой бо ҳуқуқи моликият ҳифзшаванда ворид мешавад ё дар он ҷо қарор мегирад.

Шахсе гунаҳкор доништа мешавад, ки агар бе ҳуқуқ ё иҷозат: а) ба манзил ворид шавад; б) бо роҳи фиреб розигӣ гирифта, дастрасиро ба ҳама гуна бино таъмин мекунад; в) пинҳонӣ дар дохили манзил мемонад; г) бо шикастани қулф ё зӯрӣ ба бино ворид мешавад; д) тавассути лавозимоти гушкунӣ ва назорати электронӣ ҳуқуқи моликиятро вайрон мекунад³⁰⁸.

Ҳамин тавр, вайронкунии дахлнопазирии манзил дар КЧ ИМА ба таври васеъ шарҳ дода мешавад ва ҳама гуна воридоти ғайриқонунӣ ба бино, новобаста аз усулро дар назар дорад. Илова бар ин, ҳама гуна ворид шудан ба бино бо мақсади содир кардани ҷиноят – ҷинояти мустақил ҳисобида мешавад.

³⁰⁶ Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Польши, Японии): сб. законо- дат. материалов / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Юрид. фак.; авт. предисл. И. Д. Козочкин. – М., 2001. – С. 118.

³⁰⁷ Малиновский А. А. Уголовное право зарубежных государств: учеб. пособие [для преподавателей, аспирантов и студентов юрид. вузов] / А. А. Малиновский. – М., 1998. – С. 35.

³⁰⁸ Малиновский А. А. Асари ишорашуда. – С. 35.

Тибқи КЧ Пенсилвания (ИМА) вайрон кардани “дахлнопазирии манзил”, “поймол кардани ҳукуқи соҳибмулк” маънои ворид гаштани ғайриқонунӣ ба манзил ё дигар объекти ғайриманқулно дорад. Ин ҳама гуна бино, ҳатто ҷои қор, воситаи нақлиёти заминӣ буда метавонад, ки барои истироҳати шабона ё барои иҷрои қорҳои муайян истифода мешавад. Шахс барои содир намудани ҷинояти вайрон кардани дахлнопазирии манзил дар ҳолатҳои зерин гунаҳкор доништа мешавад агар:

- қулф ё дарро шикаста ба манзил даромада бошад;
- пинҳонӣ дар бино қарор дошта бошад;
- бо роҳи фиреб ба ягон бино дастрасӣ пайдо карда бошад;
- дастгоҳи гӯшкунӣ ё камераи видеоӣ насб намуд бошад.
- зарари ҷимсонӣ расонида бошад;
- яроқ истифода бурда бошад³⁰⁹.

Ҷазо барои вайрон кардани ҳукуқи “соҳибмулк” то 10 сол маҳрум сохтан аз озодӣ пешбинӣ шудааст.

Бояд қайд намуд, ки ҳар як иёлотҳои ИМА КЧ худро дорад, ки аз ин рӯ аксар вақт вайрон кардани дахлнопазирии манзил ҳамчун *Burglary* (тоҷ. ғоратгарӣ) ҳисоб мешавад. *Burglary* ҷинояти мушаххас мебошад. Ин маънои истифодаи манзил барои содир кардани ҷинояти дигар: дуздӣ, ғоратгарӣ, куштор ё таҷовузро дорад. Ҷазо барои *Burglary* анҷом додани нақшаро (куштори одам ё ғорат кардан) талаб намекунад, барои полис кофӣ аст, ки танҳо ин нияти ҷиноятиро дар суд исбот намояд³¹⁰.

КЧ ИМА 3 дараҷаҳоро пешбинӣ менамояд: – барои *Burglary* дараҷаи III – то 7 сол, барои дараҷаи II – то 15 сол ва барои дараҷаи I – то 25 сол маҳрум сохтан аз озодӣ пешбини гардидааст.

Фарқи вайрон намудани дахлнопазири манзил аз *Burglary* дар он аст, ки объекти асосии дахлнопазири манзил ин худ манзил бошад, объекти асосии *Burglary* ин предмети дигаре, ки дар дохили ҳамин манзил аст, мебошад. Ҳамин тавр, агар суратгир пинҳонӣ бо мақсади аксбардорӣ намудани “ситора” вориди манзили ӯ гардид, ин амали ӯ на ҳамчун *Burglary*, балки ҳамчун “вайрон кардани моликияти дигар” бандубаст карда мешавад. Тибқи КЧ Нью-Йорк, ҳолатҳои вазнинкунандаи ин ҷиноят доштани силоҳ ва дигар лавозимоти ҷангӣ мебошад. Ҷазо барои ҷунин кирдор аз 4 то 7 сол маҳрум сохтан аз озодӣ мебошад. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир кардани он аз синни 14-солагӣ оғоз мегардад³¹¹. Бояд қайд намуд, ки дахлнопазирии манзили амрикоӣҳо на танҳо аз ҷониби Кодексҳои ҷиноятӣ ҳар як иёлот, балки КЧ федералӣ низ ҳифз карда мешавад.

Дар ИМА барои кофтукови манзил қарори махсус зарур аст. Аммо, ҷунин қарор дар сурате ба даст овардан мумкин аст, ки масъули ин кофтуков зарурияти гузаронидани онро бо савганд собит ва тасдиқ намояд. Ғайр аз ин, дар қарор бояд ҷои кофтуков дақиқ нишон дода шавад. Боз,

³⁰⁹ Конституция и законодательные акты: Перевод с английского / Сост.: Лафитский В. И.; Под ред. и совст. ст.: Жидков О. А. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – С.768.

³¹⁰ Николайчик, В. М. Уголовный процесс США / В. М. Николайчик. – М.: Наука, 1981. – С. 109.

³¹¹ Николайчик, В. М. Уголовный процесс США [Текст] / В. М. Николайчик. – М.: Наука, 1981. – С. 108.

сарфи назар аз кӯшишҳои зиёд барои ба даст овардани чунин қарор, дар тағйироти 4-уми Конституцияи ИМА мушаххас нагардидааст, ки ин қароро маҳз кӣ бояд диҳад. Ин масъала ба ихтиёри мақомот гузошта шудааст.

Кодекси ҷиноятии Олмон дар боби VII «Амали ҷиноятии зидди тартиботи ҷамъиятӣ», параграфҳои 123 ва 124 ҷавобгарии ҷиноятиро барои вайрон кардани дахлнопазирии манзил пешбинӣ мекунад. Дар диспозитсияи параграфи 123 чунин омадааст: “шахсе, ки ба таври ғайриқонунӣ ба манзил, бинои саноатӣ ё бинои ҳифзшаванда ё ба биноҳои алоҳидае, ки барои хизматрасонии ҷамъиятӣ ё нақлиёт пешбинӣ шудаанд, ворид мегардад ё дар чунин биноҳо бе ваколоти дахлдор қарор дошта, талаботи шахси ваколатдорро оид ба тарк намудани ин бино иҷро намекунад”³¹². Диспозитсияи вайронкунии дахлнопазирии манзилро ба таври васеъ шарҳ медиҳад, зеро, на танҳо манзилҳо таҳти ҳимояи қонуни ҷиноятӣ қарор мегиранд, балки инчунин дигар биноҳои истехсоли ва муҳофизатӣ, биноҳои алоҳидае, ки барои хизматрасониҳои ҷамъиятӣ ё нақлиёт пешбинӣ шудаанд.

Манзил дар КҶ Олмон як мафҳуми умумӣ буда, ҳама биноҳоеро муттаҳид мекунад, ки ба будубоши як ё якчанд нафар хизмат мекунанд. КҶ Олмон мафҳуми “манзил”-ро ба таври васеъ шарҳ медиҳад: ба ин мафҳум на танҳо манзил ба маънои аслии ин калима, балки биноҳои пӯшидае, ки барои хизматҳои муайян пешбинӣ шудаанд ба ин мафҳум дохил мешавад. Инчунин, таҳти мафҳуми “манзил” утоқҳоеро фаҳмида мешаванд, ки дар онҳо як ё якчанд нафар қарор дошта метавонанд.

Тибқи қонунгузори Олмон, таҳти истилоҳи “воридшавӣ” бар хилофи иродаи шахси дар он истиқоматкунанда ва ҳатто агар як қисми бадан ворид шуданро, фаҳмида мешавад. Илова намудан зарур аст, ки мувофиқи қонунгузори Олмон на танҳо аз ҷиҳати ҷисмонӣ, балки бо сардори муайян, доду фарёд, занги шабона, ҳатто тавассути телефон вайрон гаштани дахлнопазирии манзил мумкин аст. Мутобиқи параграфи 123, агар соҳибмулк ақаллан як маротиба тарк кардани манзилашро талаб карда бошад ва агар ин дархост иҷро карда навашад, ин бехаракатӣ ҳамчун вайронкунии ҳуқуқ ба дахлнопазирии манзил ҳисоб мегардад. Ҳамин тариқ, ҳам ҳаракат ва ҳам бехаракатӣ ҷазо дода мешавад³¹³. Параграфи 124 КҶ Олмон, ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷинояти вайрон кардани дахлнопазирии манзилро пешбинӣ мекунад, ки ин бо роҳи зӯрварӣ ва ё аз ҷониби гурӯҳи вайрон намудани дахлнопазири манзил, мебошад.

Кодекси ҷиноятии Ҳолланд дар м. 138 барои ворид шудан ба манзил сарфи назар аз манъи шахсони дар он қарордошта ҷазо пешбинӣ менамояд³¹⁴.

³¹² Уголовный кодекс ФРГ / МГУ им. М. В. Ломоносова, Юрид. фак., Каф. уголов. права и криминологии; пер. с нем. и предисл. А. В. Серебренниковой. – М., 2001. – С. 86.

³¹³ Серебренникова, А. В. Уголовно-правовая охрана человека и гражданина на неприкосновенность жилища по УК Российской Федерации и УК Германии / [Анна Валерьевна] Серебренникова // Вестник Московского университета. Сер. 11, Право. – 2003. – № 3. – С. 68.

³¹⁴ Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – С.253.

Дар Англия қоидаи вайрон кардани дахлнопазирии манзил ба таври махсус ҳифз карда нашудааст, вале, ҳифзи манзил бо дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ (ҳуқуқи моликият) пайваст карда шудааст.

Пас аз таҳлили қонунҳои ҷиноятии давлатҳои хориҷӣ қайд кардан зарур аст, ки дахлнопазирии манзил ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ ҳифз карда мешавад. Муҳимтарин санадҳои байналмилалӣ Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва Конвенсияи Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон ва шаҳрвандӣ мебошанд. Ҳар як давлат ҳуқуқ ба дахлнопазирии манзилро яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои инсон медонад. Тасдиқи ин андеша он аст, ки дар тамоми қонунгузори кишварҳои хориҷӣ, ки мо мавриди таҳлил қарор додаем, ҳам Конститутсия ва ҳам кодексҳои ҷиноятӣ ҳуқуқ ба дахлнопазирии манзилро кафолат медиҳанд ва ҳимоя мекунанд.

Адабиёт

1. Горбунов А. Гарантии личной свободы в Англии / [Александр Владимирович] Горбунов. – Ростов-на-Дону: Донская речь, 1905. – 55 с.
2. Конституции государств Европейского Союза / ред. Л.А. Окуньков [и др.]; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М.: Инфра-М – Норма, 1997. – 802 с.
3. Конституция и законодательные акты [Текст]: Перевод с английского / Сост.: Лафитский В. И.; Под ред. и со вступ. ст.: Жидков О.А. – М.: Прогресс-Универс, 1993. – 768 с.
4. Конституция Республики Болгария [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/bulgaria/bulgar-r.htm (дата обращения: 19.10.2022).
5. Малиновский А.А. Уголовное право зарубежных государств. Учебное пособие / Малиновский А.А. – М.: Новый Юрист, 1998. - 128 с.
6. Николайчик, В.М. Уголовный процесс США / В.М. Николайчик. – М.: Наука, 1981. – 224 с.
7. Серебренникова, А.В. Уголовно-правовая охрана права человека и гражданина на неприкосновенность жилища по УК Российской Федерации и УК Германии // Вестник Московского университета. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003, № 3. - С. 52-74.
8. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии). Сборник законодательных материалов / Под ред.: Козочкин И.Д. - М.: Зерцало, 2001. - 352 с.
9. Уголовный кодекс Австрии The Austrian Penal Code / Ассоциация юридический центр; пер. с нем. Л.С. Вихровой. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 352 с.
10. Уголовный кодекс Бельгии: нормативный документ / ред. Н.И. Мацнева; пер. с фр. Г.И. Мачковского. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 561 с.
11. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б.В. Волженкин. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – 253 с.

12. Уголовный кодекс Дании / Ассоц. юрид. центр; науч. ред. и авт. предисл. канд. юрид. наук С.С. Беляев; пер. с дат. и англ.: С.С. Беляев, А.Н. Рычева. – СПб., 2001. – 171 с.

13. Уголовный кодекс Испании [Текст]. – М.: Зерцало, 1998. – 218 с.

14. Уголовный кодекс Литовской Республики [Текст]. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 470 с.

15. Уголовный кодекс Республики Болгария / Ассоц. юрид. центр; науч. ред. канд. юрид. наук., проф. А.И. Лукашов; пер. с болг. Д.В. Милушев; авт. вступ. ст. Й.И. Айдаров. – СПб., 2001. – 298 с.

16. Уголовный кодекс ФРГ / МГУ им. М.В. Ломоносова, Юрид. фак., Каф. уголов. права и криминологии; пер. с нем. и предисл. А.В. Серебренниковой. – М., 2001. – 208 с.

ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ НИЗОМИ ҚИНОЯТҲО ДАР СОҲАИ АНДОЗ

Давлатов Бахтиёр Саидакбарович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, муаллими
калони кафедраи криминалистика ва
фаъолияти экспертизаи судӣ
Тел: (+992) 933-87-87-86
E-mail: bakhtiyor_20@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Назаров А.Қ., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Давлатзода К.Д., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Низоми қиноятҳо дар соҳаи андозҳо ва (ё) пардохтҳо яке аз масоили мубрам дар замони муосир ба ҳисоб рафта, диққати олимони пасошӯравиро ба худ ҷалб намудааст. То ҳол оид ба ин масъала мавқеи ягона ва умумиэътирофшуда ҷой надорад. Ин ба он оварда мерасонад, ки назария ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунанда дар бандубасти қиноятҳои ҳаммонанд, номгузории ин қиноятҳо, муқаррарнамоии низоми онҳо, ҷойгир кардани он дар бобҳои қонунгузории қиноятӣ (дар қонунгузории қиноятҳои давлатҳои хориҷӣ) ба мушкилӣ дучор мешавад. Бинобар ҷой доштани чунин ҳолатҳо муаллиф дар мақоллаи мазкур бо дарназардошти таҳлили қонунгузории қиноятҳои давлатҳои хориҷӣ, адабиёти илмӣ, амалияи ҳуқуқтатбиқкунанда мавзуи низоми қиноятҳо дар соҳаи андозро мавриди баррасӣ қарор дода, ақидаи худро оиди ин масъала пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: Андозҳо ва (ё) пардохтҳо, низоми қиноятҳо дар соҳаи андоз, фаъолияти иқтисодӣ, аҳди ғайриқонунӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, саркашӣ аз супоридани андозҳо ва (ё) пардохтҳо, пардохтҳои гумрукӣ, объекти қиноят, мақомоти ваколатдори давлатӣ, соҳибқорӣ ғайриқонунӣ, соҳибқорӣ сохта, коғазҳои қиматноки қалбақӣ, манфиати молиявии давлат, бучети давлат, муносибатҳои ҷамъиятӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СИСТЕМЫ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В НАЛОГОВОЙ СФЕРЕ.

Давлатов Бахтиёр Саидакбарович,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет,
старший преподаватель кафедры
криминалистики и судебно-экспертной
деятельности
Тел: (+992) 933-87-87-86
E-mail: bakhtiyor_20@mail.ru

Научный руководитель: Назаров А.К., доктор юридических наук, профессор.

Рецензент: Давлатзода К.Д., кандидат юридических наук, доцент.

Аннотация: Система преступлений в сфере налогов и (или) платежей считается одной из актуальных проблем современности и привлекает внимание постсоветских ученых. Единой и общепризнанной позиции по этому вопросу до сих пор не существует. Это приводит к тому, что теория и практика правоприменения при квалификации однородных преступлений, наименовании этих преступлений, установлении их системы, размещении ее в главах уголовного законодательства (в уголовном законодательстве зарубежных стран)) сталкивается с трудностями. В связи с существованием подобных ситуаций автор в данной статье с учетом анализа уголовного законодательства зарубежных стран, научной литературы, правоприменительной практики рассмотрел тему системы преступлений в налоговой сфере и изложил свое мнение по этому вопросу.

Ключевые слова: Налоги и (или) платежи, система преступлений в налоговой сфере, экономическая деятельность, незаконные операции, физические и юридические лица, уклонение от уплаты налогов и (или) платежей, таможенные платежи, объект преступления, уполномоченные государственные органы, незаконное предпринимательство, фейк бизнес, поддельные ценные бумаги, финансовый интерес государства, государственный бюджет, связи с общественностью.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE SYSTEM OF CRIMES IN THE TAX FIELD

Davlatov Bakhtiyor Saidakbarovich,
Tajik National University, Law Faculty,
Senior Lecturer of the Department of
Criminalistic and judicial-expert activity
Phone: (+992) 933-87-87-86
Email: bakhtiyor_20@mail.ru

Research supervisor: Nazarov A.Q., doctor of legal sciences, professor.

Reviewer: Davlatzoda K.D., candidate of legal sciences, docent

Annotation: The system of crimes in the field of taxes and (or) payments is considered one of the pressing issues in modern times and has attracted the attention of post-Soviet scholars. There is still no unified and universally recognized position on this issue. This leads to the fact that the theory and practice of the law enforcement in the classification of similar crimes, the naming of these crimes, the establishment of their system, placing it in the chapters of the criminal legislation (in the criminal legislation of foreign countries) faces difficulties. Due to the existence of such situations, the author in this article,

taking into account the analysis of the criminal legislation of foreign countries, scientific literature, law enforcement practice, discussed the topic of the system of crimes in the tax field and presented his opinion on this issue.

Keywords: Taxes and (or) payments, system of crimes in the tax field, economic activity, illegal transactions, natural and legal persons, evasion of taxes and (or) payments, customs payments, object of crime, authorized state bodies, illegal business, fake business, counterfeit securities, financial interest of the state, state budget, public relations.

Дар низоми ҷиноятҳое, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ онҳоро амали ғайриқонунӣ эътироф кардааст ҳуқуқвайронкунии андозӣ низ аз аҳамият ҳолӣ нест. Имрӯз вобаста ба ин масъала дар адабиёти илмӣ ва қонунгузориҳои ҷиноятӣ давлатҳои пасошуравӣ дигаргуниҳои зиёд дида мешавад, ки ин метавонад ба таҳлили ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ он таъсири ҳудро расонад. Амалияи ҳуқуқтатбиқкунанда низ дар низоми ҷиноятҳо дар соҳаи ғаъолияти иқтисодӣ, хусусиятҳои ҷиноятҳои соҳаи андозро ба таври гуногун баҳо медиҳад, ки ин ба бандубасти ҷиноятҳои ҳаммонанд метавонад таъсир расонад. Масалан дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ кишвари мо ҷиноятҳои соҳибқориҳои ғайриқонунӣ ва саркашӣ аз супоридани андозҳо ва (ё) пардохтҳо муқаррар гардидааст, ки қасди содиршавии ин ҷиноятҳоро аз ҳам ҷудо кардан мушкилиро ба бор меорад.

Дар адабиёти илмӣ низ низоми ҷиноятҳо дар соҳаи андозро ба таври гуногун шарҳ медиҳанд ва мавқеи ягонаву устувор, ки бевита онро муайян кунад ҷой надорад. Маҳз ҳамин ҳолатҳо моро водор кард, ки масъалаҳои назариявии низоми ҷиноятҳо дар соҳаи андозро баррасӣ намоем.

Оид ба ин масъала андешаҳои олимони гуногун ба назар мерасанд, ки онҳоро мо мавриди таҳлил қарор медиҳем.

И.И. Кучеров ҷиноятҳои соҳаи андозро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад. Яке саркашӣ аз супоридани андозҳо ва ё пардохтҳо аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, дигаре ҷиноятҳо ба муқобили андозситонӣ (соҳибқориҳои ғайриқонунӣ, ғаъолияти ғайриқонунии бонкӣ, бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин ва ғ.). Дар умум олимони ҳамаи ин ҷиноятҳоро дар якҷоягӣ «Ҷиноятҳо ба муқобили андоз ва андозситонӣ» ном мебаранд³¹⁵.

В.Д. Ларичев ҳам ҷиноятҳои соҳаи андозро ба ду категория ҷудо мекунад. Ба категорияи аввал ҷиноятҳо вобаста ба саркашӣ аз супоридани андозҳоро аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ва ба категорияи дуюм бошад, ҷиноятҳо вобаста ба вайронкунии қонунгузориҳои андоз (ба монанди соҳибқориҳои ғайриқонунӣ, соҳибқориҳои сохта, бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин, ғаъолияти ғайриқонунии бонкӣ, аз хориҷа барнагардонидани воситаҳо ба асъори хориҷӣ)³¹⁶. Таснифоти И.И. Кучеров ва В.Д. Ларичев як хел мебошанд. Ақидаи олимони номбурда агарчанде қобили дастгирӣ бошад ҳам, аз нигоҳи илмӣ баҳсталаб аст. Зеро муносибатҳои андозӣ байни андозсупорандагон ва давлат (мақомоти

³¹⁵ Кучеров И.И. Налоговые преступления. – М., 1997. – С. 17-18.

³¹⁶ Ларичев В.Д., Решетняк Н.С. Налоговые преступления и правонарушения. Кто и как их выявляет и предупреждает. – М., 1998. – С. 57-71.

ваколатдори давлатӣ вобаста ба ҳисоб ва ситонидани андоз) дутарафа ба миён меоянд. И.И. Кучеров ва В.Д. Ларичев танҳо кирдорҳои андозсупорандагонро баҳо додаанд, аммо дигар нишонаҳои тарафи объективии ҷиноятҳои зикршуда сарфи назар карда шудаанд.

Р.А. Сабитов, В.Г. Пишулин ва А.С. Хорошилов ақидаҳои олимони қаблан зикршударо бо якчанд асосҳо рад мекунанд. Онҳо чунин мешуморанд, ки аввалан объекти бевоситаи ҷиноятҳои соҳибқориҳои ғайриқонунӣ, аҳди ғайриқонунӣ бо замин ва ғ. маблағи андозҳоро ташкил намедиханд, дуҷум ин ки тарафи субъективии ин ҷиноятҳо саркашӣ аз супоридани андозҳо шуда наметавонанд. Вобаста ба аҳди ғайриқонунӣ бо замин бошад, сухан дар бораи кам кардани ҳаққи пардохти замин ва кирдори содиркардаи шахсони мансабдор оид ба ғараз ё дигар манфиатҳои шахсии онҳо меравад³¹⁷. Аммо, ба ақидаи мо, олимони зикршуда нодуруст хулосабарорӣ кардаанд. Зеро ки ба ҷиноятҳои бо андоз алоқаманд, чи тавре ки дар боло қайд кардем, дар баробари вайрон кардани дигар қонунҳо қонунгузории андоз низ вайрон мешаванд. Аз ин лиҳоз, ин ҷиноятҳо бо ҷиноятҳои соҳаи андоз алоқаманд ном гирифтаанд. Дигар ин ки ин муаллифони зикршуда ақидаи худро на вобаста ба ҷиноятҳо дар соҳаи андоз, балки вобаста ба ҷинояти саркашӣ аз супоридани андозҳо пешниҳод намудаанд. Саркашӣ аз супоридани андозҳо ва ё пардохтҳо нисбати ҷиноятҳои соҳаи андоз нисбатан маъноӣ маҳдуд доранд.

Б.В. Ятселенко ба гурӯҳи ҷиноятҳо дар соҳаи андоз дар баробари саркашӣ аз супоридани андозҳо ва (ё) пардохтҳо маҷмуи ҷиноятҳо вобаста ба тайёр кардан ё ба муомилот баровардани пул ё коғазҳои қиматноки қалбакӣ (сохта), ба ҳудуди давлат барнагардонидани сарватҳои бадеӣ, таърихӣ ё бостоншиносии халқҳои давлат ва мамлакатҳои хориҷӣ, бастании аҳди ғайриқонунӣ бо металлҳои қиматбаҳо, сангҳои қиматбаҳои табиӣ ё марворид, вайрон кардани қоидаҳои ба давлат супоридани фулузот ва сангҳои қиматбаҳо, аз хориҷа барнагардонидани воситаҳо ба асъори хориҷӣ ва саркашӣ аз супоридани пардохтҳои гумрукиро низ шомил медонад³¹⁸. Ба фикри мо, ақидаи олим каме васеътар оварда шудааст. Олим танҳо онро ба назар гирифтааст, ки ҳангоми содир шудани ин ҷиноятҳо мисли ҷиноятҳо дар соҳаи андоз зарар ба буҷети давлат мерасад. Лекин ин хусусияти овардашуда ҷиноятҳои мазкурро пурра ба ҷиноятҳо дар соҳаи андоз шомил карда наметавонад. Агар ин ҷиноятҳоро дар умум ҷиноятҳои ба андоз алоқаманд номгузорӣ кунем, дурусттар мешавад.

Б.В. Леонтев бошад, ба ҷиноятҳо дар соҳаи андоз танҳо саркашӣ аз супоридани андозҳо ва ё пардохтҳоро аз шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони воқеӣ ном бурда, саркашӣ аз пардохтҳои гумрукиро истисно мекунад³¹⁹.

³¹⁷ Сабитов Р.А. Проблемы уголовной ответственности за налоговые преступления // Административно-правовые, уголовно-правовые, уголовно-процессуальные, криминалистические и иные меры противодействия экономическим, налоговым правонарушениям и преступлениям: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. 4.1. – Челябинск, 2005. – С. 21.; Пишулин В.Г. Налоговое преступления: уголовно - правовые и криминологические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук. – Челябинск, 1999. – С. 71-72.

³¹⁸ Уголовное право России. Особенная часть: Учеб. / Под. ред. А.И. Рарога. – М., 1997 – С. 143-146.

³¹⁹ Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: Учеб. / Под. общ. ред. Г.Н. Борзенкова и В.С. Комисарова. – М., 1997 – С. 247-248.

Муаллиф фикри худро бо он асоснок мекунад, ки вақте мо ба ҷиноятҳо баҳогузорӣ мекунем, бояд ба объекти бевоситаи он назар кунем. Дигар ин ки саркашӣ аз супоридани пардохтҳои гумрукӣ ба низоми иқтисодиёти берунаи давлат зарар мерасонад.

Ақидаи олим оид ба он ки ҳангоми баҳо додани ҷиноят ба объекти бевосита мо назар бояд кунем, қисман дуруст мебошад. Вале, ҳолате ки саркашӣ аз пардохти гумрукӣ ба низоми иқтисодии берунаи давлат зарар мерасонад, нодуруст мебошад. Зеро ки низоми молиявии давлат ҳам дохила ва ҳам берунаро дар назар дорад. Дуюм, низоми молиявии иқтисодиёти ҳам берунаи давлат ва ҳам дохилаи давлат аз ҳисоби пардохтҳои гумрукӣ пур мешавад.

А.П. Кузнецов³²⁰ ақидаи айнан ба ҳамин монандро пешниҳод мекунад. Илова ба он, олим ақида дорад, ки ин ҷо манфиатҳои молиявии давлат танҳо бояд аз манбаи даромадҳои андоз вайрон гардад. Ба ақидаи мо, фикри олимон нопурра мебошанд. Зеро аввало, пардохтҳои андозӣ дар навбати худ як шакли пардохтҳои ҳатмии давлатӣ шуда метавонад. Дувум, пардохтҳои гумрукӣ барои анҷом додани амалиёти гумрукӣ ситонида шавад, маблағи андозӣ ва маблағҳои дигар пардохтҳои ҳатмӣ низ дар як навбат барои иҷрои кори муайян ситонида мешавад ва ё маблағҳои андозӣ барои амалиёти гумрукӣ низ ситонида мешавад. Масалан, соҳибкор то фаъолияти соҳибкориро анҷом надиҳад, андоз аз арзиши иловашуда ё андоз аз ғоида намесупорад. Сеюм, ҳангоми насупоридани пардохтҳои гумрукӣ, андозӣ ва дигар пардохтҳо зарари молиявӣ ба давлат мерасад. Бинобар ин, пешниҳоди олимонро умумиэтирофшуда пазируфтани то андозае нодуруст аст.

Волженкин Б.В., В.Н. Кудрявцева, ва А.В. Наумова чунин мешуморанд, ки саркашӣ аз пардохтҳои гумрукӣ ба ҷиноятҳо дар соҳаи андоз дохил намешаванд, зеро қонунгузориҳои гумрук тартиби ситонидани пардохтҳои гумрукиро дар шакли алоҳида муқаррар кардааст. Яъне ҳангоми интиқоли бор ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади давлат аз ситонидани пардохтҳои гумрукӣ, барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ мегузаранд³²¹. Ин ҷо тамоман амалиёт вобаста ба пардохти андозҳо дида намешаванд. Саркашӣ аз пардохтҳои гумрукиро ба ҷиноятҳои ба андоз алоқаманд медонанд. Инчунин ба номгӯи амалиётҳои гумрукӣ, ки нисбати бор ва воситаҳои нақлиётӣ ҳангоми интиқол аз қаламрави давлат анҷом дода мешавад, ситонидани андоз ҳам дохил мешавад. Пас, пардохтҳои гумрукиро ба ҷиноятҳои соҳаи андоз дохил кардан аз эҳтимол дур нест.

Гурӯҳи дигари олимони ватанӣ ба монанди Сафарзода А.И., Саидов Ш.Н., Қудратов Н.А.³²², ин ҷиноятҳоро ҷиноятҳо дар соҳаи андозу гумрук ном мебаранд, яъне онҳо саркашӣ аз супоридани андозҳо, аз пардохтҳои

³²⁰ Кузнецов А.П. Преступления в сфере экономической деятельности: понятие, место и классификация // Следователь. – 1999. – № 4. – С. 11-12.

³²¹ Волженкин Б.В. Экономические преступления. – СПб., 1999. – С. 201; Кучеров И.И. Преступления в сфере налогообложения. – М., 1999. – С. 8-9; Российское уголовное право. Особенная часть: Учеб. / Под ред. В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. – М., 1997. – С. 205.

³²² Сафарзода А.И., Саидов Ш.Н., Қудратов Н.А., “Ҷиноятҳои иқтисодӣ”. Васоити таълимӣ. – Душанбе, 2015 – С.

гумрукӣ ва аз супоридани дигар пардохтхоро ба ҷиноятҳои соҳаи андоз дохил мекунад. Онҳо ақидаи худро ба муқаррароти Кодекси ҷиноятии ҚТ муносиб карда, мавқеи худро асоснок кардаанд.

Л.Д. Гаухман бошад, ҷиноятҳо вобаста ба саркашӣ аз супоридани андозхоро ба ҷиноятҳо дар соҳаи барасмиятдарории бучет ва фондҳои давлатии ғайрибучетӣ, ки дар навбати худ ба гурӯҳи ҷиноятҳо, ки ба муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба таъмини манфиатҳои иқтисодии давлат дар соҳаи молиявӣ мебошад, монанд медонад.³²³ Муаллиф васеътар ин мафҳумро пешниҳод кардааст. Зеро ки на ҳама маблағҳое, ки ба фондҳои давлатӣ ва ғайридавлатии бучетӣ дохиланд, тавассути саркашӣ аз супоридани андоз ба вучуд меоянд. Аз ин рӯ, ақидаи олим мафҳуми ҷиноятҳо дар соҳаи молиявии давлатро ташкил медиҳад.

Дар натиҷаи таҳлили ақидаҳои олимон вобаста ба ин масъала чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст:

1. Тамоми фикру ақидаҳои олимонро вобаста ба муайян намудани низоми ҷиноятҳо дар соҳаи андоз ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

- ба гурӯҳи аввал андешаи ин олимонро метавон овард (Б.В. Леонтев, А.П. Кузнецов, Б.В. Волженкин, В.Н. Кудрятсев, А.В. Наумова, Р.А. Сабитов, В.Г. Пишулин, С.А. Хорошилов), ки ба ҷиноятҳо дар соҳаи андоз танҳо саркашӣ аз супоридани андозҳо ва ё пардохтҳо аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дохил мешаванд (мутобиқ ба м.292-293 КҶ ҚТ). Масалан, Б.В. Леонтев пешниҳод дорад, ки ба ҷиноятҳо дар соҳаи андоз танҳо саркашӣ аз супоридани андозҳо ва ё пардохтҳо аз шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони воқеӣ дохил мешаванд, на саркашӣ аз пардохтҳои гумрукӣ. Ҳангоми ба ҳар як ҷиноят баҳо додан бояд ба объекти бевоситаи он бояд назар кард. Саркашӣ аз супоридани пардохтҳои гумрукӣ ба низоми иқтисодиёти берунаи давлат зарар мерасонад³²⁴.

- ба гурӯҳи дуюм мавқеи олимонро шомил кардан мумкин аст (А.И. Сафарзода, Н.А. Қудратов, Ш.Н. Саидов), ки мутобиқи он ҷиноятҳо дар соҳаи андоз танҳо саркашӣ аз супоридани андозҳо ва ё пардохтҳо аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин саркашӣ аз пардохтҳои гумрукӣ мебошанд;

- махсусияти мавқеи гурӯҳи сеюми олимон (ба монанди И.И. Кучеров, В.Д. Ларичев, Б.В. Ятселенко, Л.Д. Гаухман) дар он аст, ки онҳо ҷиноятҳо дар соҳаи андозро ба ду гурӯҳи алоҳида ҷудо мекунад: якум ҷиноятҳое бевосита ба саркашӣ аз супоридани андозҳо ва ё пардохтхоро дар бар мегиранд. Дуюм ҷиноятҳои бо ҷиноятҳои андоз алоқаманд, яъне ҳангоми содир шуданашон дар баробари меъёрҳои қонунгузори ҷиноятӣ боз қонунгузори андоз, дигар пардохтҳо, баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ низ вайрон мегардад (ба ин монанд маҷмуи ҷиноятҳо вобаста ба тайёр кардан ё ба муомилот баровардани пул ё коғазҳои қиматноки қалбакӣ (сохта), ба ҳудуди давлат барнагардонидани сарватҳои бадеӣ,

³²³ Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности. – М., 1998. – С. 17-19.

³²⁴ Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: Учеб. / Под. общ. ред. Г.Н. Борзенкова и В.С. Комисарова. – М., 1997 – С. 247-248.

таърихӣ ё бостоншиносии халқҳои давлат ва мамлакатҳои хориҷӣ, бастанӣ аҳди ғайриқонунӣ бо металҳои қиматбаҳо, сангҳои қиматбаҳои табиӣ ё марворид, вайрон кардани қоидаҳои ба давлат супоридани фулузот ва сангҳои қиматбаҳо, аз хориҷа барнагардонидани воситаҳо ба асбоби хориҷӣ, саркашӣ аз супоридани пардохтҳои гумрукӣ, соҳибқорӣ ғайриқонунӣ, монет шудан ба ғайриқонунӣ қонунӣ соҳибқорӣ, бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин).

2. Ба ақидаи мо бошад, қиноятҳо дар соҳаи андоз ба чунин гурӯҳҳо ҷудо карда мешавад:

- Қиноятҳо вобаста ба саркашӣ аз супоридани андозҳо ва ё пардохтҳо моддаҳои 292-293 КҶ ҚТ, ки объекти бевоситаи онҳо андозҳо ва ё пардохтҳо дар назар дорад.

- Қиноятҳои ба андоз алоқаманд. Яъне ҳангоми содир шудани онҳо дар баробари вайрон гардидани дигар қонунҳо, қонунгузорӣ андоз низ вайрон мегардад. Ба ин мисол шуда метавонад, соҳибқорӣ ғайриқонунӣ (м.259 КҶ ҚТ), қонунгардонӣ молу мулкӣ бо роҳи қиноят ба дастамада (м.262 КҶ ҚТ), ғайриқонунӣ қонунӣ бонкӣ (м.263 КҶ ҚТ), муфлисии сохта (м.276 КҶ ҚТ) ва ғайраҳо.

- Қиноятҳои ба сиёсати андоз алоқаманд, ки ин ҷо вобаста ба муқаррар кардани маблағи андоз, пеш бурдан ва ҷамъоварӣ андозҳо ва дигар пардохтҳо, ба амал баровардани назорати андоз, шикоят аз болои санадҳои мақомоти андоз ва аз болои амал (беамалӣ)-и шахсонӣ мансабдорӣ онҳо, беамалӣ дар вазифа аз ҷониби қонундорӣ андоз, монет шудан ба ғайриқонунӣ қонунӣ соҳибқорӣ (м.258 КҶ ҚТ), бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин (м.261 КҶ ҚТ), инчунин дигар қиноятҳои ба андоз алоқаманд, ки бо истифода аз мақомӣ мансабӣ қонундорӣ мақомоти вақолатдор оид ба ҷамъоварӣ андоз ва андозбандӣ, инчунин бо маслиҳати пешакӣ бо қонундорӣ мақомоти андоз содир мешаванд.

Адабиёт:

1. Волженкин, Б.В. Экономические преступления [Текст] / Б.В. Волженкин. СПб.: «Юридический Центр Пресс», 1999. – 296 с.

2. Гаухман, Л.Д., Максимов, С.В. Преступлениях в сфере экономической деятельности [Текст] / Л.Д. Гаухман, С.В. Максимов. – М.: Центр Юринфор, 1998. – 215 с.

3. Кузнецов, А.П. Преступления в сфере экономической деятельности: понятие, место, классификация [Текст] / А.П. Кузнецов // Следователь. – 1999. – № 4. – С. 11-12.

4. Кучеров, И.И. Преступления в сфере налогообложения [Текст] / И.И. Кучеров. – М., Юринфор, 1999. 136 с.

5. Кучеров, И.И. Налоговые преступления: учебное пособие [Текст] / И.И. Кучеров. – М. : Юринфор, 1997. – 224 с.

6. Ларичев, В.Д., Решетняк, Н.С. Налоговые преступления и правонарушения. Кто и как их выявляет и предупреждает [Текст] / В.Д. Ларичев, Н.С. Решетняк. – М, 1998. – 202 с.

7. Пищулин, В.Г. Налоговое преступления: уголовно - правовые и криминологические аспекты [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Пищулин Валерий Гаврилович. – Челябинск, 1999. – 160 с.

8. Российское уголовное право. Особенная часть: Учебник [Текст] / Под ред. В.Н. Кудрявцева А.В. Наумова. – М. 1997. – 538 с.

9. Сабитов, Р.А. Проблемы уголовной ответственности за налоговые преступления [Текст] / Р.А. Сабитов // Административно-правовые, уголовно-правовые, уголовно-процессуальные, криминалистические и иные меры противодействия экономическим, налоговым правонарушениям и преступлениям: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. 4.1. – Челябинск, 2005. – С. 18-23.

10. Сафарзода, А.И., Саидов, Ш.Н., Қудратов, Н.А., “Қиноятҳои иқтисодӣ” [Матн] / А.И. Сафарзода, Ш.Н. Саидов, Н.А. Қудратов. – Душанбе, 2015 – 176 с.

11. Уголовное право России. Особенная часть: Учеб. / Под. ред. А.И. Рарога. – М., 1997 – С. 143-146.

12. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: Учебник [Текст] / Под. общ. ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комисарова. – М., 1997 – 672 с.

ЧАНБАҲОИ ҲУҚУҚИИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИФЗИ ОБ АЗ ИФЛОСШАВӢ

Абдуллозода Баҳодур Валӣ,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат
бо коррупсия
Тел: (+992) 989-09-46-42
Email: bakhodur.vali@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Сафарзода А.И., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Муқарриз: Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур чанбаҳои ҳуқуқи байналмилалии ҳамкориҳои давлатҳо оид ба пешгирии ифлос намудани об ва муқаррар намудани ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ барои чунин кирдор баррасӣ мегарданд. Аз нимаи дуюми асри XX дар арсаи байналмилалӣ як қатор санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ таҳия ва қабул гардиданд, ки ифлос намудани обро маҳкум намуда, пурзӯр намудани ҳамкориҳои давлатҳоро дар бурдани мубориза бо ин амалҳои ба ҷамъият хавфнок талаб намуданд. Албатта, таъсири ин санадҳо минбаъд дар муқаррар ва пурзӯр намудани ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои ифлос кардани об дар қонунгузориҳои миллии назаррас аст.

Муаллиф кӯшиш намудааст, ки муқаррароти чунин санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз қабилӣ Эъломияи Стокгольми СММ оид ба масъалаҳои муҳити зисти инсон аз соли 1972, Қоидаҳои Хелсинки оид ба истифодаи дарёҳои байналмилалӣ аз соли 1966, қатъномаҳои Институти ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба пешгирии ифлосшавии обҳои байналмилалӣ, Конвенсияи Комиссияи иқисодии Аврупоии СММ (Конвенсияи Хелсинки) оид ба ҳифз ва истифодаи обҳои фаромарзӣ ва кӯлҳои байналмилалӣ аз соли 1992 ва Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи истифодаи намуди ғайрикиштигардии обҳои байналмилалӣ аз соли 1997-ро баррасӣ намуда, мафҳумҳои ифлос кардани об, таъсири фаромарзиро ошкор намояд.

Ба ақидаи муаллиф ифлос кардани об бо таъсири субъективии инсон сурат гирифта, он метавонад боиси расонидани зарари ҷиддӣ ба ҳаёту саломатии инсон, хоҷагии халқ ва дигар манфиатҳои давлатию ҷамъиятӣ гардад.

Калидвожаҳо: Ифлос намудани об, зарари ҷиддӣ, институти ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳифзи муҳити зист, қатънома, созишномаҳои бисёрҷониба, таъсири фаромарзӣ, ҳолатҳои фавқулодда, пешгирӣ.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОХРАНЫ ВОД ОТ ЗАГРЯЗНЕНИЯ

Абдуллозода Баходур Вали,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, ассистент
кафедры уголовного права и
противодействия коррупции
Тел: (+992) 989-09-46-42
Email: bakhodur.vali@mail.ru

Научный руководитель: Сафарзода А.И., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В данной статье рассматриваются международно-правовые аспекты сотрудничества государств по предотвращению загрязнения вод и установлению юридической ответственности за такие действия. Со второй половины XX века на международной арене был разработан и принят ряд международно-правовых документов, осуждавших загрязнение вод и требовавших укрепления сотрудничества государств в борьбе с этими опасными для общества действиями. Конечно, влияние этих актов является значительным в установлении и ужесточении уголовной ответственности за загрязнение воды в национальном законодательстве.

Автор попытался анализировать таких международно-правовых документов, как Стокгольмская декларация ООН по проблемам окружающей человеческой среды 1972 г., Хельсинкские правила использования международных рек 1966 г., резолюции Института международного права по предотвращению загрязнения международных вод, Конвенция ЕЭК ООН по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер 1992 года и Конвенция ООН о праве на несудоходных видов использования международных водотоков 1997 года, выявить понятия загрязнения воды и трансграничного воздействия.

По мнению автора, загрязнение вод вызвано субъективным влиянием человека и может нанести серьезный ущерб жизни и здоровью человека, народному хозяйству и другим государственным и общественным интересам.

Ключевые слова: Загрязнение воды, серьезный ущерб, Институт международного права, охрана окружающей среды, резолюция, многосторонние соглашения, трансграничное воздействие, чрезвычайные ситуации, предотвращение.

INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF WATER PROTECTION FROM POLLUTION

Abdullozoda Bakhodur Vali,

Tajik National University, Law Faculty,
assistant of the Department of criminal law
and combatting the corruption

Phone: (+992) 989-09-46-42

Email: bakhodur.vali@mail.ru

Scientific Director: Safarzoda A.I., Doctor of Legal Sciences, Professor
Reviewer: Sharipov T.Sh., Doctor of Legal Sciences, Professor

Annotation: This article discusses international legal aspects of cooperation between states to prevent water pollution and establish legal liability for such actions. Since the second half of the twentieth century, a number of international legal documents have been developed and adopted in the international arena, condemning water pollution and demanding strengthening of cooperation between states in the fight against these actions dangerous to society. Of course, the impact of these acts is significant in establishing and strengthening criminal liability for water pollution in national legislation.

The author tried to analyze such international legal documents as the UN Stockholm Declaration on the Problems of the Human Environment of 1972, the Helsinki Rules for the Use of International Rivers of 1966, resolutions of the Institute of International Law on the Prevention of Pollution of International Waters, the UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes 1992 and the UN Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses 1997, identify the concepts of water pollution and transboundary impacts.

According to the author, water pollution is caused by subjective human influence and can cause serious damage to human life and health, the national economy and other state and public interests.

Keywords: Water pollution, serious damage, Institute of International Law, environmental protection, resolution, multilateral agreements, transboundary impact, emergency situations, prevention.

Дар охири солҳои 60-уми асри ХХ назди бисёр кишварҳои саноатӣ масъалаи ҳифзи об ва муҳити зист бо усулҳои ҳуқуқӣ ба миён омад. Инкишофи босуръати прогресси илмию техникӣ ва пурзӯр гардидани таъсири манфии инсон ба табиат онро тақозо намуданд, ки дар ҳаёти сиёсӣ иқтисодии ҷомеаи ҷаҳонӣ масъалаҳои экологӣ ба мадди аввал гузошта шаванд. Дар ин давра аз ҷониби як қатор кишварҳо санадҳои меъёрии ҳуқуқии комплексӣ қабул гардиданд, ки ҳифзи муҳити табииро аз таъсири манфии антропогенӣ дар роҳ монданд. Масалан, дар ИМА - қонунҳо дар бораи сиёсати миллӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист (с. 1969), дар бораи сифати муҳити зист (с. 1970); дар Фаронса — декретҳо дар бораи

ташкил намудани комиссияи миллии байниидоравӣ (с. 1969) ва қонун дар бораи таъсиси Кумитаи олии ҳифзи муҳити зист (с. 1970), дар Ҷопон бошад, қонуни асосӣ дар бораи ҳифзи муҳити зист (с. 1967) қабул гардиданд. Дар ИҶШС қонунгузор роҳи кодификатсияи соҳавии қонунгузорию ҳифзи табиатро интихоб намуд.

Ҷи тавре ки В.В. Петров қайд мекунад, кодификатсияи соҳавии қонунгузорию ҳифзи табиат ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ба таъсиси шароити таҳияи қонуни комплексӣ оид ба ҳифзи муҳити зист дар шакли том бунёд гузошт.

Соли 1972 дар Стокгоlm аввалин конфронси байналмилалии СММ оид ба муҳити зист баргузор гардид. Дар ин ҷо аввалин бор принципҳои асосии муносибатҳои байни инсон ва табиат кор карда баромада, таҳдидҳои асосии башарият нишон дода шуданд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ аҳамияти ҳамкориро барои фароҳам овардани муҳити мусоид барои инсон дарк намуд. Дар асоси тавсияҳои конференсияи СММ худи ҳамин сол Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист (UNEP) таъсис дода шуд. Аниқтараш, дар иҷлосияи 27 МУ СММ Қатъномаи 2997 (XXVII) аз 15 декабри соли 1972 «Ҷорабиниҳои ташкилӣ ва молиявӣ оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи муҳити зист»³²⁵ қабул гардид. Дар асоси қатъномаи мазкур бо мақсади самаранок амалӣ гардидани тадбирҳои, ки баҳри муҳофизат ва беҳдошти муҳити зист аз тарафи давлатҳо ва ҷомеаи ҷаҳонӣ нигаронида шудаанд, Барномаи СММ оид ба муҳити зист (минбаъд - ЮНЕП) ба ҳайси мақомоти доимии Маҷмааи Умумии СММ таъсис дода шуд. ЮНЕП баҳри таъмини роҳбарӣ ва ҳавасмандгони шарикӣ дар соҳаи муносибати эҳтиёткорона бо муҳити зист бо роҳи ташкили шароити мусоид барои беҳтар намудани сифати ҳаёти мардум ва давлат бе расонидани зарар ба насли оянда таъсис дода шудааст.

Дар доираи ЮНЕП лоиҳаҳои гуногун дар соҳаи экосистемаи рӯизаминӣ, баҳрӣ ва атмосфераи Замин таҳия ва қабул мегарданд. Ҷар сол дар ҷаҳорҷӯбаи ЮНЕП 5 июн ҳамчун Рӯзи умумиҷаҳонии муҳити зист ҷашн гирифта мешавад³²⁶.

Ҷомеаи ҷаҳонӣ оид ба ҳифзи объектҳои алоҳидаи табиӣ, аз ҷумла ҳифзи об санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ қабул намуд. Бояд қайд намуд, ки баъзе аз санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ба ҳифзи объекти об нигаронида шуда бошанд ҳам, аммо онҳо ба ҳифзи захираҳои оби баҳру уқёнусҳо равона гардидаанд. Аз сабаби он ки Тоҷикистон мамлакате мебошад, ки ба баҳр роҳ надорад ва Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи баҳрӣ ва дигар конвенсияҳо оид ба ҳифзи баҳрҳо ба имзо нарасондааст, мо низ зарур шуморидем, ки ҳифзи захираҳои оби баҳрҳо таҳқиқ накунем.

³²⁵ Ниг.: Резолюция 2997 (XXVII) ГА ООН от 15 декабря 1972 г. «Организационные и финансовые мероприятия по международному сотрудничеству в области окружающей среды» [Манбаи электронӣ]. — URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/273/21/IMG/NR027321.pdf?OpenElement> (санаи мурочиат: 03.07.2023).

³²⁶ Сабаби 5 июн интихоб гардидани Рӯзи умумиҷаҳонии муҳити зист аз он иборат аст, ки дар ин сана Конфронси Стокгоlm оид ба масъалаи муҳити зисти инсоният соли 1972 ба фаъолият шуруъ намуда буд.

Обҳои фаромарзӣ ба захираҳои табиӣ ду ё зиёда давлатҳо мансубанд. Танзими истифодаи захираҳои табиӣ ду ё зиёда давлатҳо ба роҳ монда, ҳуқуқи байналмилалӣ аз он бармеояд, ки чунин истифода бояд тавассути ҳамкориҳои давлатҳои манфиатдор амалӣ карда шавад ва дар асоси мубодилаи иттилоот ва машваратҳои пешакӣ сурат гирад³²⁷. Ҳуқуқи байналмилалӣ давлатҳо вазифадор мекунад, ки захираҳои табииро истифода баранд ва сиёсати экологиро тавре пеш баранд, ки ба муҳити зисти дигар давлатҳо ё минтақаҳои берун аз салоҳияти миллӣ зарар нарасонанд. Масалан, тибқи принсипи 21 Эъломияи Стокгоlm аз 16 юни соли 1972³²⁸ оид ба масъалаҳои муҳити зист инсон, давлатҳо ҳуқуқи соҳибхитиёрии коркарди захираҳои худро мувофиқи сиёсати экологӣ доранд ва барои бо фаъолияти худ ва амалӣ намудани салоҳияти худ ҷиҳати нарасонидани зарар ба муҳити зисти дигар давлатҳо ё минтақаҳо, ки аз доираи салоҳияти миллӣ берунанд, масъулият доранд.

Дар мураттабсозии ғайрирасмӣ меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба ҳифзи об аз ифлосшавӣ сахми созмонҳои байналмилалӣ ғайриҳукуматӣ, аз ҷумла ҷамъияти илмӣ хеле калон аст.

Дар Қоидаҳои истифодаи дарёҳои байналмилалӣ (Қоидаҳои Хелсинки), ки яке аз аввалин санадҳои кодификатсияшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ об мебошад ва аз ҷониби созмони байналмилалӣ ғайриҳукумати Ассотсиатсияи ҳуқуқи байналмилалӣ соли 1966 таҳия шудааст, моддаҳои IX-XI –и он ба масъалаи ҳифзи об бахшида шудаанд. Қоидаҳои Хелсинки истилоҳи "ифлосшавии об"-ро ҳамчун ҳама гуна тағйироти зараровар дар таркиб ва сифати об дар ҳавзаи обҷамъии байналмилалӣ (яъне обҳои фаромарзӣ) дар натиҷаи рафтори инсон мефаҳманд. Ин санад изҳор менамояд, ки мувофиқи принципҳои истифодаи одилонаи обҳои ҳавзаи байналмилалӣ, давлат вазифадор аст:

а) ифлосшавии нави об ё дилхоҳ баланд бардоштани дараҷаи ифлосшавии об дар ҳавзаи байналмилалӣ, ки ба қаламрави давлати дигари ҳавзаи ягона зиёни ҷиддӣ мерасонад, бартараф намояд;

б) тамоми тадбирҳои заруриро андешад, ки ифлоскунии ҷойдоштаи обро дар ҳавзаи байналмилалӣ то дараҷае кам намояд, ки ба давлати дигари ҳавзаи ягона зиёни ҷиддӣ нарасад.

Ин қоида ба ифлосшавии обе дахл дорад, ки чи дар ҳудуди давлат ва чи берун аз ҳудуди давлат ба амал меояд, агар он дар натиҷаи амалии ин ё он давлат ба амал омада бошад (моддаи 10 Қоидаҳои Хелсинки). Мувофиқи моддаи XI Қоидаҳои Хелсинки, тарафи гунаҳкор дар ифлосшавии об вазифадор аст, ки амалиёти зиёноварро бас кунад ва ҷуброни зарарро ба давлати ҷабрдида пардохт намояд. Дар сурате, ки давлат барои пешгирӣ кардани ифлосшавии об чораҳои зарурӣ андеша наметавонад, тавсия дода мешавад, ки феврал ба давлате, ки зарар дидааст, барои ба даст овардани созиши одилона дар ин шароит гуфтушунид анҷом диҳад. Аммо таъсири афзояндаи инсон ба муҳити зист

³²⁷ Ниг.: Тимошенко А.С. Правовой режим природных ресурсов, разделяемых двумя или более государствами // Советское государство и право. 1977. № 6. С. 113.

³²⁸ Ниг.: Действующее международное право. Т. 3. М., 1997. С. 682 – 687.

ва аз ҷумла ба обҳои фаромарзӣ нишон дод, ки созишномаҳои умумӣ барои баланд бардоштани самаранокии мубориза бо ифлосшавии обҳои дарёҳои байналмилалӣ кофӣ нестанд. Аз ин рӯ, аз нимаи дуоми асри XX амалияи бастанӣ созишномаҳо ва конвенсияҳо, ки ба ҳифзи махсуси обҳои фаромарзӣ аз ифлосшавӣ нигаронида шудаанд, инкишоф ёфт.

Дар мураттабсозии принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба ҳифзи об аз ифлосшавӣ саҳми Институти ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун ҷамъияти илмӣ хеле калон аст.

Дар масъалаи об Институт солҳои 1911, 1961 ва 1979 қатъномаи дахлдор қабул намуда буд, ки қоидаҳои истифода ва муҳофизати обҳои байналмилалиро танзим мекунад. Аммо танҳо дар қатъномаи охирин, ки дар ш. Афина қабул гардидааст, дар масъалаи ҳифзи дарёҳо ва кӯлҳои байналмилалӣ суҳан меравад.

Аз рӯи фаҳмиши Институти ҳуқуқи байналмилалӣ «ифлосшавӣ» маънои ҳама гуна тағйироти физикӣ, кимиёвӣ ё биологии таркиб ё сифати об мебошад, ки бевосита ё ғайримустақим дар натиҷаи фаъолияти инсон сурат гирифта, ба истифодаи қонунии обҳо таъсир ва ба ин васила зарар мерасонад. Дар ҳолатҳои алоҳида мавҷудияти ифлосшавӣ ва хусусиятҳои он то ҳадди имкон бо истинод ба меъёрҳои экологии муқаррарнамудаи созишномаҳо ё ташкилоту комиссияҳои байналмилалӣ салоҳиятдор муайян карда мешаванд.

Ҳангоми татбиқи ҳуқуқи соҳибхитиёрии худ оид ба коркарди захираҳои худ, мувофиқи сиёсати экологии худ ва бидуни зиён ба ҳхдадорҳои шартномавии худ, тибқи Қатъномаи Афинагӣ давлатҳо уҳдадоранд, ки фаъолияте, ки дар доираи салоҳияти онҳо ё таҳти назорати онҳо анҷом дода мешаванд, таъмин намоянд ва онҳо боиси ифлосшавии оби дарёҳо ва кӯлҳои байналмилалӣ нагардад.

Давлатҳо барои иҷрои уҳдадорҳои худ тибқи моддаи Қатъномаи Афинагӣ тамоми чораҳои заруриро меандешанд, то ҳама гуна шакли нави ифлосшавӣ ё афзоиши дараҷаи мавҷудаи ифлосшавӣ пешгирӣ карда шавад, ифлосшавии мавҷуда ҳарчи зудтар кам карда шавад. Чунин чораҳо бояд махсусан дар мавриди фаъолиятҳои хеле хатарнок ё фаъолиятҳои, ки ба минтақаҳо ё муҳити зист таъсири зиёд доранд, саҳтгир бошанд³²⁹.

Институти ҳуқуқи байналмилалӣ вазъияти иқтисодии давлатҳои рӯ ба инкишофро ба назар гирифта, ба давлатҳои мутараққӣ ва созмонҳои босалоҳияти байналмилалӣ муроҷиат мекунад, ки ба ин давлатҳо дар масъалаи ҳифзи обҳои фаромарзишон аз ифлосшавӣ ёрии техникӣ ё ҳар гуна ёрии дигареро расонанд.

Бо дарназардошти ин меъёр барои беҳтар намудани ҳамкориҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи об созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ байнихукуматӣ ва ғайрихукуматӣ, аз қабили САҲА, ниҳодҳои махсуси СММ, Иттиҳоди Аврупо, Бонки Аврупои таҷдид

³²⁹ The Pollution of Rivers and Lakes and International Law [Манбаи электронӣ]. — URL: https://www.idi-il.org/app/uploads/2017/06/1979_ath_02_en.pdf (санаи муроҷиат: 01.09.2023).

ва рушд, USAID, GIZ, Helvetas, ЈКА ва ғайра лоихаҳои гуногуни обро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирӣ мекунад.

Масъалаи ҳифзи объектҳои об дар Конвенсияи Комиссияи иқтисодии Аврупоии СММ (Конвенсияи Хелсинки) оид ба ҳифз ва истифодаи обҳои фаромарзӣ ва кӯлҳои байналмилалӣ аз 17 март соли 1992 ва протоколи иловагии он – Протокол оид ба масъалаҳои об ва саломатӣ аз 17 июни соли 1999 танзим шудааст.

Дар дебочаи Конвенсияи Хелсинки омадааст, ки иарафҳои Конвенсия зарурати пурзӯр намудани тадбирҳои миллӣ ва байналмилалиро оид ба пешгирӣ кардан, маҳдуд сохтан ва кам кардани партовҳои моддаҳои хатарнок ба муҳити обӣ ва кам кардани эвтификатсия ва туршкунӣ, инчунин ифлосшавии муҳити баҳрӣ, махсусан дар минтақаҳои наздизоҳилӣ аз манбаъҳои заминӣ таъкид менамоянд³³⁰.

Дар моддаи 2 Конвенсия омадааст, ки “Тарафҳо барои пешгирӣ, маҳдуд кардан ва кам кардани ҳама гуна таъсири фаромарзӣ тамоми чораҳои заруриро меандешанд”. Конвенсияи мазкур истилоҳи “таъсири фаромарзӣ”-ро истифода намудааст.

«Таъсири фаромарзӣ» маънои ҳама гуна таъсири манфии назаррасеро дорад, ки дар натиҷаи тағйирёбии ҳолати обҳои фаромарзӣ бо таъсири фаъолияти инсон ба вучуд омадааст ва манбаи физикии он пурра ё қисман дар минтақаи таҳти салоҳияти як тараф ҷойгир асту, ин таъсир ба муҳити зист дар минтақаи дар доираи салоҳияти Тарафҳои дигар қарордошта расидааст. Ба шумораи чунин оқибатҳо ба муҳити зист оқибатҳо барои саломатӣ ва бехатарии одамон, олами наботот, хок, ҳаво, об, иқлим, ландшафт ва ёдгориҳои таърихӣ ё дигар объектҳои моддӣ ё таъсири мутақобилаи ин омилҳо дохил мешаванд; ба шумораи онҳо инчунин оқибатҳо барои мероси фарҳангӣ ё шароити иҷтимоию иқтисодӣ, ки аз тағйирёбии ин омилҳо бармеоянд, дохил мешаванд³³¹.

Конвенсияи Хелсинки принсипи “ифлоскунанда пардохт мекунад”-ро муқаррар намуд, ки тибқи он хароҷоти вобаста ба чораҳои пешгирӣ, маҳдудсозӣ ва кам кардани ифлосшавӣ ба зиммаи ифлоскунанда гузошта мешавад.

Аз рӯи Конвенсияи мазкур Тарафҳо бо мақсади пешгирӣ, маҳдуд кардан ва кам кардани таъсири фаромарзӣ тадбирҳои дахлдори ҳуқуқӣ, маъмурӣ, иқтисодӣ, молиявӣ ва техникиро таҳия, тасдиқ ва амалӣ намуда, дар ҳолати барои амалӣ гаштани ин мақсадҳо кӯшиш мекунад:

а) пешгирӣ, маҳдуд кардан ва кам кардани партовҳои моддаҳои ифлоскунанда тавассути технологияи кампартов ва бепартов;

б) ҳифзи обҳои фаромарзӣ аз ифлосшавӣ аз манбаъҳои нуқтаӣ тавассути додани иҷозати пешакӣ барои партовҳои обҳои партов аз

³³⁰ Ниг.: Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озёр от 17 марта 1992 г. // Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озёр от 17 марта 1992 г. // Юридический сборник № 2. – 1997. Ташкент, 1997. – С. 15–30.

³³¹ Ниг.: Протокол по проблемам воды и здоровья к Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озёр 1992 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/water_protection.shtml (санаи мурочиат: 12.07.2023).

ҷониби мақомоти салоҳиятдори миллӣ ва амалигардонии мониторинги партовҳои иҷозатшуда ва назорат аз болои онҳо;

с) муқаррар намудани ҳадд барои партофтани обҳои партови дар иҷозатномаҳо пешбинишуда дар асоси технологияи беҳтарини партови моддаҳои хатарнок;

д) ҷорӣ намудани талаботҳои саҳтаре, ки дар баъзе мавридҳо ҳатто ба манъи партовҳо оварда мерасонанд, агар ин бо зарурати нигоҳ доштани сифати дахлдори об ё экосистема тақозо карда шавад;

е) дар мавридҳои зарурӣ ба кор бурдани коркарди биологӣ ё ҷараёнҳои эквивалентӣ нисбат ба обҳои партови коммуналӣ;

ф) андешидани чораҳои дахлдор, аз ҷумла тавассути татбиқи технологияи беҳтарини мавҷуда барои кам кардани воридоти моддаҳои биогенӣ аз манбаъҳои саноатӣ ва коммуналию маишӣ;

г) таҳия ва татбиқи чораҳои дахлдор ва таҷрибаи пешқадами экологӣ барои кам кардани воридоти моддаҳои биогенӣ ва хатарнок аз манбаъҳои паҳншуда, махсусан дар он ҷое, ки кишоварзӣ манбаи асосӣ мебошад;

ҳ) татбиқи таъсири устувор ба муҳити зист ва усулҳои дигари арзёбӣ;

и) мусоидат ба идоракунии устувори захираҳои об, аз ҷумла татбиқи равиши экосистемавӣ;

ҷ) таҳияи нақшаҳои амал дар ҳолатҳои фавқулодда;

к) андешидани тадбирҳои иловагии мушаххас оид ба пешгирии ифлосшавии обҳои зеризаминӣ;

л) кам кардани хатари ифлосшавии садамавӣ.

Бо ин мақсад ҳар як Тараф меъёрҳои лимити партовҳои моддаҳои ифлоскунандаро аз манбаъҳои нуқтай ба обҳои рӯизаминӣ дар асоси технологияи беҳтарин муқаррар менамояд.

Ҳифзи ҳуқуқи байналмилалӣ об ҳамчунин мавзӯи танзими Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи истифодаи намуди ғайрикиштигардии обҳои байналмилалӣ аз 21 майи соли 1997³³² мебошад.

Конвенсияи мазкур принсипи “нарасонидани зарари назаррас”-ро муқаррар менамояд, ки тибқи он давлатҳои маҷрои обӣ ҳангоми дар қаламрави худ истифода бурдани оби байналмилалӣ тамоми чораҳои заруриро меандешанд, то ба дигар давлатҳои маҷрои обӣ зарари назаррас нарасонанд. Дар сурате, ки бо вучуди ин ба давлати дигари наздисоҳилӣ зарари назаррас расонида шавад, давлате, ки ҷунин зарар расонидааст, дар сурати мавҷуд набудани созишнома дар бораи ҷунин истифода, бо назардошти принсипи истифода ва идораи одилонаю оқилонаи об тамоми чораҳои дахлдорро меандешад, бо давлати зарардида маслиҳат мекунанд, то ки ин зарар бартараф ё кам

332 Ниг.: Конвенция о праве несудоходных видов использования международных водотоков от 21 мая 1997 г. [Электронный ресурс]. — URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/watercrs.shtml (Санаи мурочият: 04.08.2023).

карда шавад, дар мавридҳои зарурӣ масъалаи товони зарарро муҳокима мекунад (м. 7 Конвенсия).

Ифлос намудани об, ки бараъло ба ҳаёт ва саломатии одамон таҳдид мекунад, яке аз амалҳои мебошад, ки боиси расонидани зарари назаррас ба давлати дигари наздизоҳилӣ мегардад³³³.

Конвенсияи соли 1997 зери истилоҳи “ифлос намудани обҳои байналмилалӣ” дилхоҳ тағйир ёфтани таркиб ва сифати оби байналмилалиро мефаҳмад, ки мустақиман ё ғайримустақим натиҷаи фаъолияти инсонӣ ба ҳисоб меравад (банди 1 моддаи 21). Мазмуни Муоҳидаи мазкурро Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ маънидод намуда, қайд мекунад, ки ин таъриф дилхоҳ ифлос карданро дар бар мегирад, новобаста аз он ки вай боиси расидани зарари “назаррас” гардидааст ё не³³⁴.

Адабиёт:

1. Баскин Ю.Я. Международноправовые вопросы борьбы с загрязнением вод // <http://wcb.1.law.edu.ru/script/cntsource.asp?cntro==100014847> (санаи муроҷиат: 12.09.2023).

2. Гуреев С.А., Тарасова И.Н. Международное речное право. Учебное пособие. – М., 2004. – С. 174.

3. Действующее международное право. Т. 3. М, 1997. С. 682 – 687.

4. Конвенция о праве несудоходных видов использования международных водотоков от 21 мая 1997 г. [Электронный ресурс]. — URL:

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/watercrs.shtml (дата обращения: 04.08.2023).

5. Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озёр от 17 марта 1992 г. // Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озёр от 17 марта 1992 г. // Юридический сборник № 2. — 1997. Ташкент, 1997. — С. 15-30.

6. Протокол по проблемам воды и здоровья к Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озёр 1992 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/water_protection.shtml (санаи муроҷиат: 12.10.2023).

7. Раҷабов С.А., Ҷабборов Ф.Н. Масоили актуалии ҳуқуқи байналмилалӣ об. Монография. Душанбе: Эр-граф, 2018. – С. 139.

8. Резолюция 2997 (XXVII) ГА ООН от 15 декабря 1972 г. «Организационные и финансовые мероприятия по международному сотрудничеству в области окружающей среды» [Манбаи электронӣ]. — URL: <https://documents-dds->

³³³ Ниг.: Раҷабов С.А., Ҷабборов Ф.Н. Масоили актуалии ҳуқуқи байналмилалӣ об. Монография. Душанбе: Эр-граф, 2018. – С. 139.

³³⁴ Ниг.: Гуреев С.А., Тарасова И.Н. Международное речное право. Учебное пособие. М., 2004. – С. 174.

ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/273/21/IMG/NR027321.pdf?OpenElement (санай ручуъ: 03.10.2023).

9. Тимошенко А.С. Правовой режим природных ресурсов, разделяемых двумя или более государствами // Советское государство и право. 1977. № 6. С. 113.

10. The Pollution of Rivers and Lakes and International Law [Манбаи электронӣ]. — URL: https://www.idi-iiil.org/app/uploads/2017/06/1979_ath_02_en.pdf (санай муроциат: 01.10.2023).

МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ РЕТСИДИВИ ЧИНОЯТ

Сафарзода Носир Нодирҷон,

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
унвонҷуи инстиутуи фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.
Баҳоваддинов

E-mail: Nekruz.Safarzoda@mail.ru

Тел: (+992) 934-38-00-00

Роҳбари илмӣ: Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Муқарриз: Камолов З.А., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Амалияи ҳуқуқтатбиқкунанда имрӯз дар бандубасти чиноят, муайян кардани кирдори чиноятӣ, баҳо додан ба он, фарқиятгузори бандубасти чиноят аз рӯи ретсидиви чиноят ё такрори чиноят ба мушкилиҳои зиёд дучор мешавад. Зеро таркиби маҷмуи чиноят, такрори чиноят ва ретсидиви чиноят бо ҳам монандӣ дошта, дар фарқгузори каме мушкилоти амалиявӣ дида мешавад. Таҳлили дуруст ва амиқи чунин падидаҳо дар илми ҳуқуқи чиноятӣ олимони зиёд бурдаанд, вале ақидаи ягонаву мушаххаст ва умумиэтирофшуда ҷой надорад.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мафҳуми ретсидиви чиноят, алоқамандии он бо такрори чиноят, ретсидив бо ҳолатҳои вазнинкунанда, ретсидиви хавфнок ва махсусан хавфнок, аломатҳои хавфнокии ретсидиви чиноят ва дигар ҳолатҳо баррасӣ шудааст.

Муаллиф бо дарназардошти адабиёти илмӣ ва таҳлили қонунгузори чиноятӣ давлатҳои хориҷа ва қонунгузори чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои ретсидиви чиноят, аломатҳои он, аломатҳои вазнинкунанда, ки хавфнок ё махсусан хавфнокии онро муайян мекунад, мавриди баррасӣ қарор дода, ақидаҳои асосноки худро пешниҳод кардааст. Ин ҳолат метавонад дар амалияи имрӯза аз ҷониби қорамандони мақомоти таъқиби чиноятӣ истифода гардад.

Калидвожаҳо: Чиноят, ретсидиви чиноят, аломатҳои таркиби чиноят, ретсидиви хавфнок, такрори чиноят, таркиби чиноят, хавфнокии ҷамъиятии чиноят, содиршавии чиноят, ҳолатҳои вазнинкунанда, кирдор, кирдори чиноятӣ.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ПРИЗНАКИ РЕЦИДИВА

Сафарзода Насир Надирҷон,

Национальная академия наук
Таджикистана, соискатель института
философии, политологии и право имени
А. Баҳоваддинов

Тел: (+992) 934-38-00-00

E-mail: Nekruz.Safarzoda@mail.ru

Научный руководитель: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук,
профессор

Кандидат: Камолов З.А., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Сегодня правоприменитель сталкивается с множеством трудностей при квалификации преступлений, выявлении преступного деяния, его оценке, дифференциации квалификации преступлений по признаку рецидива или повторения преступлений. Поскольку состав общей преступности, повторности преступлений и рецидивов преступлений аналогичен, при их различении возникают некоторые практические проблемы. Правильный и глубокий анализ подобных явлений проведен многими учеными уголовно-правовой науки, однако единого, конкретного и общепризнанного мнения не существует.

В данной статье рассматриваются вопросы понятия рецидивизма, его связи с рецидивизмом, рецидива при отягчающих обстоятельствах, опасного и особо опасного рецидива, признаков опасного рецидива и других ситуаций.

С учетом научной литературы и анализа уголовного законодательства зарубежных стран и уголовного законодательства Республики Таджикистан автором рассмотрены вопросы рецидивизма, его признаков, отягчающих признаков, определяющих его опасность или особенности его опасности, и представлены его обоснованное мнение. Эту ситуацию могут использовать в сегодняшней практике сотрудники правоохранительных органов.

Ключевые слова: Преступление, рецидивизм, признаки преступления, опасный рецидив, рецидивизм, состав преступления, общественная опасность преступления, совершение преступления, отягчающие обстоятельства, деяние, преступное деяние.

DEFINITION AND SIGNS OF RECIDIVISM

Safarzoda Nasir Nadirjon,

National Academy of Sciences of the
Tajikistan, applicant of the institute of
philosophy, political science and law after
name of A. Bahovaddinov

Phone: (+992) 934-38-00-00

E-mail: Nekruz.Safarzoda @mail.ru

Academic supervisor: Sharipov T.Sh., doctor of legal sciences, professor

Reviwer: Kamolov Z.A., candidate of legal sciences, docent

Summary: Today, the law enforcer faces a lot of difficulties in the classification of crime, identification of criminal act, evaluation of it, differentiation of criminal classification based on recidivism or repetition of

crime. Because the composition of the total crime, repetition of the crime and recidivism of the crime are similar, there are some practical problems in the distinction. The correct and deep analysis of such phenomena has been carried out by many scientists in the science of criminal law, but there is no single, specific and universally recognized opinion.

In this article, the issues of the concept of recidivism, its connection with recidivism, recidivism with aggravating circumstances, dangerous and especially dangerous recidivism, signs of dangerous recidivism and other situations are discussed.

Taking into account the scientific literature and the analysis of the criminal legislation of foreign countries and the criminal legislation of the Republic of Tajikistan, the author discussed the issues of recidivism, its signs, aggravating signs that determine its danger or especially its danger, and presented his justified opinions. This situation can be used in today's practice by law enforcement officers.

Keywords: Crime, recidivism, signs of crime, dangerous recidivism, recidivism, crime composition, public danger of crime, commission of crime, aggravating circumstances, act, criminal act.

Ретсидив шакли хавфноктарини сершумории ҷиноятҳо мебошад, зеро шахс на танҳо на камтар аз ду ҷиноят содир мекунад, балки қасдан ғайбӣ ҷиноятиро давом дода, баъди маҳкум шудан барои ҷинояти яқум боз ҷинояти нав содир менамояд.

Хавфнокӣ ҷамъиятии ретсидив дар он ифода меёбад, ки тавассути ҷиноятҳои такрорӣ шахсони онро содиркарда ҳаҷму доираи зарарро ба одамони алоҳида, ҷамъият, давлат зиёд намуда, ҳамчун ҳомилони одатҳо, ахлоқҳо ва психологияи ба худ хоси ҷиноятӣ, онҳоро ғайбӣ ба дигарон таҳвил медиҳанд, ки дар натиҷа ин боиси криминализатсияи аҳоли мегардад³³⁵.

Истилоҳи «ретсидив» аз калимаи латинии «*recidivus*» гирифта шуда, маънои баргарданда,³³⁶ «бозгашт, такрори ягон ҳодиса пас аз зоҳиран ғайбӣ он»-ро ифода мекунад³³⁷. Ҳамин тариқ, унсурҳои зарурии мазмуни этимологияи мафҳуми ретсидив такрори ягон ҳодиса, мавҷудияти ду ҳодисаи якдигарро пайгирикунанда ба ҳисоб меравад.

Ба мафҳуми ретсидив фикру андешаҳои зиёди муаллифони мухталиф бахшида шудааст. Тамоми ин андешаҳо ба як аломати тағйирнопазир асос меёбанд – аз тарафи як шахс пай дар ҳам содир гардидани ду ҷиноят. Монандии мафҳумҳо дар ин хотима меёбад ва ба ҷойи он вариатсияҳои гуногуни ду ва ё зиёда ҷиноятҳо, ба ҷавобгарӣ қашида шудан, доғи судӣ, адои ҷазо ва ғайра меоянд.

Мо мехоҳем ин нуқтаҳои назарро бо мақсади ба низомдарории онҳо

³³⁵ Ниг.: Соболев А. Ю. Сроки судимости в уголовном праве. Автореф. дис... канд. юр. наук. М. 2000. – С. 3.

³³⁶ Ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири Раҳимзода Р.Х., Бобочонзода И.Х. – Душанбе, 2019. – С. 341.

³³⁷ Заярная Н.В. Уголовно-правовая регламентация рецидива преступлений: дисс...канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2008. - С.15; Словарь современных иностранных слов. – М., 1993. – С. 532.

ба гурӯҳҳои муайян тақсим намоем.

Ба андешаи муаллифони гурӯҳи якум ретсидив ин такроран содир шудани ҳама гуна ҷиноят пас аз маҳкум гардидан барои ҷинояти қаблан содиркарда мебошад³³⁸. Ҷонибдорони ин гурӯҳ андешаи худро бо он асоснок менамоянд, ки шахси такроран пас аз маҳкумӣ барои ҷинояти қаблӣ ҷиноятсодиркарда барои ҷамъият хавфноктар мебошад, чунки кирдорҳои ӯ алақай як бор мавзӯи маломат ва мазаммат аз тарафи суд қарор гирифта буданд; кирдори ҷиноятиро такрор намуда, инсон дидаю доништа огоҳии пештар нисбати ӯ анҷомёфтаро инкор менамояд ва нисбат ба талаботи қонун безътиноӣ зоҳир мекунад. Мо дурустии ин гуфтаҳоро инкор намекунем, аммо, ба андешаи мо, онҳо ҳаққонӣ будани эътирофи андешаи ин гурӯҳи муаллифони асоснок намекунанд.

Такроран содир намудани ҷиноят баъди маҳкум гардидан барои ҷинояти қаблӣ, албатта шахсро аз лиҳози манфӣ тавсиф менамояд. Аммо чунин ҳолати шахс, ки ӯро аз лиҳози манфӣ тавсиф мекунад, барои ҷудо намудани ретсидив аз дигар падидаҳои берунии ба он монанд асоси кофӣ намебошад.

Ба андешаи муаллифони гурӯҳи дуюм таҳти ретсидив бояд танҳо содир намудани ҷиноятҳои якхела ва ё шабеҳ пас аз адои ҷазо фаҳмида шавад.

Ин гуруҳи олимони аломатҳои ретсидивро танҳо дар ҳолати такрор шудани ҷиноятҳои монанд ва ё якхела медиданд. Яке аз шартҳои ҳатмии ретсидивист эътироф кардани шахс - муқаррар намудани хусусияти шабеҳи ҷиноятҳои содиркардаи ӯ мебошад. Содир гардидани ҷиноятҳои мухталиф аз тарафи шахсе, ки барои ҷинояти қаблан содирнамуда доғи судӣ дорад, дар хусуси таҳассуси криминалӣ ва хавфнокии баланди ҷамъиятӣ доштани ӯ шаҳодат намедихад³³⁹

Мафҳуми пешниҳодкардаи намояндагони гурӯҳи дуюм тамоми намудҳои ретсидивро фаро намегирад. Содир гардидани ҷинояти якхела ва ё монанд пас аз адои ҷазо метавонад танҳо дар хусуси мавҷудияти яке аз намудҳои ретсидив – ретсидиви махсус гувоҳӣ диҳад. Дар робита ба ин, мо бо чунин нуктаи назар розӣ шуда наметавонем.

Муаллифони гурӯҳи сеюм таҳти ретсидиви ҷиноят ҷинояти такрориро мефаҳманд, ки аз тарафи шахси қаблан судшуда, пурра ва ё қисман ҷазоро барои ҷинояти қаблӣ адонамуда содир гардидааст, агар доғи судӣ бардошта шуда ва ё тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун

³³⁸ Карпец И. И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. Москва, 1961, -С. 110; Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений. – Москва, 1963. – С. 314; Яковлев А. М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву. – Москва, 1960. – С. 38; Гришанин П. Ф. Ответственность преступников-рецидивистов по советскому уголовному праву. – Москва, 1974. – С. 16-17; Кафаров Т. М. Проблема рецидива в советском уголовном праве. Баку, 1972. – С. 14; Ниедре А. М. Понятие рецидива преступлений и уголовная ответственность рецидивистов. Автореферат дисс... канд. юрид. наук. Рига, 1971. – С. 7; Малков В. П. Множественность преступлений по советскому уголовному праву. Автореферат дисс... канд. юрид. наук. Казань, 1974, - С. 14; Феоктистов М. В. Ответственность особо опасных рецидивистов по уголовному законодательству Российской Федерации. Дисс... канд. юрид. наук. – Краснодар, 1996. – С. 39.

³³⁹ Шляпочников А.А. Некоторые вопросы борьбы с преступностью / А.А. Шляпочников // Советская юстиция. 1957. № 3. – С. 41; Яковлев А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву / А.М. Яковлев. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 45.

барҳам нахӯрда бошад³⁴⁰.

Чунончӣ, ба андешаи И. Б. Агаев ретсидиви ҷиноят бояд чунин муайян гардад: такроран содир гардидани ҷиноят аз тарафи шахсе, ки доғи судии бардошта нашуда ва ё тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун барҳамнахӯрда дошта, ҷазоро барои ҷинояти қаблан содиркарда пурра ва ё қисман адо намудааст³⁴¹.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ нисбати он ки барои мавҷуд будани ретсидив худи далели маҳкумшавӣ бо ҳукми суд кофӣ аст ё инчунин адои ҷазои таъиншуда талаб мегардад, андешаи ягона ҷой надорад. Дар доираи ин масъала се андешаи гуногун баён мешавад.

Тибқи нуқтаи назари яқум, ретсидив – ҳангоми содир шудани ҷиноят аз тарафи шахсе, ки қаблан барои содир намудани ҷинояти дигар маҳкум гардидааст, эътироф карда мешавад, новобаста аз он, ки ӯ ҷазоро адо намуда буд ё на. В.И. Ткаченко қайд менамояд, ки «барои ретсидиви ҷиноят ҳолати адо намудани ҷазо аз рӯи ҳукми пештара аҳамият надорад. Он танҳо ҳангоми интиҳоби намуди муассисаи ислоҳӣ дар сурати маҳкум гардидани шахс ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба инобат гирифта мешавад»³⁴².

Барои эътирофи ретсидив муқаррар шудани факти маҳкум гардидан барои ягон кирдори ҷиноятӣ ва пас аз ин содир кардани ягон ҳуқуқвайронкунии ҷиноятӣ нав кифоя аст.

Мутобиқи нуқтаи назари дуюм, барои ба вучуд омадани ретсидив пурра ва ё қисман адо намудани ҷазои қаблан таъиншуда талаб карда мешавад³⁴³.

Билохира, як гурӯҳи дигари назариячиён бар он андешаанд, ки барои ретсидив пурра адо намудани ҷазо аз рӯи ҷинояти қаблӣ зарур мебошад. Ҷонибдорони ин нуқтаи назар барои пурзӯр намудани чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ нисбати ретсидивистон чунин асосро баррасӣ менамоянд, ки онҳо дар гузашта ҷазо адо намудаанд ва он ҷазо барои пешгирии кардани ҷиноятҳои нав кифоя набудааст, яъне боиси ислоҳшавии онҳо нагардидааст. К.А. Панков оид ба масъала чунин менависад: «Ретсидив – ин яке аз намудҳои хавфноктарини сершумории ҷиноятҳо мебошад, вақте ки мақсади пешгирикунии махсус новобаста аз он, ки на танҳо таъини ҷазо, балки иҷрои он низ амалӣ гаштааст, ба даст намеояд»³⁴⁴.

Ба андешаи Ю.М. Ткачевский ретсидив танҳо пас аз адои пурраи

³⁴⁰ Панько К. А. Рецидив в советском уголовном праве. Воронеж, 1983. – С. 54; Ефимов М. А., Шкурко В. А. Рецидивная преступность и ее предупреждение. Минск, 1977. – С. 5; Шутов Ю. И. Рецидивная преступность и меры борьбы с ней по советскому уголовному праву. Автореферат дисс... канд. юрид. наук. Свердловск, 1965.

³⁴¹ Агаев И.Б. Проблемы совершенствования уголовно-правовых норм об ответственности за рецидив преступлений. Дисс.канд...юрид...наук. Баку,2000. – С. 32.

³⁴² Ниг.: Уголовное право Российской Федерации: Общ. ч. /Под ред. Б.В.Здравомыслова. С. 281. Чунин акидаро М.И.Бажанов низ ҷонибдорӣ менамояд: Ниг.: Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. Харьков, 2000. – С. 66.

³⁴³ Ефимов М.Л., Шкурко В.А. Рецидивная преступность и ее предупреждение. Минск, 1977; Агаев И.Б. Рецидив в системе множественности преступлений. – М., 2002. – С. 34-37; Феоктистов М.В. Ответственность особо опасных рецидивистов по уголовному законодательству Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 1996.

³⁴⁴ Панько К.А. Вопросы общей истории рецидива в советском уголовном праве. – Воронеж, 1988. – С. 51

чазо барои ҷинояти қаблӣ пайдо шуда метавонад³⁴⁵. Чунин андешаро олимони дигар низ ҷонибдорӣ намуда, чунин қайд менамоянд: “ то адои пурраи чазо тамоми ҷораҳои ислоҳнамоӣ, ки барои шахси мазкур зарур аст, амалӣ намешаванд, бинобар он дар бораи ислоҳнопазирии шахс сухан рондан мумкин нест”³⁴⁶, «мазмуни мафҳуми ретсидив, танҳо ҳамон вақт воқеиятро касб мекунад, ки агар он адои чазоро талаб намояд. Маҳз ҳамин ҳолат метавонад ба ислоҳнашаванда будани шахс ишора намояд, ки ҷораҳои таъсиррасонии иловагиро талаб мекунад»³⁴⁷.

Мо бо мавқеи олимони мазкур розӣ шуда наметавонем.

Чунки таҳлили м. 21 КҶ ҚТ аз он шаҳодат медиҳад, ки эътирофи ретсидиви ҷиноят бо зарурати пурра ва ё қисман адо намудани чазо алоқаманд намебошад.

Мутобиқи қ. 1 м. 21 КҶ ҚТ содир намудани ҷинояти қасдона аз тарафи шахсе, ки қаблан барои содир кардани ҷинояти қасдона доғи судӣ дорад, ретсидиви ҷиноят эътироф мешавад.

Чунин мафҳуми ретсидив аз тарафи қонунгузор бори аввал дода мешавад, дар қонунҳои ҷиноятии пештара он мавҷуд набуд. Дар таърифи мазкур он чӣ ҷолиби диққат аст, ки пеш аз ҳама, робитаи мафҳуми “ретсидиви ҷиноят” на бо маҳкумсозии шахси воқеӣ аз ҷониби суд, балки дар ӯ мавҷуд будани доғи судӣ барои дигар ҷиноят ба чашм мерасад.

Аммо дар КҶ ҚШС Тоҷикистон 1961 мафҳуми ҳуқуқӣ-ҷиноятии шахсияти ретсидивисти махсусан хавфнок пешбинӣ мешуд. Дар шароитҳои нави иҷтимоӣ ин мафҳум рад карда шуд, чунки он гӯё пурзӯр намудани ҷавобгариро барои ҳолати хавфноки шахсият талаб менамуд. Он инчунин ба принципи ҷавобгарӣ барои гуноҳ, яъне – барои кирдори инсон ҷавобгӯ намебошад. Категорӣ «шахсияти ретсидивист» - мафҳуми криминологӣ мебошад, на ин ки ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ.

Ин намуди ретсидивро қонунӣ (ҳуқуқӣ) меноманд, чунки мафҳуми он аз тарафи қонунгузор дода шудааст: он аломатҳои ҳуқуқӣ дорад ва танҳо ба он аҳамияти ҳуқуқӣ-ҷиноятии расмӣ дода мешавад.

Мафҳуми дар қонунгузорӣ пешбинишудаи ретсидив имкон медиҳад дар он аломатҳои зерин ҷудо карда шаванд: дар вақтҳои гуногун содир намудани ду ва ё зиёда ҷиноят; бо шакли гуноҳи қасдона тавсиф гардидани ҷиноятҳои содиршуда; ҷинояти нав аз тарафи шахсе содир карда мешавад, ки қаблан барои содир намудани ҷинояти қасдона маҳкум шудааст; ҷинояти қасдонаи қаблан содиргардида аҳамияти ҳуқуқӣ-ҷиноятии ҳудро нигоҳ медорад, яъне доғи судӣ барои он бардошта ва ё тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун барҳам нахӯрдааст.

Ин аломатҳои зикршударо муфассалтар баррасӣ менамоем.

Баъзе муҳаққиқон тазаккур медиҳанд, ки барои ретсидив ҳамчун намуди сершумории ҷиноятҳо, пеш аз ҳама факти аз тарафи шахси

³⁴⁵ Ткачевский Ю.М. Досрочное освобождение от наказания. – М., 1962. – С. 46-47.

³⁴⁶ Возжанникова И.Г. Рецидив преступлений в уголовном праве России: понятие, виды, значение. дисс...канд. юрид. наук. – М., 2014. – С. 67.

³⁴⁷ Шевченко В.Ф. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика рецидивной преступности (на материалах Санкт-Петербурга): дисс...канд. юрид. наук. СПб., 1998. – С. 53.

гунаҳгор содир шудани ду ва ё зиёда кирдор, ки ҳар кадоми он таркиби мустақилро ташкил медиҳанд, хос мебошад³⁴⁸. Онҳо чунин мешуморанд, ки мафҳуми ретсидив набояд бо содир гардидани ҷиноятҳои ҳамон як дараҷаи вазнинӣ, ҷиноятҳои якхела ва монанд алоқаманд карда шавад. Чунин ба назар мерасад, ки дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноятҳои аз тарафи шахс содиршуда, мувофиқат ва ё монандии онҳо аз рӯи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ ҳангоми ба ин ва ё он категория мансуб доништан бо назардошти дараҷаи хавфнокӣ барои ҷамъият ба инобат гирифта мешаванд³⁴⁹.

Барои ба вучуд омадани ретсидив, вазнинии ҷиноятҳои содиршуда, намуд ва андозаи ҷазо барои онҳо аҳамият надорад. Шахс новобаста аз он, ки ҷиноят хотима ёфтааст, сӯйиқасд ба ҷиноят ҷой дорад ва ё тайёрӣ ба он, дар ин ҳол ӯ иҷрокунандаи ҷиноят буд ва ё ба сифати ташкилкунанда, таҳрикунанда ва ёрдамчӣ баромад намудааст, ҷиноятсодиркарда ҳисобида мешавад. Бинобар ин, бо мафҳуми ретсидив на танҳо ҳолатҳои аз тарафи шахс содир шудани якчанд ҷиноятҳои хотимаёфта, балки инчунин ҳолатҳои аз тарафи шахс содир гардидани ду ва зиёда ҷиноятҳои нотаомом ё ин ки як ҷинояти нотаомом ва як ҷинояти хотимаёфта низ фаро гирифта мешаванд.

Тибқи талаботи б.8 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 феввали соли 2005 № 1 "Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо" (бо тағйиротҳои, ки бо қарори Пленум аз 30 июни соли 2011 № 3 ворид карда шудаанд) мувофиқи мазмуни м. 21 КҶ ҚТ ҳангоми ҳал кардани масъалаи мавҷуд будани ретсидиви ҷиноят аҳамият надорад, ки оё ҷинояти қасдонае, ки барои он шахс бо ҳукми охирон маҳкум карда мешавад ё ин ки қаблан маҳкум шудааст, таомом шудааст ё нотаомом мондааст ва ҳамчунин оё шахс иҷрокунанда ё шарики ҳар кадоме аз ин ҷиноятҳо мебошад³⁵⁰.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ақидае, низ ҷой дорад, ки ҳангоми ретсидив эътироф намудан доғи судӣ барои тайёрӣ ба ҷиноят ба ҳисоб гирифта нашавад³⁵¹. Ба андешаи мо барои ретсидив эътироф намудан бояд далели нотаомом будани ҷиноят таъсир намерасонад.

Ретсидиви ҷиноят, инчунин дар ҳолате ҷой дошта метавонад, ки ҷинояти пештараро шахс ҳамчун иҷрокунанда ва ҷинояти баъдиро ба сифати ташкилкунанда, таҳрикунанда, ёрдамчӣ ва баръакс содир карда бошад.

Ҳамин тавр, метавон аломати якуми ҳуқуқии ретсидивро - аз тарафи шахс содир гардидани ду ва зиёда ҷиноят ҳисобид.

Аломати дуюми ретсидив ҳатман ҷой доштани шакли гуноҳи қасдоноро нисбати ҷиноятҳои онро созмондиҳандаро талаб менамояд, яъне

³⁴⁸ Ниг.: Уголовное право: Общ. часть. /Отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. – М., 2000. – С. 302.

³⁴⁹ Коротких Н. Н. Рецидив как вид множественности преступлений в российском уголовном праве. дисс. ... канд. юрид. наук. Владивосток, 2001. – С. 92.

³⁵⁰ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2002-2019). – Душанбе, 2019. – С. 59.

³⁵¹ Питецкий И. В. Назначение наказания при рецидиве преступлений /В. Питецкий // Законность. 2004. №9. – С. 40.

ретсидивро танҳо ҷиноятҳои қасдона ташкил медиҳанд.

Зимнан, намуди қасд аҳамият надорад: он метавонад ҳам бевосита ва ҳам бавосита бошад.

Муқаррарот оид ба шакли гуноҳи қасдона дар ҷиноятҳое, ки ретсидивро ташкил медиҳанд, имконияти ретсидивист эътироф намудани шахсеро, ки ҷинояти қасдона содир намудааст ва барои ҷинояти аз беэҳтиётӣ содиркарда доғи судӣ дорад, инчунин аз беэҳтиётӣ ҷиноят содир кардааст ва барои ҷинояти қасдона доғи судӣ дорад, истисно менамояд.

На ҳама олимони мавқеи қонунгузоро оиди ҳамчун ретсидив мансуб донишмандони танҳо ҳолатҳои якҷанд маротиба содир кардани ҷиноятҳои қасдона, ҷонибдорӣ менамоянд. Андешае иброз мегардад, ки мафҳуми ретсидив бояд васеъ бошад ва дар худ на танҳо ҷиноятҳои қасдона, балки инчунин ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршударо низ фаро гирад.

Масалан, Ю.В. Голик ва И.Я. Мирончик чунин мешуморанд, ки мафҳуми ретсидиви ҷиноят бояд на танҳо ҳолатҳои содир гаштани ҷиноятҳои қасдоноро ҳангоми мавҷуд будани доғи судӣ барои ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршуда, ё баръакс, балки инчунин такроран содир намудани танҳо ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршударо низ бояд дар бар гирад. Ба андешаи онҳо ин ҳолатҳо аҳамияти мустақили ҳуқуқӣ доранд, такрори ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршуда, бояд ретсидиви беэҳтиётӣ ном бурда шаванд. Онҳо қайд менамоянд, ки ретсидиви беэҳтиётӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки шахси онро содирнамуда нисбати ҳуқуқвайронкуниҳо муносибати сабуку бепарвоёна дошта, риояи қоидаҳои ҷамъиятии беэҳтиётиро қотеона инкор менамояд³⁵².

Ҷонибдорони ин нуқтаи назар ақидаи худро боз бо он асоснок менамоянд, ки қонуни ҷиноятӣ на танҳо кирдорҳои қасдоноро, балки инчунин кирдорҳои аз беэҳтиётӣ содиршударо ҳамчун ҷиноят эътироф мекунад; аз ин рӯ, қонунгузор бояд ҷомеаро аз ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содир шуда, на камтар аз ҷиноятҳои қасдона муҳофизат кунад, зеро ҳатто бо шумораи зиёди ҷиноятҳои беэҳтиётӣ метавон дар бораи баъзе хосиятҳои нисбатан устувори зиддиҷамъиятӣ, ки ба шахсоне, ки онҳоро содир кардаанд, сухан ронад³⁵³.

В.П. Малков ва Х.А.Тимершин, нуқтаи назари ба ин монандро ҷонибдорӣ намуда, чунин меҳисобанд, ки бинобар сабаби сатҳи нисбатан пасти содиршавӣ доштан (4,3% миёни ҷиноятҳои беэҳтиётӣ), ретсидиви беэҳтиётӣ дар ҚЧ инъикоси худро наёфт³⁵⁴.

Дар ин ҳангом баъзе аз ин олимони розӣ ҳастанд, ки хусусияти фарқкунандаи ретсидив зоҳир намудани тамоюли муайян дар рафтори шахси мушаххас мебошад, ки дар хусуси мавҷуд будани рағбат ва феълӣ хулқи манфӣ дар шуури ӯ шаҳодат медиҳад ва ин дар навбати аввал ба

³⁵² Голик Ю.В., Мирончик И.Я. Неосторожный рецидив: Уголовно-правовой и криминологический аспекты // Сб. Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью в условиях перестройки. Свердловск, 1990. – С. 60 - 65.

³⁵³ Кафаров Т.М. Проблема рецидива в советском уголовном праве / Т.М. Кафаров. – Баку: ЭЛМ, 1972. – С. 26; Агаев И.Б. Рецидив в системе множественности преступлений / И.Б. Агаев. – М.: Юристъ, 2002. – С. 21, 26-28, 53.

³⁵⁴ Малков В.П., Тимершин Х.А. Множественность преступлений. Учебное пособие. Уфа, 1995. – С. 44.

шахсе рабт дорад, ки чиноятҳои қасдона содир кардаанд. Аммо, ибраз медоранд, ки қисми зиёди чиноятҳои беэҳтиётӣ аз тарафи ҳуқуқвайронкунандагоне содир мегарданд, ки шахсияти онҳо ин ва ё он шаклдигаркунии криминогенӣ ва самтнокии зиддичамъиятӣ дорад, гарчанде дар муқоиса ба ашхоси чинояти қасдона содирнамуда нисбатан кам ҳам бошад. Дар идома қайд мегардад, ки шаклдигаркунии шахсият пеш аз ҳама, барои шахсе хос мебошад, ки ҳангоми ҷой доштани доғи судии бекорнашуда боз чиноятҳои нав содир менамоянд. Барои онҳо муносибати бедикқатона ва ё бемасъулиятона нисбати қоидаҳои эҳтиёткорӣ ба манфиатҳои дигар шахсон хос мебошад. Дар ин гунаҳгори сифатҳои зиёди шабеҳ бо субъектоне, ки чиноятҳои қасдонро нисбати тартиботи ҳуқуқӣ, интизом ва дигар манфиатҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ содир менамоянд, пайдо карда мешавад. Ҳамаи ин ҳолатҳо бояд ҳангоми ҳалли масъала оид ба ҷавобгарии онҳо ва пешбинӣ намудани мафҳуми нисбатан васеътари ретсидив дар намуди содир гардидани чинояти нав аз тарафи шахсе, ки барои чинояти қаблан содирнамуда доғи судӣ дорад, ба инобат гирифта шаванд³⁵⁵. А.П.Козлов, ба мавқеи он олимоне, ки ретсидивро нисбати беэҳтиётӣ паҳн менамоянд пайваст гардида, ба қонуни чиноятӣ ворид намудани чунин редсидивро зарур мешуморад, ки ҳам қасд ва ҳам беэҳтиётиро дар бар гирад. Дар акси ҳол, муҳаққиқ чунин меҳисобад, ки «дар ҳолати мавҷуда низ проблемаи ба ретсидив шомил кардани қасди бавосита ба миён меояд, зеро ҳангоми он, якум, ба мисли ҳолати беэҳтиётӣ, ҳуқуқи чиноятӣ бо натиҷаи дуюмдараҷаи фаъолият дучор меояд ва дуюм, ба монанди ҳолати беэҳтиётӣ, хоҳиши ба вучуд омадани оқибат ҷой надорад. Тавре мебинем, аз рӯи аломатҳои худ қасди бавосита бо беэҳтиётӣ шабоҳати зиёд дорад ва бинобар ин ҳам, онро дар таҳрири амалкунандаи қонунгузорӣ бо ретсидив фаро гирифтани мақсаднок намебошад»³⁵⁶.

Ба андешаи мо, паҳн намудани мафҳуми ретсидив инчунин нисбати шахсоне, ки барои чинояти аз беэҳтиётӣ содирнамуда доғи судӣ доранд, нодуруст аст, чунки аз як тараф, алақай вақти зиёд аст, ки мафҳуми ретсидив ба ҳама ҳамчун такроран содир намудани чиноятҳои қасдона маънидод мешавад, аз тарафи дигар, хавфнокии чамъиятии чиноятҳои қасдона ва беэҳтиётӣ гуногун мебошад.

Бинобар ин, агар шахс барои қаблан содир намудани чинояти беэҳтиётӣ доғи судӣ дошта бошад баъд аз он чинояти қасдона содир кунад ё баръакс, барои қаблан содир кардани чинояти қасдона доғи судӣ дошта бошад баъд аз он чинояти беэҳтиётӣ содир карда бошад ҳам- он гоҳ дар ин ҳолатҳо ретсидиви чиноят ҷой надорад³⁵⁷.

Қонунгузор чиноятҳои қасдона, ки дар муқоиса бо чиноятҳои беэҳтиётӣ хавфнокии баланди чамъиятӣ доранд, ҷудо намуда, амиқӣ ва устувории

³⁵⁵ Ниг. масалан: Черненко Т. Формы множественности преступлений и их отражение в квалификации преступлений // Уголовное право. 2000. № 4. – С. 42; Уголовное право. Общая часть: Учебник // Под ред. Н.И. Ветрова, Ю.М. Ляпунова. М.: Новый юрист, 1997. – С. 156.

³⁵⁶ Козлов А.П., Севастьянов А.П. Единичные и множественные преступления. СПб., 2011. – С. 208-209.

³⁵⁷ Тафсири Кодекси чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Зери таҳрири Шарипов Ҳ.Ҳ. Душанбе, 2006. – С.32.

мақсад ва сабабу ангезаи ашхосеро, ки чиноятҳои қасдона содир менамоянд, инчунин мавқеае, ки кирдори чиноятӣ ишғол мекунад ва ангезаи содирани онро бо назардошти тамоми системаи сифатҳои шахсии гунаҳгор ба инобат гирифтааст. Ҳаракатҳои бошуурона, вақте ки шахс имконият ва ё ногузирии ба вучуд омадани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро пешбинӣ менамояд, меҳодад ва дидаю доништа ба онҳо роҳ медиҳад ва ё бо онҳо бе тафовут муносибат мекунад, аз кирдорҳое, ки аз рӯи бепарвоӣ ё худбоварӣ содир мегарданд, бо дараҷаи идоракунии идрок ва ирода фарқ мекунанд. Илова бар ин, чиноятҳои беэҳтиётӣ моҳиятан вазъиятӣ мебошанд, яъне бо таъсири вазъият ё шароити муайян содир карда мешаванд.

Аломати сеюми ретсидив бо он тавсиф карда мешавад, ки чинояти нави қасдона аз тарафи шахсе содир мегардад, ки қаблан барои чинояти қасдона маҳкум шудааст. Қаблан маҳкумшуда шахсе эътироф мегардад, ки нисбати ӯ ҳукми айбдоркунӣ бо таъини ҷазо бароварда шуда, он ба қувваи қонунӣ даромада аст. Агар суд мутобиқи м. 339 КМҚ ҚТ ҳукми айбдоркуниро бе таъини ҷазо қабул намояд, пас чунин ҳукм доғи судиро ба вучуд намеорад ва дар ҳолати баъди он содир гардидани чинояти қасдонаи нав ретсидив ба миён намеояд. Бинобар ин, мавҷудияти якчанд ҳукми айбдоркунӣ нисбати шахси гунаҳгор худ аз худ нишондиҳандаи бебаҳси ретсидив намебошад.

Ҳангоми муайян кардани ретсидив намуди ҷазое, ки таҳти он шахси муайян бо ҳукми суд қарор гирифта буд, ба инобат гирифта намешавад. Ретсидиви чиноят метавонад новобаста аз он, ки бори аввал ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ё қорҳои ислоҳӣ таъин шудааст, эътироф карда шавад.

Намуди ҷазо барои чинояти қаблан содиршуда танҳо барои муайян кардани намуди ретсидив аҳамият дорад (қ. 2 м. 21 КҚ ҚТ).

Аломати чоруми мафҳуми ретсидив - мавҷудияти доғи судӣ барои чинояти қаблан содиркарда мебошад. Мавҷуд будани доғи судӣ барои қаблан содир кардан чиноят аломати асосии ретсидив ба ҳисоб рафта, имконият медиҳад, ки ретсидивро аз маҷмӯи чиноятҳо фарқ кунем³⁵⁸.

Доғи судӣ- ҳолати ҳуқуқии бадномкунандаи шахси мушаххас буда дар оқибати эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунӣ ба вучуд омада ва то гузаштани мӯҳлати дар қонун пешбини шуда ё то рӯзи бардоштани доғи суди давом мекунад³⁵⁹.

Дар робита ба ин, таҳти доғи судӣ вазъи махсуси ҳуқуқии шахс фаҳмида мешавад, ки бо назардошти далели аз тарафи суд маҳкум гардидани ӯ барои чинояти содиркарда ба миён омадааст. Вазъи махсуси ҳуқуқии шахс дар намуди ба миён омадани оқибатҳои хусусияти ҳуқуқӣ-чиноятӣ ва умумиҳуқуқӣ дошта ифода меёбад³⁶⁰.

Мутобиқи қ. 1 м. 84 КҚ ҚТ шахси барои содир намудани чиноят

³⁵⁸ Тафсири Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Зери таҳрири Шарипов Ҳ.Ҳ. Душанбе, 2006. – С.32.

³⁵⁹ Ҳуқуқи чиноятӣ (Қисми умумӣ). Китоби дарстӣ / Зери таҳрири Ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Ҳ.С. Салимов ва номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н.А. Гаффарова. – Душанбе, 2011. – С. 261.

³⁶⁰ Армашова А.В. Проблемы рецидива преступлений и ответственности за него по уголовному праву России дисс... канд.юрид.наук. Рязань,2006. – С.25-26.

маҳкумшуда, аз рӯзи ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми айбдоркунии суд то рӯзи барҳам хӯрдам ва ё бардошта шудани доғи судӣ доғи судӣ дошта ҳисобида мешавад.

Ҳангоми эътирофи ретсидиви ҷиноят ба назар гирифта намешавад:

а) доғи судӣ барои ҷинояте, ки шахс то синни ҳаждаҳсолагӣ содир намудааст;

б) доғи судӣ барои ҷинояте, ки нисбати он шартан татбиқ накардани ҷазо ё ин ки аз рӯи он мавқуф гузоштани иҷроӣ ҳукм татбиқ гардидааст, агар шартан татбиқ накардани ҷазо ё мавқуф гузоштани иҷроӣ ҳукм бекор карда нашуда бошад ва шахс барои адо намудани ҷазо ба ҷойҳои маҳруми аз озодӣ фиристода нашудааст, инчунин доғи судие, ки мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи моддаи 84-и КҶ ҚТ барҳам хӯрдааст ё бардошта шудааст (қ. 4 м. 21 КҶ ҚТ);

в) доғи судӣ ва дигар оқибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ нисбати шахсе, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ҷиноят содир кардааст (қ. 5 м. 15 КҶ ҚТ).

Дар б. «б» қ. 4 м. 21 КҶ ҚТ ибораи начандон дуруст мавҷуд аст: «барои адо намудани ҷазо ба ҷойҳои маҳруми аз озодӣ фиристода нашудааст». Дар м.м.71 ва 78 КҶ ҚТ ҷазоҳо пешбинӣ шудаанд, ки на ҳамаи онҳо бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд мебошанд. Аз ин лиҳоз, мувофиқи мақсад мебошад, ки ибораи дар боло зикршуда ба ибораи зерин иваз карда шавад: «барои адо намудани ҷазои намуди дахлдор фиристода нашудааст». Дар акси ҳол, муқаррароти б. «б» қ. 4 м. 21 КҶ ҚТ танҳо бо ҷазоҳои маҳдуд мегардад, ки бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд мебошанд. Мутобиқи қ. 1 м. 71 КҶ ҚТ агар суд ҷазоро дар намуди қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ё маҳрум сохтан аз озодӣ таъин намуда, ба ҳулосае ояд, ки ислоҳ кардани маҳкумшуда бе адои ҷазо, вале дар шароити назорати рафтораи имконпазир аст, он гоҳ метавонад дар хусуси шартан татбиқ накардани ҷазо қарор қабул намояд.

Агар шартан татбиқ накардани ҷазо барои маҳрум сохтан аз озодӣ аз рӯи асосҳои, ки дар қ. 7, 8 м. 71 КҶ ҚТ зикршуда бекор шуда, шахс барои адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ фиристода шуда бошад, пас чунин доғи судӣ ҳангоми эътирофи ретсидиви ҷиноят ба инobat гирифта мешавад. Бекор гардидани шартан татбиқ накардани ҷазо нисбати қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ барои ба инobat гирифтани доғи судии дахлдор ҳангоми эътирофи ретсидиви оддӣ асос мебахсад, вале шартан ҳатмӣ барои эътирофи мавҷудияти ретсидиви хавфнок ва маҳсусан хавфнок намебошад.

Мавқуф гузоштани адои ҷазо (м. 78 КҶ ҚТ) метавонад аз рӯи асосҳои дар ин меъёрҳо ишорашуда бекор гашта, шахси маҳкумшуда барои адо намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ фиристода шавад. Дар ин ҳолат доғи судӣ барои маҳрум сохтан аз озодӣ бо татбиқи мавқуф гузоштани иҷроӣ ҳукм ҳангоми хавфнок ва маҳсусан хавфнок эътироф гардидани ретсидив ба инobat гирифта мешавад.

Агар то ба синни ҳаждаҳсолагӣ расидани кӯдак шахси маҳкумшуда аз ҷазо озод нагардад, вале ҷазои ӯ ба ҷазои сабуктар иваз шуда бошад, пас чунин доғи судӣ ҳангоми хавфнок ва махсусан хавфнок эътироф намудани ретсидив ба инобат гирифта намешавад, аммо мумкин аст ҳангоми эътирофи ретсидиви оддӣ ба назар гирифта шавад.

Ба андешаи А.В.Армашова, доғи судӣ аз тарафи суд бароварда шудани чунин ҳукми айбдориеро талаб менамояд, ки бо он нисбати шахси гунаҳгор ҷазо таъин шуда бошад³⁶¹.

Масалан, шахс доғи судӣ дошта ҳисобида намешавад, агар ӯ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо асосҳои дар қонуни ҷиноятӣ пешбинигардида озод шуда бошад (масалан, дар асосӣ м.м. 75-78 КҶ).

Баровардани ҳукми айбдоркунанда бе таъини ҷазо танҳо дар ду ҳолат ҷой дошта метавонад: мӯҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс барои ҳамин ҷиноят гузашта бошад; судшаванда фавтида бошад (қ.4 м.339 КМҶ ҚТ). Дар ин сурат, ҳукми айбдорӣ ҳамчунин доғи судиро ба вучуд намеорад.

Бинобар ин, доғи судӣ амалан на ба сифати оқибати маҳкумнамоӣ, балки ҷазо (таъини ҷазо) баромад мекунад. Доғи судӣ ҳамчун оқибати ҷазо мақсади асосии худ – пешгирии ретсидиви ҷиноятро дорад, ки дар робита ба он, ба марҳилаи баъди адои ҷазо низ паҳн мегардад. Ҳамин тариқ, барҳам хӯрдан ё бардошта шудани доғи судӣ худ аз худ редсидивро низ бекор мекунад.

Дар баробари аломатҳои номбаршуда, тибқи КҶ ҚТ ба қатори аломатҳои муҳими ретсидив инчунин синну соли ҷинояткор мансуб доништа шудааст. Мутобиқи қ. 4 м. 21 КҶ ҚТ ҳангоми эътирофи ретсидиви ҷиноят доғи судӣ барои ҷинояте, ки шахс то синни ҳаждаҳсолагӣ содир намудааст, ба назар гирифта намешавад. Чунин муқаррарот дуруст ба назар мерасад.

Ҳамзамон бо ин, дар илм андешае мавҷуд аст, ки ҳангоми ретсидив бояд доғи судӣ барои ҷиноятҳое, ки аз тарафи шахс то синни ҳаждаҳсолагӣ содир шудаанд, ба инобат гирифта шавад³⁶². Далели онҳо ин аст, ки шахс то синни ҳаждаҳсолагӣ низ ба ҷамъият хавфнок будани кирдори худро дарк мекунад, метавонад онро идора кунад ва ба вучуд омадани оқибатҳои зарароварро пешбинӣ менамояд³⁶³. Инчунин В.А. Иванов пешниҳод менамояд, ки синни дар қ. 4 м. 18 КҶ ФР (қ.4 м.21 КҶ ҚТ) зикршуда, бо синну соли умумии ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки дар қ. 1 м. 20 КҶ ФР (қ.1 м.23 КҶ ҚТ) муқаррар шудааст, мутобиқ карда шавад, яъне ҳангоми ретсидив доғи судӣ барои ҷиноятҳое, ки то шонздаҳсолагӣ содир шудаанд, ба инобат гирифта нашавад. Ин нуқтаи назарро В.А. Иванов бо зиёд будани шумораи ретсидивистон, ки бори аввал дар синни ноболиғӣ ҷиноят содир

³⁶¹ Армашова А.В. Проблемы рецидива преступлений и ответственности за него по уголовному праву России дисс...канд.юрид.наук. Рязань, 2006. – С. 26.

³⁶² См.: Ткачевский Ю.М. Указ.соч. – С. 49; Шутов Ю.И. Некоторые вопросы уголовного рецидива// Вопросы государства и права. Свердловск, 1964. – С. 111.

³⁶³ Кафаров Т.М. Проблема рецидива в советском уголовном праве / Т.М. Кафаров. – Баку: ЭЛМ, 1972. – С.31-32.

намудаанд, асоснок менамоянд³⁶⁴.

М.М.Асланян низ зарур мешуморад, ки ҳангоми эътирофи ретсидиви ҷиноят доғи судӣ барои ҷиноятҳое, ки аз тарафи шахс дар синни ноболиғӣ содир шудаанд, аниқтараш – аз тарафи шахси ба синни шонздаҳсолагӣ расида ба инобат гирифта шавад. Чунин ташаббус бо зарурати пурзӯр намудани ҷавобгарии ҷинояткорони касбӣ асоснок карда мешавад³⁶⁵.

И.Г.Возжанникова вобаста ба масъалаи мазкур иброз медорад, ки ба қонуни ҷиноятӣ бояд меъёри махсус дар бораи ретсидив эътироф шудани ноболиғ дохил карда шавад, зеро ин намуди ретсидив низ ҳамон табиати иҷтимоиву рухиро дорад, ки барои ретсидивони болиғ хос мебошад. Бинобар он бояд аҳамияти ҳуқуқи ҷиноятӣ ретсидиви ноболиғон муайян карда шавад, аммо бо дараҷаи камтари оқибатҳои манфӣ нисбат ба ретсидивони болиғ³⁶⁶.

Як қатор муаллифон пешниҳод мекунанд, ки доғи судӣ барои ҷиноятҳое, ки дар синни то ҳаҷдаҳсолагӣ содир шудаанд, танҳо ҳангоми хавфнок ва ё махсусан хавфнок эътироф намудани ретсидив ба инобат гирифта шавад³⁶⁷.

Қобили зикр аст, ки тибқи Асосҳои қонунгузори ҷиноятӣ ИҶШС ва давлатҳои иттифоқӣ с. 1991 пешниҳод мегардид, ки ноболиғии шахс ҳангоми аз тарафи ӯ содир гардидани ҷинояти қаблӣ танҳо ҳангоми ретсидивисти махсусан хавфнок эътироф намудани ӯ ба инобат гирифта шавад. Ҳангоми муқаррар кардани ретсидиви оддӣ бошад, синни содир намудани ҷинояти қаблӣ аҳамият надошт.

Мо бо андешаҳои мазкур розӣ шуда наметавонем.

Даст кашидани қонунгузор аз ба инобат гирифтани он доғҳои судие, ки шахс то расидан ба синни балоғат гирифтааст, ба концепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ³⁶⁸ иртибот дорад, ки муносибати махсусу инсондӯстонаро нисбати ноболиғи ҳуқуқвайронкунанда талаб менамояд. Ғайр аз он, хусусияти хоси фаъолияти зеҳнӣ ва иродавии ноболиғ, ҳатто дар доираи ҷинояти содирнамудаи ӯ, имконияти тасдиқи онро намедихад, ки чунин субъект ба андозаи пурра хосиятҳои иҷтимоие зоҳир намуда бошад, ки дар хусуси мақсаду замири устувори ҷиноятӣ ӯ шаҳодат диҳад. Ба назари мо, ба қатори ҷиноятҳои барои муқаррар намудани ретсидив аҳамиятдошта шомил намудани ҷиноятҳое, ки аз тарафи субъекти синни то 18 сола содир шудаанд, хилофи принсипи инсондӯстонаи қонуни ҷиноятӣ ва сиёсати ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ давлати муосир мебошад.

³⁶⁴ Иванов В.А. Рецидив преступлений: уголовно-правовые и криминологические аспекты. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / В.А. Иванов. – Омск, 2002. – С.12.

³⁶⁵ Асланян М. М. Рецидив преступлений как легальная форма профессиональной преступности. дисс...канд.юрид.наук .Краснодар, 2008. – С.88.

³⁶⁶ Возжанникова И.Г. Рецидив преступлений в уголовном праве России: понятие, виды, значение. дисс...канд. юрид. наук. М.,2014. – С.64.

³⁶⁷ Феоктистов М.В. Ответственность особо опасных рецидивистов по уголовному законодательству Российской Федерации / М.В. Феоктистов. Автореферат дисс. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 1996. – С. 15.

³⁶⁸ Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 // <http://www.mmk.tj/node/843>

Ретсидиви ҷиноят дар худ падидаи мураккаби иҷтимоию ҳуқуқиеро мемунад, ки дар воқеияти ҳақиқӣ дар намудҳои гуногун зоҳир мегардад.

Адабиёт:

1. Агаев И. Б. Проблемы совершенствования уголовно-правовых норм об ответственности за рецидив преступлений. Дисс.канд...юрид...наук. Баку,2000. – 76 с.;
2. Алиев Н. Б. Повторность и рецидив по советскому уголовному праву. Махачкала, 1978. – 122 с.;
3. Иванов В. А. Рецидив преступлений: уголовно-правовые и криминологические аспекты. Дисс...канд.юрид.наук. Омск, 2002. – С. 30-35.;
4. Коротких Н. Н. Рецидив как вид множественности преступлений в российском уголовном праве. дисс...канд. юрид. наук. Владивосток, 2001. – 127 с.;
5. Красиков Ю. А. Множественность преступлений. М.,1988. – 63 с.;
6. Малков В. П., Тимершин Х. А. Множественность преступлений. Учебное пособие. Уфа, 1995. – 98 с.;
7. Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2002-2019). – Душанбе, 2019. – 212 с.;
8. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ) / Шарипов Т. Ш., Сафарзода А. И., Камолов З. А., Холиқзода Ш. Л., Зокиров З. Х., Зиёбоева М. Н. – Душанбе, 2020. – 217 с.;
9. Тафсири Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Зери таҳрири Шарипов Ҳ. Ҳ. Душанбе, 2006. – 75 с.;
10. Уголовное право. Общая часть: Учебник // Под ред. Н. И. Ветрова, Ю. М. Ляпунова. М.: Новый юрист, 1997. – 212 с.;
11. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ). Китоби дарсӣ / Зери таҳрири Ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Ҳ. С. Салимов ва номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. А. Ғаффарова. – Душанбе, 2011. – 365.;
12. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири Раҳимзода Р. Ҳ., Бобочонзода И. Ҳ. – Душанбе, 2019. – 545 с.
13. Шутов Ю. И. Рецидивная преступность и меры борьбы с ней по советскому уголовному праву. Автореферат дисс... канд. юрид. наук. Свердловск, 1965. – 32 с.;
14. Яковлев А. М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву / А. М. Яковлев. – М.: Госюриздат, 1960. – 81 с.

**ҲУҚУҚИ МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) –
УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.09)**

**НАҚШИ ПРИНЦИПИ ЭҲТИМОЛИЯТИ БЕГУНОҲӢ ДАР
НИЗОМИ ПРИНЦИПҲОИ МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ**

Махмудов Изатулло Тешаевич,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурорӣ, н.и.х
Тел.: +992935044352
E-mail: 1978_mahmudov@mail.ru

Собиров Мирали Шералиевич,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурорӣ
Тел.: +992918150505
E-mail: sobirov0505@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур низоми принципҳои муурофияи чиноятӣ, таснифбандии онҳо, андешаи олимон дар ин хусус ва ҳамзамон нақши эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки яке аз принципҳои муҳими муурофияи чиноятӣ маҳуб мешавад, рӯи қор омадааст. Муаллифон зимни таҳлил ва баррасии масъалаи мазкур ба ҳулосае меоянд, ки пешбурди парвандаи чиноятӣ ва амалишавии адолати судӣ танҳо дар сурати амалишавии низоми пурраи принципҳои муурофияи чиноятӣ ба даст меояд. Яъне принципҳо дар муурофияи чиноятӣ бе алоқамандӣ бо якдигар вучуд дошта наметавонанд. Эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки принципи кафолатдиҳанда ва таъминсозандаи ҳуқуқу озодиҳои шахс аст, танҳо дар сурати риоя ва иҷроиши дигар принципҳо фаъолияти пурраи худро метавонад, ба роҳ монад. Агар як принцип вайрон карда шавад боиси вайрон гаридани тамоми низоми принципҳо мегардад.

Калидвожаҳо: Принцип, таснифбандӣ, низоми муурофияи чиноятӣ, Кодекси муурофияи чиноятӣ, қонуният, алоқамандӣ, муҳокимаи судӣ, эҳтимолияти бегуноҳӣ.

**РОЛЬ ПРИНЦИПА ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИНОВНОСТИ В СИСТЕМЕ
ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА**

Махмудов Изатулло Тешаевич,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,

доцент кафедры судебного права и
прокурорского надзора, кандидат
юридических наук
Тел.: +992935044352
E-mail: 1978_mahmudov@mail.ru

Собиров Мирали Шералиевич,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
ассистент кафедры судебного права и
прокурорского надзора
Тел.: +992918150505
E-mail: sobirov0505@mail.ru

Аннотация: В данной статье рассмотрена система принципов уголовного судопроизводства, их классификация, мнение ученых по этому поводу, а также роль презумпции невиновности, которая является одним из важных принципов уголовного судопроизводства. В ходе анализа и обсуждения данного вопроса авторы приходят к выводу, что раскрытие уголовного дела и осуществление правосудия могут быть достигнуты только при условии реализации всей системы принципов уголовного процесса. То есть принципы в уголовном судопроизводстве не могут существовать вне связи друг с другом. Презумпция невиновности, которая является принципом, гарантирующим и обеспечивающим права и свободы человека, может полноценно функционировать только при условии соблюдения и реализации других принципов. Если нарушится один принцип, будет нарушена вся система принципов.

Ключевые слова: Принцип, классификация, уголовно-процессуальная система, уголовно-процессуальный Кодекс, законность, связь, судебный процесс, презумпция невиновности.

THE ROLE OF THE PRINCIPLE OF PRESUMPTION OF INNOCENCE IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Mahmudov Izatullo Teshaeovich,
Tajik National University, faculty of law,
associate Professor of the department
Judicial Law and prosecutor's, candidate
of legal science
Phone.: +992935044352
E-mail: 1978_mahmudov@mail.ru

Sobirov Mirali Sheralievich,
Tajik National University, faculty of law,
assistant of the Department of Judicial
Law and prosecutor's supervision

Phone.: +992918150505

E-mail: sobirov0505@mail.ru

Annotation: This article examines the system of principles of criminal proceedings, their classification, the opinion of scientists on this matter, as well as the role of the presumption of innocence, which is one of the important principles of criminal proceedings. In the course of analysis and discussion of this issue, the authors come to the conclusion that solving a criminal case and administering justice can only be achieved if the entire system of principles of the criminal process is implemented. That is, principles in criminal proceedings cannot exist without connection with each other. The presumption of innocence, which is a principle that guarantees and ensures human rights and freedoms, can fully function only if other principles are observed and implemented. If one principle is violated, the entire system of principles will be violated.

Key words: Principle, classification, criminal procedure system, Criminal Procedure Code, legality, connection, trial, presumption of innocence.

Дар Кодекси муҳофизати ҳақуқҳои инсонии Ҷумҳурии Тоҷикистон номгӯи зиёди принсипҳо ҳаққонӣ шудааст, аммо принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар низоми принсипҳои муҳофизати ҳақуқҳои инсонии мақоми манзалати махсусро доро аст. Зимнан бояд қайд намуд, ки принсипҳои муҳофизати ҳақуқҳои инсонии бо ҳамдигар дар ҳамбастагии зич қарор гирифта, якдигарро пурра мегардонанд ва ҳанӯз аз лаҳзаи оғоз намудани парвандаи ҳақуқҳои инсонии то лаҳзаи баровардани ҳукм ва ҳатто баъд аз он низ амал менамоянд. Дар ин бобат олими рус М.С. Строгович ибрози андеша менамояд, ки: «принсипҳо дар ҳаракатҳои муҳофизати ҳақуқҳои инсонии марказиро соҳиб буда, дар ҳама марҳилаҳои муҳофизати ҳақуқҳои инсонии амал менамоянд³⁶⁹.

Қайд намудан ба маврид аст, ки мафҳум, моҳият ва низоми принсипҳои муҳофизати ҳақуқҳои инсонии на танҳо хислати назариявӣ доранд, балки он аз мақомоти таъқиби ҳақуқҳои инсонии (таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор) ва суд низ вобастагии зиёд дорад.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ андешаҳо оид ба гурӯҳбандии низоми принсипҳои муҳофизати ҳақуқҳои инсонии то ҳол вучуд доранд. Олими варзидаи рус М.С. Строгович низоми принсипҳои муҳофизати ҳақуқҳои инсонии муайян намуда, муҳимтарин принсипҳои муҳофизати ҳақуқҳои инсонии, ки дар ҳама марҳилаҳои муҳофизати ҳақуқҳои инсонии алоҳидаи он амал менамоянд муайян намудааст³⁷⁰. Албатта баъзе принсипҳои ҳастанд, ки амали он дар марҳилаи муҳофизати ҳақуқҳои инсонии судӣ дида мешавад, вале он принсипҳои, ки дар марҳилаи мазкур амал менамоянд, аз як тараф агар танҳо масъалаҳои дар марҳилаи ҷаримабарор бударо мавриди баррасӣ қарор диҳанд аз тарафи дигар онҳо принсипҳои тамоми муҳофизати ҳақуқҳои инсонии махсуб меёбанд.

³⁶⁹ Строгович М.С. Некоторые вопросы теории уголовного процесса. – М., 1952. – С. 23.

³⁷⁰ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М: Наука, 1968. – Т. I. – С. 125.

Ба андешаи В.А. Гриненко принципҳо бояд бе ягон истисно дар ҳама марҳилаҳои муурофияи ҷиноятӣ амал намоянд³⁷¹.

М.А. Челсов низоми принципҳоро ба 2 гурӯҳи мустақил ҷудо намудааст. Аввалан принципҳои конституцсионӣ дуввум дигар принципҳо³⁷².

Бояд зикр намуд, ки оид ба тақсимнамоии принципҳо олимони андешаҳои мухталиф доранд. Масалан ба андешаи А.М. Ларин тақсим намудани принципҳо ба конституцсионӣ ва ғайриконституцсионӣ қобили қабул набуда, ба хулосаҳои нодуруст оварда мерасонад, зеро шакли ҳуқуқии онҳо ҷиғунае муқаррар нашуда бошад, ҳамеша ҳамчун меъёри умумӣ ва идорақунанда баромад менамоянд³⁷³.

Баъзе олимони дигар чунин мепиндоранд, ки: нақш ва таъсири кадоме аз принципҳо бештар бошад мақом ва манзалати ҳамон принцип болотар аст³⁷⁴. Вале ба андешаи мо ин нуқтаи назар қобили қабул нест, зеро ҳар як принципҳои муурофиявии ҷиноятӣ вобаста ба ҳолат як паҳлуи муҳими муурофияро ҳал менамояд ва он дар кадом шакл ва мазмуне дарҷ нагардаду, дар кадом марҳилае амалӣ карда нашавад ва ё таъсираш бештар набошад ҳамонро принцип боқӣ мемонад. Бартарӣ ва имтиёз гузоштан ба ин ё он принцип қобили қабул нест. Масалан принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ принципест, ки бе амалашавии дигар принципҳо вучуд дошта наметавонад ва ҳамзамон тавассути худ амали пурраи дигар принципҳоро таъмин месозад.

Аз ин гуфтаҳо ба таври комил метавон иброз дошт, ки ба гурӯҳҳо тақсимбандӣ намудани принципҳо ва якеро ҳамчун принциби асосӣ ва дигареро ҳамчун принциби дуввуминдараҷа шуморидан амали онҳоро дар давраи тафтишот лағв мегардонад ва ё умуман сарфи назар карда мешаванд. Вале аз рӯи тадқиқотҳои принциби эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчун принциби кафолатдиҳандаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба ҳисоб рафта, намегузорад, ки ҳангоми амалашавии яке аз принципҳо марҳилаҳои муурофияи ҷиноятӣ ба мазмуни томи худ ҳалалдор карда шаванд. Ҳарчанд принциби эҳтимолияти бегуноҳӣ дар алоқамандӣ бо дигар принципҳо фаъолият менамояд, вале бояд иброз дошт, ки ҳангоми ба инобат нагирифтани ин ё он принцип мазмуну моҳияти дигар принцип аз байн меравад. Масалан мутобиқи принциби қонуният “он ҷое ки қонунҳо ба таври зарурӣ риоя карда намешаванд, адолати судӣ низ ба назар намерасад.

Воқеан атрофи низоми муайяни принципҳои муурофиявии ҷиноятӣ ва равобити онҳо бо якдигар фикру андешаҳо гуногунанд ва дар як фикри муайян истодагарӣ намудан тадқиқоти пурраро тақозо менамояд. Ба андешаи Ф.Н. Багаутдинов мақоми марказӣ ва муҳим барои ҳар як принциби муурофиявии ҷиноятӣ марҳилаи муҳокимаи судӣ ба шумор

³⁷¹ Гриненко А.В. Принципы уголовного судопроизводства // Уголовный процесс: учебник для вузов. – М.: Норма, 2008. – 496 с.

³⁷² Челцов М.А. Уголовный процесс. – М.: Юридическая литература. – 1969. – С. 73.

³⁷³ Ларин А.М. Уголовный процесс: структура права и структура законодательства. – М., 1985. – С. 21.

³⁷⁴ Гриненко А. В. Система принципов уголовного процесса и ее реализация на досудебных стадиях. Автореф. дис. ... док. юрид. наук. – Воронеж, 2001. – С. 15.

меравад³⁷⁵. В.П.Божьев иброз медорад, ки “принсипҳо дар марҳилаи муҳокимаи судӣ амал менамоянд”³⁷⁶. В.М. Савитский низ ба ҳамин андеша ҳаст, ки “ҳама марҳилаҳои судӣ баробар нестанд ва мақоми марказиро миёни онҳо марҳилаи муҳокимаи судӣ ишғол менамоянд³⁷⁷. Агар андешаи олимони болозикрро мавриди таҳлил қарор диҳем, пас маълум мегардад, ки принсипҳои амалкунандаи марҳилаи муҳокимаи судӣ нисбат ба дигар принсипҳо авлавият доранд, ки инро мувофиқи мақсад намешуморем. Албатта ба марҳилаи муҳокимаи судӣ нисбат ба дигар марҳилаҳо таваҷҷуҳ бештар аст, зеро дар марҳилаи мазкур масъалаи бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс ҳал карда мешавад, вале хидмати дигар марҳилаҳоеро, ки то расидан ба марҳилаи муҳокимаи судӣ кардаанд набояд фаромӯш кард. Агар дар дигар марҳилаҳо ҳолатҳои кор ба таври дахлдор ба роҳ мондаву, ҳамаҷониба риоя карда нашаванд, марҳилаи муҳокимаи судӣ мазмуну моҳияти худро гум мекунад.

Имрӯз дар илми муурофияи ҷиноятӣ ва адабиёти ҳуқуқӣ баъзе муаллифон теъдоду тартиби принсипҳоро дар ҳар шакл пешниҳод намудаанд. Баъзе аз принсипҳое, ки дар низоми муайяннамудаи муаллифон инъикос ёфтаанд метавонанд ба сохт ва таркиби дигар принсипҳо таъсир расонанд ва ё онҳоро аз ин низом пурра берун намоянд³⁷⁸. Чунки дар низоми муқаррарнамудаи онҳо ба яке аз принсипҳо авлавият дода шудааст. Бояд иброз дошт, ки низоми принсипҳо ин маҷмуи принсипҳо ба ҳисоб меравад, ки тамоми ҷараёни муурофияро дар бар мегиранд ва онҳо бо якдигар дар алоқаи ногуастанӣ қарор дошта, якдигарро пурра менамоянд. Масалан бе амалишавии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дигар принсипҳо ба таври комил фаъолияти худро ба роҳ монда наметавонанд, вале бояд зикр намуд, ки бе амалишавии дигар принсипҳо низ эҳтимолияти бегуноҳӣ мазмуну мундариҷаи худро аз даст медиҳад. Ин маънои онро дорад, ки принсипҳои муурофиявии ҷиноятӣ ҳам дар алоқамандӣ ва ҳам дар вобастагии якдигар қарор доранд.

Мо ба пуррагӣ ба ҳама андешаҳои олимони оид ба принсипҳои муурофияи ҷиноятӣ розӣ шуда наметавонем, чунки ҳама принсипҳо дар навбати худ мафҳум ва моҳияти худро доранд ва онҳо дар ҳама марҳилаҳои муурофияи ҷиноятӣ амал менамоянд. Масалан принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар марҳилаҳои муурофияи ҷиноятӣ амал намуда, тавассути дигар принсипҳо низ амалӣ карда мешавад.

Бе шакл нақш ва ҷойи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар низоми принсипҳои муурофияи ҷиноятӣ хеле калон аст, зеро ягонаи принсипе ҳаст, ки гунаҳгории шахсро зеро гумон гузошта, бегуноҳии ӯро қафолат медиҳад ва пайваста тақозо менамоянд, ки гунаҳгории шахс исбот карда шавад ва ё шахс ба пуррагӣ бегуноҳ эълон карда шавад.

³⁷⁵ Багаутдинов Ф.Н. Обеспечение публичных и личных интересов при расследовании преступлений. М.: Юрлитинформ, 2004. 544 с.

³⁷⁶ Божьев В.П. Конституционные принципы уголовного процесса / Уголовный процесс: учебник для вузов. М.: Спарк, 1998. 591 с.

³⁷⁷ Ларин А.М., Мельникова Э.Б., Савицкий В.М. Уголовный процесс России. Лекции-очерки. - М.: Изд-во БЕК. 1997. - С. 3.

³⁷⁸ Быков В.М. Принципы уголовного процесса по Конституции РФ 1993 года // Российская юстиция. 1994. № 8. - С. 8-9.

Пас аз таҳлили ҳамаҷонибаи андешаву интиқодҳои олимони ҷиҳати тартиб додани низоми муайяни принципҳои муурофиявии ҷинойти ва алоқамандии онҳо бояд зикр намуд, ки ҳар як принцип хусусиятҳои ба худ хос ва мазмуну мундариҷаи махсус дорад, ки маҳз бо ҳамин хусусиятҳои худ аз дигар принципҳо фарқ карда мешаванд. Ҳамчунин ин хусусиятҳо аз дигар меъёрҳо бар намеоянд, баръақс онҳо мазмуну мундариҷаи дигар меъёрҳоро муайян менамоянд ва ҳамзамон паҳлӯҳои дигари муурофияи ҷинойтиро ба танзим мебароранд.

Мо низ ба андешаи боло мувофиқем. Ҳарчанд имрӯз олимони низоми принципҳоро ба ҳар мазмуну мундариҷа овардаанд, вале мо ҳамон низоми принципҳои дар боби 2-юми Кодекси муурофияи ҷинойтии ҚТ овардашударо мувофиқи мақсад мешуморем. Зеро ба андешаи мо амали маҳз ҳамин низоми принципҳо метавонад муурофияи ҷинойтиро шуруъ аз лаҳзаи оғоз намудани парвандаи ҷинойти то ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми суд ҳамаҷониба ва пурраву холисона муқаррар намоянд ва адолати судиро ба таври дахлдор мустаҷоб гардонанд.

Ҳамин тариқ тавре маълум гардид вобаста ба таснифоти принципҳо ва алоқамандии принциби эҳтимолияти бегуноҳӣ бо дигар принципҳои муурофиявии ҷинойти олимони назару андешаҳои мухталиф доранд. Ба андешаи бархе аз олимони принциби эҳтимолияти бегуноҳӣ танҳо бо якчанд принципҳои муурофиявии ҷинойти алоқамандӣ дорад. Ба андешаи онҳо баъзе принципҳо, ки номгӯи онҳоро дар зербоби мазкур инъикос намудем аз ҷониби эҳтимолияти бегуноҳӣ ҷабида мешаванд. Яъне онҳо чунин мешуморанд, ки мақсаду моҳияти ин принципҳо пурра аз эҳтимолияти бегуноҳӣ падида омада, алоқамандӣ бо ин гуна принципҳо зарурат надорад. Аз рӯи ин таҳлилҳо мо ба чунин хулоса омадем, ки бе амалишавии принциби эҳтимолияти бегуноҳӣ натавонем ба категорияи муайяни принципҳо, балки тамоми низоми принципҳои муурофиявии ҷинойти аҳамияти худро аз даст медиҳанд.

Дар дилхоҳ парвандаи ҷинойти ва новобаста аз шакли содиршавии ҷинойт принципҳо дар алоқамандӣ бо якдигар фаъолият намуда, яке дигареро пурра мегардонад. Принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ягона принципест, ки фаъолияти он аз лаҳзаи дастгир намудани шахс оғоз мегардад ва бидуни он дигар принципҳо фаъолияти босамари худро ба роҳ монда наметавонанд. Яъне принциби эҳтимолияти бегуноҳӣ бо ҳар принциби муурофияи ҷинойти, вобаста ба ҳолати муайян дар алоқамандии зич қарор дошта, амали ҳамаҷонибаи онҳоро кафолат медиҳад ва агар принциби мазкур рад карда шавад, пас бе шакку шубҳа амалишавии пурраи дигар принципҳо низ зери суол мемонад. Бинобар ин бояд қайд намуд, ки амали кулли принципҳои муурофияи ҷинойти дар алоқамандӣ бо эҳтимолияти бегуноҳӣ ба роҳ монда мешавад, вале тавре ибраз доштем ин аз бартарӣ ва авлабияти принциби мазкур нисбат ба дигар принципҳо шаҳодат намедиҳад, балки дар якҷоягӣ баҳри иҷро ва таъмини вазифаҳои муурофияи ҷинойти, ки аз он мустаҷоб гардидани адолати судӣ муайян карда мешавад равона гардидаанд.

Адабиёт:

1. Багаутдинов Ф.Н. Обеспечение публичных и личных интересов при расследовании преступлений. М.: Юрлитинформ, 2004. 544 с.
2. Божьев В.П. Конституционные принципы уголовного процесса / Уголовный процесс: учебник для вузов. М.: Спарк, 1998. 591 с.
3. Быков В.М. Принципы уголовного процесса по Конституции РФ 1993 года // Российская юстиция. 1994. № 8. - С. 8-9.
4. Гриненко А. В. Система принципов уголовного процесса и ее реализация на досудебных стадиях. Автореф. дис. ... док. юрид. наук. Воронеж, 2001. - С. 15.
5. Гриненко А.В. Принципы уголовного судопроизводства // Уголовный процесс: учебник для вузов. М.: Норма, 2008. 496 с.
6. Ларин А.М., Мельникова Э.Б., Савицкий В.М. Уголовный процесс России. Лекции-очерки. - М.: Изд-во БЕК. 1997. - С. 3.
7. Ларин А.М. Уголовный процесс: структура права и структура законодательства. - М., 1985.
8. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. - М : Наука, 1968. - Т. I. С. 125.
9. Строгович М.С. Некоторые вопросы теории уголовного процесса. - М., 1952. - С.23.
10. Чельцов М.А Уголовный процесс. - М.: Юридическая литература, 1969. - С. 73.

ИСБОТКУНӢ ВА МАХСУСИЯТҲОИ ГНОСЕОЛОГӢ (МАЪРИФАТӢ)-И ОН ДАР НАЗАРИЯИ МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ

Исоев Комёр Мадвалиевич,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурорӣ
Тел.: (+992) 985015555
E-mail: isoev10k@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Маҳмудов И.Т., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Абдуллоев П.С., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаҳои гносеологии (маърифат) раванди исботкунӣ ва умуман муурофияи чиноятӣ мавриди омӯзиши дақиқ ва паҳновар қарор мегирад. Дар доираи таҳқиқоти мазкур, муаллиф паҳлӯҳои маърифатии падидаи исботкуниро ишора намуда, ҷанбаҳои мусбии таъсиррасонии илми фалсафа ба илми муурофияи чиноятиро манзур менамояд. Зеро, таҳқиқотҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки илми фалсафа ҷиҳати такмилдиҳӣ ва вусъатбахшии падидаҳои (зухуротҳои) ҷудогонаи раванди исботкунӣ нақши муассир гузоштааст. Масалан, дар бисёре аз таҳқиқотҳои назариявӣ, муурофиячиён зимни муайян намудани мафҳумҳои илми муурофияи чиноятӣ аз категорияҳои фалсафӣ васеъ истифода менамоянд. Бешубҳа, ин тамоюл аллақай то ҷойе омадааст, ки илми муурофияи чиноятӣ бо илми фалсафа аз ҷиҳатҳои мухталиф бо ҳам омезиш меёбанд.

Ҳамзамон, аз ҷониби муаллиф проблемаҳои назариявии таносуби «исботкунӣ» ва «даркнамоӣ» рӯи қор омада, хусусиятҳои шабеҳият, фарқият ва тарзҳои зоҳиршавии онҳо дар муурофияи чиноятӣ ишора карда мешавад.

Калидвожаҳо: Муурофияи чиноятӣ, раванди исботкунӣ, унсурҳои исботкунӣ, табиати ҳуқуқи исботкунӣ, гносеология (назарияи маърифат), даркнамоӣ, хусусиятҳои мантиқии исботкунӣ, мақомоти тафтиши пешакӣ, амалияи ҳуқуқтатбиқнамоӣ, ошкор намудани чиноят.

ДОКАЗЫВАНИЕ И ЕГО ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В ТЕОРИИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Исоев Комёр Мадвалиевич,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, ассистент
кафедры судебного права и
прокурорского надзора
Тел.: (+992) 985015555
E-mail: isoev10k@gmail.com

Научный руководитель: Махмудов И.Т., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Абдуллоев П.С., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье детальному и всестороннему изучению подлежат гносеологические вопросы (знания) процесса доказывания и уголовного процесса в целом. В рамках данного исследования автор указывает на когнитивные аспекты института доказывания и предлагает положительные стороны влияния науки философии на науку уголовного процесса. Так как, научные исследования показывают, что наука философия сыграла эффективную роль в совершенствовании и расширении отдельных институтов (явлении) процесса доказывания. Например, во многих теоретических исследованиях процессуалисты широко используют философские категории при определении понятий уголовно-процессуальной науки. Несомненно, эта тенденция уже дошла до того, что наука уголовного процесса и наука философия по-разному соединяются.

В то же время автор обращается к теоретическим проблемам соотношения «доказывания» и «познание», указывает на особенности сходства, различия и способы их проявления в уголовном процессе.

Ключевые слова: Уголовный процесс, процесс доказывания, элементы доказывания, правовая природа доказывания, гносеология (теория познания), познание, логические особенности доказывания, органы предварительного расследования, правоохранительная практика, раскрытие преступлений.

PROOF AND ITS GNOSEOLOGICAL FEATURES IN THE THEORY OF CRIMINAL PROCEDURE

Isoev Komyor Madvalievich,
Tajik National University, Law Faculty,
Assistant of the Department of judicial law
and prosecutor's supervision
Phone: (+992) 985015555
E-mail: isoev10k@gmail.com

Research supervisor: Mahmudov I. T., candidate of legal Sciences,
associate Professor

Reviewer: Abdulloev P.S., candidate of legal Sciences, associate Professor

Annotation: In this article, epistemological issues (knowledge) of the process of proof and the criminal process as a whole are subject to detailed and comprehensive research. In the framework of this research, the author points out the cognitive aspects of the institution of proof and suggests the positive aspects of the influence of the science of philosophy on the science of criminal proceedings. Since scientific research shows that the science of philosophy has

played an effective role in improving and expanding individual institutions (the phenomenon) of the process of proof. For example, in many theoretical researches, scientists widely use philosophical categories when defining the concepts of criminal procedure science. Undoubtedly, this trend has already reached the point where the science of criminal procedure and the science of philosophy are combined in different ways.

At the same time, the author addresses the theoretical problems of the relationship between «proof» and «cognition», points out the features of similarities, differences and ways of their manifestation in criminal proceedings.

Keywords: Criminal process, process of proof, elements of proof, legal nature of proof, epistemology (theory of knowledge), cognition, logical features of proof, preliminary investigation bodies, law enforcement practice, crime detection.

Дар таълифоти илми ҳуқуқшиносӣ исботкунӣ ва далел аз қабилӣ масоилҳои мубрам ва ҳамзамон ҳасоснок арзёбӣ гардида, меҳвари тамоми мурофиаи ҷиноятиро ташкил медиҳанд. Аз рӯзмарра будани падидаи исботкунӣ корҳои афзунӣ олимону муҳаққиқони риштаи мурофиаи ҷиноятӣ ва криминалистика дарак медиҳад. Аз ин рӯ, муаллифи мақолаи мазкур ба ҷанбаҳои муҳоҷисаталаби падидаи исботкунӣ ва пайдо намудани раҳёфтҳои мухталиф ба мафҳум, моҳияти исботкунӣ, ҳамчунин хусусиятҳои гносеологӣ (назарияи даркнамоӣ) доштани онро дар илми мурофиаи ҷиноятӣ манзур хоҳад намуд. Ин дар ҳолат, ки падидаи мазкур, коркарди масъалаҳои назариявӣ ва амалиявиро дар шароити кунунӣ бо назардошти муайян намудани мавқеи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ дар ин бобатро тақозо менамояд.

Аслан, мурофиаи ҷиноятӣ таъиноти духӯра дорад. Он аз як ҷониб ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсон ва ташкилотҳои, ки аз ҷиноят зарар дидаанд (ҷабрдида, даъвогари граждани) нигаронида шудааст, аз ҷониби дигар бошад, талаботи қонун оид ба пешбурди парвандаи ҷиноятӣ инсон ва шахрвандро аз беасос айбдор ва маҳкум кардан, ғайриқонунӣ маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои ӯ ҳимоя мекунад³⁷⁹. Бинобар ин, фаъолияти исботкунӣ вочиб аст тавре ба роҳ монда шавад, ки ҳақиқат вобаста ба парванда муқаррар карда шуда, ҳамзамон манфиатҳои иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ аз мадди назари субъектони ваколатдор дур нагардад.

Фаъолияти мунтазам ва самараноки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҷиҳати пешгирӣ, анҷом додани корҳои ҷилавгирӣ, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсони ҷиноят содирнамуда, вазъи ҷинояткориро дар ҷумҳурӣ муътадил нигоҳ дошта наметавонад. Ҳол он, ки сазо талошҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар самти мубориза бо ҷинояткорӣ баръало ба мушоҳида мерасад. Ҷунонҷӣ, дар соли 2020 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 ҳазору 460 ҷиноят ба қайд гирифта шуда, 18 ҳазору 887 ҷиноят ошкор гардидааст. Яъне, фоизнокии ошкоршавии ҷиноят зиёда аз 80% ташкил медиҳад, ки

³⁷⁹ Ниг.: Рыжаков А.П. Уголовный процесс: Учебник для вузов. -3-е изд. испр. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2004. – С. 10-11.

нишондоди қобили қабул арзёбӣ мешавад³⁸⁰. Бо мақсади хошиш додани сатҳи ҷинойткорӣ дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи давлатии муқовимат бар зидди ҷинойткорӣ³⁸¹ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030 ва Стратегияи муқовимат бо экстремизм ва терроризм барои солҳои 2021-2025 таҳия гардида, рафти татбиқи он таҳти назорати доимии мақомоти прокуратура қарор дорад.

Бо вучуди ин ҳама иқдомҳои саривақтии масъулин дар ин ҷода, масъалаи ҷинойткорӣ ва сари вақт ошкор намудани ҷинойт дар ҚТ аз масъалаҳои рӯзмарра арзёбӣ мешавад. Дар робита ба ин, Б.С. Негматов бамаврид зикр менамояд, ки «Амалияи прокурорӣ ва тафтишотӣ шаҳодат аз он медиҳанд, ки камбудии асосии мақомоти тафтиши пешакӣ дар ин самт он аст, ки мақомоти тафтиши пешакӣ дар рафти пешбурди парванда аксар вақт қидду ҷаҳди худро ба исбот намудани ҳодисаи содир намудани ҷинойт равона намуда, ба масъалаҳои исботи гуноҳ эътибори кофӣ намедиҳанд ва баъзан ҳолатҳо айбдоршавандаро ба иқрори гуноҳ водор менамоянд»³⁸².

Алҳол, дар амалияи ҳуқуқтатбиқнамоӣ ҷинойтҳое ба қайд гирифта мешаванд, ҷиҳати сари вақт ва пурра ошкор намудани он раҳёфтҳои мухталифи исботкуниро мавриди истифода намудан зарур аст. Ба хусус, ҷинойтҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ (м.298,299,300,301,302,303,304 КҶ ҚТ). Ин қабил ҷинойтҳо бо назардошти такмил ёфтани технологияи инноватсионӣ, тараққии бесобиқаи илму техника ва ғайри мақсаднок донишандӯзии ҷинойткорон дар соҳаи амнияти иттилоотӣ ба вуқӯъ мепайвандад. Ба назари мо, ин як мушкилоти бузургест, ки дар натиҷаи ҷавҳонишавии ҳаёти муосир ба вучуд омадааст. Табиист, ки ҷаҳони муосир дер боз тағйир ёфтааст ва айни замон бо суръати баланд бо дарназардошти омилҳои гуногун самти масири худро дигар кардааст. Технологияи ҷадид, ки инсоният ҷиҳати беҳбудии зиндагӣ ба онҳо умед мебандад, бо худ оқибатҳои зиёди манфиро ба бор меоварад. Зеро, дар шароити кунунӣ технологияи муосир василаи қулайи содиршавии ҷинойт гаштааст.

Дар робита ба ҳамин масъала, суханони ҳаҷвнигори Иёлооти Муттаҳидаи Амрико (минбаъд ИМА) Дейв Шаппелл пеши назар меояд: «проблемаҳои муосир, қарорҳои муосирро тақозо менамояд».

Мусаллам аст, падидаи исботкунӣ дар баробари содиршавии ҷинойтҳои характери «муосирдошта» бояд дар ҳоли рушд қарор дошта бошад, зеро маҳз раҳёфтҳои муосири илмӣ, мантиқӣ, техникӣ, иттилоотӣ василаи асосии исбот намудани ҳолатҳои барои парванда аҳамиятдошта маҳсуб меёбад. Дар ҳошияи суханони болозикр, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки исботкунӣ ҳамчун падидаи муруфиаи ҷинойтӣ дар ҳоли

³⁸⁰ Нишастии матбуотии Вазири ВКД Раҳимзода Р.Х. 19 феввали 2021. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://javonon.tj/news/social/vkd> (санаи мурочиат: 03.09.2022).

³⁸¹ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, №265. Барномаи давлатии муқовимат ба ҷинойткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://dushanbe.sud.tj/press/barnomai-davlatii-mu-ovimat-ba-inojatkor-dar-um-urii-to-ikiston-baroi-sol-oi-2021-2030/> (санаи мурочиат: 03.09.2023).

³⁸² Негматов Б.С. Тартиби содакардашудаи пешбурди тафтиши судӣ дар муруфиаи ҷинойтӣ: дисс. номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2023. – С.134.

ҳозир низ аз зумраи масъалаҳои бағоят муҳим арзёбӣ карда мешавад. Ҳарчанд дар хусуси моҳият ва мақсади исботкунӣ корҳои зиёди илмӣ аз ҷониби олимону муҳаққиқони дохиливу хориҷӣ бахшида шуда бошанд ҳам, масъалаи мазкур, то ин ҳангом мубрамияти худро аз даст надодааст. Қобили зикр аст, ки замони авҷу густариши падидаи исботкунӣ ба қарни 20 рост омада, то кунун роҷеъ ба масъалаҳои мухтаво, мақсад ва предмети исботкунӣ аз ҷониби муҳаққиқони соҳа андешаҳои мухталифи назариявӣ амалӣ манзур шуда истодаанд.

Яке аз масъалаи баҳсноки ҳалталаб дар адабиёти ҳуқуқӣ ин таносуби исботкунӣ ва назарияи даркнамоӣ (гносеология – назарияи маърифат)³⁸³ маҳсуб меёбад. Мусаллам аст, ки исботкунӣ дар муурофияи ҷиноятӣ як навъ даркнамоии инсон дар бораи воқият аст. Аз ҳамин нуқтаи назар, гуфтан мумкин аст, ки исботкунӣ заминаи гносеологӣ ва мантиқиро доро мебошад.

Мавриди зикри хос аст, ки мафҳуми «даркнамоӣ» ва «исботкунӣ» асосан категорияи илми фалсафӣ буда, сониян ба илмҳои хусусӣ дастрас гаштааст. Агар мафҳумҳои фалсафии «даркнамоӣ» ва «исботкунӣ» шаклҳои умумӣ-универсалии ҷаҳони даркшударо инъикос карда бошанд, пас ҳамон мафҳумҳои зикршуда дар илми ҳуқуқ танҳо муносибатҳои инфиродиро, ҳамчун муносибатҳои хусусии ба соҳаи муайяни фаъолият хосро инъикос мекунанд. Ин муқаррарот калиди универсалии методологии даркнамоии ҳолатҳои ҷинояти содиршударо, ки ҳангоми баррасии парвандаи ҷиноятӣ анҷом дода мешавад, фароҳам меорад³⁸⁴.

Даркнамоии ҳолатҳои ҳодисаи ҷиноятӣ, ки дар гузашта ба вуқӯъ пайваستاаст, на танҳо аз ҷониби субъекти тафтишкунандаи он амалӣ карда мешавад, балки таъиноти муҳими он нисбати доираи васеи мутахассисон ва шахсони манфиатдори парванда пешбинӣ мегардад. Дар робита ба ин масъала, Л.М. Карнеева бамаврид қайд менамояд, ки осори ҷинояте, ки дар хотираи одамон ва дар муҳити моддӣ қарор доранд, хусусияти объективӣ дошта, худ аз худ ҳанӯз далели парванда нестанд. Онҳо танҳо дар раванди исботкунӣ, дар натиҷаи фаъолияти мақсадноки шахсоне, ки тафтишотро анҷом медиҳанд ва парвандаро дар суд ҳаллу фасл менамоянд, далел ҳисобида мешаванд³⁸⁵.

Ба андешаи мо, аз ақидаи мазкур чунин бармеояд, ки дар рафти исботкунӣ ин ё он ҳолат асоснок карда шуда, донишҳои ҷадид дар хусуси ҷинояти содиршуда аз ҷониби субъекти исботкунӣ ба даст оварда мешавад. Гузашта аз ин, зухуроти даркнамоӣ ҳодисаи ҷиноятро ба назари эътибор гирифта, изҳор намудан мумкин аст, ки исботкунӣ аз фаъолияти муттаҳидшудаи амалӣ (ҷамъоварӣ ва тафтиш намудани далелҳо) ва равонӣ-аклонӣ (баҳодиҳии далелҳо) иборат мебошад. Зимнан бояд қайд намуд, ки қисмати фаъолияти равонии исботкуниро вобаста ба коркарди

³⁸³ Ниг.: Саидов Н., Аминов Ф. Фалсафа. Маҷмӯи саволҳои тестӣ барои имтиҳони ҷорӣ дар ихтисосҳои ғайрифалсафӣ. Душанбе. 2009. – С. 105.

³⁸⁴ Ниг.: Раҳмадҷонзода Р.Р., Арипов А.Л., Самиев Н.М., Махмадализода А.М., Касимова М.А. Доказательства и доказывание в уголовном процессе Республики Таджикистан : учебное пособие. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 10.

³⁸⁵ Карнеева Л.М. Доказательства в советском уголовном процессе. Волгоград, 1988. – С. 32.

усулҳои самараноки дарёфт ва ҷамъоварии далелҳо, ҳамчунин ташаққул додани онҳоро илми мантиқ меомӯзад. Олимони ватанӣ низ роҷеъ ба зухуроти даркнамоӣ ва исботкунӣ мароқ зоҳир намуда, фикру андешаҳои хешро ибраз намудаанд, ба монанди Абдуллоев П.С.³⁸⁶, Раҳмаджонзода Р.Р.³⁸⁷ ва дигарон. Исботкунӣ оид ба парванди ҷиноятӣ ҳамчун раванди даркнамоии ҳақиқати воқеӣ дорои мақсадҳо, объектҳо, воситаҳо ва шаклҳои махсус мебошад³⁸⁸.

Ба қавли бархе аз муҳаққиқон дар муурофияи ҷиноятӣ дар баробари исботкунӣ боз як шакли дигар даркнамоӣ вучуд дорад, ба мисли дарки бевоситаи фактҳо, амалҳо ва ҳодисаҳои ҷудогона³⁸⁹. Чунончи, А.Р. Белкин ба ҷуз аз ҳодисаи ҷиноят, ки ба предмети исботкунӣ дохил мешавад, дигар фактҳоеро низ ишора менамояд, ки ҷиҳати даркнамоӣ аз ҷониби муфаттиш ва суд дастрас мебошанд³⁹⁰.

Таҳлили комплекси масъалаи мазкур аз ҷониби муаллиф нишон медиҳад, ки маълумотҳои барои парванда аҳамиятдошта тавассути шаклҳои мухталифи даркнамоӣ ба даст оварда мешаванд, аз ин рӯ, дар муурофияи ҷиноятӣ зухуроти исботкунӣ шакли ягонаи даркнамоӣ нест. Дар пайвандӣ ба ҳамин масъала, О.В. Левченко зикр менамояд, ки даркнамоӣ вобаста ба парвандаи ҷиноятӣ шаклҳои гуногуни фаъолиятро аз қабилӣ, исботкунӣ, фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, преюдиция, презумсия ва фактҳои маълумшударо фаро мегирад³⁹¹. Ҳамзамон, бояд зикр намуд, ки ҳамаи ин шаклҳои даркнамоӣ ба якдигар тавассути предмети умумии даркнамоӣ – ҳодисаи ҷиноят дар алоқамандӣ қарор доранд. Онҳо дар доираи муайян вучуд ва инкишоф ёфта, чунин даркнамоиро аз нуқтаи назари эътимоднокӣ, ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисонаи он таъмин менамоянд. Бо вучуди ин, дар муурофияи ҷиноятӣ исботкунӣ шакли асосии раванди даркнамоӣ вобаста ба парвандаи ҷиноятӣ маҳсуб меёбад.

Омӯзиши амиқи адабиёти ҳуқуқӣ ва монографияҳо нишон медиҳад, ки дар бобати зухуроти даркнамоӣ ва исботкунӣ ақидаи умумиэтрофгашта вучуд надорад. Масалан, бархе аз олимону муҳаққиқон ин ду категорияро дар якҷоягӣ қабул дошта, байни онҳо ҳеҷ як тафовуте намебинанд. Масалан, З.З. Зинатуллин ин ҳолатро чунин шарҳ медиҳад: «исботкунӣ дар муурофияи ҷиноятӣ дар баробари даркнамоӣ вучуд надорад: ин ҳамон даркнамоии ҳолатҳои аҳамиятдоштаи парванда

³⁸⁶ Ниг.: Абдуллоев П.С. Далелҳо ва исбот дар муурофияи ҷиноятӣ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 78-87.

³⁸⁷ Ниг.: Раҳмаджонзода Р. Р., Арипов А. Л., Самиев Н. М., Махмадализода А. М., Касимова М. А. Доказательства и доказывание в уголовном процессе Республики Таджикистан : учебное пособие. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 44 с.

³⁸⁸ Абдуллоев П.С. Ҳамон ҷо. – С.79.

³⁸⁹ Ниг.: Дорохов В.Я., Николаев В.С. Обоснованность приговора в советском уголовном процессе. – М., 1959. – С.37-38; Курылёв С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. – Минск, 1969. – С.23;

³⁹⁰ Ниг.: Белкин А. Р. Теория доказывания. Научно-методическое пособие. — Москва: - М.: Издательство НОРМА, 1999. – С. 5.

³⁹¹ Левченко О.В. Система средств познавательной деятельности в доказывании по уголовным делам и её совершенствование: Диссертация на соискание учёной степени доктора юридических наук. - Астрахань, 2004. – С. 33.

мебошад»³⁹². П.Ф. Пашкевич низ ҳамин мавқеъро пешбарӣ намуда, чунин изҳор менамояд: «Даркнамоии ҳақиқат дар парвандаи ҷиноятӣ аз қоидаҳои умумӣ истисно набуда, тавассути қонунҳои умумии ғайриҷинояти даркнамоии инсон ба амал бароварда мешавад»³⁹³.

Дар заминаи андешаҳои манзуршуда, гуфтан ҷоиз аст, ки мавқеи олимони зикрғфта бо назардошти такмили падидаҳои муҳофизати ҷиноятӣ, аз қабилӣ васеъ гаштани предмети исботкунӣ, афзун гаштани меъёрҳои диспозитивӣ дар сатҳи қонунгузорию муҳофизати ҷиноятӣ ва тағйир ёфтани донишҳои атрофи ҳақиқат дар ҳоли ҳозир чандон лоиқи дастгирӣ нест. Муаллифи рисола мавқеи хешро дар ин хусус сониян манзур хоҳад намуд.

Дар баробари ин, ақидаҳои дигари олимону дар ин бобат пешкаш намудан ба мақсад мувофиқ мешуморем. Як зумра олимону бар он ақидаанд, ки зухуроти даркнамоӣ ва исботкунӣ бояд ҷудоғона омӯхта шавад. Ба назари Р.Г. Домбровский: «Даркнамоӣ ҳамеша бо тафаккур алоқаманд аст ва раванди тавлиди андеша аст. Дар мавриди исботкунӣ бошад, ин тафаккур нест, балки раванди баёни андеша аст, баёни ҳулосаҳое, ки аз ҷониби субъекти даркнамоӣ муайян гардидааст»³⁹⁴. Ақидаи ба ҳамин шабеҳро И.М. Лузгин манзур менамояд. Мавсуф менависад: «даркнамоӣ ба маъноӣ васеъ ин аз худ намудани донишҳои оиди ин ё он предмету зухуроти муайян махсуб меёбад, исботкунӣ бошад, дар асоснокунии муқарраротҳои инъикос мегардад»³⁹⁵.

Ба назари мо, даркнамоӣ ва исботкунӣ зухуроти якҷоя нестанд ва аз рӯи табиат ва хусусиятҳои худ фарқ менамоянд. Аз ин рӯ, мо бо ақидаи манзурнамудаи О.В. Левченко ҳамраъӣ ҳастем. Муҳаққиқи мазкур, изҳор менамояд, ки исботкунӣ бояд ба сифати қисми мустақили даркнамоии муҳофизати ҷиноятӣ вобаста ба парванда мавриди омӯзиш қарор дода шавад. Дар баробари ин, зикр менамояд, ки даркнамоӣ ва исботкунӣ аз рӯи ҳаҷм ё худ иқтидори ғайриҷиноятӣ, аз рӯи субъект ва мустаҳкам намудани натиҷаҳои фарқ карда мешаванд³⁹⁶. Дарвоқеъ, яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи зухуроти даркнамоӣ аз исботкунӣ ин дар субъектҳои онҳо ифода мегардад. Масалан, агар моддаҳои ҷудоғонаи КМҶ ҚТ (м.86 ва 88) муҳофизат намоем, субъектҳои исботкунӣ маълум мегарданд. Ин ҳам бошад, таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд махсуб меёбанд, ки исботкунӣ барои онҳо ӯҳдадорӣ аст.

Ба субъектҳои даркнамоӣ иштирокчиёни муҳофизати ҷиноятӣ, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои худ ё намоёндагӣшонро ҳимоя менамоянд, аз қабилӣ гумонбаршуда, айбдоршаванда ва ҳимоятгар дохил мешаванд.

³⁹² Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное доказывание; Учебное пособие [Текст]. - Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1993. - С. 29. Ниг.: ҳамчунин: Зинатуллин, З.З., Егорова, Т.З., Зинатуллин, Т.З. Уголовно-процессуальное доказывание: Концептуальные основы: Монография [Текст]. - Ижевск: Детектив-Информ, 2002. - С. 9-10, 14.

³⁹³ Пашкевич П.Ф. Объективная истина в уголовном судопроизводстве (Текст). - М., 1961. - С. 34.

³⁹⁴ Домбровский, Р.Г. Соотношение познания и доказывания в судебном исследовании / Учен. Зап. Латв. ун. [Текст].-Рига, 1973. - Т. 241. Вып. И. - С. 168.

³⁹⁵ Лузгин И.М. Расследование как процесс познания [Текст]. - М., 1969. - С. 21.

³⁹⁶ Левченко, О.В. Презумпции и преюдиции в доказывании [Текст]. - Астрахань, 1999. - С. 11.

Ҳамин тариқ, нишондодҳои ишорагардида бозгӯи он аст, ки даркнамоӣ нисбат ба исботкунӣ аз бисёр ҷиҳат паҳновару васеъ буда, исботкунӣ танҳо яке аз шаклҳои он маҳсуб меёбад. Ба ибори дигар, даркнамоӣ на танҳо исботкунӣ, балки василаҳои дигари ба даст овардани маълумотҳои воқеиро ҷиҳати муқаррар намудани ҳақиқат вобаста ба парвандаи ҷиноятӣ фарогир мебошад.

Адабиёт:

1. Кодекси мувофиқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2009, таҳти № 564 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз соли 2009, № 12, мод. 815, мод. 816.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, №265. Барномаи давлатии муқовимат ба ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://dushanbe.sud.tj/press/barnomai-davlatii-mu-ovimat-ba-inojatkor-dar-um-urii-to-ikiston-baroi-sol-oi-2021-2030/> (санаи мурочиат: 03.09.2023).

3. Нишастии матбуоти Вазири ВКД Раҳимзода Р.Ҳ. 19 феввали 2021. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://javonon.tj/news/social/vkd> (санаи мурочиат: 03.09.2022).

4. Негматов Б.С. Тартиби соддакардашудаи пешбурди тафтиши судӣ дар мувофиқи ҷиноятӣ: дисс. номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2023. – 205 с.

5. Левченко О.В. Система средств познавательной деятельности в доказывании по уголовным делам и её совершенствование: дис. ... д-ра на юрид. наук. - Астрахань, 2004. – 411 с.

6. Абдуллоев П.С. Далелҳо ва исбот дар мувофиқи ҷиноятӣ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 252 с.

7. Раҳмадҷонзода Р. Р., Арипов А. Л., Самиев Н. М., Махмадализода А. М., Касимова М. А. Доказательства и доказывание в уголовном процессе Республики Таджикистан: учебное пособие. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 44 с.

8. Карнеева Л.М. Доказательства в советском уголовном процессе. Волгоград, 1988. – 68 с.

9. Дорохов В.Я., Николаев В.С. Обоснованность приговора в советском уголовном процессе. – М., 1959. – 236 с.

10. Курылёв С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. – Минск, 1969. – 204 с.

11. Белкин А.Р. Теория доказывания. Научно-методическое пособие. — Москва: М.: Издательство НОРМА, 1999. — 429 с.

12. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное доказывание : учеб. пособие / З.З. Зинатуллин; Удмурт. гос. ун-т, Каф. уголов. права и процесса. – Ижевск : Изд-во Удмурт. ун-та, 1993. – 180 с.

13. Зинатуллин З.З., Егорова, Т.З., Зинатуллин, Т.З. Уголовно-процессуальное доказывание: Концептуальные основы: – Монография [Текст]. – Ижевск: Детектив-Информ, 2002. – 228 с.

14. Пашкевич П.Ф. Объективная истина в уголовном судопроизводстве (Текст). – М., 1961. – 170 с.
15. Домбровский Р.Г. Соотношение познания и доказывания в судебном исследовании / Учен. Зап. Латв. ун. [Текст]. – Рига, 1973. – 208 с.
16. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания [Текст]. – М., 1969. – 178 с.
17. Левченко, О.В. Презумпции и преюдиции в доказывании [Текст]. - Астрахань, 1999. – 131 с.

**КРИМИНАЛИСТИКА; ФАЪОЛИЯТИ СУДӢ-ЭКСПЕРТӢ;
ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ДУСТУЧӢӢ (ИХТИСОС: 12.00.12) –
КРИМИНАЛИСТИКА; СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.12)**

**ВНЕДРЕНИЕ НОВЕЙШИХ ТЕХНИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ
СРЕДСТВ В ПРАКТИКУ ОСМОТРА МЕСТА ПРОИСШЕСТВИЯ**

Файзуллозода Айнулло Кудратулло,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, ассистент
кафедры криминалистики и судебно-
экспертной деятельности
Тел.: (+992) 988564655
E-mail: bakhtiyor_20@mail.ru

Научный руководитель: Назаров А.К., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Давлатзода К.Д., кандидат юридических наук, доцент.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос о внедрение новейших технико-криминалистических средств в практику осмотра места происшествия. А также в статье отмечается, что во время обзорного производства потребуются следователи, фотографическое устройство с резервными лентами и импульсная лампа. При осмотре места происшествия применяются технико-криминалистические средства и методы, последовательность выбора которых целесообразна, характер осмотра, свойства объектов и следов которых используются для их обнаружения и маркировки.

Вопрос осмотр места происшествия играет ключевую роль в успешном расследовании любого вида преступлений. Это первоначальное следственное действие, направленное на фиксирование и сбор всех возможных следов и доказательств на месте происшествия. На основе правильно проведенного осмотра собираются данные, которые могут стать основой для дальнейшего анализа и расследования.

Ключевые слова: Криминалистическая техника, криминалистика, осмотр места происшествия, следователь, доказательства, преступление, судебный процесс, правоохранительный орган, преступник.

**ЧОРӢ НАМУДАНИ ВОСИТАӢОИ НАВИ ТЕХНИКӢ-
КРИМИНАЛИСТӢ ДАР АМАЛИЯИ АЗНАЗАРГУЗАРОНИИ ЧОӢИ
ӢОДИСА**

Файзуллозода Айнулло Кудратулло,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи криминалистика ва фаъолияти
экспертизаи судӣ
Тел.: (+992) 988564655
E-mail: bakhtiyor_20@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Назаров А.К., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Давлатзода К.Д., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаи ҷорӣ намудани воситаҳои нави техникӣ-криминалистӣ дар амалияи тафтиши Ҳангоми азназаргузаронии ҷойи ҳодиса ба риштаи таҳлили илмӣ кашида шудааст. Ҳамзамон дар мақола зикр гардидааст, ки Ҳангоми истехсолоти азназаргузаронӣ – ҷомадони муфаттиш, дастгоҳи аксбардорӣ бо наворҳои захиравӣ ва ҷароғи импульсивӣ лозим мешаванд. Ҳангоми азназаргузаронии ҷойи ҳодиса, воситаҳо ва усулҳои техникӣ-криминалистикӣ ба кор бурда мешавад, ки пайдарҳамии интиҳоби онҳо мувофиқи мақсад буда, хусусияти азназаргузаронӣ, хусусиятҳои объектҳо ва пайҳо барои дарёфт ва қайд кардани онҳо аз ин воситаҳо истифода карда мешаванд.

Аз назар гузаронии ҷойи ҳодиса дар тафтиши бомуваффақонаи дилхоҳ намуди ҷиноят нақши калидиро иҷро менамояд. Ин як амали ибтидоии тафтишотӣ мебошад, ки ба сабт ва ҷамъ овардани тамоми осорҳо ва далелҳои имконпазир дар ҷойи ҳодиса нигаронида шудааст. Дар асоси санҷиши дуруст гузаронидашуда маълумоте ҷамъоварӣ карда мешавад, ки барои таҳлил ва тафтишоти минбаъда асос шуда метавонанд.

Калидвожаҳо: Техникаи криминалистӣ, илми криминалистика, азназаргузаронии ҷойи ҳодиса, муфаттиш, далел, ҷиноят, мурофияи судӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҷинояткор.

THE INTRODUCTION OF THE LATEST TECHNICAL AND FORENSIC TOOLS INTO THE PRACTICE OF EXAMINING THE SCENE OF AN ACCIDENT

Fayzullozoda Ainullo Kudratullo,
Tajik National University, Faculty of Law,
assistant of the Department of
Criminalistics and Forensic
Phone: (+992) 988564655
E-mail: bakhtiyor_20@mail.ru

Scientific adviser: Nazarov A.K., Doctor of Law, Professor

Reviewer: Davlatzoda K.D., candidate of Legal Sciences, Dotcent

Annotation: This article discusses the issue of introducing the latest technical and forensic tools into the practice of examining the scene of an accident. And the article also notes that during the review production, investigators, a photographic device with backup tapes and a pulse lamp will be required. During the inspection of the scene, technical and forensic tools and methods are used, the sequence of which is appropriate, the nature of the inspection, the properties of objects and traces of which are used to detect and mark them.

The issue of crime scene inspection plays a key role in the successful investigation of any type of crime. This is an initial investigative action aimed at recording and collecting all possible traces and evidence at the scene of the incident. Based on a properly conducted inspection, data is collected that can form the basis for further analysis and investigation.

Keywords: Technical criminology, criminology, inspection of the scene, investigator, evidence, crime, trial, law enforcement agency, criminal.

Осмотр места происшествия (ОМП) играет ключевую роль в успешном расследовании любого преступления. Это первоначальное следственное действие, направленное на фиксацию и сбор всех возможных следов и доказательств на месте происшествия. На основе правильно проведенного осмотра можно собрать информацию, которая может стать основой для дальнейшего анализа и расследования³⁹⁷.

В процессе осмотра места происшествия следователи обычно выполняют следующие шаги:

Перед началом осмотра важно обеспечить безопасность места происшествия для следователей, свидетелей и других участников.

Фиксация состояния места происшествия – это включает в себя фотографии, видеозаписи, замеры и описание обстановки. Важно фиксировать все, что может быть потенциально связано с преступлением³⁹⁸.

Выявление и маркировка следов следователем исследуют место происшествия на наличие следов, таких как отпечатки обуви, отпечатки пальцев, волосы, кровь и другие материалы.

Важно правильно упаковывать, маркировать и регистрировать все собранные доказательства, чтобы они могли быть использованы на следующих этапах расследования и в суде. Идентификация и фиксация свидетельских показаний. Следователи должны общаться с свидетелями и фиксировать их показания. Это помогает создать полную картину произошедшего.

Вся информация, полученная в ходе осмотра, должна быть документирована, чтобы предоставить полные и точные сведения для следующих этапов расследования. Разработанные научные принципы и

³⁹⁷ Овчинников В. В. Осмотр места происшествия как часть процесса расследования // Актуальные проблемы уголовного права, процесса и криминалистики: материалы всерос. науч.-практ. конф. – Уфа, 2018. – С. 85.

³⁹⁸ Дубина В. М. Особенности тактики производства осмотра места происшествия по делам об изнасиловании // Развитие юридических наук: проблемы и перспективы: материалы междунар. науч.-практ. конф. – М., 2015. – С. 101.

рекомендации по тактике проведения осмотра места происшествия помогают следователям и экспертам эффективно использовать свои навыки для максимально полного и точного сбора информации. Это важный этап, влияющий на успешность всего расследования и возможность выявления преступников.

Прогресс в области науки и техники играет ключевую роль в улучшении методов осмотра места происшествия и обеспечении более эффективного выявления, фиксации и изъятия следов преступления³⁹⁹. Научно-технические средства становятся неотъемлемой частью современной криминалистики и следственной работы. Некоторые из технологических средств, которые могут использоваться при осмотре места происшествия:

Фото и видеотехника: Современные камеры и видеокамеры позволяют детально фиксировать место происшествия. Фотографии и видеозаписи являются важными средствами документирования и могут использоваться в судебных процессах.

- **Дроны:** Беспилотные летательные аппараты (дроны) могут предоставить обзор с высоты, обеспечивая дополнительную перспективу и помогая выявлять детали, которые могли бы быть упущены с земли.

- **Лазерная сканирование и 3D-моделирование:** Эти технологии позволяют создавать точные трехмерные модели места происшествия, что может быть полезным для анализа и воссоздания событий.

- **Спектральный анализ искусственного освещения:** Этот метод позволяет выделить дополнительные детали, которые могут быть невидимыми невооруженным глазом, такие как следы крови или следы химических веществ.

- **Биометрический анализ следов:** С использованием технологий распознавания лиц, анализа ДНК и других биометрических методов можно более эффективно выявлять и идентифицировать следы преступления.

- **Обнаружение следов с использованием химических реакций:** Специализированные химические реактивы позволяют выявлять следы, такие как отпечатки пальцев или кровь⁴⁰⁰.

Развитие этих технологий требует постоянного обновления методов обучения и оборудования для следователей и экспертов, чтобы они могли эффективно использовать новые средства и методы в своей работе. Это также подчеркивает важность сотрудничества между научным сообществом и правоохранительными органами для создания более совершенных методов борьбы с преступностью.

Дроны и беспилотные транспортные средства: Использование дронов для аэрофотосъемки и мониторинга места происшествия из воздуха.
Технологии виртуальной и дополненной реальности: Создание

³⁹⁹ Alexey V. Orlova, b, Vera A. Braginaa, Maxim P. Nikitina, b, Petr I. Nikitina. Rapid dry-reagent immunomagnetic biosensing platform based on volumetric detection of nanoparticles on 3D structures. *Biosensors and Bioelectronics*. Volume 79, 15 May 2016, Pages 423-429.

⁴⁰⁰ Андрианова В.А., Капитонов В.Е. Средства и методы выявления, фиксации и изъятия следов рук. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1985.

виртуальных моделей и сцен для более детального изучения и взаимодействия с местом преступления. Лазерное сканирование и 3D-моделирование: Точное воссоздание пространства места происшествия с использованием лазерных сканеров для создания трехмерных моделей.

Разработка новых средств обнаружения, фиксации и изъятия следов преступления. Использование биометрии для идентификации и отслеживания лиц, анализа ДНК и других биометрических данных для выявления участников преступлений. Спектральный анализ искусственного освещения: Обнаружение дополнительных следов или доказательств, которые могут быть невидимыми при обычном освещении. Использование передовых сенсоров для выявления и фиксации следов, таких как отпечатки пальцев, тепловые следы и другие физические характеристики.

Эти инновации улучшают точность и эффективность сбора доказательств, а также обеспечивают более высокий уровень анализа и визуализации информации, что способствует более качественному расследованию. Одновременно с этим, необходимо обеспечивать соответствующее обучение и подготовку сотрудников правоохранительных органов для успешного применения этих технологий в практической работе.

Инновации в области осмотра места происшествия действительно направлены на улучшение эффективности этого важного следственного действия. Целью таких инноваций является создание более быстрых, менее трудоемких и более информативных методов сбора доказательств на месте преступления. Новые технологии и методы позволяют следователям и экспертам⁴⁰¹:

- Сокращать время осмотра: Использование передовых технологий позволяет более эффективно и быстро выявлять, фиксировать и обрабатывать следы преступлений.

- Снижать трудозатраты: Автоматизированные системы и средства позволяют оптимизировать процессы сбора и анализа доказательств, уменьшая нагрузку на персонал.

- Повышать информативность: Инновационные методы, такие как использование технологий виртуальной и дополненной реальности, лазерного сканирования и биометрического анализа, обеспечивают более полное и детальное представление о месте преступления.

- Обеспечивать точность и достоверность: Использование современных технологий позволяет более точно и надежно фиксировать следы, что важно для поддержки следствия в суде.

Эти улучшения вносят существенный вклад в повышение эффективности правоохранительных органов и способствуют более успешному выявлению и раскрытию преступлений. Одновременно с этим,

⁴⁰¹ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewiqppi ktv2DAxUxIRAIHVmBBhwQFnoECBkQAQ&url=https%3A%2F%2Fcyberleninka.ru%2Farticle%2Fn%2Finnovatsionnye-tehnologii-osmotra-mesta-proisshestviya&usq=AOvVaw2o0TcA6ijabmh UAZmv6o VR&opi=89978449> (дата обращения: 20.01. 2024г.).

необходимо учитывать вопросы этики, конфиденциальности и обучения персонала для правильного использования новых технологий в рамках законов и норм.

Использование дронов в процессе осмотра места происшествия представляет собой значительный шаг вперед в области криминалистики и следствия⁴⁰². Вот несколько преимуществ использования дронов для аэрофотосъемки и мониторинга в ходе осмотра. Дроны обеспечивают возможность получения обзора с высоты, что позволяет охватывать большие территории и получать обширную картину места происшествия. Это особенно полезно при расследовании преступлений на открытых пространствах. Дроны могут быстро перемещаться по воздуху и маневрировать вокруг сложных территорий, обеспечивая мобильность и возможность быстрого реагирования на изменяющиеся условия. Дроны могут использоваться для многократных аэрофотосъемок в разные моменты времени. Это позволяет следователям отслеживать изменения на месте происшествия и выявлять динамику событий. Современные дроны оснащены высококачественными камерами, что обеспечивает высокую точность и детализацию снимков. Это важно для выявления даже мельчайших деталей и следов. Дроны могут быть использованы для изучения труднодоступных или опасных мест, где было бы сложно или рискованно для человека проникнуть.

Аэрофотосъемка с помощью дронов создает возможность для более наглядной визуализации места происшествия и предоставляет полиции и следователям более обширное представление об обстановке. Однако, при использовании дронов необходимо соблюдать соответствующие законы и нормативы, так как съемка с воздуха может затрагивать вопросы конфиденциальности и правил воздушного пространства⁴⁰³. Также важно обеспечивать безопасность и учитывать возможные ограничения в зависимости от конкретной ситуации.

Создание виртуальных моделей и сцен для более детального изучения и взаимодействия с местом преступления является одним из инновационных методов в области осмотра места происшествия. Этот подход включает в себя использование технологий виртуальной и дополненной реальности для создания трехмерных сред, которые позволяют следователям и экспертам более глубоко анализировать и взаимодействовать с информацией о преступлении. Вот несколько преимуществ такого подхода:

- **Более детальный анализ:** Виртуальные модели позволяют осуществлять более детальный и точный анализ места происшествия. Следователи могут углубленно рассматривать каждую часть сцены и выделять важные детали.

⁴⁰² Иванов Д.С. Применение правоохранительными органами беспилотных летательных аппаратов при раскрытии и расследовании преступлений // Исследования молодых ученых: материалы XIV Междунар. науч. конф. (г. Казань, ноябрь 2020 г.). – Казань: Молодой ученый, 2020. – С. 37-39.

⁴⁰³ Сидоров Н.Г. Использование беспилотных летательных аппаратов в следственной деятельности // Вестник Главного управления криминалистики. 2017. №7. С. 18-19.

• **Визуализация данных:** С использованием виртуальной реальности можно визуализировать различные виды данных, такие как следы, кровь, отпечатки обуви, чтобы создать полную картину произошедшего.

• **Виртуальные реконструкции:** Трехмерные сцены позволяют создавать виртуальные реконструкции событий. Это может быть полезно для лучшего понимания динамики преступления и последовательности событий.

• **Обучение и тренировка:** Виртуальные сцены могут использоваться для обучения и тренировки сотрудников правоохранительных органов. Сотрудники могут проводить сценарные учения в виртуальной среде.

• **Дополненная реальность на месте происшествия:** Дополненная реальность позволяет переносить виртуальные объекты и информацию на реальное место происшествия с использованием устройств, таких как смартфоны или специальные очки.

• **Улучшенное взаимодействие с данными:** Следователи могут взаимодействовать с данными в виртуальной среде, перемещаться по пространству, изменять масштаб, чтобы более эффективно изучать доказательства.

Этот метод также способствует более эффективному сбору доказательств и анализу места преступления, что в свою очередь может повысить успешность расследования и обеспечить более качественное судебное разбирательство.

Точное воссоздание пространства места происшествия с использованием лазерных сканеров для создания трехмерных моделей – это передовой метод в области криминалистики и расследования. Этот процесс включает в себя использование лазерных сканеров для измерения расстояний и создания точных трехмерных моделей окружающей среды. Лазерные сканеры позволяют получить высокоточные измерения и собрать подробные данные о месте происшествия. Это важно для выявления и фиксации мельчайших следов и деталей. Лазерные сканеры могут быстро сканировать окружающую среду, что уменьшает время, необходимое для создания трехмерной модели места происшествия. Трехмерные модели, созданные с использованием лазерных сканеров, точно соответствуют реальным пропорциям и формам места происшествия⁴⁰⁴. Многократные сканирования для отслеживания изменений: Возможность проводить многократные сканирования в разные моменты времени позволяет отслеживать изменения на месте происшествия, что может быть важно для расследования. Лазерные сканеры обеспечивают безопасное и бесконтактное сканирование, минимизируя воздействие на место происшествия и сохраняя его первоначальное состояние. Точные

⁴⁰⁴ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewjzggLptv2DAxUdDRAIHRmwDWQQFnoECBYQAQ&url=https%3A%2F%2Frfi.1sept.ru%2Ffile%2F2021%2F11%2F8b423b39-4cc8-4f5f-9623-04ac874d5d4f.pdf&usq=AOvVaw1NqSbt90RYX0h24DVBI96z&opi=89978449> (дата обращения: 20.01. 2024г.).

трехмерные модели могут быть использованы в судебных процессах для более наглядного представления доказательств перед судом и жюри.

Этот метод является мощным инструментом для сбора и анализа доказательств на месте преступления, предоставляя следователям и экспертам максимально детальную и точную информацию. Такие трехмерные модели обеспечивают более глубокий анализ событий и являются ценным инструментом в расследовании преступлений.

Биометрический анализ в контексте осмотра места происшествия представляет собой использование уникальных физиологических и поведенческих характеристик для идентификации и отслеживания лиц, а также для анализа ДНК и других биометрических данных⁴⁰⁵. Этот метод предоставляет следователям и экспертам дополнительные средства для выявления и идентификации участников преступлений. Вот несколько ключевых аспектов биометрического анализа на месте происшествия:

- Распознавание лиц: Использование технологий распознавания лиц для выявления и идентификации лиц, присутствующих на месте преступления. Это может быть полезным при поиске подозреваемых или идентификации жертв.

- Анализ ДНК: Сбор образцов ДНК на месте преступления и их последующий анализ. Это может быть использовано для идентификации участников преступлений, выявления родственных связей, а также для подтверждения или опровержения алиби.

- Отпечатки пальцев: Сбор и анализ отпечатков пальцев, чтобы идентифицировать присутствие конкретных лиц на месте происшествия. Это может служить важным элементом в расследовании.

- Голосовой анализ: Исследование и анализ голосовых данных для определения личности и идентификации участников преступлений.

- Ирисовый скан и сетчатка глаза: Использование биометрических данных глаза для уникальной идентификации лиц. Эти методы также могут быть использованы на месте преступления.

- Геометрия руки и ладони: Использование биометрических характеристик рук и ладоней для идентификации.

- Биометрический анализ поведения: Исследование уникальных характеристик поведения, таких как почерк, образ ходьбы или манеры движения⁴⁰⁶.

Биометрический анализ предоставляет дополнительные инструменты для выявления и идентификации лиц, что может быть критически важным для разгадывания преступлений и установления их участников. Однако необходимо соблюдать приватность и этические нормы при сборе, хранении и использовании биометрических данных⁴⁰⁷.

⁴⁰⁵ Рассолов И.М., Чубукова С.Г., Микурова И.В. Биометрия в контексте персональных данных и генетической информации: правовые проблемы // Lex russica. 2019. № 1.

⁴⁰⁶ Шамонова Т.Н. Использование следов биологического происхождения, оставленных человеком, в расследовании преступлений насильственного характера: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 268 с.

⁴⁰⁷ Камалова Г.Г. Биометрические персональные данные: определение и сущность // Информационное право. 2016. № 3.

Спектральный анализ искусственного освещения в контексте осмотра места происшествия является методом, который позволяет обнаруживать дополнительные следы или доказательства, которые могут быть невидимыми при обычном видимом освещении. Этот подход использует анализ электромагнитного спектра для выделения информации, недоступной человеческому глазу. Ниже представлены несколько аспектов этого метода:

1. Инфракрасный и ультрафиолетовый спектр: Спектральный анализ позволяет рассмотреть области инфракрасного и ультрафиолетового спектра, которые невидимы для человеческого глаза. Это может помочь выявить следы, такие как кровь, которые могут быть невидимыми при обычном освещении.

2. Обнаружение химических веществ: Спектральный анализ может использоваться для обнаружения химических веществ, таких как следы наркотиков или взрывчатых веществ, которые могут быть невидимыми при стандартном освещении.

3. Реакции на специальные освещенные условия: Некоторые материалы и вещества могут выделять свет в специфических спектральных областях, что может быть обнаружено с использованием специализированных сенсоров.

4. Идентификация поддельных документов: Спектральный анализ может применяться для идентификации поддельных или модифицированных документов, так как различные чернила и материалы могут иметь уникальные характеристики в спектральном отношении.

5. Фотохимические реакции: Спектральный анализ также может использоваться для изучения фотохимических реакций, таких как разложение или изменение цвета веществ под воздействием света.

Этот метод может быть особенно полезен в областях, где необходимо выявление невидимых следов или при поиске доказательств, которые могли быть скрыты. Однако, как и в случае с любыми технологиями, необходимо учитывать этические и юридические аспекты при использовании спектрального анализа на месте преступления.

Использование сенсорных технологий на месте происшествия представляет собой важный аспект современного осмотра и сбора доказательств⁴⁰⁸. Эти технологии помогают выявлять и фиксировать различные физические характеристики, включая следы преступления. Ниже приведены несколько видов сенсорных технологий и их применение. Оптические сканеры используются для создания высокоразреженных изображений отпечатков пальцев. Капацитивные сенсоры регистрируют изменения емкости в точках соприкосновения с поверхностью, что позволяет создавать трехмерные изображения отпечатков. Инфракрасные камеры обнаруживают тепловое излучение, что может быть полезно для выявления следов тепловых объектов. Тепловизионные сенсоры позволяют

⁴⁰⁸ Шестак В.А. Современные потребности правового обеспечения искусственного интеллекта: взгляд из России / В.А. Шестак, А.Г. Волеводз. – DOI: 10.17150/2500-4255.2019.13(2).197-206 // Всероссийский криминологический журнал. – 2019. – Т. 13, № 2. – С. 197-206.

визуализировать тепловые изменения на поверхности, что может быть полезно для отслеживания движения или обнаружения скрытых объектов.

Внедрение инновационных технологий в практику осмотра места происшествия требует привлечения специалистов с соответствующими навыками и экспертизой. Введение передовых технологий повышает требования к подготовке и квалификации сотрудников правоохранительных органов, работающих на месте преступления⁴⁰⁹.

Сотрудники правоохранительных органов должны получить соответствующее обучение по использованию инновационных технологий. Это включает в себя обучение по работе с дронами, лазерными сканерами, биометрическими устройствами, и другими современными инструментами. Развитие специализированных курсов и образовательных программ для сотрудников, направленных на освоение современных технологий в области криминалистики и следствия. Привлечение экспертов и консультантов, специализирующихся в области инновационных технологий и криминалистики, может быть важным шагом. Эти специалисты могут обеспечить не только техническую поддержку, но и передать свой опыт и знания сотрудникам.

Внедрение инновационных технологий следует интегрировать в стандарты работы правоохранительных органов. Это включает в себя разработку процедур и протоколов использования новых технологий на месте происшествия. Быстрый темп развития технологий подразумевает, что сотрудники должны регулярно обновлять свои знания и навыки. Это может быть достигнуто через проведение периодических обучающих мероприятий и тренингов.

Эти новые разработки технических средств сбора доказательств демонстрируют стремление правоохранительных органов к использованию передовых технологий для эффективного расследования преступлений. Используется для обнаружения и исследования скрытых объектов, включая тайники, внутри различных предметов. При осмотрах и обысках, где существует необходимость визуализации внутренней структуры объектов без их разрушения. Применяются для обнаружения металлических предметов, таких как огнестрельное оружие или фрагменты взрывных устройств. В криминалистике, особенно при расследовании преступлений, связанных с огнестрельным оружием или взрывами⁴¹⁰.

Внедрение таких средств в практику осмотра места происшествия позволяет улучшить качество и скорость сбора доказательств, а также повысить безопасность для сотрудников, работающих на месте происшествия. Такие технологии могут быть весьма полезными в расследовании различных видов преступлений, включая террористические акты и крупные происшествия.

⁴⁰⁹ Сурыгина Н.Е. Повышение эффективности использования специальных технико-криминалистических познаний в раскрытии и расследовании преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1992. – 26 с.

⁴¹⁰ Циркаль В.В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов: дис. ... канд. юрид. наук. – Киев, 1984. – 226 с.

Литература:

1. Alexey V. Orlova, b, Vera A. Braginaa, Maxim P. Nikitina, b, Petr I. Nikitina. Rapid dry-reagent immunomagnetic biosensing platform based on volumetric detection of nanoparticles on 3D structures. *Biosensors and Bioelectronics*. Volume 79, 15 May 2016, Pages 423-429.

2. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewjzqgLptv2DAxUdDRAIHRmwDWQQFn0ECBYQAQ&url=https%3A%2F%2Fffi.1sept.ru%2Ffile%2F2021%2F11%2F8b423b39-4cc8-4f5f-9623-04ac874d5d4f.pdf&usg=AOvVaw1NqSbt90RYX0h24DVBI96z&opi=89978449>.

3. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewiqqpiktv2DAxUxIRAIHVmBBhwQFnoECBkQAQ&url=https%3A%2F%2Fcyberleninka.ru%2Farticle%2Fn%2Finnovatsionnye-tehnologii-osmotra-mesta-proisshestviya&usg=AOvVaw2o0TcA6ijabmhUAZmv6oVR&opi=89978449>

4. Андрианова В.А., Капитонов В.Е. Средства и методы выявления, фиксации и изъятия следов рук. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1985.

5. Дубина В. М. Особенности тактики производства осмотра места происшествия по делам об изнасиловании // Развитие юридических наук: проблемы и перспективы: материалы междунар. науч.-практ. конф. М., 2015. С. 101.

6. Иванов Д.С. Применение правоохранительными органами беспилотных летательных аппаратов при раскрытии и расследовании преступлений // Исследования молодых ученых: материалы XIV Междунар. науч. конф. (г. Казань, ноябрь 2020 г.). – Казань: Молодой ученый, 2020. – С. 37-39.

7. Камалова Г.Г. Биометрические персональные данные: определение и сущность // Информационное право. 2016. № 3.

8. Овчинников В. В. Осмотр места происшествия как часть процесса расследования // Актуальные проблемы уголовного права, процесса и криминалистики: материалы всерос. науч.-практ. конф. – Уфа, 2018. – С. 85.

9. Рассолов И.М., Чубукова С.Г., Микурова И.В. Биометрия в контексте персональных данных и генетической информации: правовые проблемы // *Lex russica*. 2019. № 1.

10. Сидоров Н.Г. Использование беспилотных летательных аппаратов в следственной деятельности // Вестник Главного управления криминалистики. – 2017. – №7. – С. 18-19.

11. Сурыгина Н.Е. Повышение эффективности использования специальных технико-криминалистических познаний в раскрытии и расследовании преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1992.

12. Циркаль В.В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов: дис. ... канд. юрид. наук. – Киев, 1984. – 226 с.

13. Шамонова Т.Н. Использование следов биологического происхождения, оставленных человеком, в расследовании преступлений насильственного характера: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 268 с.

14. Шестак В.А. Современные потребности правового обеспечения искусственного интеллекта: взгляд из России / В.А. Шестак, А.Г. Волеводз. – DOI: 10.17150/2500-4255.2019.13(2).197-206 // Всероссийский криминологический журнал. – 2019. – Т. 13, № 2. – С. 197-206.

**ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ; МУРОФИАИ МАЪМУРӢ (ИХТИСОС: 12.00.14)
– АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНЫЙ
ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.14)**

**ЗАКОН О СИСТЕМЕ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕНИЯ НУЖДАЕТСЯ В ПЕРЕСМОТРЕ**

Ойев Холмахмад,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, доцент кафедры
конституционного права, кандидат
юридических наук.

Тел.: +992 933233385

E-mail: oyev@mail.ru

Рецензент: Диноршоев А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье проанализированы правовые основы становления правового положения системы органов государственного управления Республики Таджикистан, в частности системы центральных и местных органов исполнительной власти, внесены ряд предложений по совершенствованию законодательства о системе органов государственного управления Республики Таджикистан.

Автор, анализируя предмет правового регулирования закона РТ «О системе органов государственного управления Республики Таджикистан» от 16-апреля 2012 года №828 отмечает, что он по сути не в полной мере охватывает систему органов государственного управления в РТ в соответствии с конституционным строем. Из поля зрения закона необоснованно выпала система местных органов управления, и даже Правительства РТ как центральный орган исполнительной власти. Известно, что построение системы органов государственной власти и управления является предметом конституционного регулирования, т.к. построение этой системы органов производится в соответствии с государственным строем Республики Таджикистан, закрепленной Конституцией РТ.

С другой стороны, в соответствии со частью 3) ст. 69 Конституции РТ образование и упразднение министерства и государственные комитеты является прерогативой Президента РТ, а не парламента, что выходит за рамки предмета регулирования упомянутого закона. Закон по своему содержанию в системе нормативно-правовых актов как бы занимает место между конституцией и конституционными законами, что по нашему мнению не соответствует существующей системе нормативно-правовых актов.

Потому предлагается переименовав его и утвердить новый закон под названием закон РТ «Об общих принципах государственного управления», поскольку организация системы органов государственного управления,

будучи прерогативой Президента РТ, Правительства РТ и председателей областей, городов и районов, они, исходя из реалий жизни, должны гибко определять задач и систему органов государственного управления в целях реализации своих конституционных полномочий. Поэтому, определение жесткой системы органов государственного управление на уровне закона является нецелесообразным и даже может оказаться вредным.

Ключевые слова: Право, государственный орган, государственное управление, парламент, государственная власть, закон, указ, положение, исполнительная власть, президент, правительство, исполнительный аппарат, министерства, государственные комитеты, местные органы.

ҚОНУН ДАР БОРАИ НИЗОМИ МАҚОМОТИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ НИЁЗ БА ТАҶДИД ДОРАД

Ойев Холмахмад,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи конституционӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: +992 933233385
E-mail: oyev@mail.ru

Фишурда: Дар мақола асосҳои ҳуқуқи ташаккули низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла низоми мақомоти марказӣ ва маҳалии ҳокимияти давлатӣ баррасӣ гардида, як қатор тақлифҳо ҷиҳати тақмилдиҳии қонунгузорӣ дар бораи низоми мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидаанд.

Муаллиф мабдаи танзимсозии ҳуқуқи қонуни ҚТ «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 16 апрели соли 2012, №828 таҳқиқ намуда, қайд мекунад, ки он ба пуррагӣ мутобиқи сохтори конституционӣ фарогири низоми мақомоти идоракунии давлатии ҚТ намебошад. Бе асос аз мадди назари қонун на танҳо низоми мақомоти идоракунии маҳаллӣ, ва ҳатто Ҳукумати ҚТ ҳамчун мақоми марказии ҳокимияти иҷроия берун мондааст. Маълум аст, ки сохтори низоми мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ мабдаи танзимсозии конституционӣ мебошад, зеро созмондиҳии низоми ин мақомот мутобиқи сохтори давлатӣ, ки Конститутсия мустақкам намудааст, роҳандозӣ карда мешавад.

Аз тарафи дигар, мутобиқи қисми 3) моддаи 69 Конститутсияи ҚТ таъсис ва барҳамдиҳии вазоратҳо ва кумитаҳои давлатӣ ин ҳуқуқи мустасноӣ Президенти ҚТ мебошад, на парламент, ва ин аз доираи мабдаи танзимсозии қонун берун мебарояд. Қонун аз рӯи мазмуни худ дар низоми свнадҳои меъёрии ҳуқуқӣ гӯё ҷойи байни Конститутсия ва қонунҳои конституциониро ишғол мекарда бошад, ки тибқи фаҳмиши мо ин ба низоми мавҷудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мутобиқат намекунад.

Бинобар он, пешниҳод мегардад, ки номи қонунро тағйир дода, бо унвони нав қонуни ҚТ «Дар бораи принципҳои умумии идоракунии давлатӣ» тасдиқ карда шавад, зеро ташкили низоми мақомоти идоракунии давлатӣ, ҳамчун ҳуқуқи истисноии Президенти ҚТ, Ҳукумати ҚТ, раисони вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, ки онҳо вобаста ба ҳаёти реалӣ бояд вазифа ва низоми мақомоти идоракунии давлатиро нозукона бо мақсади амалисозии салоҳиятҳои конститусионии худ муайян кунанд. Бинобар он, муайян намудани низоми қатъии мақомоти идоракунии давлатӣ дар сатҳи қонун на танҳо ба мақсад мувофиқ нест, ҳатто метавонад зараровар бошад.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқ, мақоми давлатӣ, идоракунии давлатӣ, парлумон, ҳокимияти давлатӣ, қонун, фармон, низомнома, ҳокимияти иҷроия, президент, ҳукумат, дастгоҳи иҷроия, вазорат, кумитаи давлатӣ, мақомоти маҳаллӣ

THE LAW ON SYSTEM OF STATE BODIES NEEDS REVISION

Oyev Kholmahmad,

Tajik National University, Faculty of Law,
associate Professor of the department of
Constitutional Law, Candidate of Legal
Sciences

Phone.: +992 933233385

E-mail: oyev@mail.ru

The summary: In article legal bases of formation of a legal status of system of state bodies of the Republic of Tajikistan, in particular systems of the central and local executive authorities are analysed, brought a number of offers on improvement of the legislation on system state bodies of the Republic of Tajikistan.

The author analyzing a subject of legal regulation of the law RT «About system of state bodies of the Republic of Tajikistan» from 16-April, 2012 of No. 828 notes that it in fact not fully covers system of state bodies in RT according to the constitutional system. The system of local governing bodies unreasonably dropped out of a law field of vision, and even RT Governments as the central executive authority. It is known that creation of system of bodies state the authorities and managements is a subject of the constitutional regulation since creation of this system of bodies is made in compliance by a political system of the Republic of Tajikistan fixed by the Constitution of RT.

On the other hand, according to a part 3) Art. 69 of the Constitution of RT education and abolition of the ministry and the state committees is a prerogative of the President of RT, instead of parliament that are beyond a subject of regulation of the mentioned law. The law according to the contents in system of normative legal acts as though takes a place between the constitution and the constitutional laws that for our reason does not correspond existing system of normative legal acts.

Therefore it is offered having renamed it and to approve new the law under the name the law RT «About the general principles of public administration» as the organization of system of state bodies, being a prerogative of the President of RT, the Government of RT and chairmen of areas, the cities and areas, they, proceeding from life realities, should define flexibly tasks and system of state bodies with a view of realization of the constitutional powers. Therefore, definition of rigid system of bodies state management on levels of the law is inexpedient and even it can appear harmful.

Keywords: Right, state authority, public administration, parliament, government, law, decree, situation, executive power, president, government, executive device, ministries, state committees, local bodies.

С принятием закона Республики Таджикистан «О системе органов государственного управления Республики Таджикистан» от 16-апреля 2012 года №828⁴¹¹ парламент Республики Таджикистан на законодательном уровне внес определенную ясность в системе органов государственного управления Республики Таджикистан по осуществлению исполнительной власти, особенно в «основы правового положение центральных органов исполнительной власти». Этим законом уточнены статутные положения системы органов государственного управления, определены их место в единой системе органов исполнительной власти республики и т.д.

Забегая впредь, отметим, что анализ его содержание с точки зрения предмета правового регулирования дает нам основание полагать, что данный закон в определенной степени вступает в противоречие не только с Конституцией Республики Таджикистан, конституционными законами республики, но и с правотворческой техники, установленной законом Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» от 17 мая 2017г. №1414⁴¹². Такие недостатки при разработке и утверждения закона, на наш взгляд, возникли по той простой причине, что он не был подвергнут профессиональной экспертизе на предмет его соответствия Конституции и действующим конституционным и иной законам с точки зрения теории государственного управления, соответственно и конституционному строю республики. Обо всем ниже заметим, что они могут не совпадать с мнением законодателей, отдельных ученых, юристов-практиков и может вызвать живую дискуссию с точки зрения совершенствования не только данного закона, но улучшения качества нормотворческой деятельности вновь избранного парламента и других субъектов нормотворчества в РТ.

Конструктивно закон состоит преамбулу, 4-х глав и 21 статьи. Рассмотрим отдельные его положения.

Так, в преамбуле закона закреплено, что «настоящий Закон определяет систему органов государственного управления Республики Таджикистан, регулирует правовые и организационные основы их деятельности». Такая

⁴¹¹ Принять Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли РТ от 21 декабря 2011 г. №627 // Ахбори Маджлиси Оли РТ. 2011. №12. Ст 916, одобрен Постановление Маджлиси милли Маджлиси Оли РТ от 29 марта 2012 г. №302 //Ахбори Маджлиси Оли РТ. 2012. №3. Ст.169. и подписан Президентом РТ от 16-апреля 2012 г., №828.

⁴¹² См. АМО ЧТ. 2017. №5. Қ.1. М.271.

норма противоречит Конституции республики и на его основе принятым конституционным законам РТ.

Во-первых, построение системы органов государственного власти и управления является предметом конституционного регулирования, т.к. построение системы органов государственной власти и управления производится в соответствии с государственным строем Республики Таджикистан, закрепленной Конституцией Республики Таджикистан.

Во-вторых, такая норма ограничивает конституционные полномочия Президента РТ по образованию и упразднению органов исполнительной власти Республики Таджикистан. Так, согласно п.3) ст. 69 Конституции РТ Президент РТ образует и упраздняет министерства и государственные комитеты.

Изложенное свидетельствует о том, что определение системы органов исполнительной власти или государственного управления выходит из рамки рассматриваемого закона оно является предметом конституционного регулирования.

Если полагать, что данный закон правильно обоснованно закрепил, установление системы органов государственного управления, то тогда закономерно возникает и другой вопрос. Как может конкретизироваться конституционные положения простыми и обычными законами, когда эти конституционные вопросы в РТ регулируются конституционными законами?

Поэтому, если глубже проанализировать содержание данного закона, непременно можно приходит к выводу, что данный закон в иерархической системе правовых актов РТ он занимает как бы промежуточные позиции по отношению Конституции и конституционных законов. Такой подход чуждо правовой системе РТ. Поскольку на основе Конституции конституционными законами РТ определены системы и порядок формирования органов исполнительной власти и соответственно и органы государственного управления.

Более того, в ч.1 ст. 1 закона предмет регулирования и сфера его действия определена следующим образом: «1. Предметом регулирования настоящего Закона является правовое положение исполнительных органов государственной власти, подчиненных и подотчетных Президенту Республики Таджикистан или Правительству Республики Таджикистан, а также основы организации их деятельности в системе государственного управления»⁴¹³.

Такое нормотворчество в отечественной юриспруденции является новшеством, если прямо не скажем «открытием». С точки зрения теории право и управление предметом правового регулирования любого закона или иного нормативно-правового акта являются сами общественные отношения, складывавшиеся в той или иной области или сферы общественной жизни. Поэтому, такое понятие следует исключить из текста данного закона, либо перефразировать его иначе. Например, подобным образом: «предметом настоящего закона являются регулирование

⁴¹³ См. Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2012. №4. Ст.278.

общественные отношения, возникающие между исполнительных органов государственной власти, подчиненных и подотчетных Президенту Республики Таджикистан или Правительству Республики Таджикистан и местных органов исполнительной власти по организации ими государственно-управленческой деятельности, образования и упразднения соответствующих структур и регулирование взаимоотношений между ними и.т.п.»).

Сфера действия закона сформулирован таким образом, что она не соответствует логики названию самого закона.

Так, в ч.2 ст. 1 закона сфера его действия определено следующим образом: «Действие настоящего Закона не применяется к местным органам государственной власти, органам самоуправления посёлков и сёл и другим органам государственного управления Республики Таджикистан, порядок образования, компетенция и деятельность которых определяются в соответствии с законодательством Республики Таджикистан».

Опять возникает закономерный вопрос, если система органов государственного управления в РТ (как унитарное государство) не состоит из центральных (республиканских) и местных органов государственного управления, тогда зачем закон именовать «О системе органов государственного управления Республики Таджикистан»? (!!)

Такое положение вызывает озабоченность любого юриста, имеющее общее понятие о системе органов государственного управления по той простой причине, что как может выпасть из поли зрения законодателя местные органы исполнительной власти или органы управления, тогда, когда Конституцией РТ (ст.78) и конституционным закон РТ «О местных органах государственной власти» от 17 май 2004, №28⁴¹⁴ (ст.1) установлены система местных органов исполнительной власти, они в соответствии свои полномочия организуют и систему местных органов государственного управления, функционирующих пределах соответствующих административно-территориальных единиц (областей, городов и районов), обеспечивают исполнение Конституции, законов и других нормативных правовых актов РТ и соответствующих нормативных правовых актов местных органов государственной власти.

Следовательно, когда название и структурных элементов нормативных актов не соответствует внутреннему содержанию и наоборот, то следует признать, что данный нормативный акт был принять без соблюдения общих требований к правотворческой технике, установленной ст.40 Законом РТ «О нормативных правовых актах» от 30 мая 2017, №1414⁴¹⁵, т.к. часть 1 названной статьи устанавливает, что нормативные правовые акты должны быть внутренне согласованными, логично выстроенными и соответствовать правотворческой технике. Такую установку и содержал ст.

⁴¹⁴ См. Ахбори Маджлиси Оли РТ. 2004. №5. Ст.339; 2006. №11. Ст. 472; 2009. №12. Ст.814; 2010. №12. Ст.800... 2020. № 1. Ст.1; ЗРТ от 17.12.2020г., №1748.

⁴¹⁵ Ахбори Маджлиси Оли РТ. 2017. №5. Ч.1. Ст.271.

31 старый Закон РТ «О нормативных правовых актах» от 26 марта 2009 г. №506⁴¹⁶.

На наш взгляд в понятийные положение, закрепленные в ст. 2 закона недостаточно учтены основные и специфические признаки, характеризующие отдельные понятия, и они слишком определены поверхностно.

Например, в понятие органа государственного управления включен лишь государственный орган, «осуществляющего общие задачи управления в определенной сфере деятельности», а фактически они осуществляют как общие, так и функциональные (специфические) иногда отдельный функции и задачи.

Или скажем, понятие административного договора ограничен лишь передачей вышестоящими органами исполнительной власти свои функции государственной власти (за исключением контрольных функций) нижестоящим исполнительным органам государственной власти, органам самоуправления посёлков и сёл и организациям (ст.ст. 2, 20). Однако этим не исчерпывается функции административного договора. Он может быть использован исполнительными органами при решении задач и функции обеспечительного, восстановительного характера, служит правовой формой обеспечение государственного и частного партнёрство и т.д.

Или другой, понятие «служебный контроль» необоснованно идентифицировано с понятием надзорной функции (ст.ст.2,7). Известно, что понятие контроля гораздо шире, чем понятие надзора. Задачи служебного надзора, как функции государственного управление не сводится в осуществление целостный комплексный мер по обеспечение законности и эффективности деятельности по отношению лишь нижестоящих государственных органов, которые присущи понятию контроля, а ест средством реализации отдельных специфических мер или деятельности в определённых областях⁴¹⁷.

На наш взгляд, отождествление понятие «государственного контроля» и понятием «государственного надзора» на законодательном уровне происходит по одной простой причине, что оба эти понятие в таджикском варианте нормативных актов обозначаются «назорати давлатӣ» («государственный надзор»), хотя они по сути не являются идентичными понятиями и каждый из них выражают отдельную функцию государственного управления. Поэтому, предлагается не отождествлять оба эти понятия и на таджикском варианте нормативно-правовых актах.

⁴¹⁶ Пунктом 5) данной статьи установлено, что «название нормативных правовых актов и его структурных элементов должны быть лаконичными, четко сформулированными и отражать их основное содержание». См. Ахбори Маджлиси Оли РТ. 2009. №3. Ст.99; 2010. №3. Ст. 152; 2011. № 6. Ст. 442.

⁴¹⁷ См. Ойев Х. Административное право Республики Таджикистан. Часть 1. Душанбе. 2013. С.539-562 (на тадж. языке); Ойев Х. Государственный контроль – метод руководства и организации органов государственной власти, а не надзор //Законодательства. 2014. №4. С.17-27. (на тадж. языке); Административное право: Учебник /под ред. Проф. Ю.М. Козлова и Л.Л. Попова. М.: Юрист. 1999. С.430-467; Алехин А.П., Кармолицкий А.А. Административное право России, м.:Зерцало-М. С.478-500; Дмитриев Ю.А. Полянский И.А., Трофимов Е.В. Административное права. М.:Эксмо. 2009. С. 287-297.

Глава 2 закона названа «Основы правового положения центральных исполнительных органов государственной власти» (ст.ст. 8-18). В этой главе фактически определена система центральный органов исполнительной власти следующим образом:

- исполнительный аппарат Президента РТ (ст.8);
- министерство (ст.10);
- государственный комитет (ст.12);
- орган при Президенте Республики Таджикистан (ст.14);
- орган при Правительстве Республики Таджикистан (ст.15).

Приведенная в законе систематизация центральных органов исполнительной власти не в полной охватывает существующую систему центральных органов исполнительной власти, т.к. из поля зрения законодателя почему-то выпало Правительства РТ как центральный орган исполнительной власти, по этой причине данного закона в этой части можно признать не соответствующей Конституции РТ, конституционным законам РТ и указам Президента РТ.

Как выше отметили, ст. 69 Конституции РТ определение системы центральных органов исполнительной власти отнесено в полномочие Президента РТ. Действующий Президент РТ, используя свое конституционное полномочия, своим Указом «О совершенствовании структуры исполнительных органов государственной власти Республики Таджикистан» от 19 ноября 2013 года, № 12⁴¹⁸ утвердил следующую структуру центральных исполнительных органов государственной власти Республики Таджикистан:

1. Органы при Президенте Республики Таджикистан;
2. Правительство Республики Таджикистан;
3. Министерства Республики Таджикистан;
4. Государственные комитеты Республики Таджикистан;
5. Органы при Правительстве Республики Таджикистан.

Из приведенной системы видно, что в структуре центральный органов исполнительной власти в иерархическом порядке на первое место поставлен органы при Президенте РТ, на второе место – Правительства РТ, а потом остальные. А в рассматриваемом законе на первое место проставлен Исполнительный аппарат Президента.

Возникает вопрос. Почему возник такой разночтение между указом Президента и рассматриваемый законом? Прямо скажем, что при разработке закона было значительно возвышено правовой статус Исполнительного аппарата Президента по сравнению с установленной указом Президента РТ системой центральных органов исполнительной власти.

Анализ закона (ст.8) и Положение об Исполнительном аппарате Президента Республики Таджикистан, утверждённое Указом Президента РТ от 17 марта 2014 г., №181⁴¹⁹ показывают, что данный орган по своему

⁴¹⁸ Джумхурият, 2013. 25 ноября; <http://WWW.adlia.tj>.

⁴¹⁹ См. в Положение об Исполнительном аппарате Президента Республики Таджикистан //<http://WWW.adlia.tj>.

правовому положению фактически является администрацией Президента РТ, т.е. является функциональный орган. Она не призвана осуществлять самостоятельно государственное управление в какой-либо сфере государственной или общественной жизни. Ее задачи по сути сводятся в обеспечительной, контрольно-надзорной, координационной, аналитической, информационной и иной деятельности Президента РТ и Правительства РТ.

Так, согласно ч.1. ст.8 рассматриваемого закона Исполнительный аппарат Президента РТ является центральным исполнительным органом государственной власти, деятельность которого осуществляется с целью обеспечения исполнения конституционных полномочий Президента Республики Таджикистан и Правительства Республики Таджикистан. Исполнительный аппарат также выполняет другие задачи, предусмотренные нормативными правовыми актами Республики Таджикистан.

Аналогичным образом определена ее статус в п.2. Положение об Исполнительном аппарате Президента РТ, которое гласит: «Аппарат Президента является центральным исполнительным органом государственной власти, основная задача которого заключается в своевременном и качественном, аналитическом, информационном, правовом, протоколно-организационном и документальном обеспечении деятельности Президента РТ и Правительства РТ».

Следует отметить, ранее нами были отведены должное внимание на указанные пробелы законодательства⁴²⁰. К сожалению, они опять остались неизменными, хотя нуждался коренному пересмотру.

Поэтому, в силу проведенного анализа законодательства о системе государственного управления, в целях его совершенствование необходимо:

1) Утвердить «О системе органов государственного управления Республики Таджикистан» в новой редакции, переименовав его законом «Об общих принципах государственного управления», т.к. организация системы органов государственного управления, как выше отметили, является прерогативой Президента РТ, Правительства РТ и председателей областей, городов и районов. Они, исходя из реалий жизни, должны гибко определять задачи и систему органов государственного управления в целях реализации своих конституционных полномочий. Поэтому, определение жесткой системы органов государственного управления на уровне закона является нецелесообразным и даже может оказаться вредным;

2) Для профессиональной оценки проектов законов при комитетах парламента необходимо формировать экспертную комиссию с привлечением в ее состав видных ученых и крупных специалистов.

Для качественной подготовки проектов законов, нормативных указов Президента РТ и Постановления Правительства РТ *предлагается Правительству республики создать постоянно действующую независимую*

⁴²⁰ Ойев Х. Закон «О системе органов государственного управления Республики Таджикистан» нуждается в новой редакции //Правовая жизнь. 2015. № 3. С. 43-49.

экспертизу из числа видных ученых и крупных специалистов в структуре Исполнительного аппарата Президента РТ.

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан. 2016 г.
2. Конституционный закон РТ «О местных органах государственной власти» от 17 мая 2004, №28 //Ахбори Маджлиси Оли РТ. 2004. №5. Ст.339; 2006. №11. Ст. 472; 2009. №12. Ст.814; 2010. №12. Ст.800...2020. № 1. Ст.1; ЗРТ от 17.12.2020г., №1748.
3. Закон Республики Таджикистан «О системе органов государственного управления Республики Таджикистан» от 16-апреля 2012 года, №828 //Ахбори Маджлиси Оли РТ. 2012. №3. – С.169.
4. Закон Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» от 30 мая 2017, №1414 //Ахбори Маджлиси Оли РТ. 2017. №5. Ч.1. Ст.271.
5. Закон Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» от 26 марта 2009 г. №506 //Ахбори Маджлиси Оли РТ. 2009. №3. Ст.99; 2010. №3. Ст. 152; 2011. № 6. – Ст. 442.
6. Административное право: Учебник /под ред. Проф. Ю.М. Козлова и Л.Л. Попова. М.: Юрист. 1999. – С. 430-467.
7. Алехин А.П., Кармолицкий А.А. Административное право России, м.:Зерцало-М. С.478-500.
8. Дмитриев Ю.А. Полянский И.А., Трофимов Е.В. Административное права. М.:Эксмо. 2009. С. 287-297.
9. Ойев Х. Административное право Республики Таджикистан. Часть 1. Душанбе. 2013. – С. 539-562 (на тадж. языке).
10. Ойев Х. Государственный контроль – метод руководства и организации органов государственной власти, а не надзор //Законодательства. 2014. №4. – С.17-27. (на тадж. языке).
11. Ойев Х. Закон «О системе органов государственного управления Республики Таджикистан» нуждается в новой редакции //Правовая жизнь. 2015. № 3. – С. 43-49.
12. Указ Президента Республики Таджикистан «О совершенствовании структуры исполнительных органов государственной власти Республики Таджикистан» от 19 ноября 2013 года, № 12 //Джумхурият, 2013. 25 ноября.
13. Положение об Исполнительном аппарате Президента Республики Таджикистан: утв-но Указом Президента РТ от 17 марта 2014 г., №181 //http: //WWW. adlia.tj.

ВАЗЪИ ҲУҚУҚИИ МАҚОМОТИ ЗИДДИИНҲИСОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Каримов Абдулханон Қадимович,
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
дотсенти кафедраи ҳуқуқи маъмури ва
хизмати давлатӣ, номзади илми ҳуқуқук,
дотсент,
Тел.: 915-25-63-73
E-mail: karimov-ak@mail.ru

Фишурда: Дар мақола тавсифи мухтасари таърихии ташкил ва инкишофи мақомоти зиддиинҳисорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар як қатор мамлакатҳои пешрафта оварда шудааст. Минбаъд дар ин робита бинобар сабабҳои гузаштан ба иқтисоди бозорӣ ва зарурияти қабул гардидани санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор дар самти рақобат ва ташкил намудани мақомоти дахлдор барои дар амал татбиқ намудани чунин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ баррасӣ карда мешаванд.

Инчунин, дар мақола вазъи ҳуқуқии мақомоти зиддиинҳисорӣ таҳлил карда шудааст. Ҳамзамон, дар мақола тамоми паҳлуҳои ҳуқуқии мақомоти зиддиинҳисорӣ вазифа ва ваколатҳои он дар асоси нуқтаи назари олимони баррасӣ ва тавсиф гардидааст.

Калидвожаҳо: Қонунгузорӣ, рақобат, рақобати бевичдонона, идоракунии давлатӣ, фаъолияти зиддиинҳисорӣ, таъмин, танзим, назорат, хадамот, иқтисодиёт.

ПРАВОВОЙ СТАТУС АНТИМОНОПОЛЬНЫХ ОРГАНОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Каримов Абдулханон Қадимович,
Академии государственного управления
при Президенте Республики
Таджикистан, доцент кафедры
административного права и
государственной службы, кандидат
юридических наук, доцент.
Тел.: 915-25-63-73
E-mail: karimov-ak@mail.ru

Аннотация: В статье дается краткая историческая характеристика организации и развития антимонопольных органов в Республике Таджикистан и в ряде развитых стран. Далее, в связи с чем будут рассмотрены причины перехода к рыночной экономике и необходимость принятия соответствующих нормативных правовых документов в

направлении конкуренции и формирования соответствующих органов по реализации таких нормативных правовых актов.

Также в статье анализируется правовой статус антимонопольных органов. При этом в статье рассматриваются и описываются все правовые аспекты деятельности антимонопольного органа, его обязанности и полномочия с точки зрения ученых.

Ключевые слова: Законодательство, конкуренция, недобросовестная конкуренция, государственное управление, антимонопольная деятельность, предложение, регулирование, контроль, услуги, экономика.

LEGAL STATUS OF ANTIMONOPOLY AUTHORITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Karimov Abdulkhanon Kadimovich,
Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Tajikistan,
Associate Professor of the Department of
Administrative Law and Public Service of
the Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor.

Phone.: 915-25-63-73,

E-mail: karimov-ak@mail.ru

Annotation: The article gives a brief historical characteristic of the organization and development of antimonopoly authorities in the Republic of Tajikistan and in a number of developed countries. Further, the reasons for the transition to a market economy and the need to adopt appropriate regulatory legal documents in the direction of competition and the formation of appropriate bodies to implement such regulatory legal acts will be considered.

The article also analyzes the legal status of antimonopoly authorities. At the same time, the article considers and describes all legal aspects of the antimonopoly authority, its duties and powers from the point of view of scientists.

Keywords: Legislation, competition, unfair competition, public administration, antimonopoly activity, supply, regulation, control, services, economy.

Чи тавре, ки таърихи навини давлатдорӣи Тоҷикистони соҳибистиклол шаҳодат медиҳад, марҳилаи нави ташаккул ва рушди Тоҷикистон ба даст овардани Истиклоли давлатӣ таҳаввулотӣ нисбатан навро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти давлатию ҷамъиятӣ ба вучуд овард. Дар ин давра гузариш аз як низом сиёсӣю иқтисодӣ, яъне ба низомии нави давлатдорӣ, зарурати аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ андешидани чораҳои ташкилию ҳуқуқӣ ба вучуд омад⁴²¹.

⁴²¹ Ниг.: Раҳимзода М.З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ, монография. – Душанбе, 2018. – С.28.

Дар замина тамоми самтҳои ҳаёти ҷамъияти комилан тағйир ёфта, давра ба давра дар сатҳи қонунгузори муносибатҳои нави ҷамъияти мавриди танзим қарор дода шудаанд. Ҳамзамон, ташкили идоракунии давлатӣ дар шакли хос сурат гирифта, аз тарҳи идоракунии давлатии собиқ Шуравӣ, махсусан, дар самти иқтисодиёт ба пуррагӣ фарқ менамояд. Тағйироти сифатие, ки дар фазои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба вучуд омада буд, талаб менамуд, ки ҷиҳати танзими муносибатҳои нави ҷамъияти чораҳои муассир андешида шавад, ки дар натиҷа ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳимоя гардида, рушди иқтисодиёт ва иҷтимоиёт таъмин карда мешавад⁴²².

Ҳамчунин, яке аз самти наве, ки сиёсати иқтисодии Тоҷикистони соҳибистиклол ба он нигаронида шуд, ин гузариш аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди бозорӣ мебошад, ки ин таҳаввулоти муҳимме дар низоми иқтисодии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад⁴²³. Дар натиҷаи ин таҳаввулотҳо дар самти иқтисодиёт падидаҳои нав зӯҳур карданд, ки инҳо барои Тоҷикистон нав буданд, ба монандӣ: фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, моликияти хусусӣ, сармоягузори, биржа, рақобат, фаъолияти инҳисорӣ ва ғ. Фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ дар ин раванд, аз ҷумла, самти афзалиятноки фаъолияти иқтисодии кишвар ба шумор меравад, ки дар умум ба пешрафти ҷомеа мусоидат хоҳад намуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари пеш гирифтани самти фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ тибқи моддаи 12-и Конститутутсияи худ баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат медиҳад⁴²⁴. Дар натиҷаи амали намудани ин сиёсат ҳолати иқтисодиёти кишвар устувор ва мукамал гардида, унсури ҷудонопазири низоми иқтисоди бозориро касб намуд. Ташкил ва пешрафти иқтисоди бозорӣ, хотима додан ба инҳисори давлатӣ, имкон медиҳад, ки таъмини рақобати молҳо ва сармояи хориҷӣ дар бозори дохилӣ дастрас бошад ҳамчунин, ҳамгирии иқтисодиёт бо хоҷагии ҷаҳонӣ амалӣ карда шавад⁴²⁵.

Мусалам аст, ки ҳар як соҳаи муносибатҳои нави дар ҷамъият бавучудомада, хусусан дар низоми иқтисодиёт, мавриди танзим ва идоракунии давлатӣ қарор мегиранд. Фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ низ, чун самти фаъолияти иқтисодии кишвар бо мақсади устуворӣ ва пешрафти ҷомеа, аз ҷониби давлат танзим карда мешавад. Таъмини фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти кишвар дар соҳаи иқтисодиёт ба шумор меравад⁷. Бинобар ҳамин, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даврҳои аввали ба даст овардани Истиклоли давлатӣ, дар самти таъмин ва танзими фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ тадбирҳои гуногуни ташкилию

⁴²² Ниг.: Раззоков Б.Х. Идораи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблемаҳои ҳуқуқи назария ва амалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2007. – С.17-18.

⁴²³ Ниг.: Соибов З.М. Административно-правовые основы организации и деятельности таможенных органов Республики Таджикистан. Монография. – Душанбе, 2019. – С. 4.

⁴²⁴ Ниг.: Конститутутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2016. - 86 с.

⁴²⁵ Ниг.: Бицоева Л.Ф. Правовое регулирование внешнеэкономической деятельности субъектов предпринимательства в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Владикавказ, 2011. – С.2.

ҳуқуқиро таҳия ва амалӣ намуда буд. Бо ҳамин мазмун, тадбир ва воситаи муҳимтарини танзими давлатии фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, қабул намудани як қатор қонунҳо дар ин самт мебошад. Дар байни қонунҳои қабулгардидаи самти соҳибкорӣ ҷойи муҳимро қонунҳо дар самти таъмини рақобат ва пешгири намудани фаъолияти инҳисорӣ ишғол менамояд.

Дар сатҳи қонунгузорӣ мустаҳкам намудани мақсаду ҳадафҳои сиёсати давлат дар самти фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ сифати танзими муносибатҳои марбут ба фаъолияти соҳибкорӣ комилан рушд мекунанд.

Аз ин рӯ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти қонунгузори рақобат ва фаъолияти зиддинҳисорӣ чор маротиба қонун қабул гардид. Аввалин маротиба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии фаъолияти инҳисорӣ дар бозорҳои мол» 27 декабри соли 1993 ва маротибаҳои минбаъда қонуни мазкур аз дар таҳрири нав 29 ноябри соли 2000 ва 28 июли соли 2006 қабул карда шуд. Охири маротиба Қонуни мазкур дар таҳрири нав дар шакли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи рақобат» 18 майи соли 2017 қабул гардид, ки то ҳол мариди амал қарор дорад⁴²⁶.

Фаҳмиши фаъолияти рақобат дар сатҳи илми муосир ва қонунгузори давлатҳои имрӯза гуногун арзёбӣ шудааст. Ҳар як кишвар дар қонунгузори худ дар самти рақобат бо тарҳи барои худ хоси сохтаи онро муқаррар намудааст. Хусусан, давлатҳои пасошуравӣ, ки асосан роҳи иқтисоди бозориро барои худ пеша намудаанд, қонунгузори рақобати худро таҳия намуда, мавриди амал қарор дода, дар асоси он таъмин ва танзими рақобат ва пешгири намудани фаъолияти инҳисориро муайян кардаанд. Бо қабул гардидани қонунгузорӣ дар ин самт рақобат ва фаъолияти инҳисорӣ ҳамчун, падидаи нав расман муқаррар гардид. Дар санади меъёрии ҳуқуқии мазкур мафҳум ва паҳлуҳои алоҳидаи рақобат ва фаъолияти инҳисорӣ муқаррар карда шудааст. Мафҳуми рақобат ва фаъолияти инҳисорӣ дар қонунгузори Тоҷикистон ҳамчун падидаи нав арзёбӣ мегардад. Зери мафҳуми рақобат тибқи сарҳати 17 қисми 1 моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи рақобат» ҳамчун, «мусобиқаи озоди субъектҳои хоҷагидор, ки дар он амали мустақилонаи ҳар яки онҳо, имконияти таъсиррасонии яктарафаи ҳар кадоми онҳоро ба шароитҳои умумии муомилоти мол дар бозори мол (кор, хизматрасонӣ)-и дахлдор самаранок маҳдуд менамояд» ифод карда шудааст⁴²⁷. Фаъолияти инҳисорӣ бошад, тибқи сарҳати 25 қисми 1 моддаи мазкур суиистифода кардани субъекти хоҷагидор (субъекти бозор), гурӯҳи шахсон аз мавқеи ҳукмфармоӣ, созиш ё иҷрои амалҳои мувофиқашудаи худ, ки бо қонунгузори зиддинҳисорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудаанд, фаҳмида мешавад⁴²⁸.

⁴²⁶ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи рақобат» аз 30 майи соли 2017, №1417// Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2017, № 5, қ. 1, мод. 274.

⁴²⁷ Ниг.: Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2017, № 5, қ. 1, мод. 274.

⁴²⁸ Ниг.: Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2017, № 5, қ. 1, мод. 274.

Дар воқеъ, пеш аз он, ки рақобати солим таъмин карда шавад, зарур аст, ки фаъолияти инҳисорӣ пешгирӣ карда шавад. Аммо, моҳиятан аз қонунгузори дахлдор бармеояд, ки рақобат механизми муҳимтарини танзими фаъолияти иқтисодӣ ба шумор меравад. Тадбирҳои таъмини рақобати солим, пешгирӣ намудани фаъолияти инҳисорӣ ва роҳ надодан ба рақобати бевичдонона, ҳамчун, ифодагари ба роҳ мондани фаъолияти озоди иқтисодӣ мебошад.

Таъмини рақобат ва рушди соҳибкорӣ тадричан ба пешрафти иқтисодии кишвар мусоидат намуда, механизмҳои батанзимдарории он давра ба давра коркард гардиданд.

Ҳамин тариқ, фаъолияти инҳисорӣ ва рақобат таърихи дуру дароз дошта, дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ дар шакли хоса рушд карда, як самти фаъолияти иқтисодии ҷомеа ба ҳисоб меравад. Мавқеъ ва нақши рақобат дар шароити кишваре, ки иқтисоди бозориро барои худ интихоб намудааст, муҳим мебошад. Таҷрибаи кишварҳои тараққикардаи ҷаҳон, гувоҳӣ медиҳад, ки аксари кишварҳо маҳз ҳамин гуна роҳи тараққиётро пеш гирифта, таъмини рақобатро чун заминаи суботи раванди фаъолияти иқтисодии худ қарор додаанд.

Сиёсати зиддинҳисории давлат дар ҷаҳон таърихи тулонӣ дорад. Ҳадафи асосии ин гуна сиёсат - ташкили шароити мусоид барои инкишофи рақобати солим дар бозор мебошад. Дар давлатҳои хориҷӣ шаклҳои босамараи муқобилият алайҳи амали инҳисорӣ ва маҳдуд намудани инҳисор ва таъмини озодии рақобат истифода мешаванд.

Дастгирии рақобат дар он ифода меёбад, ки аз ҷониби давлат мавқеи ҳуқумфармоии инҳисорӣ маҳдуд гардонида мешавад. Барои расидан ба ин ҳадаф давлат роҳҳои мустақим ва ғайримустақими таъсиррасониро истифода мекунад⁴²⁹.

Дар кишварҳои мутараққӣ низоми махсуси назоратбарӣ аз рӯйи фаъолияти инҳисорӣ вучуд дошта, қонунгузори зиддинҳисорӣ амал мекунад, инчунин, барои мубриза бо фаъолияти инҳисорӣ мақомоти махсуси давлатӣ таъсис дода шудаанд: дар ИМА – Комиссияи Федералии тичорат, дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон – Раёсати федералӣ оид ба корҳои картелҳо, дар Булғория – Комиссияи зиддинҳисорӣ, дар Бритонияи Кабир – Раёсати савдои боадолат, дар Полша – Кумитаи зиддинҳисорӣ, дар Федератсияи Русия Хадамоти зиддинҳисории федералӣ амал мекунанд.

Дар Тоҷикистон низ, бо мақсади маҳдудсозии фаъолияти инҳисорӣ ва таъмини рақобати солим зарурати таъсиси як қатор мақомоти давлатии навро ба миён овард, ки Агентии давлатии сиёсати зиддинҳисорӣ ва дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз зумраи онҳо буда, соли 2001 таъсис дода шуда буд. Агентӣ мақомоти давлатии идора дар соҳаи мазкур буда, сиёсати давлатиро дар самти пешгирӣ, маҳдудкунӣ ва қатъ намудани фаъолияти инҳисорӣ, рушди рақобат ва соҳибкорӣ дар бозорҳои мол ва таъминоти назоратро ҷиҳати риояи

⁴²⁹ Ниг.: Ҳақимов А. Иқтисоди миллӣ: асосҳои бехатарӣ ва рақобатпазирӣ. Воситаи таълим барои донишҷӯёни мактабҳои олии. – Душанбе: Ирфон, 2006. – С.106.

қонунгузорӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва фаъолияти рекламавӣ анҷом медиҳад. Агентии мазкур то соли 2006 фаъолият намуд.

Бинобар сабаби рушди мунсибатҳои бозоргонӣ ва ҳамгирии муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои ҳамҷавор, боло рафтани хавфи зеринҳисор қарор гирифтани бозор соли 2012 дар заминаи Агентии мазкур Хадамоти зиддиинҳисории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - Хадамот) ташкил карда шуд.

Хадамот бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.09.2012, №489, таъсис дода шудааст.

Хадамот мақомоти ваколатдори ҳокимияти иҷроия буда, сиёсати ягонаи давлатиро дар соҳаи Ҳимоя ва рушди рақобат, пешгирӣ, маҳдудкунӣ, қатъ намудани фаъолияти инҳисорӣ, танзими давлатӣ ва назорат дар соҳаи фаъолияти субъектҳои инҳисороти табиӣ, Ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон ва назорати фаъолияти рекламавӣ амалӣ менамояд.

Фаъолияти Хадамот дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҳимояи рақобат”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи инҳисороти табиӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҳимояи истеъмолкунандагон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи реклама” ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда ва Низомномаи Хадамот, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010, № 227 тасдиқ шудааст, ба роҳ монда шудааст⁴³⁰.

Хадамот вазифаҳои ба зиммааш гузошташударо бевосита ва тариқи мақомоти маҳаллии худ амалӣ менамояд. Ҳамзамон, Хадамот фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳотро оид ба масъалаҳои сиёсати зиддиинҳисорӣ, Ҳимоя ва рушди рақобат, Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва назорати фаъолияти рекламавӣ ҳамоханг месозад.

Хадамот тибқи Низомномаи худ дар соҳаҳои муқарраргардидаи фаъолият вазифаҳои зеринро анҷом медиҳад:

- татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи пешгирии фаъолияти инҳисорӣ, Ҳимоя ва рушди рақобат, танзими фаъолияти субъектҳои инҳисороти табиӣ, Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва назорати фаъолияти рекламавӣ;
- таҳия ва татбиқи тадбирҳо оид ба таъмини Ҳимояи рақобат дар кишвар, фароҳам овардани шароитҳои ҳуқуқӣ ва дигар шароит, ки ба ташаккули рақобати солим дар бозорҳои мол ва рушди он мусоидат менамояд;
- таҳияи пешниҳодот оид ба татбиқи чорабиниҳои, ки ба пешгирии фаъолияти инҳисорӣ, Ҳимоя ва рушди рақобат, танзими фаъолияти субъектҳои инҳисороти табиӣ, Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва назорати фаъолияти рекламавӣ нигаронида шудааст;
- ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва иттиҳодияҳои

⁴³⁰ Ниг.: Бонки марказии иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ADLIA. 03.04.2023.

субъектҳои хоҷагидор оид ба гузаронидани чорабиниҳои ба мусоидати ҳимоя ва рушди рақобат, пешгирии маҳдудкунӣ ва қатъ намудани фаъолияти инҳисорӣ ва рақобати бевичдонона нигаронидашуда, танзими фаъолияти субъектҳои инҳисороти табиӣ, ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва назорати фаъолияти рекламавӣ тавсияҳо медиҳад ва ғ.⁴³¹

Дар радифи мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ мафҳумҳои чун «рақобат» ва «фаъолияти инҳисорӣ» дар сатҳи қонунгузорӣ муайян гардидаанд. Пешгирифтани сиёсати фаъолияти озоди иқтисодӣ барои давлатҳои ҷаҳони имрӯза аз ҷумлаи самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ ба шумор меравад, ки маҳз барои рушди иқтисоди бозорӣ шароит ба вуҷуд меоварад. Дар доираи он тадбирҳои гуногун, ба монанди тадбирҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ андешида мешаванд. Амалӣ намудани сиёсати фаъолияти озоди иқтисодӣ ба мазмуни томаш фаъолияти давлатро дар соҳаи таъмини рақобати солим ва пешгирии намудани фаъолияти инҳисорӣ инъикос менамояд.

Ба ғайр аз ин, дар амалӣ гардидани сиёсати фаъолияти озоди иқтисодӣ доираи гуногуни мақомоти ҳокимияти давлатӣ метавонад иштирок намояд, ки аз мазмуни васеъ доштани сиёсати фаъолияти озоди иқтисодии давлат шаҳодат медиҳад. Аз ҷумла: Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазорату идораҳои дахлдор, мақомоти дигари ғайресоҳавӣ, Хадамоти зиддинҳисорӣ ва ғ. Дар фаъолияти таъмини рақобат ва пешгирӣ намудани фаъолияти инҳисорӣ, асосан мақомоти зиддинҳисорӣ, ҳамчун, мақомоти соҳавӣ ва ваколатдори давлатӣ барандаи асосӣ мебошад.

Бо дарназардошти табиати фаъолияти зиддинҳисорӣ метавон фаҳмиши онро бо ду мазмун, яъне ба мазмуни васеъ ва маҳдуд муайян намуд. Ба мазмуни васеъ, фаъолияти зиддинҳисорӣ соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва фаъолияти давлатиро ташкил медиҳад, ки бо мақсади иҷрои вазифаҳо дар соҳаи таъминии фаъолияти озоди иқтисодӣ равона мегардад. Фаъолияти зиддинҳисорӣ бо ин мазмун дарбаргирандаи муносибатҳо ва фаъолияти гуногунҷанбаи давлат вобаста ба фаъолияти озоди иқтисодӣ мебошад.

Ба мазмуни маҳдуд бошад, фаъолияти зиддинҳисорӣ ифодагари фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ, чиҳати амалӣ намудани салоҳияти муқаррарнамудаи қонунгузорӣ дар заминаи таъмини рақобат ва пешгирӣ намудани фаъолияти инҳисорӣ мебошад. Бо ин мазмун, фаъолияти зиддинҳисорӣ хусусияти амалии ҳудро касб намуда, татбиқи чорабиниҳо ва дигар ваколатҳои дахлдорро дар соҳаи фаъолияти озоди иқтисодӣ амалӣ менамояд.

Фаъолияти зиддинҳисорӣ ҳамчун падидаи ҳуқуқи маъмурӣ дорои аломатҳои ба худ хос мебошад. Бо ҳамин мазмун, ҷавҳари асосиро вобаста ба падидаи ҳуқуқи маъмурӣ будани фаъолияти зиддинҳисорӣ меъёрҳои ҳуқуқии маъмурӣ ва муносибатҳои ҷамъиятии муайян ташкил медиҳанд.

⁴³¹ Ниг.: Низомномаи Хадамоти зиддинҳисорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 2.10.2010 № 534, аз 01.08.2012 № 397, аз 13.09.2012 № 489, аз 30.12.2015 № 820, аз 3.11.2018 № 537, аз 31.07.2019 № 389).

Меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ таҷассуми ҳудро дар қонунгузори амалкунанда ёфтаанд. Санади меъёрии ҳуқуқие, ки меъёрҳоро дар худ баҳри танзими фаъолияти зиддиинҳисорӣ фаро гирифтаанд, ин қонунгузори зиддиинҳисорӣ мебошад.

Фаъолияти зиддиинҳисорӣ ба таври мушаххас бошад, ҳамчун объекти идоракунии давлатӣ баромад мекунад, ки дар худ хусусияти маҷмуиро таҷассум менамояд. Дар раванди идоракунии давлатии фаъолияти зиддиинҳисорӣ, дигар объектҳои идоракунии давлатӣ, низ дар он дида мешаванд. Чунончи, пешгирии фаъолияти инҳисорӣ, Ҳимоя ва рушди рақобат, танзими фаъолияти субъектҳои инҳисороти табиӣ, Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва назорати фаъолияти рекламавӣ нигаронида шудааст ва ғ.

Чуноне аз мазмуни объектҳои идоракунии давлатӣ бармеояд, фаъолият, равандҳо, муносибатҳои ҷамъиятӣ ба сифати объекти идоракунии давлатӣ баромад менамоянд, ки вобаста ба ин, бе шубҳа фаъолияти зиддиинҳисориро метавон, чун объекти идоракунии давлатӣ муайян намуд.

Бо дарназардошти ҷанбаи ҳуқуқи маъмурӣ доштан ва падидаи ҳуқуқи маъмурӣ будани фаъолияти зиддиинҳисорӣ, махсусиятҳои онро ҳамчун объекти идоракунии давлатӣ чунин муайян намудан мумкин аст:

- фаъолияти зиддиинҳисориро ба мазмуни тоҷаш метавон чун соҳаи ҷамъиятӣ эътироф кард, ки дар радифи тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба сифати объекти идоракунии давлатӣ баромад менамояд. Вобаста ба фаъолияти зиддиинҳисорӣ идоракунии давлатӣ аз ҷониби мақомоти дахлдори давлатӣ амалӣ шуда, дорои функсияҳои муайяни идоракунӣ дар ин самт мебошад;

- тавре дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, роҳбарӣ ба фаъолияти зиддиинҳисорӣ аз ҷониби мақомоти дахлдори давлатӣ амалӣ карда, тибқи Низомномаи Ҳадамот роҳбарии умумӣ ба фаъолияти зиддиинҳисорӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун мақомоти идоракунии давлатии салоҳияти умумидошта амалӣ карда мешавад;

- нисбат ба фаъолияти зиддиинҳисорӣ сиёсати давлатӣ роҳандозӣ карда мешавад;

- дигар паҳлуи объекти идоракунии давлатӣ будани фаъолияти зиддиинҳисорӣ, ин аз ҷониби давлат таъсис додани мақомоти махсусгардонидашуда ҷиҳати фаъолият намудан дар самти мазкур мебошад;

- дар иртибот бо иштирокдори асосӣ ва марказии фаъолияти зиддиинҳисорӣ, яъне иштирокдори таъмини фаъолияти озоди иқтисодӣ будани Ҳадамоти зиддиинҳисорӣ функсияҳои гуногуни идоракунии давлатиро аз қабилӣ танзимнамоӣ ва назоратиро амалӣ менамояд;

- мақомоти идоракунии давлатии фаъолияти зиддиинҳисорӣ ҳамчун субъекти идоракунии давлатӣ муносибатҳоро вобаста ба фаъолияти инҳисорӣ муайян менамоянд, ки дар ин ҳолат фаъолияти зиддиинҳисорӣ ифодагари объекти идоракунии давлатӣ будани он мебошад;

- мақомоти идоракунии давлатии фаъолияти зиддиинҳисорӣ тавассути фаъолияти зиддиинҳисорӣ устуворӣ ва рушди соҳаҳои дигарро, аз ҷумла, соҳаи иқтисод, соҳибкорӣ, хизматрасонӣ, реклам ва бучетро таъмин менамояд;
- ҷиҳати рушд ва мукамалгардонии фаъолияти зиддиинҳисорӣ мақомоти идоракунии давлатии фаъолияти зиддиинҳисорӣ стратегия, концепсия ва барномаҳои давлатиро таҳия ва қабул менамояд;
- мақомоти зиддиинҳисории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақомоти зиддиинҳисории дигар давлатҳо созишномаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи фаъолияти зиддиинҳисорӣ ба имзо мерасанд;
- мақомоти зиддиинҳисори чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро дар самти фаъолияти зиддиинҳисорӣ татбиқ менамояд.

Дар иртибот бо таҳлил ва баррасии масъалаи фаъолияти зиддиинҳисорӣ ҳамчун объекти идоракунии давлатӣ метавон чунин хулоса намуд:

- ташаккули фаъолияти зиддиинҳисорӣ бо асосҳои гуногун вобастагӣ дошта, бо фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ иртибот дорад;
- фаъолияти зиддиинҳисорӣ таърихан бо таъмини рақобати солим алоқаманд буда, заминаи асосии таъмини он мебошад;
- фаъолияти зиддиинҳисорӣ воситаи муҳимтарини таъмини рақобати солим маҳсуб меёбад;
- фаҳмиши фаъолияти зиддиинҳисориро шартан ба ду мазмун, яъне ба мазмуни васеъ – муносибатҳои ҷамъиятӣ ва фаъолияти давлат ва ба мазмуни маҳдуд – фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ муайян намудан мумкин аст;
- фаъолияти зиддиинҳисорӣ дар шароити муосир чун падидаи ҳуқуқи маъмурӣ баромад менамояд. Ҳамчун падидаи ҳуқуқи маъмурӣ фаъолияти зиддиинҳисорӣ фарогири муносибатҳо ва равандҳои дахлдор буда, тибқи меъёрҳои ҳуқуқии зиддиинҳисорӣ танзим мегарданд;
- дар доираи идоракунии давлатӣ фаъолияти зиддиинҳисорӣ ба сифати объекти он баромад менамояд. Ҳамзамон, фаъолияти зиддиинҳисорӣ мазмунан фаъолияти давлат буда, фарогири равандҳо ва муносибатҳои муайян мебошад;
- фаъолияти зиддиинҳисорӣ чун объекти идоракунии давлатӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ ба амал бароварда мешавад.

Ҳамин тавр дар асоси таҳлили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хулосае омадан мумкин аст, ки вазъи ҳуқуқии мақомоти зиддиинҳисорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути Конститутсия ва қонунҳои соҳавӣ устувор карда шуда, дар таъмини рақобати солим ва маҳдуд намудани фаъолияти зиддиинҳисорӣ нақши хеле муҳимро иҷро менамояд. Чунки пешрафти ҳар кишвар вобастагии амиқ ба таъмини рақобати солим ва пешгирӣ намудани фаъолияти инҳисорӣ дорад.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – 86 с.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи рақобат» аз 30 майи соли 2017, №1417// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2017, № 5, қ. 1, мод. 274.

3. Бицоева Л.Ф. Правовое регулирование внешнеэкономической деятельности субъектов предпринимательства в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Владикавказ, 2011. – 23с.

4. Бонки марказии иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ADLIA. 03.04.2023.

5. Низомномаи Хадамоти зиддиинҳисории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, (Қарори Ҳукумати ҶТ аз 2.10.2010 № 534, аз 01.08.2012 № 397, аз 13.09.2012 № 489, аз 30.12.2015 № 820, аз 3.11.2018 № 537, аз 31.07.2019 № 389).

6. Раззоқов Б.Ҳ. Идораи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблемаҳои ҳуқуқии назария ва амалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 236 с.

7. Раҳимзода М.З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ, монография. – Душанбе, 2018. – 392 с.

8. Соибов З.М. Административно-правовые основы организации и деятельности таможенных органов Республики Таджикистан. Монография. – Душанбе, 2019. – 192 с.

9. Ҳақимов А. Иқтисоди миллӣ: асосҳои беҳатарӣ ва рақобатпазирӣ. Воситаи таълим барои донишҷӯёни мактабҳои олии. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 480 с.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ЗУҲУРИ КОРРУПСИЯ ДАР НИЗОМИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ

Шарипова Мавзуна Гоибназаровна

Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявӣ

Тел.: (+992) 903308983

Е-mail: nekruz-0101@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Гафурзода А.Д., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Фишурда: Яке аз зухуроти номатлуби замони муосирро коррупсия ва омилҳои коррупсионӣ ташкил медиҳанд, ки ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва амниятӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Коррупсия, инчунин метавонад таъсири манфии худро ба низоми хизмати давлатӣ расонад. Бо ин мақсад, дар мақолаи мазкур омилҳои асосии зухури коррупсия дар низоми хизмати давлатӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф ибраз менамояд, ки як қатор омилҳо барои коррупсия дар низоми хизмати давлатӣ замина мегузоранд: а) омилҳои иқтисодӣ; б) омилҳои сиёсӣ; в) омилҳои ҳуқуқӣ; г) омилҳои иҷтимоӣ; ғ) омилҳои руҳӣ-ахлоқӣ; д) омилҳои марбут ба низоми ташкили мубориза бар зидди ҷиноятҳои коррупсионӣ; е) заиф будани ҷомеаи шахрвандӣ дар самти муқовимат ба коррупсия. Инчунин, ба андешаи муаллиф имрӯз тадбиқи мутамарказияти меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ дар самти муқовимат ба коррупсия дар низоми хизмати давлатӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Калидвожаҳо: Коррупсия, омилҳои коррупсионӣ, низоми хизмати давлатӣ, омилҳои сиёсӣ, омилҳои иқтисодӣ, омилҳои ҳуқуқӣ, омилҳои иҷтимоӣ, омилҳои ахлоқӣ.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КОРРУПЦИИ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ

Шарипова Мавзуна Гоибназаровна

Академия государственного управления
при Президенте Республики
Таджикистан, юридический факультет,
соискатель кафедры административного
и финансового права

Тел.: (+992) 903308983

Е-mail: nekruz-0101@mail.ru

Научный руководитель: Гафурзода А.Д., доктор юридических наук,
профессор

Аннотация: Одним из нежелательных проявлений современности является коррупция и коррупционные факторы, оказывающие негативное влияние на экономическое, социальное, культурное развитие и развитие безопасности. Коррупция также может оказать негативное влияние на систему государственной службы. С этой целью в данной статье рассматриваются основные факторы появления коррупции в системе государственной службы. Автор указывает, что в основе коррупции в системе государственной службы лежит ряд факторов: а) экономические факторы; б) политические факторы; в) правовые факторы; г) социальные факторы; ж) психические и моральные факторы; д) факторы, связанные с системой организации борьбы с коррупционными преступлениями; е) слабость гражданского общества в направлении сопротивления коррупции. Также, по мнению автора, целесообразным является централизованное применение морально-правовых норм в направлении борьбы с коррупцией в системе государственной службы.

Ключевые слова: Коррупция, коррупционные факторы, система государственной службы, политические факторы, экономические факторы, правовые факторы, социальные факторы, моральные факторы.

MAIN FACTORS OF CORRUPTION IN THE CIVIL SERVICE SYSTEM

Sharipova Mavzuna Goibnazarovna

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Faculty of Law, applicant for the Department of Administrative and Financial Law

Phone: (+992) 903308983

E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Scientific supervisor: Gafurzoda A.D., Doctor of Law, Professor

Annotation: One of the undesirable manifestations of modernity is corruption and corruption factors that have a negative impact on economic, social, cultural and security development. Corruption can also have a negative impact on the public service system. To this end, this article examines the main factors in the emergence of corruption in the public service system. The author points out that corruption in the public service system is based on a number of factors: a) economic factors; b) political factors; c) legal factors; d) social factors; g) mental and moral factors; e) factors related to the system of organizing the fight against corruption crimes; f) weakness of civil society in resisting corruption. Also, according to the author, it is advisable to centralize the application of moral and legal norms in the fight against corruption in the public service system.

Key words: Corruption, corruption factors, public service system, political factors, economic factors, legal factors, social factors, moral factors.

Дар муҳити илми ватанӣ ва хориҷӣ вобаста ба тамоюл ва омилҳои асосии зуҳури коррупсия дар низоми хизмати давлатӣ андеша ва назарҳои яқсон ба мушоҳида намерасанд. Қабл аз баррасии масъалаи мазкур бояд ишора намоем, ки муҳаққиқони ватанӣ низоми хизмати давлатиро ба се гурӯҳ чудо менамоянд:

– хизмати давлатии шаҳрвандӣ, ҳамчун фаъолияти касбии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мансабҳои давлатии хизмати давлатӣ аз хизмати давлатии сиёсӣ ва маъмуриёти иборат мебошад;

– хизмати давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҳамчун фаъолияти касбии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мансабҳои давлатии хизмати давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки ба таъмини қонуният, амният, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқ, озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин мубориза бар зидди ҷинояткорӣ нигаронида шудааст;

– хизмати давлатии ҳарбӣ фаъолияти касбии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мансабҳои давлатии хизмати давлатии мақомот ва ҷузъу томҳои ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар қӯшунҳо ва сохторҳои ҳарбӣ мебошад, ки ба таъмини мудофия ва амнияти давлат нигаронида шудааст⁴³².

Ҳангоми таҳлили рисолаи илмӣ, мо асосҳои маъмуриё-ҳуқуқии муқовимат ба коррупсияро дар низоми хизмати давлатӣ, яъне хизмати давлатии шаҳрвандӣ, хизмати давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва хизмати давлатии ҳарбӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Бо ин назардошт, масоили марбут ба муқовимат ба коррупсия дар низоми хизмати давлатӣ ба таври умумӣ мавриди омӯзиш қарор хоҳад гирифт.

Муқовимат ба коррупсия дар низоми хизмати давлатӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати диҳилии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Бо ин мақсад, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ, ки санаи 17-уми феввали соли 2015 дар ҷаласаи Шӯрои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардида буд, таъкид намуданд: «Бо дар назардошти он ки коррупсия дар қатори дигар зуҳуроти хавфноки ҷаҳони муосир асосҳои давлатдориро суст карда, сади роҳи инкишофи ҷомеа мегардад, мо ба масъалаи мубориза бар зидди ин падидаи нангин ва паст кардани сатҳи он диққати ҷиддӣ медиҳем ва гузашта аз ин, мубориза ба кирдорҳои коррупсиониро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ эълон кардаем»⁴³³.

Дар Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба таври махсус таъкид мешавад, ки «коррупсия дар ҷаҳони муосир дар роҳи рушди иқтисодию иҷтимоии

⁴³² Ниг.: Х. Ойев, Р.Н. Марифхонов, Ҷ.Н. Ҷамшедов, А.М. Диноршоев Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – С. 55-56. (240 с.)

⁴³³ Ниг.: Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи Шӯрои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17-уми феввали соли 2015. – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.president.tj (санаи истифодабарӣ: 20.09.2023).

кишварҳо ва риояи ҳифзи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд аз ҷумлаи монеаҳои ҷиддӣ маҳсуб меёбад. Аз рӯзҳои аввали ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ масъалаи муқовимат ба коррупсия дар меҳвари сиёсати хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Дар партави сиёсати хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати муқовимат ба коррупсия мунтазам чораҳои мақсаднокро роҳандозӣ намуда, барои ба вучуд овардани фазои зиддикоррупсионӣ пайваста заминаҳои ташкиливу ҳуқуқиро амалӣ намуда истодааст»⁴³⁴.

Дар ҳамин замина Пешвои миллат зимни ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ аз 26 декабри соли 2018 иброз намуданд, ки «ба роҳ мондани муборизаи қатъӣ бо амалҳои коррупсионӣ шартҳои муҳимми фароҳам овардани фазои ҳамдигарфаҳмӣ дар ҷомеа ва таҳкими эътимоди мардум нисбат ба сохтору мақомоти давлатӣ мебошад»⁴³⁵. Воқеан, Пешвои муаззами миллат дуруст ишора намуданд, ки содиркунии амалҳои коррупсионӣ эътиқоди мардумро ба мақомоти давлатӣ коста менамояд. Бо ин мақсад, мо бояд аз нигоҳи илмӣ омил ва ё сабабҳои сар задани коррупсияро дар низоми хизмати давлатӣ муайян намоем.

Д.С. Қодирзода чунин андешаро манзур менамояд, ки «муқовимат ба коррупсия – аз унсурҳои мубориза бар зидди коррупсия ва пешгирии коррупсия иборат буда, қисми таркибии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, таҳия ва амалишавии он аз иродаи олии сиёсии роҳбарияти давлат оғоз гардида, самаранокии муқовимат ба он аз иштироки фаъоли тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди амалигардонии он вобастагии зич дорад»⁴³⁶. Воқеан, ба роҳ мондани муқовимат ба коррупсия аз иродаи олии роҳбарияти давлат вобаста буда, самаранокии он замоне имконпазир аст, агар тамоми ҷомеаи шаҳрвандӣ онро дастгирӣ ва амалӣ намоянд.

Аз нигоҳи муҳаққиқони ватанӣ, муқовимат ба коррупсия дар самти идоракунии давлатӣ дар шаклҳои зерин ба амал бароварда мешавад:

1. Тарғибу ташвиқи зиддикоррупсионӣ;
2. Таълиму тарбияи зиддикоррупсионӣ;
3. Таҳлили хавфҳои коррупсионӣ;
4. Мониторинги зиддикоррупсионӣ;
5. Экспертизаи зиддикоррупсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
6. Чораҳои назорати давлатии молиявӣ;
7. Талаботи махсус нисбат ба довталабони вазифаҳои давлатӣ ва шахсони барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ ваколатдор;

⁴³⁴ Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 18.09.2023).

⁴³⁵ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018. – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.president.tj (санаи истифодабарӣ: 20.09.2023).

⁴³⁶ Қодирзода Д.С. Хусусиятҳои тавсифи криминалистии ҷиноятҳои коррупсионӣ // // Ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон ва Рӯзи байналмилалӣ муқовимат ба коррупсия. – Душанбе: матбааи АИДНПҶТ, 2021. – С. 125 (– С. 123-131)

8. Мамоният барои таъин ё интихоб шудан ба мансабҳои давлатӣ ва мансабҳои ба онҳо баробаркардашуда;

9. Ҷорӣ намудани маҳдудиятҳо вобаста ба иҷрои вазифаҳои мансаби давлатӣ ва мансаби ба он баробаркардашуда⁴³⁷.

Пажӯҳишгарон мафҳум, мазмун ва шаклҳои муқовимат ба коррупсияро дуруст маънидод ва баҳогузорӣ намудаанд, аммо аз нигоҳи мо муқовимат ба коррупсия замоне имконпазир ва натиҷаовар хоҳад буд, агар омилҳои содиқунии амалҳои коррупсионӣ аз нигоҳи ҳуқуқӣ муайян карда шаванд.

Л.М. Колодкин яке аз сабабҳои паҳн гаштани коррупсия дар низоми хизмати давлатиро аз ин мураккабии сохтори ҳокимияти иҷроия мебошад, яъне мавҷудияти амалиёти сершумори расмӣ бюрократӣ (расмиятпарастӣ), ки ҳуди хизматчиёни давлатӣ ба вучуд меоранд, инчунин набудани назорати самараноки берунӣ ва дохилии фаъолияти дастгоҳи идоракунии давлатӣ, маънидод намудааст. Вазъият аз он ҷиҳат бадтар мешавад, ки баҳисобгирӣ ва назорати пурраи фаъолияти хизмати хизматчиёни давлатӣ, тақсимои аниқӣ ваколатҳо вучуд надоранд, такроршавӣ ва ҳамроҳ кардани уҳдадорихои вазифавӣ ҷой доранд. Ва ҳамчун натиҷа – сусткорию аз ҳад зиёд, кашолкорӣ, ки бо камбудихои ташкилӣ ва сатҳи пасти тайёрии касбии қисми муайяни хизматчиёни давлатӣ вобастаанд, мебошад⁴³⁸.

Г.Н. Зокиров бошад, яке аз сабабҳои сар задани амалҳои коррупсионӣ дар низоми хизмати давлатиро ба номукамалии қонунгузорӣ, сатҳи нокифояи таъминоти моддии хизматчиёни давлатӣ, ноустувор будани назорати давлатӣ ва ҷамъиятӣ аз болои фаъолияти онҳо, хеле васеъ будани доираи салоҳдиди хизматчиёни давлатӣ дар мавриди қабули қарорҳо рабт медонад. Инчунин, мавсуф ишора менамояд, ки ҳаракатҳо ва гурӯҳҳои лоббистӣ ҳам дар таркиби ҳокимияти қонунгузор ва ҳам дар таркиби дигар мақомоти давлатӣ, ки дар раванди қабули қарори сиёсӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ саҳм доранд, метавонанд дар инкишофи ҷомеаи коррупсионӣ нақши барҷаста бозанд⁴³⁹.

А.А. Шевелевич ду омили асосии ташаккули амалҳои коррупсиониро дар низоми хизмати давлатӣ ҷудо менамояд:

а) Кухнапарастона будани қонунҳо, яъне муносибатҳо саривақт ва дуруст танзим карда натавонистани қонунҳо. Амалия нишон медиҳад, ки муносибатҳо дар низоми хизмати давлатӣ зуд тағйир меёбанд, ки қонунгузорӣ онро саривақт мавриди танзим қарор намедиҳад ва ин боиси бавучудоии холигӣ дар низоми идоракунии гардида, мавҷудияти стандартҳои қатъии танзимкунандаро аз байн мебарад.

⁴³⁷ Фафурзода А.Д., Қодирзода Д.С. Коррупсия ва таъсири он ба раванди идоракунии давлатӣ: мушкилот ва дурнамо // Ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон ва Рӯзи байналмилалӣ муқовимат ба коррупсия. – Душанбе: матбааи АИДНПҚТ, 2021. – С. 20.

⁴³⁸ Ниг.: Колодкин Л.М. Административно-правовые проблемы предупреждения и пресечения коррупции в государственном управлении // Предупреждение организованной и коррупционной преступности средствами различных отраслей права. – М., 2002. – С. 188.

⁴³⁹ Ниг.: Зокиров Г.Н. Коррупсия ва ҳосиятҳои асосии он // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №1. – 2005. – С. 146.

б) Имконияти ҳамаҷониба таъмин карда натавониستاني назорат дар низоми хизмати давлатӣ, яъне тадбиқи функцияи назоратӣ маблағи заруриро тақозо менамояд, дар баробари ин, назорат бояд тарзе ба роҳ монда шавад, ки барои иҷрои ҳадафҳо дар хизмати давлатӣ монеа эҷод нанамояд. Ба ибораи дигар, назорати қатъии пурзӯр метавонад боиси даст кашидани мутахассисони соҳибтаҷриба аз фаъолияти корӣ гардад⁴⁴⁰.

Бале, муносибат дар ҷомеаи инсонӣ ҳар лаҳза дигаргун мегардад ва мақсади қонунгузорӣ низ аз он иборат аст, ки муносибати нави бавучудомадаро саривақт мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор диҳад, дар сурати ғайр фазои холигӣ дар ҷомеа, алалхусус дар низоми хизмати давлатӣ ба вучуд омада, боиси суистифода аз ҳолати мазкур ва сар задани ҳар гуна ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ гардад. Вале, ба андешаи нарм муносибат намудани шахсони роҳбарикунанда дар низоми хизмати давлатӣ чандон розӣ шуда наметавонем. Зеро, фаъолияти хизматӣ бидуни таъмини назорати пурра ва иҷрои саривақтии вазифаҳои хизматӣ ғайримақсад мегардад. Бо ин мақсад, дар низоми хизмати давлатӣ бояд принципи босалоҳият ва сифатнок иҷро намудани уҳдадориҳои мансабӣ ҷой дошта бошад, ки ин имконият фароҳам меорад то натиҷаи муфид дар хизмати давлатӣ ба вучуд ояд, аз ҷониби дигар баҳри дур кардани омилҳои коррупсионӣ дар низоми хизмати давлатӣ мусоидат менамояд.

Ба андешаи В. Попова содиркунии амалҳои коррупсионӣ дар низоми хизмати давлатӣ аз ҳолати моддӣ ва иқтисодии хизматчиӣ давлатӣ вобаста набуда, балки хусусияти идеологиро доро мебошад. Яъне, сатҳи пасти маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии шахси мансабдори давлатӣ ўро водор менамояд то барои иҷрои вазифаҳои худ даст ба амалҳои коррупсионӣ занад⁴⁴¹. Воқеан, андешаи мазкур лоиқи дастгирӣ мебошад. Зеро, сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ шаҳодат медиҳанд, ки ханӯз дар аҳди қадим роҳҳои идеологии тарбияномаии хизматчиёни давлатӣ ҷой дошт, ки ҳадаф аз он тайёр намудани шахс ба хизмати давлатӣ дар заминаи садоқат ба касби интихобнамудааш маҳсуб меёфт. Имрӯз низ зарур аст, ки хизматчиӣ давлатӣ аз нигоҳи ахлоқӣ ва идеологӣ барои ишғоли вазифа омода бошад. Аз нигоҳи мо, яке аз роҳҳои кам кардани сатҳи содиркунии амалҳои коррупсионӣ дар низоми хизмати давлатӣ низ дар ҳамин нухуфта аст. Дар ҳамин замина, бисёр ба маврид аст, агар мо аз эълон гардидани соли 2024 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» ёдовар шавем. Яъне, зимни ирои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар аз 28 декабри соли 2023, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати сазовор таҷлил намудани 30-умин солгарди қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо мақсади баланд бардоштани сатҳи донишҳои ҳуқуқии аҳоли, соли 2024-ро ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намуда, дар ҳамин замина 30 декабри соли 2023, таҳти №668 фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024-ро ба тасвиб

⁴⁴⁰ Ниг.: Шевелевич А.А. Административно-правовые основы противодействия коррупции в системе государственной службы: дисс. ... кандидат юридических наук: 12.00.14. – Москва, 2008. – С. 9. (206 с.)

⁴⁴¹ Ниг.: Попов В.И. Актуальные проблемы борьбы с наиболее опасными проявлениями организованной преступности. – М., 2004. – С. 96.

расиданд⁴⁴². Воқеан, мақсад аз ин, баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон ва кормандони мақомоти давлатӣ мебошад, ки натиҷаи он баҳри таъмини волоияти қонун, таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва ташаккули ҷомеаи демокративу ҳуқуқбунёди Тоҷикистон мусоидат менамояд. Аз тарафи дигар, ин имконият фароҳам меорад, ки хизматчиёни давлатӣ баҳри баланд бардоштани донишҳои ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқии худ боз ҳам бештар талош намоянд, ки натиҷаи он метавонад боиси паст гардидани сатҳи содиркунии амалҳои коррупсионӣ дар низоми хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардад.

Дар ҳамин замина, К.А. Султанкулова бисёр ба маврид иброз менамояд, ки баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ яке аз омилҳои асосии муқовимат ба коррупсия дар замони муосир ба ҳисоб меравад⁴⁴³.

Д. Сайдахмадзода сабабҳои асосии даст задан ба амалҳои коррупсиониро аз «нормамалалии идоракунии давлатӣ, риоя накардани қонун, хоҳиши ба даст овардани бартарӣ дар рақобат бо ҳама гуна нархҳо, хасисии мансабдорон ва соҳибқорони ватанӣ, сатҳи пасти касбии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, бесаводии ҳуқуқии аҳоли, анъанаҳо, сатҳи пасти даромади давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ, духтурон, муаллимон ва дигар намояндагони касбу кори гуногун, рушд накардани институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ғ.» маънидод менамояд⁴⁴⁴. Дар интиҳо, таҳқиқбаранда «ташаккули андешаи солими ҷамъиятӣ, эҷоди муносибат байни онҳое, ки ришва мегиранд ё медиҳанд, омӯзишҳои равоӣ барои онҳое, ки вақти тамаъҷӯӣ фишори равониро ҳис мекунанд, ҷоннок намудани тарбияи антикоррупсионӣ ва ҳуқуқӣ байни ҷомеа, алаҳусус миёни насли наврас ва ҷавонон, аз ҳама муҳим иштироқи ҷаҳли шаҳрвандон дар роҳи ҳалли мубориза бар зидди ин амали нангин»-ро аз зумраи чораҳои муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маънидод менамояд⁴⁴⁵.

Пас аз таҳлили андеша ва назари пажӯҳишгарон метавон хулоса намуд, ки тамоюл ва омилҳои асосии содиркунии амалҳои коррупсионӣ гуногун буда, онҳоро метавон ба сифати омилҳои комплексӣ баҳогузори намуд. Воқеан, ҳар як омил баррасишуда имконият фароҳам меорад, ки дар низоми хизмати давлатӣ коррупсия доман паҳн намуда, ба рушди низоми идоракунии давлатӣ, таъмини шаффофият дар хизмати давлатӣ,

⁴⁴² Ниг.: Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024 аз 30 декабри соли 2023, таҳти №668. – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.president.tj (санаи истифодабарӣ: 09.01.2024).

⁴⁴³ Ниг.: Султанкулова К.А. Повышение профессиональной культуры как важный аспект по противодействию коорупции // Права человека в современном мире: концепции, реальность и перспективы. – Душанбе, 2021. – С. 89-95.

⁴⁴⁴ Сайдахмадзода Д. Ҳолатҳои равонии хизматчиёни давлатӣ дар раванди амалҳои коррупсионӣ // Ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон ва Рӯзи байналмилалӣ муқовимат ба коррупсия. – Душанбе: матбааи АИДНПҶТ, 2021. – С. 208. (– С. 203-212.)

⁴⁴⁵ Сайдахмадзода Д. Ҳолатҳои равонии хизматчиёни давлатӣ дар раванди амалҳои коррупсионӣ // Ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон ва Рӯзи байналмилалӣ муқовимат ба коррупсия. – Душанбе: матбааи АИДНПҶТ, 2021. – С. 211.

тадбиқи ҳадафҳои давлатӣ, рушди иқтисодиёт ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли монеаи чиддиро пеш орад.

Бо дарназардошти таҳлили суратгирифта, манзури чунин хулосахоро дар доираи зербоби мазкур ба мақсад мувофиқ медонем:

1. Аз нигоҳи мо, чунин омилҳо барои коррупсия дар низоми хизмати давлатӣ замина мегузоранд: а) омилҳои иқтисодӣ; б) омилҳои сиёсӣ; в) омилҳои ҳуқуқӣ; г) омилҳои иҷтимоӣ; ғ) омилҳои руҳӣ-ахлоқӣ; д) омилҳои марбут ба низоми ташкили мубориза бар зидди ҷиноятҳои коррупсионӣ; е) заиф будани ҷомеаи шахрвандӣ дар самти муқовимат ба коррупсия.

2. Имрӯз тадбиқи мутамарказияти меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ дар самти муқовимат ба коррупсия дар низоми хизмати давлатӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Яъне, мо бояд хизматчиҳои давлатиро ҳам аз нигоҳи меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳам аз нигоҳи меъёрҳои ҳуқуқӣ тарбия намуда, ҳолати руҳӣ ва равонии онро барои даст кашидан ва ё худдорӣ намудан аз амалҳои коррупсионӣ омода созем. Бо ибораи дигар, агар яке аз роҳҳои пешгирии амалҳои коррупсионӣ дар низоми хизмати давлатӣ вобастагӣ аз сатҳи маърифати ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ дошта бошад, аз тарафи дигар бо ҳолати руҳӣ-равонӣ (ахлоқӣ)-и онҳо вобастагӣ дорад. Дар сурати тавъам шудани ин ду унсур, фикр менамоем самаранокӣ дар самти пешгирии содиркунии амалҳои коррупсионӣ дар низоми хизмати давлатӣ имконпазир мегардад.

Адабиёт:

1. Гафурзода А.Д., Қодирзода Д.С. Коррупсия ва таъсири он ба раванди идоракунии давлатӣ: мушкилот ва дурнамо // Ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон ва Рӯзи байналмилалӣ муқовимат ба коррупсия. – Душанбе: матбааи АИДНПҚТ, 2021. – С. 20.

2. Зокиров Г.Н. Коррупсия ва ҳосиятҳои асосии он // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №1. – 2005. – С. 146.

3. Қодирзода Д.С. Хусусиятҳои тавсифи криминалистии ҷиноятҳои коррупсионӣ // Ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон ва Рӯзи байналмилалӣ муқовимат ба коррупсия. – Душанбе: матбааи АИДНПҚТ, 2021. – С. 123-131.

4. Колодкин Л.М. Административно-правовые проблемы предупреждения и пресечения коррупции в государственном управлении // Предупреждение организованной и коррупционной преступности средствами различных отраслей права. – М., 2002. – С. 188.

5. Ойев Х., Марифхонов Р.Н., Ҷамшедов Ҷ.Н., Диноршоев А.М. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – 240 с.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018. – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.president.tj (санаи истифодабарӣ: 20.09.2023).

7. Попов В.И. Актуальные проблемы борьбы с наиболее опасными проявлениями организованной преступности. – М., 2004. – С. 96.

8. Сайдахмадзода Д. Ҳолатҳои равонии хизматчиёни давлатӣ дар раванди амалҳои коррупсионӣ // Ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон ва Рӯзи байналмилалӣ муқовимат ба коррупсия. – Душанбе: матбааи АИДНПҚТ, 2021. – С. 203-212.

9. Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: **18.09.2023**).

10. Султанкулова К.А. Повышение профессиональной культуры как важный аспект по противодействию коорупции // Права человека в современном мире: концепции, реальность и перспективы. – Душанбе, 2021. – С. 89-95.

11. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи Шӯрои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17-уми феввали соли 2015. – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.president.tj (санаи истифодабарӣ: 20.09.2023).

12. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024 аз 30 декабри соли 2023, таҳти №668. – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.president.tj (санаи истифодабарӣ: 09.01.2024).

13. Шевелевич А.А. Административно-правовые основы противодействия коррупции в системе государственной службы: дисс. ... кандидат юридических наук: 12.00.14. – Москва, 2008. – С. 9. (206 с.)

**МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ; МУРОФИАИ ИҚТИСОДӢ
(ИХТИСОС: 12.00.15) – ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС;
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.15)**

**ТРЕТЬИ ЛИЦА, НЕ ЗАЯВЛЯЮЩИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНЫЕ
ТРЕБОВАНИЯ НА ПРЕДМЕТ СПОРА В ГРАЖДАНСКОМ
ПРОЦЕССЕ**

Тагайназаров Шариф Тагайназарович,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, профессор
кафедры гражданского права, доктор
юридических наук
Тел.: (+992) 935534766
E-mail: hukukimadani@gmail.com

Фозилов Насимжон Носирович,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, старший
преподаватель кафедры судебного права
и прокурорского надзора
Тел.: (+992) 919195144
E-mail: nasim.fozil@yandex.ru

Рецензент: Махмудов И.Т., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Данная статья посвящена третьим лицам, не заявляющим самостоятельные требования на предмет спора в гражданском процессе. Нормы ГПК РТ, регулирующие участие третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора в гражданском процессе, сохранили преемственность с соответствующими нормами ГПК Таджикской ССР 1963 года. Вместе с тем, урегулирование общественных отношений с участием третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора в гражданском процессе, в указанном новом гражданском процессуальном законе получило дальнейшее развитие. Кроме того, анализ данных правовых норм показывает, что они нуждаются в последующей модификации. В связи с этим, авторы выдвигают обоснованные предложения по дальнейшему усовершенствованию упомянутых правовых норм.

Ключевые слова: Гражданский процесс, лица, участвующие в деле, третье лица, третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора, Гражданский процессуальный кодекс Таджикской Советской Социалистической Республики 1963 года, Гражданский процессуальный кодекс Республики Таджикистан, развитие, совершенствование.

ШАХСОНИ СЕЮМ, КИ ДАР МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ НИСБАТ БА МАВЗУИ БАҲС ТАЛАБОТИ МУСТАҚИЛОНА ПЕШНИҲОД НАКАРДААНД

Тағойназаров Шариф Тағойназарович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи маданӣ, доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 935534766
E-mail: hukukimadani@gmail.com

Фозилов Насимчон Носирович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, муаллими
калони кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурорӣ
Тел.: (+992) 919195144
E-mail: nasim.fozil@yandex.ru

Муқарриз: Маҳмудов И.Т., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Мақолаи мазкур ба шахсони сеюм, ки дар муурофияи граждани нисбат ба мавзуи баҳс талаботи муустақилона пешниҳод накардаанд, бахшида шудааст. Меъёрҳои КМГ ҚТ, ки иштироки шахсони сеюмро дар муурофияи граждани, ки нисбат ба мавзуи баҳс талаботи муустақилона пешниҳод накардаанд, мавриди танзим қарор медиҳанд, бо меъёрҳои мувофиқи КМГ РССТ аз соли 1963 ворисиятро нигоҳ доштаанд. Илова бар ин, танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ бо иштироки шахсони сеюм, ки дар муурофияи граждани нисбат ба мавзуи баҳс талаботи муустақилона пешниҳод накардаанд, дар қонуни нави муурофияи граждании зикргардида, инкишоф ёфтааст. Ҳамзамон, таҳлили ин меъёрҳои ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки онҳо ниёз ба таҷдиди минбаъда доранд. Аз ин рӯ, муаллифон тақлифҳои асосноккардашударо ҷиҳати тақмили минбаъдаи меъёрҳои ҳуқуқии ишорашуда, манзур менамоянд.

Калидвожаҳо: Муурофияи граждани, шахсони иштирокчии парванда, шахсони сеюм, шахсони сеюм, ки нисбат ба мавзуи баҳс талаботи муустақилона пешниҳод накардаанд, Кодекси муурофиявии граждании Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон аз соли 1963, Кодекси муурофиявии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, инкишоф, тақмил.

THIRD PARTIES THAT DO NOT STATE INDEPENDENT CLAIMS ON THE SUBJECT OF A DISPUT IN CIVIL PROCEEDINGS

Tagaynazarov Sharif Tagaynazarovich,
Tajik National University, Faculty of Law,
Professor of the Department of Civil Law,
Doctor of Law
Phone.: (+992) 935534766
E-mail: hukukimadani@gmail.com

Fozilov Nasimjon Nosirovich,
Tajik National University, Faculty of Law,
Senior Lecturer of the Department of
Judicial Law and Prosecutorial Supervision
Phone.: (+992) 919195144
E-mail: nasim.fozil@yandex.ru

Reviewer: Makhmudov I.T., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Annotation: This article is devoted to third parties who do not declare independent claims on the subject of a dispute in civil proceedings. The norms of the Code of Civil Procedure of the Republic of Tajikistan, which regulate the participation of third parties who do not declare independent claims for the subject of a dispute in civil proceedings, have retained continuity with the corresponding norms of the Code of Civil Procedure of the Tajik SSR of 1963. At the same time, the settlement of public relations with the participation of third parties who do not declare independent claims on the subject of a dispute in civil proceedings was further developed in the specified new civil procedural law. In addition, the analysis of these legal norms shows that they need further modification. In this regard, the authors put forward reasonable proposals for further improvement of the mentioned legal norms.

Key words: Civil procedure, persons participating in the case, third parties, third parties who do not declare independent claims on the subject of the dispute, the Civil Procedure Code of the Tajik SSR of 1963, the Civil Procedure Code of the Republic of Tajikistan, development, improvement.

При защите лицом своего охраняемого законом интереса путем вступления в «чужой» процесс, в котором уже есть спорящие между собой истцовая и ответная стороны, мы сталкиваемся со специфическими субъектами гражданского процесса: третьими лицами, не заявляющими самостоятельные требования на предмет спора.

Гражданский процессуальный кодекс Республики Таджикистан⁴⁴⁶ включает третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на

⁴⁴⁶Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2008 г., № 1, ч. 1, ст. 6, ст. 7; 2010 г., № 1, ст. 6; 2012 г., № 7, ст. 721; 2014 г., № 7, ч. 1, ст. 388; № 12, ст. 821; 2015 г., № 11, ст. 953; 2016 г., № 1309; 2018 г., №

предмет спора в состав лиц, участвующих в деле (например, ст. 36). Это объясняется тем, что третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора, имеют все характерные черты данной правовой категории субъектов гражданского процессуального права⁴⁴⁷.

Как справедливо было акцентировано в научной литературе, в связи с тем, что существуют все основания рассматривать гражданское и административное судопроизводство как родственные ветви цивилистического процесса, законодатель обязан при формулировании принципов упомянутых видов судопроизводства соблюдать единообразие и преемственность⁴⁴⁸. Данный вывод актуален и для урегулирования основ правового статуса, лиц, участвующих в деле, включая третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора. На основании анализа норм подраздела III раздела I ГПК РТ, которые регулируют особенности, присущие производству по делам, возникающим из публичных правоотношений, в том числе и административному судопроизводству, можно сделать вывод о том, что институт третьих лиц применим и в указанном производстве. Однако в законодательстве некоторых стран не проводится разница между понятиями заинтересованное лицо и третье лицо, в том числе третье лицо, не заявляющее самостоятельное требование на предмет спора⁴⁴⁹. Это, несмотря на то, что понятие заинтересованное лицо является более широким и охватывает всех лиц, участвующих в деле⁴⁵⁰.

Проблема правового положения третьих лиц, не заявляющих самостоятельное требование на предмет спора получило и продолжает получать подробное исследование в юридической литературе⁴⁵¹. Однако из-за недостаточной урегулированности института третьих лиц в

1474; 2019 г., № 1559; 2019 г., № 1612; 2020 г., № 1697; 2021 г., № 1817; 2022 г., № 1855; 2022 г., № 1856; 2022 г., № 1898. В дальнейшем – ГПК РТ, ГПК РТ 2007 года, новый ГПК РТ.

⁴⁴⁷Фозилов Н.Н. Понятие института лиц, участвующих в деле, в гражданском процессе Таджикистана // Вестник Педагогического университета / Н.Н. Фозилов. – Душанбе, 2015. – № 4 (65). – С. 171-176. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-instituta-lits-uchastvuyuschih-v-dele-v-grazhdanskom-protssesse-tadzhikistana> (дата обращения: 20.11.2023).

⁴⁴⁸Осокина Г.Л. Принципы гражданского, арбитражного и административного судопроизводства: сравнительно-правовой аспект / Г.Л. Осокина // Вестник Томского государственного университета. Право. 2022. – № 43. – С. 142-143.

⁴⁴⁹Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://online.zakon.kz/Document> (дата обращения: 11.11.2023).

⁴⁵⁰Фозилов Н.Н. Понятие института лиц, участвующих в деле, в гражданском процессе Таджикистана // Вестник Педагогического университета / Н.Н. Фозилов. – Душанбе, 2015. – № 4 (65). – С. 171-176. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-instituta-lits-uchastvuyuschih-v-dele-v-grazhdanskom-protssesse-tadzhikistana> (дата обращения: 20.11.2023).

⁴⁵¹Например: Ильинская И.М. Участие третьих лиц в гражданском процессе / И.М. Ильинская. – М.: Госюриздат, 1962. – 83 с.; Джалилов Д.Р. Лица, участвующие в гражданских делах искового производства / Д.Р. Джалилов. – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 1965. – 68 с.; Грицанов А.С. К вопросу о понятии третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора / А.С. Грицанов // Проблемы гражданского и трудового права и гражданского процесса. – Томск: ТГУ, 1978. – С.80-87; Шакарян М.С. Участие третьих лиц в гражданском процессе / М.С. Шакарян. – М.: РИО ВЮЗИ, 1990. – 35 с.; Грось Л.А. О третьих лицах в гражданском и арбитражном процессе / Л.А. Грось // Хозяйство и право. 1999. № 12. – С. 113-121; Трещева Е.А. Субъекты арбитражного процесса: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.0015 / Трещева Е.А. – М., 2009. – 50 с.; Маклаев Д.В. Третьи лица в гражданском и арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Маклаев Д.В. – М., 2010. – 23 с.; Рыжков К.С. Участие третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования относительно предмета спора, в гражданском процессе: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Рыжков К.С. – Саратов, 2017. – 184 с.

гражданском процессуальном законодательстве, некоторые аспекты участия третьих лиц в гражданском процессе были и остаются дискуссионными и в правоведении.

На основании ч. 1 ст. 105 Гражданского процессуального кодекса Таджикской Советской Социалистической Республики 1963 года⁴⁵² можно было дать следующее определение понятия третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора: третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора – это лица, участвующие в деле на стороне истца или ответчика до постановления судом решения, если оно (судебное решение) может повлиять на их права или обязанности по отношению к одной из сторон.

Схожее определение понятия третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования можно сформулировать и на основании нового ГПК РТ, если из текста ч. 1 ст. 45 ГПК РТ 2007 года исключить последнее слово «или». Возможность сформулирования схожих определений понятия третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора, как по ГПК Таджикской ССР 1963 года, так и по новому ГПК РТ, является подтверждением преемственности соответствующих норм и понятий упомянутых кодексов.

Третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора, участвуют в процессе для защиты своего охраняемого законом интереса, тем самым своими процессуальными действиями влияют на движение процесса⁴⁵³. Однако вопрос о характере юридического интереса третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора, в юридической литературе был и остается дискуссионным, потому что по-разному определялось и определяется специалистами.

Одни считают, что юридический интерес третьих лиц данного вида носит процессуально-правовой характер⁴⁵⁴. Другие склонны признать за юридическим интересом третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора, материально-правовой характер

⁴⁵²Ведомости Верховного Совета Таджикской Советской Социалистической Республики. 1964. № 22. ст.5; 1966. № 11, ст.72; 1967. № 1, ст.8; 1968. № 14, ст. 116; 1968. № 24, ст. 205; 1972. № 1, ст. 3; 1972. № 12, ст. 94; 1972. № 19, ст.152; 1973. № 1, ст.10; 1975. № 3, ст. 44; 1975. № 13, ст.142; 1977. № 17, ст.136; 1978. № 1, ст.8; 1982. № 1, ст.1; № 8, ст.71; № 11, ст. 130; 1986. № 4. ст.41; № 13. ст.117; 1988. № 7, ст. 92; № 12, ст.184; 1989. № 21, ст.165; № 23, ст. 211; 1990. № 16, ст.268, № 24, ст.410, 1991. № 18, ст. 244; пункт 1; 1993. № 19-20, ст. 438; № 23-24. ст. 509; 1997. № 9, ст.117; 1998. № 23-24, ст.336; 2002. № 4, ч.1, ст.278; 2006. № 3, ст.146. В дальнейшем – ГПК Таджикской ССР 1963 года.

⁴⁵³М. Плог, исследуя сущность института третьих лиц, включая третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора, применительно к административному судопроизводству Федеративной Республики Германии, приходит к заключению, что «он является выражением принципа соблюдению права быть заслушанным», «служит экономии процесса и производства», «отвечает, прежде всего, интересам суда» и способствует «всестороннему рассмотрению материалов дела». Это заключение, по нашему мнению, вполне применимо и к другим видам гражданского судопроизводства с участием третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора. См.: Плог М. Привлечение третьих лиц к участию в административном процессе / М. Плог // Ежегодник публичного права 2020. Участники административной процедуры и административного процесса. — М.: Инфотропик Медиа, 2020. – С. 102-103.

⁴⁵⁴Мельников А.А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / А.А. Мельников. – М.: Наука, 1969. – С.166; Гражданский процесс: учебник для студентов высших юридических учебных заведений / Уральский гос. юрид. ун-т; отв. ред. докт. юрид. наук, профессор В.В. Янков. – 10-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2017. – С. 90.

(гражданско-правовой (в широком смысле))⁴⁵⁵. Третьи, делают вывод, что третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора имеют в деле, как материальный, так и процессуальный интерес⁴⁵⁶.

Так, Д.Р. Джалилов материально-правовую заинтересованность третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, усматривал в «возможности влияния решения суда на их права и обязанности по отношению к одной из сторон», в защите материальных прав, не связанных с заявлением самостоятельных прав на предмет спора⁴⁵⁷.

Для характеристики юридического интереса третьего лица данной категории также необходимо исходить из особенностей материального, в том числе гражданского правоотношения⁴⁵⁸, в котором третье лицо, не заявляющее самостоятельные требования на предмет спора, является предполагаемым субъектом. Материальное правоотношение, субъектом которого является третье лицо, не заявляющее самостоятельные требования на предмет спора, находится в тесном соприкосновении со спорным материальным правоотношением, являющимся объектом судебного разбирательства по первоначальному иску.

Как справедливо указывалось в юридической литературе, ввиду того, что все явления реальной действительности связаны между собой, то правоотношения, являющиеся непосредственным объектом судебного исследования, довольно часто бывают тесно связаны с другими материальными правоотношениями⁴⁵⁹. Третьи лица, не заявляющие самостоятельных требований на предмет спора, являются субъектами примыкающего правоотношения⁴⁶⁰. Здесь имеется ввиду правоотношение, которое примыкает к спорному материальному правоотношению, являющимся объектом судебной деятельности.

Однако следует отметить, что материальное правоотношение с участием третьего лица, не заявляющего самостоятельные требования на предмет спора, в рассматриваемом случае пока еще находится вне поля судебной деятельности. Оно только в будущем может стать, а может и не стать предметом нового процесса. Но характер судебного решения (отказ в удовлетворении иска, удовлетворение иска и т.д.) в новом процессе, где

⁴⁵⁵Джалилов Д.Р. Лица, участвующие в гражданских делах искового производства. – С. 22-24; Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть: учебник для студ. вузов / Г.Л. Осокина. – 3-е изд., перераб.– М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. – С. 207.

⁴⁵⁶Шакарян М.С. Участие третьих лиц в гражданском процессе. – С. 78; Коршунов Н.М., Мареев Ю.Л. Гражданский процесс: учебник для студ. вузов / Н.М. Коршунов, Л.М. Мареев. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2008. – С. 150; Тихиня В. Г. Гражданский процесс: учебник / В.Г. Тихиня. – 2-е изд., перераб.– Минск: ТетраСистемс, 2013. – С. 52.

⁴⁵⁷Джалилов Д.Р. Указ. соч. – С. 22-24.

⁴⁵⁸Более подробно о гражданском правоотношении, как разновидности материального правоотношения см., например: Тағойназаров Ш.Т. Предмети танзими ҳуқуқи граждони / Ш.Т. Тағойназаров // Маводи конф. чумх. илмию назар. ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба «Солҳои рушди дехот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ (солҳои 2019 - 2021)» ва «400 – солагии Миробид Сайидои Насафӣ». Ҷилди 2 // Зери назари академики АИ ҶТ, д-ри илмҳои филол., проф. Имомзода М.С. ва д-ри илмҳои кимиё, проф. Сафармамадов С.М. – Душанбе: Чопхонаи ДМТ, 2019. – С. 174.

⁴⁵⁹Туманова Л.В. Влияние материальных правоотношений на формирование третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора / Л.В. Туманова // Материальное право и процессуальные средства его защиты. – Калинин, 1981. – С. 136; Маклаев Д.В. Указ. соч. – С. 3.

⁴⁶⁰Гукасян Р.Е. Влияние материально-правовых отношений на форму процесса в исковом производстве / Р.Е. Гукасян // Вопросы теории и практики гражданского процесса. – Саратов, 1976. Вып. 7. – С. 28-29.

третье лицо, не заявляющее самостоятельные требования на предмет спора, по данному процессу займет положение стороны, во многом будет зависеть от характера судебного решения по первому процессу. Речь идет о процессе, где третье лицо участвует для защиты своего интереса без предъявления самостоятельных требований, так как факты установленные судом, в ходе первого процесса и зафиксированные в судебном решении будут иметь преюдициальное значение в последующем процессе.

Таким образом, третье лицо, не заявляющее самостоятельные требования на предмет спора, не является субъектом спора о праве гражданском. Соответственно, оно не осуществляет функцию иска или защиты против иска. Более того, судебное решение не содержит выводы относительно субъективных прав третьего лица, не заявляющего самостоятельные требования на предмет спора.

Целью участия третьего лица, не заявляющего самостоятельные требования на предмет спора, в чужом для него процессе является оказание содействия в осуществлении функции иска (в случае участия третьего лица на стороне истца) или оказания содействия в осуществлении функции защиты против иска (в случае участия третьего лица на стороне ответчика). В этом заключается заинтересованность третьего лица, не заявляющего самостоятельные требования на предмет спора. Эта заинтересованность носит как процессуально правовой, так и материально-правовой характер.

Процессуально-правовой интерес третьего лица, не заявляющего самостоятельные требования на предмет спора, заключается в потребности получения позитивного для него судебного решения, т.е. такого судебного решения, которое предотвращает неблагоприятные последствия будущего процесса (в случаях, когда в дальнейшем третьему лицу, может быть предъявлен регрессный иск). Относительно материально-правового интереса третьего лица данной категории следует отметить что, если интерес, в защиту которого третье лицо вступает в чужой процесс, вытекает из материального правоотношения, то соответственно заинтересованность в исходе чужого гражданского дела третьего лица, не заявляющего самостоятельные требования на предмет спора, носит материально-правовой характер. Кроме того, если мы соглашаемся с некоторыми авторами⁴⁶¹, признающими за третьими лицами, не заявляющими самостоятельные требования на предмет спора, наличия только процессуально-правового интереса, то тем самым стираем грань между юридическим интересом третьих лиц данной категории и процессуальных истцов. Поскольку процессуальные истцы в силу закона имеют потребность в защите чужого права и интереса, то их юридический интерес всегда носит процессуально-правовой характер⁴⁶². А третье лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора, кроме потребности в получении позитивного судебного решения (процессуально-

⁴⁶¹Например: Гражданский процесс: учебник для студентов высших юридических учебных заведений / Уральский гос. юрид. ун-т; отв. ред. докт. юрид. наук, профессор В.В. Ярков. – 10-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2017. – С. 90.

⁴⁶²Осокина Г.Л. Право на защиту в исковом судопроизводстве (право на иск) / Г.Л. Осокина. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1990. – С. 107.

правовой интерес), защищают свой охраняемый законом интерес (материально-правовая заинтересованность).

Представляются, что именно не учитывая особенностей юридического интереса третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, иногда в юридической литературе некоторых процессуальных истцов предлагали именовать третьими лицами, не заявляющими самостоятельные требования на предмет спора (имелись в виду органы государственного управления, участвующие в деле, в защиту чужого права или интереса)⁴⁶³.

Юридическим основанием привлечения в чужой процесс третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, в период действия ГПК Таджикской ССР 1963 года являлась возможность влияния решения по чужому делу на их права или обязанности по отношению к одной из сторон первоначального иска (ч. 1 ст. 105). Аналогичное юридическое основание привлечения в чужой процесс третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора сохранилось и в настоящее время (ч. 1 ст. 45 ГПК РТ 2007 года). В связи с этим в юридической доктрине основания привлечения в чужой процесс третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, делили на: 1) связанного с возможным правом регресса (например: часто третьи лица данной категории участвовали и участвуют на стороне ответчика в делах по искам о возмещении внедоговорного вреда и в делах по искам о виндикации имущества⁴⁶⁴, потому что с этими делами связывалось и связывается возможность права регресса); 2) иную юридическую заинтересованность в исходе дела (например, если предъявлен иск о взыскании алиментов на содержание детей и будет установлено, что с ответчика уже взыскиваются алименты на его детей от другого брака, то последние должны быть привлечены к участию в деле, в качестве третьих лиц на стороне ответчика)⁴⁶⁵.

Такое же деление оснований привлечения в чужой процесс третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, признается в правоведении и в настоящее время⁴⁶⁶. Между тем, некоторые специалисты, выделяют более подробный и всесторонний перечень возможных оснований участия третьих лиц, указанной категории в гражданском процессе⁴⁶⁷, что может способствовать к более правильной

⁴⁶³Например: Добровольский А.А. Участие органов государственного управления в гражданском процессе / А.А. Добровольский. – М.: Госюриздат, 1958. – С. 68.

⁴⁶⁴Например: Мельников А.А. Указ. соч. – С. 166.

⁴⁶⁵Например: Гражданский процесс: учебник для высших учебных заведений / под ред. М.С. Шакарян. – М.: «Юридическая литература», 1993. – С. 83.

⁴⁶⁶Например: Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / под ред. Г.А. Жилина. – М.: ТК Велби, 2003. – С. 108; Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Т.В. Сахнова. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – С. 138-139. Мохов А.А., Воронцова И.В., Семёнова С.Ю. Гражданский процесс (гражданское процессуальное право) России: учебник / отв. ред. А.А. Мохов. — М.: ООО «ЮРИДИЧЕСКАЯ ФИРМА КОНТРАКТ», 2017. – С. 43.

⁴⁶⁷Бочарова Н.С. Институты *interventio accessoria* и *quasi interventio* в современном процессуальном праве / Н.С. Бочарова // Вестник Московского университета. – Серия 11, Право. – 2013. – № 4. – С. 51–55; Рыжков К.С. Участие третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования относительно предмета спора, в гражданском процессе: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Рыжков К.С. – Саратов, 2017. – С. 13.

реализации соответствующих правовых норм на практике. А в системе правовой защиты Европейского Союза, для обозначения основания привлечения третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора в административное судопроизводство, используется термин обоснованный интерес в исходе дела, что, по сути, означает возможность влияния будущего судебного решения или определения на правовое положение данных лиц⁴⁶⁸.

Согласно ч. 1 ст. 105 ГПК Таджикской ССР 1963 года для защиты своего законного интереса, третье лицо данной категории само могло ходатайствовать перед судом о его допуске для участия в чужом процессе. Для достижения надлежащей реализации функции иска, защиты против иска, а также функции прокурорского надзора ходатайство о привлечении в дело третьих лиц данной категории, могло быть заявлено также сторонами или прокурором. Кроме того, третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора, могли быть привлечены в процесс по инициативе суда.

В новом ГПК РТ возможность участия в чужом процессе третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, по ходатайству сторон или прокурора сохранена и развита. Дело в том, что на основании ч. 3 ст. 45 нового ГПК РТ третьи лица, не заявляющие самостоятельных требований на предмет спора, могут быть привлечены для участия в чужом процессе не только по ходатайству сторон или прокурора, но и других лиц, участвующих в деле. Что касается привлечения в чужой процесс третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, по инициативе суда, то в ГПК РТ 2007 года данное правомочие суда не предусмотрено. Последнее нововведение (законодательное решение) является усилением роли принципа диспозитивности в действующем гражданском процессуальном законе.

Кроме того, ГПК Таджикской ССР 1963 года не содержал установлений относительно формы и реквизитов ходатайства о вступлении и привлечении в чужой процесс третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора.

В новом ГПК РТ данный вопрос нашел своего урегулирования: в ч. ч. 1 и 2 ст. 45 указанного закона предусматривается, что ходатайства третьего лица, не заявляющего самостоятельные требования на предмет спора, а также лиц, участвующих в деле о вступлении или привлечении третьего лица в чужой процесс, подаются в письменной форме. Однако мы не можем согласиться с тем, что ходатайство третьего лица, не заявляющего самостоятельных требований на предмет спора, о вступлении в чужой процесс, должно оформляться в соответствии с ст. 134 ГПК РТ (ч. 2 ст. 45 ГПК РТ), так как третье лицо данного вида не предъявляет в суд самостоятельного иска. Поэтому нет необходимости в оформлении его

⁴⁶⁸Краузенбёк М. Специфические права участия как предварительная защита основных прав в административных процедурах и административном судопроизводстве / М. Краузенбёк // Ежегодник публичного права 2020. Участники административной процедуры и административного процесса. — М.: Инфотропик Медиа, 2020. — 276 с. — С.69-72.

ходатайства о вступлении в чужой процесс путем составления искового заявления. В связи с этим, предлагаем изложить первое предложение ч. 2 ст. 45 ГПК РТ в следующей редакции: «Третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора, подают в суд письменное заявление, в котором указывают основание своего вступления в процесс».

Следует заметить, что в ГПК Таджикской ССР 1963 года возможность обжалования отказа суда третьему лицу, не заявляющему самостоятельные требования на предмет спора, а также другим лицам, участвующим в деле, в допуске или привлечении к участию в чужом гражданском деле не предусматривалась. Этого права третьему лицу данного вида и другим лицам, участвующим в деле не представляет и действующий ГПК РТ. При всем том отказ суда третьему лицу, не заявляющему самостоятельные требования на предмет спора, в допуске к участию в чужом гражданском деле препятствует участию последнего в гражданском процессе. В связи с этим, целесообразно, наделить третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, правом на обжалование упомянутого определения суда. Отсюда предлагаем ст. 45 ГПК РТ дополнить частью пять следующего содержания: «О вступлении в дело третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора, выносится определение суда, на которое лица, участвующие в деле могут подать жалобу или протест».

Третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора, исковое заявление не предъявляют и не считаются предполагаемыми субъектами спорной обязанности, соответственно прав на распоряжение предметом спора у них нет.

Поэтому согласно ч. ч. 1 и 2 ст. 105 ГПК Таджикской ССР 1963 года третьи лица, не заявляющие самостоятельных требований на предмет спора, пользовались процессуальными правами и несли процессуальные обязанности сторон, кроме права на изменение основания и предметы иска, увеличение или уменьшение размера исковых требований, а также на отказ от иска, признания иска или заключения мирового соглашения, требование принудительного исполнения судебного решения.

Анализируя данную норму, Д.Р. Джалилов справедливо отмечал, что перечень прав, указанных в ней, которыми не обладают третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора, не является исчерпывающим⁴⁶⁹. По мнению указанного автора, третьим лицам данного вида также не принадлежит право на предъявление встречного иска⁴⁷⁰. Позиция Д. Р. Джалилова, в настоящее время, нашла законодательное воплощение в действующем гражданском процессуальном законе.

Так, ч. 4 ст. 45 ГПК РТ 2007 года по сравнению с ч. ч. 1 и 2 ст. 105 ГПК Таджикской ССР 1963 года дополнена правом на предъявление встречного иска, которым также не обладают третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора.

⁴⁶⁹ Джалилов Д.Р. Указ. соч. – С. 33.

⁴⁷⁰ Там же.

Исследуя участие третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований в гражданском процессе Российской Федерации, К.С. Рыжков приходит к аргументированному заключению о том, что они также «не должны иметь права ходатайствовать суду о привлечении иных третьих лиц»⁴⁷¹, с чем, на наш взгляд, следует согласиться.

Таким образом, в теории гражданского процессуального права в период действия ГПК Таджикской ССР 1963 года некоторые вопросы участия третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора в гражданском процессе были дискуссионными, что во многом было обусловлено несовершенством норм, определяющих правовое положение указанных субъектов. Так, ГПК Таджикской ССР 1963 года не содержал установлений относительно формы и реквизитов ходатайства о вступлении и привлечении в чужой процесс третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора. Кроме того, не предусматривалось право этих и других лиц, участвующих в деле на обжалование отказа суда в допуске или привлечении к участию в чужом гражданском деле третьему лицу, не заявляющему самостоятельные требования на предмет спора.

Что касается норм ГПК РТ 2007 года, регулирующих участие третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора в гражданском процессе, то они сохранили преемственность по отношению к нормам ГПК Таджикской ССР 1963 года. Вместе с тем, урегулирование общественных отношений с участием третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора в гражданском процессе, в новом ГПК РТ получило дальнейшее развитие.

Во-первых, возможность участия в чужом процессе третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, по ходатайству сторон или прокурора сохранена и развита: в настоящее время этим правом могут пользоваться все лица, участвующие в деле (ч. 3 ст. 45 ГПК РТ).

Во-вторых, отсутствует правомочие суда на привлечение в чужой процесс третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, по своей инициативе, что свидетельствует об усилении роли принципа диспозитивности в действующем гражданском процессуальном законе.

В-третьих, предусматривается форма и содержание ходатайства третьего лица, не заявляющего самостоятельных требований на предмет спора, а также лиц, участвующих в деле о вступлении или привлечении третьего лица в чужой процесс.

В-четвертых, расширен перечень прав, связанных с распоряжением иска, которыми не обладают третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора.

⁴⁷¹ Рыжков К.С. Участие третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования относительно предмета спора, в гражданском процессе: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Рыжков К.С. – Саратов, 2017. – С. 129.

Наряду с этим, анализ нового ГПК РТ показывает, что нормы, регулирующие участие третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора в гражданском процессе, нуждаются в дальнейшем усовершенствовании. Кроме ранее изложенных, предлагаем следующие суждения, направленные на дальнейшее развитие указанных норм.

Во-первых, в действующем гражданском процессуальном законе предусмотрено, что как третьи лица, заявляющие самостоятельные требования на предмет спора, так и третьи лица, не заявляющие самостоятельные требования на предмет спора, могут вступить в гражданский процесс до принятия судебного акта (ч. 1 ст. 44 и ч. 1 ст. 45 ГПК РТ). Однако судебным актом является любое судебное определение (ч. 5 ст. 14 ГПК РТ), в том числе судебное определение о принятии искового заявления (ст. 136 ГПК РТ). Поэтому предлагаем уточнить содержание ч. 1 ст. 44 ГПК РТ следующим образом: после слова «инстанции» записать слова, «которым заканчивается разбирательство дела». Идентичные дополнения целесообразно внести и в ч. 1 ст. 45 ГПК РТ.

Во-вторых, после вступления в чужое дело третьего лица, не заявляющего самостоятельные требования на предмет спора, процесс усложняется. Для данного усложненного гражданского процесса важным является необходимость раскрытия сторонами доказательств, обмена ими состязательными бумагами, надлежащего совершения лицами, участвующими в деле других процессуальных действий, предусмотренных ст. ст. 150 – 153 ГПК РТ, а также проведение предварительного судебного заседания при наличии предусмотренных законом обстоятельств (ст. 155 ГПК РТ). Следовательно, необходимо, чтобы при вступлении в чужой процесс третьего лица, не заявляющего самостоятельные требования на предмет спора рассмотрение дела в суде производилось с самого начала.

Литература:

1. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://online.zakon.kz/Document> (дата обращения: 11.11.2023).

2. Бочарова Н.С. Институты *interventio accessoria* и *quasi interventio* в современном процессуальном праве / Н.С. Бочарова // Вестник Московского университета. – Серия 11, Право. – 2013. – № 4. – С. 51–55.

3. Гражданский процессуальный кодекс Таджикской Советской Социалистической Республики // Ведомости Верховного Совета Таджикской ССР. 1964. № 22. ст.5; 1966. № 11, ст.72; 1967. № 1, ст.8; 1968. № 14, ст. 116; 1968. № 24, ст. 205; 1972. № 1, ст. 3; 1972. № 12, ст. 94; 1972. № 19, ст.152; 1973. № 1, ст.10; 1975. № 3, ст. 44; 1975. № 13, ст.142; 1977. № 17, ст.136; 1978. № 1, ст.8; 1982. № 1, ст.1; № 8, ст.71; № 11, ст. 130; 1986. № 4. ст.41; № 13. ст.117; 1988. № 7, ст. 92; № 12, ст.184; 1989. № 21, ст.165; № 23, ст. 211; 1990. № 16, ст.268, № 24, ст.410, 1991. № 18, ст. 244; пункт 1; 1993. № 19-20, ст. 438; № 23-24. ст. 509; 1997. № 9, ст.117; 1998. № 23-24, ст.336; 2002. № 4, ч.1, ст.278; 2006. № 3, ст.146.

4. Гражданский процессуальный кодекс Республики Таджикистан // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2008 г., № 1, ч. 1, ст. 6, ст. 7; 2010 г., № 1, ст. 6; 2012 г., № 7, ст. 721; 2014 г., № 7, ч. 1, ст. 388; № 12, ст. 821; 2015 г., № 11, ст. 953; 2016 г., № 1309; 2018 г., № 1474; 2019 г., № 1559; 2019 г., № 1612; 2020 г., № 1697; 2021 г., № 1817; 2022 г., № 1855; 2022 г., № 1856; 2022 г., № 1898.

5. Гражданский процесс: учебник для высших учебных заведений / под ред. М.С. Шакарян. – М.: «Юридическая литература», 1993. – 560 с.

6. Гражданский процесс: учебник для студентов высших юридических учебных заведений / Уральский гос. юрид. ун-т; отв. ред. докт. юрид. наук, профессор В.В. Ярков. – 10-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2017. – 702 с.

7. Грицанов А.С. К вопросу о понятии третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора / А.С. Грицанов // Проблемы гражданского и трудового права и гражданского процесса. – Томск: ТГУ, 1978. – С.80-87.

8. Грось Л.А. О третьих лицах в гражданском и арбитражном процессе / Л.А. Грось // Хозяйство и право. 1999. № 12. – С. 113-121.

9. Гукасян Р.Е. Влияние материально-правовых отношений на форму процесса в исковом производстве / Р.Е. Гукасян // Вопросы теории и практики гражданского процесса. – Саратов, 1976. Вып. 7. – С. 28-29.

10. Джалилов Д.Р. Лица, участвующие в гражданских делах искового производства / Д.Р. Джалилов. – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 1965. – 68 с.

11. Добровольский А.А. Участие органов государственного управления в советском гражданском процессе / А.А. Добровольский. – М.: Госюриздат, 1958. – 164 с.

12. Ильинская И.М. Участие третьих лиц в гражданском процессе / И.М. Ильинская. – М.: Госюриздат, 1962. – 83 с.

13. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / под ред. Г.А. Жилина. – М.: ТК Велби, 2003. – 824 с;

14. Коршунов Н.М., Мареев Ю.Л. Гражданский процесс: учебник для студ. вузов / Н.М. Коршунов, Л.М. Мареев. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2008. – 912 с.

15. Краузенбёк М. Специфические права участия как предварительная защита основных прав в административных процедурах и административном судопроизводстве / М. Краузенбёк // Ежегодник публичного права 2020. Участники административной процедуры и административного процесса. — М.: Инфотропик Медиа, 2020. – С.69-72.

16. Маклаев Д.В. Третьи лица в гражданском и арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Маклаев Д.В. – М., 2010. – 23 с.

17. Мельников А.А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / А.А. Мельников. – М.: Наука, 1969. – 247 с.

18. Мохов А.А., Воронцова И.В., Семёнова С.Ю. Гражданский процесс (гражданское процессуальное право) России: учебник / отв. ред.

А.А. Мохов. — М.: ООО «ЮРИДИЧЕСКАЯ ФИРМА КОНТРАКТ», 2017. — 384 с.

19. Осокина Г.Л. Право на защиту в исковом судопроизводстве (право на иск) / Г.Л. Осокина. — Томск: Изд-во Томского ун-та, 1990. — 156 с.

20. Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть: учебник для студ. вузов / Г.Л. Осокина. — 3-е изд., перераб.— М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. — 704 с.

21. Осокина Г.Л. Принципы гражданского, арбитражного и административного судопроизводства: сравнительно-правовой аспект / Г.Л. Осокина // Вестник Томского государственного университета. Право. 2022. — № 43. — С. 142-143.

22. Плог М. Привлечение третьих лиц к участию в административном процессе / М. Плог // Ежегодник публичного права 2020. Участники административной процедуры и административного процесса. — М.: Инфотропик Медиа, 2020. — С. 102-103.

23. Рыжков К.С. Участие третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования относительно предмета спора, в гражданском процессе: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Рыжков К.С. — Саратов, 2017. — 184 с.

24. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Т.В. Сахнова. — М.: Волтерс Клувер, 2008. — 676 с.

25. Тағойназаров Ш.Т. Предмети танзими ҳуқуқи граждани / Ш.Т. Тағойназаров // Маводи конф. ҷумҳ. илмию назар. ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунари мардумӣ (солҳои 2019 - 2021)» ва «400 – солагии Миробид Сайидои Насафӣ». Ҷилди 2 // Зери назари академики АИ ҶТ, д-ри илмҳои филол., проф. Имомзода М.С. ва д-ри илмҳои кимиё, проф. Сафармамадов С.М. — Душанбе: Чопхонаи ДМТ, 2019. — С. 174.

26. Тихиня В. Г. Гражданский процесс: учебник / В.Г. Тихиня. — 2-е изд., перераб.— Минск: ТетраСистемс, 2013. — 496 с.

27. Трещева Е.А. Субъекты арбитражного процесса: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.15 / Трещева Е.А. — М., 2009. — 50 с.

28. Туманова Л.В. Влияние материальных правоотношений на формирование третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования на предмет спора / Л.В. Туманова // Материальное право и процессуальные средства его защиты. — Калинин, 1981. — С. 136;

29. Фозилов Н.Н. Понятие института лиц, участвующих в деле, в гражданском процессе Таджикистана / Н.Н. Фозилов // Вестник Педагогического университета. — Душанбе, 2015. — № 4 (65). — С. 171-176. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-instituta-lits-uchastvuyuschih-v-dele-v-grazhdanskom-protssesse-tadzhikistana> (дата обращения: 20.11.2023).

30. Шакарян М.С. Участие третьих лиц в гражданском процессе / М.С. Шакарян. — М.: РИО ВЮЗИ, 1990. — 35 с.

Талабот ба мақолаҳо, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд

Ҳаҷми камтарини маводи пешниҳодшаванда – чор саҳифа матн, дар намуди файли MS Word.

Андозаи чоп: 14, Times New Roman, Times New Roman Tj, фосилаи байнисатрии 1,5 (якуним) хуруфчинӣ шуда, майдон: боло ва поён – 2,5 см, чап – 1,5 см ва рост – 3,5 см бошад.

Дар мақола ҳатман ҳамроҳ карда мешаванд:

- 1) номи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 2) насаб, ном ва номи падари муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 3) маълумот барои тамос (телефони мобилӣ ва суроғаи электрони муаллиф);
- 4) ихтисоси илмӣ (рамз) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 5) насаб, ном ва номи падари роҳбари илмии муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 6) тақриз;
- 7) насаб, ном ва номи падари муқарризи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 8) фишурда бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (то 500 аломат ҳар яке, бо назардошти фосила, нуқта ва вергул);
- 9) калидвожаҳо (дах-дувоздаҳ калимаҳои асосии мақола бидуни тавзеҳи онҳо бо чудосозии онҳо тавассути аломати вергул) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 10) рақамгузори иқтибосҳо ба адабиёт бо рақамҳои арабӣ дар қисми болоии матн оварда мешаванд, масалан: Ҳамчуноне ки аз ҷониби Ф.М. Шоев ишора гардидааст, «чунин самара ҳангоме зоҳир мегардад, ки...»¹.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби алифбо оварда шуда, бо назардошти қоидаҳои байнидавлатӣ (ГОСТ) оро дода шуда, дар охири мақола оварда мешавад. Мақолаҳо дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад (бо имзои муаллиф).

Ба ҳар як мақола ба таври ҳатмӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла ва ё олимону мутахассисони аз ҷониби идораи маҷалла аз рӯи ихтисос ҷалбгардида тақриз дода мешавад. Тақризи манфӣ асос барои рад намудани чопи мавод мебошад (ба муаллиф дар ин бора ба таври ҳатмӣ ё электронӣ хабар дода мешавад). Ҳаққи қалам барои чопи мақола пардохт намешавад. Аспирантон барои чопи ройғони мақола ҳуқуқ доранд. Муаллифон ба идораи нашрия ҳуқуқи истисноӣ барои истифодаи асарро бо тарзҳои зерин медиҳанд:

- таҷдид, нашр ва бознашри мақола (ҳуқуқ ба таҷдид ва нашр);
- паҳн намудани мақола бо ҳар роҳ (ҳуқуқ ба паҳн намудан).

Пешниҳоди мавод ба идораи маҷалла амали ҳуқуқиест, ки ба пайдоиши ҳуқуқи уҳдадорихоӣ дахлдор рағона шудааст. Розигии муаллиф ба нашри мавод бо шартҳои зикршуда ҳамчун розигии ӯ оид ба ҷой додани мақола дар шакли электрони маҷалла фаҳмида мешавад. Идораи маҷалла ҳуқуқ дорад мавод ва мақолаҳои маҷалларо дар маҳзанҳои электрони ҳуқуқӣ ва дигар маҳзани маълумоти электронӣ ҷойгир созад. Муаллиф метавонад ҳангоми пешниҳоди мақола идораи маҷалларо оид ба норозигии худ дар хусуси шартҳои истифодаи мақолааш огоҳ созад. Дар сурати вайрон кардани талаботи таҳияи мақолаҳо мавод барои коркард ба муаллиф баргардонидани маҷалларо огоҳ созад (мақтуб дар шакли электронӣ). Ҳангоми риояи нашудани талаботи таҳияи мақола аз ҷониби муаллиф, идораи маҷалла ҳуқуқ дорад бо нишон додани далел ва сабабҳо аз нашри маводи пешниҳодшуда даст кашад ва чопи онро рад созад.

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2, 5 см, левое – по 1, 5 см и правое – по 3, 5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) название статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 2) фамилия, имя, отчество автора статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 3) контактные данные (мобильный телефон и электронный адрес автора);
- 4) научная специальность (шрифт) на таджикском, русском и английском языках;
- 5) фамилия, имя, отчество научного руководителя автора статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 6) рецензия;
- 7) фамилия, имя, отчество рецензента статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 8) аннотации на таджикском, русском и английском языках (каждая до 500 знаков, включая пробелы, точки и запятые);
- 9) ключевые слова (десять-двенадцать основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на таджикском, русском и английском языках;
- 10) Нумерация ссылок на литературу осуществляется арабскими цифрами в верхнем уголке текста, например: Как указано Ф.М. Шоевым, «данный эффект проявляется при ...»¹.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своем несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.

Ба матбаа 26.12.2023 супорида шуд.
Ба чопаш 29.12.2023 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи чопӣ 39.
Супориши №99. Адади нашр 40 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе, Буни Ҳисорак бинои 14.